

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 39, Covid 19 Özel Sayısı, 2021

Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences, Vol 39, Covid 19 Special Issue, 2021

ISSN 1301-8752 |e-ISSN1309-6338

Derginin Sahibi/Publisher: M. Umur TOSUN, Dekan / Dean
H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına /
on behalf of H.U. Faculty of Economics and Administrative Sciences

Yayın Kurulu Başkanı/Chief Editor : A. Yasemin YALTA

Misafir Editör/Guest Editor: Mete YILDIZ

Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı/Deputy Editor : Selin METİN CAMGÖZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager : Şerife GÜRAN

Alan Editörleri / Field Editors

Selin Metin CAMGÖZ İşletme / Business Administration, *Hacettepe Üniversitesi, TR*
Tarkan ÇAVUŞOĞLU Maliye / Public Finance, *Hacettepe Üniversitesi, TR*
Mine Pinar GÖZEN ERCAN Uluslararası İlişkiler / International Relations, *Hacettepe Üniversitesi, TR*
Sıdıka KAYA Sağlık Yönetimi /Health Management, *Hacettepe Üniversitesi, TR*
Uğur SADIOĞLU Kamu Yönetimi/Public Administration, *Hacettepe Üniversitesi, TR*
Arzu ŞENER Aile ve Tüketici Bilimleri/Family and Consumer Sciences, *Hacettepe Üniversitesi, TR*
Tarık TUNCAY Sosyal Hizmet /Social Work, *Hacettepe Üniversitesi, TR*
A. Yasemin YALTA İktisat/Economics, *Hacettepe Üniversitesi, TR*

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Selin Metin CAMGÖZ Hacettepe Üniversitesi, TR
Tarkan ÇAVUŞOĞLU Hacettepe Üniversitesi, TR
Andre DORSMAN VU University, NL
Mine Pinar GÖZEN ERCAN Hacettepe Üniversitesi, TR
Matthias FINGER Ecole Poly. Federal de Lausanne, CH
Sıdıka KAYA Hacettepe Üniversitesi, TR
Murat KAYALAR Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, TR
Uğur SADIOĞLU Hacettepe Üniversitesi, TR
Ramazan SARI Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Arzu ŞENER Hacettepe Üniversitesi, TR
Tarık TUNCAY Hacettepe Üniversitesi, TR
Wim WESTERMAN Groningen University, NL

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor:

Sıla Can DEMİR Hacettepe Üniversitesi, TR

H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört defa online yayımlanan uluslararası, akademik hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar <http://dergipark.gov.tr/huniibf> adresinden yüklenmelidir. Diğer konularla ilgili yazışmalar aşağıdaki adrese yapılmalıdır:

Adres/Address:

Şerife GÜRAN

Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü 06800, Beytepe, ANKARA

e-posta/e-mail: sguran@hacettepe.edu.tr

Dergiye gönderilecek makaleler, Dergi web-sitesinde (<http://dergipark.gov.tr/huniibf>) yer alan “Yazar Rehberi”ndeki kurallara uygun olmalıdır.

H.U. Journal of Economics and Administrative Sciences is a peer-reviewed online international, academic journal, published quarterly. Articles sent must conform to the requirements indicated on the Guide for Authors in the web-site (<http://dergipark.gov.tr/huniibf>).

Yayının Türü/Product Type: Uluslararası akademik internet üzerinden yayımlanan Dergi, Yılda 4 sayı/
International academic online journal, four issues per year.

Basım Tarihi/Date of Issue: Kasım 2021 / November 2021

Yayının Yönetim Yeri/Editorial Office Contact Information: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Beytepe-ANKARA, Tel: (0312) 297 68 30/Hacettepe University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Beytepe-ANKARA, Phone: +90 312 297 68 30

Danışma Kurulu/Advisory Board

Aybala DEMİRCİ AKSOY	Gazi Üniversitesi, TR
Victor ASAL	State University of New York, US
Erhan ASLANOĞLU	Piri Reis Üniversitesi, TR
Doğan Yaşar AYHAN	Başkent Üniversitesi, TR
Kamil Ufuk BİLGİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Nurettin BİLİCİ	Çankaya Üniversitesi, TR
Geert BOUCKAERT	KU Leuven, BE
Dimitrios BUHALIS	University of Bournemouth, UK
Charles E. BUTTERWORTH	University of Maryland, US
Mitat ÇELİKPALA	Kadir Has Üniversitesi, TR
Wolfgang DIETRICH	University of Innsbruck, AT
Alan DOIG	Northumbria University, UK
Aylin ÖZMAN	TED Üniversitesi, TR
Korkut ERTÜRK	University of Utah, US
Halit GÖNENÇ	University of Groningen, NL
Michael S. GUTTER	University of Florida, US
Nguyen Thai Yen HUONG	Diplomatic Academy of Vietnam, VN
Peter M. JACKSON	Leicester Üniversitesi, UK
Aykut KİBRİTÇİOĞLU	Ankara Üniversitesi, TR
Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi, TR
Toshihiro MINOHARA	University of KOBE, JP
Ahmet Fazıl ÖZSOYLU	Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, TR
Erol TAYMAZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Süleyman TÜRKEK	Toros Üniversitesi, TR
Horst UNBEHAUN	Georg Simon Ohm TH, DE
Simon WIGLEY	Bilkent Üniversitesi, TR
Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi, TR
A. Nuri YURDUSEV	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Mary Ellen ZUCKERMAN	State University of New York, US

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 39, Covid 19 Özel Sayısı, 2021
Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences, Volume 39, Covid 19 Special Issue, 2021

HAKEMLER/REFEREES

Meltem AKÇA	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Erdem AKKAN	Mersin Üniversitesi
Elvettin AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Mehmet Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Hikmet BEKEN	Gümüşhane Üniversitesi
Sema BUZ	Hacettepe Üniversitesi
Filiz Yıldız CONTUK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Güldenur ÇETİN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Elif ÇOLAKOĞLU	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Ozan EKŞİ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Olgun GÜNDÜZ	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
Yasemin MAMUR IŞIKÇI	Giresun Üniversitesi
Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi
Yunus KILIÇ	Akdeniz Üniversitesi
İsmail KÜÇÜKAKSOY	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Cüneyd Ebrar LEVENT	İstanbul Aydın Üniversitesi
Mehmet MARANGOZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Kemal ÖKTEM	Hacettepe Üniversitesi
Barış ÖVGÜN	Ankara Üniversitesi
Şevkat Bahar ÖZVARIŞ	Hacettepe Üniversitesi
Nilay YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Gözde YANGINLAR	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Gözde YİRMİBEŞOĞLU	Akdeniz Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisinin Cilt 39, Covid 19 Özel Sayısı'nda yayınlanan makalelerini değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to review the articles published in Volume 39, *Covid 19 Special Issue*, of the Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Editorial /Editorial

Mete Yıldız

Covid 19 Özel Sayı Takdimi/Covid 19 Special Issue Presentation i

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tekin Avaner

Leyla Ocaklı

Suriye Krizinin Ardından Türkiye’de Meydana Gelen Düzensiz
Göç ve Covid-19 Salgınının Düzensiz Göç Üzerindeki Etkisi 1
Irregular Migration in Turkey After The Syrian Crisis and the Effect of
the Covid-19 Pandemic on Irregular Migration

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sedat Baştuğ

Ercan Akan

Kasım Kiracı

Covid-19 Sürecinde Havalimanı Hizmet Kalitesi: Türkiye Havalimanları Analizi 15
Airport Service Quality in The Covid-19 Process: Analysis of Airports in Turkey

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ezgi Seçkiner Bingöl

Covid-19 Pandemisinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Sosyal
Koruma Önlemleri Üzerine Bir Analiz 39
*An Analysis On Social Protection Measures of Developing
Countries During The Covid-19 Pandemic*

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kamil Demirhan

Kamu Yönetiminde Çevrimiçi Kitle Kaynak Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Tarafından
Covid-19 Salgını Sürecinde Açılan #Sağlık Bakanlığı Sizi Dinliyor Etiketini Örneği 55
*The Use of Crowdsourcing in Public Administration: The Case of “
#HealthMinistryListeningtoYou” Hashtag Opened by the Ministry of
Health during Covid-19 Pandemic*

Araştırma Makalesi/ Research Article

Binali Selman Eren

İlmut Elif Kandil Göker

Süleyman Serdar Karaca

COVID-19 Pandemisinin Finansal Piyasalara Etkisi:
Gelişmiş Ülkeler Üzerine Bir Analiz 69
*The Impact of the COVID-19 Pandemic on Financial Markets:
An Analysis on Developed Countries*

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ferhan Gezici

Dilay Çelebi Gonidis

İsra Hatipoğlu

Dilşad Evcı

Fatma Selçuk

Türkiye’de Gıda Perakendeciliğinde Dijitalleşme ve COVID-19’un Dijitalleşme
Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma 91
*A Qualitative Study to Determine Digitization in Food Retailing in
Turkey and the Effects of COVID-19 on Digitization*

Araştırma Makalesi/ Research Article

Barbaros Güneri

Non-Pharmaceutical Interventions and Their Economic
Effects During the Covid-19 Pandemic 109
*Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan Farmakolojik
Olmayan Yöntemler ve Ekonomik Etkileri*

Derleme/ Review

Esra Kılıç

Covid-19 İle Mücadelede Davranışsal Kamu Politikası Aracı Olarak Dinin Yeri 123
*The Role of Religion as a Behavioral Public Policy Tool in
Combating Covid-19*

Araştırma Makalesi/ Research Article

Nilüfer Negiz

Pınar Savaş Yavuzçehre

Özkan Yalçın

Covid-19 Sürecinde Kentler ve Kentliler: Yaşananlar ve ,
Beklentiler Üzerine Tespitler (Göller Bölgesi Bulguları) 135
*Cities And Citizens in the Covid-19 Period: Determinations on
The Experiences-Expectations (Lakes Region Findings)*

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ahu Sumbas

Türkiye’de Covid-19 Pandemisiyle Mücadele Politikalarında
Görünmeyenler: Kadınlar 155
The Invisibles of the Policies Against Covid-19 Pandemic in Turkey: Women

Araştırma Makalesi/ Research Article

Cengiz Toraman

Nevzat Tetik

Ersin Kanat

Effects of Global Outbreaks on Insurance Companies' Stocks:
An Event Study on Stock Markets of Turkey and G7 Countries 173
*Küresel Salgınların Sigorta Şirketlerinin Hisse Getirilerine Etkisi:
Türkiye ve G7 Ülke Borsaları Üzerine Bir Olay Çalışması*

Yazarlara Duyuru

..... 195

COVID 19 ÖZEL SAYI EDITÖRÜ TAKDİMİ

İnsanlık tarihi boyunca, savaşlar, salgın hastalıklar, ekonomik ve toplumsal buhranlar gibi bazı kriz dönemleri, başta kişiler, kurumlar ve uluslar olmak üzere tüm dünyayı değişime ve hatta bazen dönüşüme zorlamıştır. Bu değişim ve dönüşüm çeşitli zorluklara ve acılara neden olabildiği gibi zaman zaman olumlu sonuçlar da doğurmuştur. Örneğin, 1347-1350 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran Kara Veba Salgını, feodalizmin çözülüşünün, Ortaçağ'dan çıkışın ve Rönesans'ın başlangıcının başlıca nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla her kriz, o krizi aşma çabalarındaki hatalardan ders alınarak daha iyi ve güzele doğru değişimin tohumlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedendir ki Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler teşkilatının kurulması hakkında yaptığı bir konuşmada "İyi bir krizin boş yere harcanmasına asla izin vermeyin" (*Never let a good crisis go to waste*) ifadesini kullanmıştır.

Bu bağlamda ele alınabilecek büyük küresel krizlerin son örneklerinden biri olan COVID-19 Salgını, 2019 yılı sonundan itibaren dünya çapında etkili olarak milyonlarca kişinin ölümüne, çok daha fazlasının hastalanmasına ve yoğun bakım ünitelerine yatmasına neden olmuştur. Bu tür salgınlar kısa vadeli halk sağlığı sonuçlarının ötesinde orta ve uzun vadede çok önemli toplumsal, ekonomik, siyasi ve idari sonuçlar da doğurmaktadır. Dolayısıyla küresel salgınların yarattığı kriz, dünyayı temellerinden sarsarak ekonomik, siyasal ve toplumsal sistemleri kökünden değiştirmeye aday bir fırsat penceresi olarak da algılanabilir. Bu çerçeveden bakıldığında, akıllara "Salgının etkisi nasıl analiz edilebilir ve bu krizden ve krizi çözmeye yönelik yürütülen faaliyetlerden/kamu politikalarından ne gibi dersler çıkarılabilir?" soruları gelmektedir.

Salgınların daha iyi anlaşılması ve yönetilmesinde bilimsel bilginin üretim ve dağıtımının ne kadar önemli olduğu COVID-19 Salgını örneğinde bir kez daha tüm açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi'nde "COVID-19 Salgınının İktisadi ve İdari Boyutları" temalı bir özel sayı çıkarma fikri, bu analiz ve ders çıkarma sürecine fakültemizin çalışma alanları olan iktisadi ve idari bilimlere odaklanan bir katkı verme niyeti ve amacı doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Özel sayı çağrısı, dergiye çok sayıda makale sunulması ile sonuçlanmış ve hakem süreçleri hızla işletilerek bu makalelerin toplam 11 tanesi özel sayıda yayınlanmak üzere kabul edilmiştir.

Özel sayıda yer alan makaleleri siyaset bilimi, kamu yönetimi, kamu politikaları, iktisat, uluslararası ilişkiler ve işletme yönetimi gibi birçok farklı disiplinden yazarlar kaleme almışlardır. Bu makalelerde, COVID-19 Salgını bağlamında; düzensiz göçü önleme/azaltma politikaları, havalimanı hizmet kalitesi, sosyal koruma önlemleri/politikaları, çevrimiçi kitle kaynak kullanımı, finansal piyasalara yönelik etkiler, farmakolojik olmayan yöntemlerin ekonomik etkileri, davranışsal kamu politikaları, kentsel politikalar, kadın çalışmaları, gıda perakendeciliğinde dijitalleşme ve sigorta şirketlerinin hisse getirilerine yönelik etkiler gibi çok geniş bir yelpazede yer alan farklı konular analiz edilmiştir. Söz konusu makalelerin fakültemizin farklı bölüm ve çalışma alanlarını yansıtacak zengin bir çeşitlilik arz etmesi memnuniyet verici olmuştur.

Böyle önemli bir konudaki özel sayıda editörlük yapma fırsatını bana tanıdıkları için özel sayı fikrini destekleyen sayın dekanlarımız Prof. Dr. Sunay İl ve Prof. Dr. Mustafa Umur Tosun'a, değerlendirme süreçlerinin yürütülmesinde çok değerli desteğini esirgemeyen dergi editörü Prof. Dr. Ayşe Yasemin Yalta'ya, yıllardır derginin idari yükünü büyük bir başarıyla taşıyan ve özel sayı ile ilgili süreçleri de aynı titizlikle takip eden Şerife Güran'a, özel sayıya gönderilen makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen tüm hakemlere ve Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi yayın kurulunun tüm üyelerine en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ortaya çıkan özel sayı içeriğinin kuramcı ve uygulamacılar için faydalı bir bilgi paylaşımı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Mete Yıldız

Ankara, 30 Kasım 2021

Araştırma Makalesi / Research Article

Suriye Krizinin Ardından Türkiye’de Meydana Gelen Düzensiz Göç ve Covid-19 Salgınlarının Düzensiz Göç Üzerindeki Etkisi

Tekin Avaner¹, Leyla Ocaklı¹

Öz

Tarih boyunca pek çok göç hareketine sahne olan Anadolu, 2011 Suriye kriziyle birlikte bölgeden yoğun kitlesel göç almaktadır. Yaşanan siyasi karışıklıklar ve onun neden olduğu otorite boşluğu nedeniyle meydana gelen terör olayları, başta Suriye olmak üzere bölge ülkelerden insanların hayati tehlikeden kaçmak için ülkelerini terk etmelerine neden olmuştur. Bu noktada Türkiye, tehlikeden kaçan insanların sığındığı ve en çok sığınmacı barındıran bir ülke konumunda bulunmaktadır. Sayıları milyonları bulan düzensiz göçmenlere ev sahipliği yapan Türkiye, düzensiz göçü yönetmek için pek çok alanda yenilikler ve düzenlemeler yapmıştır. 2020 yılında tüm Dünya’ya yayılmaya başlayan Covid-19 pandemisi, Türkiye’de düzensiz göçü de etkilemiş, meydana gelen düzensiz göçte önemli bir düşüş yaşanmıştır. Böylece, 2020 yılında bir önceki yıla göre Ege denizi üzerinden Yunanistan’a geçen düzensiz göçmen sayısı %84 oranında, Yunanistan’a geçmeye teşebbüs eden düzensiz göçmen sayısı ise %66 oranında azalmıştır. Covid-19 salgınının Türkiye’de görülmesiyle beraber düzensiz göçte meydana gelen bu keskin düşüşte, Türkiye’nin salgın nedeniyle uyguladığı sokak ve seyahat kısıtlamalarının yanı sıra, ülkelerin göç politikalarının etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada, Türkiye’de son dönemde yaşanan düzensiz göç ve 2020 yılında tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgınının Türkiye’de düzensiz göç üzerindeki etkileri açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Düzensiz göç, uluslararası göç, göç politikaları, Covid-19.

Irregular Migration in Turkey After The Syrian Crisis and the Effect of the Covid-19 Pandemic on Irregular Migration

Abstract

Anatolia has been the scene of many migration movements throughout history and with the 2011 Syrian crisis, it receives massive mass migration from the region. The terrorist incidents that occurred due to the political turmoil and the authority gap caused by it caused people from the region, especially Syria, to leave their countries to escape from the danger of death. At this point, Turkey is in the position of a country where people fleeing from danger take refuge and host the most refugees. Home to millions of irregular migrants, Turkey has made innovations and regulations in many areas to manage irregular migration. The Covid-19 pandemic, which started to spread all over the world in 2020, also affected irregular migration in Turkey, and there was a significant decrease in irregular migration cases. Thus, in 2020, compared to the previous year, the number of irregular migrants crossing into Greece via the Aegean Sea decreased by 84%, and the number of irregular migrants attempting to cross into Greece decreased by 66%. It is possible to say that migration policies of countries and the street and travel restrictions in Turkey due to the pandemic, had a great impact on this sharp decline in irregular migration. In this study, the recent irregular migration in Turkey will be evaluated and the effects of the Covid-19 pandemic, which affected the whole world in 2020, on irregular migration in Turkey will be explained.

Keywords: Irregular migration, international migration, migration policies, Covid-19.

¹ Doç.Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, tekinavner@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4014-0131>

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Yüksek Lisans Öğrencisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, leyla_ocakli@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9504-3542>

GİRİŞ

Göç kavramı, insanlık tarihinin etki alanı büyük bir olgudur ve ulus devletlerin ortaya çıkması ve yasal sınırların belirlenmesi ile uluslararası göç tanımı insanlığın hayatına girmiştir (Görmez, Eroğlu ve Bahçeci, 2017). Bulunduğu konum itibarıyla Anadolu toprakları pek çok uluslararası göçe sahne olmuştur. Son yıllarda Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler ise özellikle Türkiye’nin yoğun göç almasına neden olmuştur. Türkiye’nin son dönemde maruz kaldığı bu uluslararası göç hareketi meydana geliş şekli nedeniyle düzensiz göç özelliği taşımakta olup Türkiye bu konuda hukuki ve idari alanda pek çok düzenleme yapmıştır.

Suriye krizinin ardından hızla göç alan Türkiye’de düzensiz göçmen sayıları her geçen yıl artmış ve milyonları bulmuştur. Fakat yıllara sâri olarak artış gösteren düzensiz göç olayları, Covid-19 salgınının ortaya çıkması ile birlikte düşüşe geçmiş, ülke içinde yakalanan düzensiz göçmen sayıları bir önceki yıla göre önemli ölçüde düşmüştür.

Bu çalışmada, Suriye kriziyle birlikte kitlesel göç akınlarına sahne olan Türkiye’nin, bu sorunun ortaya çıkışından itibaren geliştirdiği düzensiz göç politikaları ve Covid-19 salgınının, Türkiye’nin yıllardır mücadele ettiği düzensiz göç üzerinde yarattığı etki, doküman tarama tekniği ile niteliksel araştırma yöntemlerine dayalı olarak ortaya koyulmuştur.

1. SURIYE KRİZİ SONRASI MEYDANA GELEN DÜZENSİZ GÖÇÜN ARDINDAN TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI GÖÇ POLİTİKALARI

Bulunduğu coğrafya bakımından Türkiye, önemli nüfus hareketlerinin odağı olmuş bir ülkedir. Bu özelliği sebebiyle Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi’ni onaylamış ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü’ne de katılmıştır (Ergüven ve Özturanlı, 2013). Türkiye, 1951 tarihli Cenevre Anlaşmasını 1961 yılında imzalamış ve yalnızca “Avrupa’da 1951 yılından önce yaşanan olaylarda zarar görenleri” mülteci olarak kabul edeceğini belirtmiştir. 1967 yılında imzalanan Mültecilerin Statüsünü Belirleyen Protokolde ise Türkiye zaman kısıtlamasını kaldırmış fakat coğrafi kısıtlama halen uygulanmaktadır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014). Fakat uzunca bir süre iç hukukta konuyla ilgili düzenlemede bulunmamış, mülteci hukukuna ilişkin ulusal mevzuatında 2644 Sayılı Tapu Kanunu, 5543 Sayılı İskân Kanunu, 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun, 5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, 5682 Sayılı Pasaport Kanunu, 5683 Sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun gibi çeşitli kanunlardaki birbirinden farklı hükümlerle göç konusuna çözüm aramıştır (Ergüven ve Özturanlı, 2013).

2011 yılında ortaya çıkan Suriye iç savaşı, Türkiye’nin çok fazla sayıda sığınmacı akınına uğramasına neden olmuş ve yaşanan bu kitlesel akın, Türkiye’nin göç yönetiminin gelişimini etkileyen önemli bir olgu olmuştur (Işıkçı, 2017). Her ne kadar Türkiye’nin göç yönetimi konusunda yenilikçi yaklaşımlar ve düzenlemeleri Suriye krizinden önce başlamış ve 2005’te kabul edilen “İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı” ile birlikte 2008’de İçişleri Bakanlığı bünyesinde “Sığınma ve Göç Mevzuatı ve İdari Kapasiteyi Geliştirme ve Uygulama Bürosu” kurulmuş olsa da (Görmez vd., 2017), Suriye krizi nedeniyle meydana gelen kitlesel göç akınları nedeniyle toplumda duyulan endişeler ve denizlerimizde meydana gelen düzensiz göçmen ölümleri sorunun gündeme gelişinde önemli bir etkiye sahiptir.

İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı’nın öngördüğü kurumsallaşma ve yasal düzenlemeler ile formüle edilen, fakat uzunca bir süre uygulamaya geçilmeyen adımlar, 2011 Suriye kriziyle birlikte başlayan göç krizi nedeniyle uygulamaya alınmış, daha önce alınan kararın hayata geçirilmesi söz konusu olmuştur (Işıkçı, 2017).

Düzensiz göç ile ilgili mevcut düzenlemeler yetersiz geldiğinden uygulamada sorunlar yaşanmıştır. Böylece, Avrupa Birliği katılım süreci kapsamında genel bir göç mevzuatı oluşturmak amacıyla çalışmalar başlatılarak kanunlaştırma aşamasına geçilmiş ve 11.04.2013 tarihinde 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Resmi Gazete’de yayınlanmıştır (Ergüven ve Özturanlı, 2013). Anılan kanunla

birlikte, Türkiye'nin göç ve iltica yönetiminden sorumlu Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Görmez vd., 2017). Göç İdaresi genel Müdürlüğü'nün yanı sıra Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) da uluslararası göçü yönetmede oldukça mühim görevler almakta, Geçici Barınma Merkezlerinin yönetimini üstlenmektedir (Görmez vd., 2017).

2009 yılında 5902 sayılı kanun ile kurulan AFAD, Türkiye'nin göç yönetiminde önemli bir yere sahip olup (Uzun, 2017), temel görevi doğal afetlere müdahale etmek ve afet sonrasında iyileştirme çalışmaları yapmak iken, özellikle son yıllarda Suriye'de yaşanan çatışma ortamından kaçarak Türkiye'ye sığınan göçmenler için barınma merkezleri kurulması ve Türk Kızılay'ı ile birlikte bu merkezlerde göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için hizmet vermektedir (Küçükyağcı, 2017).

AFAD'ın göç yönetimi konusunda kendisine tevdi edilen görevler 22 Ekim 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği'nde belirtilmiş, kurumlarca yerine getirecek görevlerin AFAD eş güdümünde yürütüleceği, Suriyelilere yapılacak yardımların koordinasyonunun da AFAD tarafından gerçekleştirileceği ve barınma merkezlerinin kurulma, kullanılma veya kapatılması kararının AFAD tarafından yürütüleceği kararlaştırılmıştır (Uzun,2017). Bu kapsamda, hâlihazırda Adana, Kilis, Kahramanmaraş, Hatay ve Osmaniye'de kurulan toplam 7 barınma merkezinde 58.481 düzensiz göçmen barınmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [GİGM], 2021a).

2000 yılı öncesinde Türkiye, düzensiz göçmenler tarafından genellikle "göç geçiş ülkesi" olarak görülmüş ve sınırları yasa dışı olarak geçmeye çalışan göçmen sayıları da azımsanmayacak ölçüde olmuştur. Bu nedenle nüfus hareketlerinde Emniyet Genel Müdürlüğü'nün işleyişin başındaki kurum olarak yer almasında etkili olduğu söylenebilir. Fakat Suriye'den kitlesel olarak gelen göçmenler nedeniyle Türkiye gitgide hedef ülke haline gelmiş, bu durum göç yönetimi konusuna bakışı değiştirmiş, göç yönetiminin yalnızca yasa dışı yollardan göç etmek isteyenlerin engellenmesi veya düzene sokulması değil, göçmenlerin hukuki hakları, barınmaları, istihdam edilmeleri ve topluma uyum sağlayabilmeleri için çalışmalar yapılmasını gerekli kılmış ve bu kapsamda Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) kurulmuştur (Baykal ve Yılmaz, 2020).

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü; göç olgusu konusunda politika ve stratejileri uygulamak, buna ilişkin ilgili kurum ve kuruluşlar arasında eş güdümü sağlamak, yabancıların Türkiye'ye girme, kalma ve Türkiye'den çıkışları ile sınır dışı edilmeleri, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunması konusunda iş ve işlemleri yürütmek için görevlendirilmiştir (Uzun, 2017).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, merkez, taşra ve yurtdışı birimlerden oluşmaktadır. Müdürlüğün merkez teşkilat yapısı 12 temel birimden oluşmakta olup bunlar; Yabancılar Dairesi Başkanlığı, Uluslararası Koruma Dairesi Başkanlığı, İnsan Ticareti Mağdurlarını Koruma Dairesi Başkanlığı, Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı, Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığı, Bilgi Teknolojileri Başkanlığı, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, İnsan Kaynakları Dairesi Başkanlığı, Destek Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Eğitim Dairesi Başkanlığı'dır (Koç, 2017).

Kamu politikaları içinde önemi büyük olan göç politikalarının icra edilmesi için 6458 sayılı Kanunu'nun 105. Maddesinde Göç Politikaları Kurulu oluşturulmuştur. Bahse konu kanunda; İçişleri Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı Avrupa Birliği Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Müsteşarları, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı ve Göç İdaresi Genel Müdürünün katılımıyla toplanması kararlaştırılan Göç Politikaları Kurulu (Koç, 2017), 13 Eylül 2018 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 17 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle "Göç Kurulu" adını alarak yeniden düzenlenmiştir. Böylece, Göç Kurulu; yabancılar hakkında göç stratejileri belirlemek, eş güdüm ile uygulanmasını sağlamakla görevlendirilmiştir. Ayrıca bahse konu kurulun İçişleri Bakanının başkanlığında, İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen bakanlık, kurum ve kuruluş temsilcilerinden oluşacağı hükme bağlanmıştır. Yeniden yapılandırılan Göç Kurulu ilki 21 Kasım 2018 ve sonuncusu 18 Aralık 2020 olmak üzere toplam beş toplantı gerçekleştirmiştir (GİGM,2021b).

GİGM'nün kurulmasıyla yoğun göç akınlarına maruz kalan Türkiye'nin, göç yönetimini daha sistematik bir biçimde icra etmesi amaçlanmış, göçmenlerin barınma, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçları ve dil sorununa yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca göçmenlerin uyum ve toplumsal kabul sorunlarının çözümüne de önem verilmiş ve Müdürlük bünyesinde Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığı kurulmuştur (Baykal ve Yılmaz, 2020: 646). Böylece GİGM ve AFAD, sürecin uygulama aşamasının önemli aktörleri olma özelliğine sahip olmuştur.

Avrupa Komisyonu tarafından da Türkiye'nin uluslararası göç konusunda gösterdiği çaba dile getirilmekte, 3,6 milyondan fazla kayıtlı Suriyeli göçmen ile diğer uyruklardan yaklaşık 370.000 kayıtlı göçmeni barındıran ve dünyada en fazla mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan Türkiye'nin çabalarının muazzam olduğu belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2020).

Türkiye'nin göç yönetimi konusuna getirilebilecek eleştirilerden biri, düzensiz göçmenlerin yerleştirilmesi konusudur. 5543 sayılı İskân Kanunu'nda Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olanlardan yerleşmek için Türkiye'ye gelenler göçmen olarak kabul edilmektedir. Anılan kanunda yurt dışından gelen göçmenlerin iskân edilmesi mümkün iken Türkiye'de bulunan düzensiz göçmenler bu şartları taşımadığından iskân edilmeleri olası görülmemektedir (Bostan, 2018). Fakat ölümden kaçıp kendisine sığınanları kabul eden Türkiye'nin, düzensiz göçmenlerin ülke içinde dağılımı konusunda düzenlemeler yapması ekonomik ve sosyal alanda fayda sağlayacağı düşünülebilir. Zira, 16 Eylül 2020 tarihi itibarıyla 59.877 geçici koruma altındaki Suriyeli göçmen geçici barınma merkezlerinde barınmakta, 3.559.041 geçici koruma altındaki Suriyeli göçmen ise geçici barınma merkezleri dışında yaşamını sürdürmektedir (GİGM,2021c). Geçici koruma altındaki Suriyelilerin illere göre dağılımına bakıldığında; 519.584 kişi ile İstanbul birinci sırada yer alırken onu sırasıyla 449.677 kişi ile Gaziantep, 433.859 kişi ile Hatay, 421.815 kişi ile Şanlıurfa ve 252.616 kişi ile Adana izlemektedir (GİGM, 2021a). Bu sayılar, anılan illerin TÜİK verilerinde belirtilen nüfuslarına oranlandığında, İstanbul nüfusunun %3'ü, Gaziantep nüfusunun %22'si, Hatay nüfusunun %27'si, Şanlıurfa nüfusunun %20'si ve Adana nüfusunun %11'ine tekabül etmektedir (TÜİK, 2021). Şehirlerde bu sayılara varan düzensiz göçmen nüfusunun çoğunlukla birbirlerine destek olmak için aynı bölgelerde yaşadıkları düşünüldüğünde ortaya birtakım uyum sorunları çıkması beklenebilir. Göçmenlerin hep bir bölgede yoğunlaşması toplumsal olduğu kadar ekonomik ve idari anlamda da etki yaratır. Son zamanda İstanbul'un Esenyurt ve Fatih ilçelerinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün aldığı bir karar dikkat çekmektedir. Karara göre, anılan ilçelerde bundan böyle yabancıların yatırım maksadıyla kısa dönem ikamet izin talepleri ve üniversite öğrencilerinin "öğrenci ikamet izni" talepleri haricinde ikamet izni için yapılan ilk başvurular 15 Ocak 2021 tarihinden itibaren kabul edilmeyecek olup böylece yabancılar tarafından yapılacak ikamet izni başvurularına sınırlama getirilmiştir (GİGM, 2021ç). Bu kararda tek bir yerde yoğunlaşan göçmen nüfusunun bölgenin yapısını etkilemesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda, ülkede misafir olarak görülen düzensiz göçmenlerin kendilerini daha güvende ve rahat hissetmek için bir bölgede yoğunlaşarak toplu halde yaşamaları bir alt kültür oluşturmalarına ve toplumla uyumdan uzak bir yaşam sürdürmelerine neden olabilir. Oluşan bu alt kültür nedeniyle yerel halkta, yabancı düşmanlığı ya da yabancı korkusu olarak adlandırılan zenofobi oluşmasına da neden olabilir. Zira, kendi aralarında gruplaşarak sosyal uyum sağlayamayan göçmenlerin toplumla iletişimi azalmaktadır ve iletişim niteliği de azaldıkça zenofobi artmaktadır (Padır, 2019). Bu nedenle gerek ekonomik anlamda işsizliği önlemek, gerekse topluma uyum sağlanması konusunda göçmenlerin bir bölgede yoğunlaşmasının önüne geçilecek politikalar üzerine çalışmalar yapılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

2. COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE'DE DÜZENSİZ GÖÇ ÜZERİNDE MEYDANA GETİRDİĞİ ETKİ

Türkiye'de bulunan düzensiz göçmen sayısı bu kadar yüksek iken, tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19'un Türkiye'de düzensiz göç hareketleri üzerinde nasıl bir etki yarattığının incelenmesine yer verilecektir.

Çin'in Wuhan kentindeki Huanan deniz ürünleri pazarında hayvanlardan insanlara geçtiği yaygın olarak düşünülen SARS-CoV-2 virüsünün (Velevan ve Meyer, 2020) yol açtığı Covid-19 hastalığı küresel bir

salgındır (Clerkin vd., 2020). 2019 yılının sonunda Wuhan'da ortaya çıkan bu yeni koronavirüs salgını, ilk 50 günde 1.800'den fazla kişinin ölümüne neden olmuş ve 70.000'den fazla kişiyi enfekte etmiştir (Shereen, 2020).

Öksürük ve hapsirik ile etrafa dağılan tükürük damlacıkları ve solunum yoluyla yayılan COVID-19, hafif, orta ve ağır derecede solunum yolu hastalığı meydana getirmektedir. Yaşlılar ve altta yatan tıbbi sorunları olan kişilerde daha ağır hastalık oluşturma ihtimali yüksektir (Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 2021a). Hastalığın yayılmasını önlemek ve hastalıktan korunmak için sık sık ellerin yıkanması, maske takılması, fiziksel mesafeye dikkat edilmesi, odaların iyi havalandırılması ve kalabalıklardan kaçınılması gerekmektedir (DSÖ, 2021b).

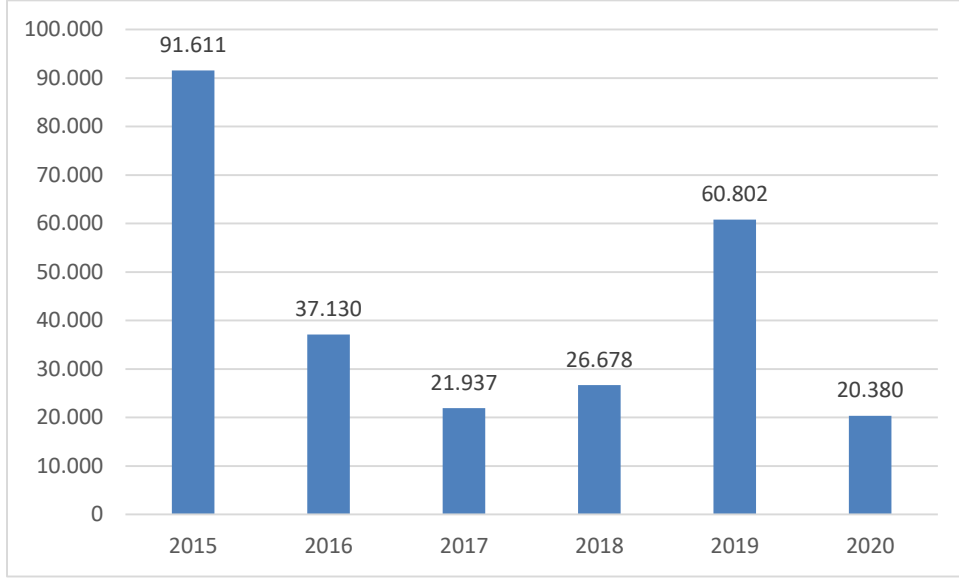
İlk vakanın görüldüğü 30 Aralık 2019 tarihinden itibaren Covid-19 hızla yayılmış ve yayılmaya devam etmektedir. 13 Şubat 2021 tarihi itibarıyla tüm dünyada 107.838.255 vaka ve 2.373.398 ölüm rapor edilmiştir (DSÖ, 2021c).

Çin'den tüm dünyaya hızla yayılan Covid-19, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiş ve aynı tarihte Türkiye'de ilk Covid-19 vakası bildirilmiştir (Covid-19 Pandemi Raporu, 2021). Covid-19'un Türkiye'deki düzensiz göçmenler üzerinde yarattığı etki üzerine yapılan bir çalışma (Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği [SGDD] Göç Akademisi, 2020); ankete katılan 1.162 düzensiz göçmenden %83'ünün Covid-19 ile ilgili olarak yeterli bilgiye sahip olduklarını düşündükleri, bu konudaki bilgi kaynaklarının büyük oranda (%65) medya ve sosyal medya olduğunu belirttiklerini göstermiştir. Düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerinden yararlanma durumlarına bakıldığında; yararlanabilenlerin %23 olduğu, herhangi bir sağlık kurumuna başvurmamayanların oranının %61 olduğu ve yararlanamayanların oranının ise %15 olduğu görülmüştür. Sağlık hizmetlerinden yararlanamayanların %47'si evden çıkamadıkları, %24'ü kurumu kapalı sandıkları, %6'şar oranda ise eksik bilgi ve eksik belge nedeniyle kuruma gitmedikleri beyan edilmiştir.

Covid-19 ve düzensiz göçmenler üzerine yapılan çalışmalar, genel olarak işten çıkarılma ve ekonomik problemlerin ortaya çıkışını göstermiştir. Zira, bu dönemde kapanan veya küçülmeye giden işyerleri, işçi çıkarmak durumunda kalmış, bu sebeple yerli halkta olduğu gibi düzensiz göçmenlerde de ekonomik sorunlar görülmüştür (SGDD Göç Akademisi, 2020).

Covid-19 salgınının düzensiz göç hareketleri üzerindeki etkisi incelendiğinde ise, Şekil-1'de (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2021) de görüldüğü üzere Covid-19, Türkiye'de düzensiz göç sayılarını önemli derecede etkilemiştir. Yunanistan'a geçmeye çalışırken Sahil Güvenlik Komutanlığı tarafından yakalanan düzensiz göçmen sayılarına bakıldığında 2016 yılında 2015 yılına göre %59 oranında bir azalış görülmektedir. Bahse konu azalış 18 Mart 2016 tarihinde Türkiye ve AB arasında akdedilen anlaşma ile Yunanistan'a geçen düzensiz göçmenlerin Türkiye'ye iadesini kapsamı nedeniyle gerçekleşmiştir. 2017 yılında düzensiz göç teşebbüsü azalmaya devam etmiş, sonraki yıllarda yükselişe geçmiştir. 2019 yılında 60.802 sayısını bulan düzensiz göçmen sayısı, 2020 yılında meydana gelen Covid-19 salgını nedeniyle %66 oranında azalmıştır.

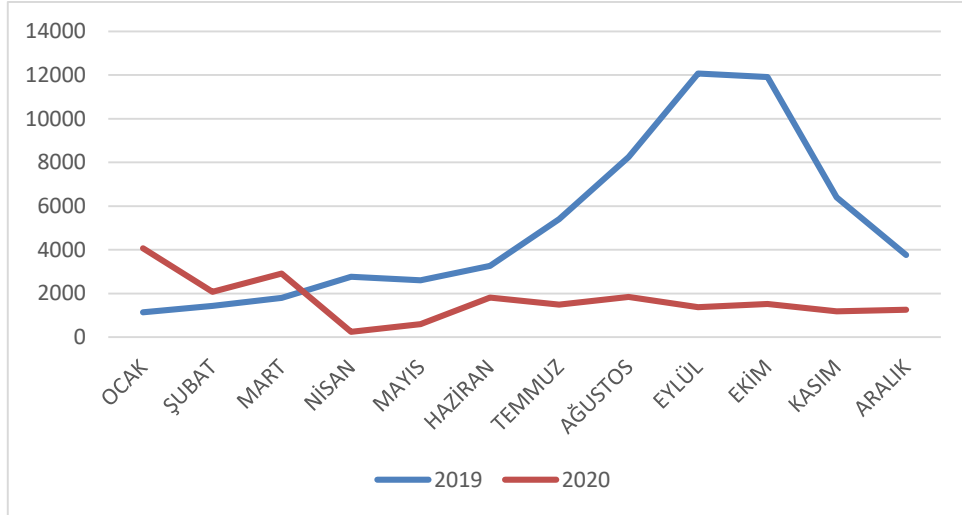
Şekil 1: Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayıları

Kaynak: Sahil Güvenlik Komutanlığı (2021)

Yunanistan'a geçmeye teşebbüs eden düzensiz göçmen sayıları aylara göre karşılaştırıldığında; Şekil 2'de (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2021) görüldüğü üzere 2019 yılında Mart ayından itibaren yükseliş trendi görülmekte olup 12.068 sayısı ile en yüksek seviyeye çıktığı Eylül ayından sonra düşüş görülmektedir. 2020 yılında ise Covid-19'ın etkisiyle Nisan ayında keskin bir düşüş meydana gelmiş, yıl boyunca düzensiz göçmen sayıları 2000'in altında seyretmiştir.

Şekil 2: 2019-2020 Yıllarında Deniz Yoluyla Yunanistan'a Geçmeye Teşebbüs Eden Düzensiz Göçmen Sayılarının Karşılaştırması

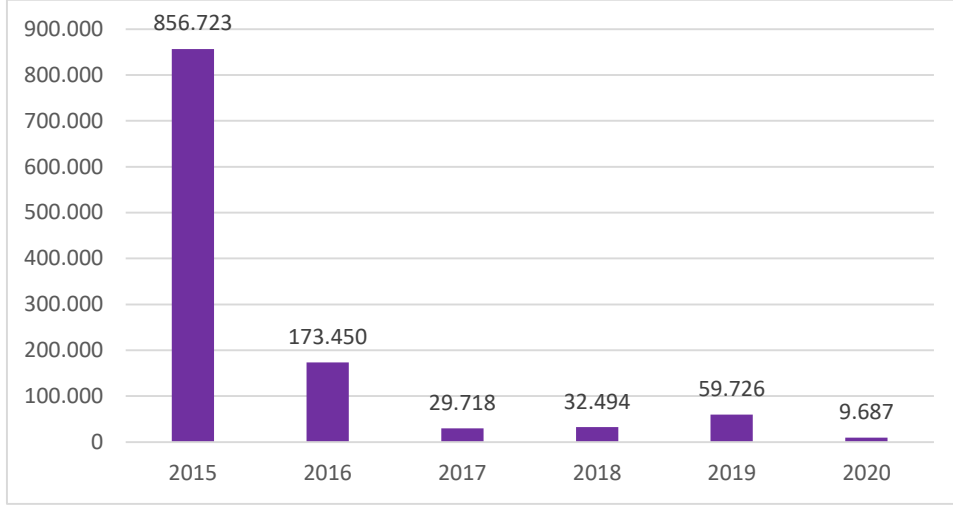

Kaynak: Sahil Güvenlik Komutanlığı (2021)

Şekil 3'te yer alan Yunanistan'a geçmeyi başaran düzensiz göçmen sayıları incelendiğinde (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2021a) geçiş teşebbüsü sayılarında olduğu gibi 18 Mart Mutabakatının etkisiyle önemli bir düşüş meydana geldiği görülmektedir. 2015 yılından 2016 yılına düzensiz göçmen sayısında %80 oranında bir düşüş yaşanmış ve azalış trendi 2018 yılına kadar devam

etmiştir. Fakat 2020 yılında yaşanan küresel salgın nedeniyle 2019 yılına göre %84 oranında azalış meydana gelmiştir.

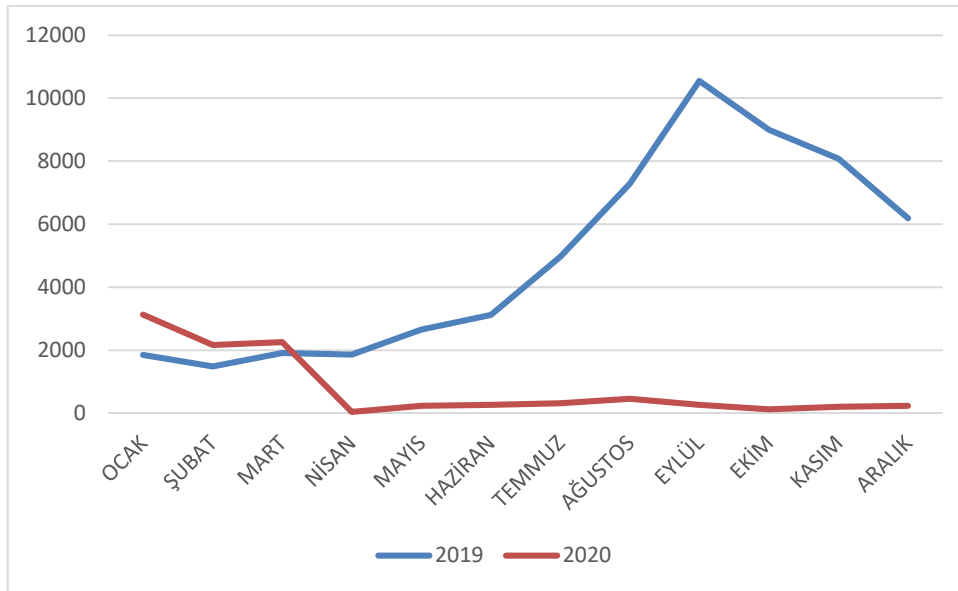
Şekil 3: Yıllara Göre Deniz Yoluyla Yunanistan'a Geçen Düzensiz Göçmen Sayısı

Kaynak: UNHCR (2021a)

Türkiye'den Yunanistan'a deniz yoluyla gerçekleşen düzensiz göçmen sayıları aylık olarak karşılaştırıldığında, Şekil 4'te (UNHCR, 2021a) görüldüğü üzere 2019 yılında Şubat ayından Eylül ayı sonuna kadar artış trendi görülürken 2020 yılında Covid-19 nedeniyle Mart ayından itibaren keskin bir düşüş meydana gelmiş, yıl boyunca düzensiz göçmen sayıları çok düşük seviyelerde kalmıştır. Ayrıca, sadece deniz geçişleri değil, Yunanistan'a kara yoluyla meydana gelen düzensiz göçmen geçişleri de azalmış, 2019 yılında 14.887 düzensiz göçmen kara yoluyla Yunanistan'a geçmişken, 2020 yılında bu sayı %60 azalarak 5.982 olmuştur.

Şekil 4: 2019-2020 Yıllarında Deniz Yoluyla Yunanistan'a Geçen Düzensiz Göçmen Sayıları Aylık Karşılaştırması

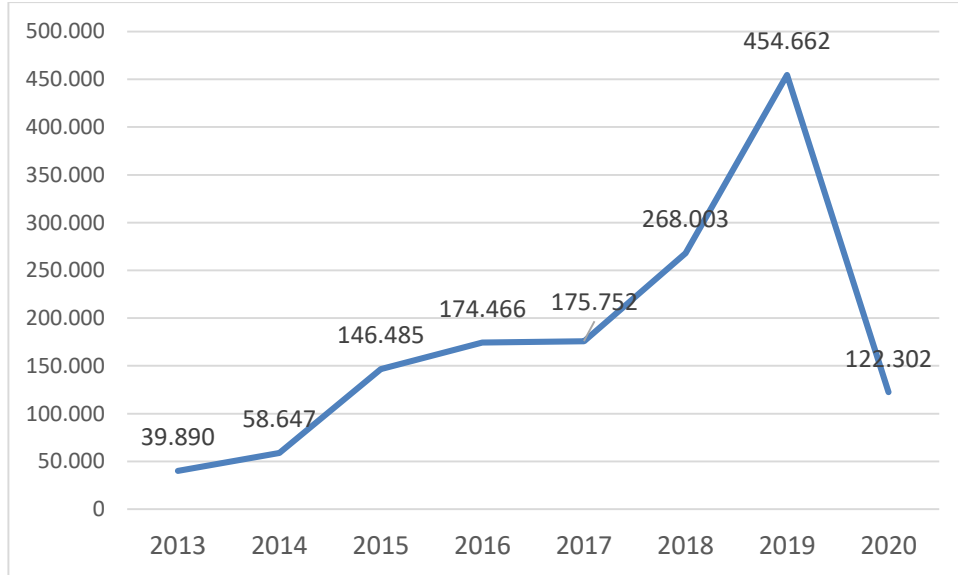
Kaynak: UNHCR (2021a)

Covid 19 salgınının Türkiye’de görülmeye başladığı Mart 2020’den itibaren Türkiye’de özellikle Yunanistan’a geçen ve geçmeye çalışan düzensiz göçmen sayılarında yaşanan önemli azalışın ve yıl boyunca düşük seviyelerde seyretmesinin nedenini Türkiye’nin Covid-19 salgınının yayılmasını önlemek amacıyla aldığı tedbirler ve Yunanistan’da düzensiz göçmenlerin barındığı merkezlerin koşullarına bağlamak mümkündür.

Türkiye tarafından salgınla mücadele kapsamında 30 büyük şehir ve Zonguldak ilinde şehir giriş-çıkışları geçici olarak yasaklanmış ve ilki 10 Nisan 2020 olmak üzere hafta sonları 2 gün süreyle anılan illerde sokağa çıkma yasakları getirilmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2021). Zamanla bu kısıtlamalar esnetilse de hafta sonu sokak kısıtlamaları 81 ile yayılmış, ülke genelinde kolluk kuvvetlerinin denetimlerinin artması ve sokaklarda insan yoğunluğunun azalması düzensiz göçmenlerin hareketlerini de engellemiş, dolayısıyla Türkiye’den Yunanistan’a gerçekleşen düzensiz göçün azalmasında etkili olmuştur.

Türkiye genelinde kolluk kuvvetleri tarafından ülke içinde yakalanan düzensiz göçmen sayıları da Şekil 5’te (GİGM, 2021d) görüldüğü üzere 2020 yılında son 5 yılın sayılarının altına gerilemiş, 2019 yılında 454.662 düzensiz göçmen yakalanmış iken 2020 yılında salgının ve salgın nedeniyle ülke genelinde uygulanan kısıtlamalar sebebiyle yakalanan düzensiz göçmen sayısı %73 oranında azalarak 122.302 olmuştur.

Şekil 5: Türkiye’de Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısı

Kaynak: GİGM (2021d)

Düzensiz göçün azalmasının bir diğer nedeni olan Yunanistan göçmen kamplarının aşırı kalabalık olması (Euronews, 2020) ve temizlik ve sağlık hizmetleri açısından oldukça yetersiz olduğu (<https://borgenproject.org/>) basında sıkça yer almaktadır. Özellikle Midilli Adası’nda bulunan Moria kampının kapasitesinin çok üzerinde göçmen barındırdığı, düzensiz göçmenlerin türlü hastalıktan intihar olaylarına kadar her gün pek çok sorun yaşadığı belirtilmekte, bahse konu kampın 3 bin kişi kapasiteli olmasına rağmen 16 bin düzensiz göçmen barındırdığı, orada barınan düzensiz göçmenlerin açlık, su sıkıntısı, soğuk hava gibi olumsuzluklarla mücadele ettiği sık sık gündeme gelmektedir. Hatta kimi düzensiz göçmenlerin can güvenlikleri için savaştan kaçıp geldiklerini, fakat buradaki durumun kendi ülkelerinden daha kötü olduğunu, güvenli bir ortam istediklerini belirtmeleri kamp koşullarının kötü durumunu ortaya koymaktadır. Yine aynı kampta 9 aylık bir bebeğin sıvı kaybından hayatını kaybetmesi de durumun zorluğunu göstermektedir (Anadolu Ajansı, 2019). Kalabalık olması ve kötü koşulları ile gündeme gelen Moria kampında Eylül 2020 ayında peş peşe yangınlar çıkmış ve kamp kullanılamaz hale gelmişti. Bunun

nedeni olarak çeşitli iddialar öne sürülmekte olup önde gelen iddialardan biri Covid-19 virüsünü taşıyan düzensiz göçmenlerin karantinaya girmek istemedikleri için yangın çıkardıkları, diğeri ise kamptaki kötü koşulları protesto etmek isteyen düzensiz göçmenlerin yangınlara sebep olduğudur (BBC, 2020).

Sığınmacılar için Yunanistan'da uygulanan barınma sistemi; kabul ve kimlik belirlemenin yapıldığı, Kuzey Ege adaları ve Fylakio Köyü'nün kuzey doğusunda bulunan ve "hotspot" olarak nitelendirilen merkezler, anakarada bulunan geçici barınma merkezleri ve şehirlerde bulunan konaklama ve konut programlarını kapsamaktadır (Papatzani, Leivaditi, Ilias ve Petraco, 2020).

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği, sığınmacıları Ege Adaları'ndan acilen transfer etmesi ve kabul merkezlerindeki yaşam koşullarını iyileştirmesi konusunda uyarıda bulunmuş, aşırı dolu olan kampların tıbbi tedavi ve sağlık hizmetleri konusundaki eksikliğine vurgu yapmıştır. Bunun yanında, 40.000'in üzerinde göçmen barındıran adalardaki kamplar ve kabul merkezlerinin pis ve kötü koşulları koronavirüsün yayılması açısından "mükemmel bir fırtına" olarak değerlendirilmektedir (Avrupa Parlamentosu, 2020: 4).

İlk Covid-19 vakaları Mart 2020'de Midilli ve Sisam adalarında kaydedilmiş, Atina yakınlarındaki göçmen kamplarında da vaka sayılarının artmasıyla Yunanistan, iki göçmen kampını karantina kampı olarak tahsis etmiş ve mevcut sığınmacılarla yeni gelen sığınmacıları ayırmıştır (Avrupa Parlamentosu, 2020).

Yunan göçmen kabul merkezlerinin uzun zamandır eleştirilmekte olup, ulusal makamların sığınmacılara yeterli yaşam koşulları sağlamadaki başarısızlığı çokça rapor edilmektedir (Papatzani vd., 2020: 27). Avrupa İnsan Hakları İzleme Raporu'nda, Fylakio kabul merkezinde özellikle hamile kadınlar ve yeni doğum yapmış kadınlar gibi riskli grupta yer alanların korunması için kilitlenebilen kapılar, tuvalet ve tıbbi bakım gibi temel bazı standartların eksik olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, kadınlar ve çocukların güvenliği için Moria Kampı'nın çok kalabalık olduğu, her hafta tecavüze uğrayan kadın ve çocukların Moria'daki kliniğe başvurduğu fakat korktukları için şikayetçi olmadıkları belirtilmektedir (Papatzani vd., 2020).

Kuzeydoğu Ege adalarında bulunan kabul ve kimlik belirleme merkezlerinde (hotspot) göçmenler, işlemlerin uzun sürmesinden ötürü uzun süre kalabilmektedirler. Adalardaki durumun son derece endişe verici olduğu, özellikle kabul merkezlerindeki koşulların insanlık dışı olduğu belirtilmektedir. Özellikle Midilli ve Sisam Adaları'nın aşırı kalabalık olduğu, bu durumun barınak, gıda, sağlık açısından zafiyet oluşturduğu, su kaynaklarının yetersiz olduğu, adalardaki güvenliğin oldukça sorun teşkil ettiği rapor edilmiştir. Ayrıca, buralardaki yaşam koşullarının fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarına yol açtığı belirtilmektedir (Papatzani vd., 2020).

Yunanistan'daki kabul merkezlerinin kötü yaşam koşulları güvenlik açısından ciddi tehlike oluşturmaktadır. Özellikle kadın ve çocuklar gibi hassas grupta olan kişiler cinsel istismara uğramakta olup özellikle çocuk tecavüzleri söz konusu olmaktadır. Burada yaşayan Afgan göçmen Fatima, Moria'da 6 aydır kaldığını, burada yaşayanların alkol alıp taşkınlık yaptığını, bu yüzden çok korktuğunu, polis ve doktor olmadığını, bir kadının 7 yaşındaki çocuğuna zeytin korusunda tecavüz edildiği için kadının ağladığını gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca, sıcak su olmadığı ve soğuk su ile duş aldıklarını, banyoların karışık kullanıldığını, bir banyoyu 600 kişi kullandığını, her yer mikrop olduğu için kadınların sık sık hastalandığını ifade etmiştir (Papatzani vd., 2020).

Göçmenlerle yapılan bir diğer röportajda; tuvaletlerin kadınlar için uygun olmadığı, bu sebeple kadınların korktukları için tuvaleti mümkün olduğunca az kullanmaya çalıştıkları, güvenlik sorunlarıyla kadınların yüz yüze olduğu ve tecavüz olaylarının yaşandığı, tecavüze uğrayan kadınların çoğunun bunu söylemek istemedikleri, özellikle Afrikalı kadınların kültürleri gereği bunu saklamak zorunda kaldıkları belirtilmiştir (Papatzani vd., 2020).

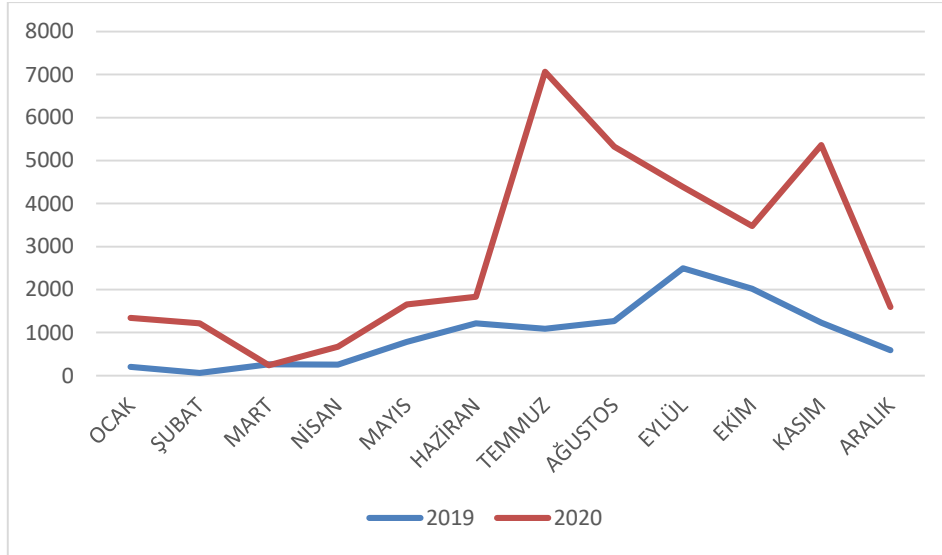
Göçmenler Türkiye'de sağlık ve diğer sosyal imkânlardan kolayca yararlanabiliyor iken, salgınının yaşandığı bu olağanüstü döneminde Yunanistan'daki sağlıksız ve kötü koşullarda olan göçmen kamplarına

gidip hayatlarını tehlikeye atmak istememeleri, Türkiye’den Yunanistan’a düzensiz göçmen geçişlerindeki ve geçme teşebbüslerindeki azalmayı açıklamaktadır.

Kasım 2019 Avrupa Sayıştay Raporu’na göre İtalyan göçmen kampları nispeten daha temiz ve iyi donanımlı olmakla birlikte kapasitesinin çok altında göçmen barındırmakta, hatta neredeyse boş denilebilecek durumdadır. Yunan göçmen kampları ise aksine, kapasitesinin çok üzerinde göçmen barındırmakta ve aşırı kalabalık olmanın yanı sıra buradaki durum başta refakatsiz çocuklar olmak üzere hassas gruplar açısından güvenlik riski taşımaktadır. Özellikle Midilli Adası’nda bulunan ve 3.000 kişilik kapasitesi olmasına rağmen 20.000 göçmenin yaşadığı Moria Kampı’nda doktor ve güvenlik zafiyeti gibi durumların olması, burada yaşamının insan onuruna yakışmayacak seviyede olduğunu göstermektedir (Avrupa Parlamentosu, 2020).

Bu noktada, 2020 yılında Yunanistan’a düzensiz göçmen geçişi azalırken İtalya’ya deniz yoluyla geçen düzensiz göçmen geçişlerinde artış yaşanması dikkat çekmektedir. Şekil 6’da (UNHCR, 2021b) görüldüğü üzere Mart 2020’den itibaren İtalya’ya düzensiz göçmen geçişi artış göstermiş, Temmuz ayında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Temmuz’dan sonra yılsonuna kadar dalgalı bir eğilim gösterse de 2019 yılında 11.471 olan İtalya’ya geçen düzensiz göçmen sayısı 2020 yılında 34.154 olmuş ve toplamda %198’lik bir artış meydana gelmiştir.

Şekil 6: 2019 ve 2020 Yıllarında İtalya’ya Geçen Düzensiz Göçmen Sayıları Aylık Karşılaştırması

Kaynak: UNHCR (2021b)

SONUÇ

Uluslararası göç konusunda oldukça rağbet gören Türkiye’nin göç yönetimine yaklaşımı, sürekli ve kitleler halinde göç alması nedeniyle çoğunlukla güvenlik perspektifinde olmuştur. Türkiye’nin geçmişten gelen korumacı yapısını, mülteci statüsünde coğrafi çekinceyi sürdürmesi ve bunun yerine geçici koruma gibi alternatif statüler vermesi ile devam ettirdiği söylenebilir. Cenevre Sözleşmesi’nde, mülteci statüsüne getirilen coğrafi çekince nedeniyle göçmenler mülteci statüsü alamamakta, misafir anlayışıyla Türkiye’de bulunmaktadır. Zira ilk olarak Nisan 2012’de, 1994 tarihli Yönetmelik ile Suriyelilere geçici koruma verilmiştir (Işıkçı, 2017). Şartlı mülteci teriminin YUKK ile birlikte Türkiye’ye özgü olarak çıkarılması da bu korumacı yaklaşımın bir göstergesi olarak düşünülebilir (Baykal ve Yılmaz, 2020). Şartlı mülteci statüsü, Avrupa ülkeleri dışında yaşanan olaylar sebebiyle sığınma arayanlara verilen bir statü olup bahse konu kişilerin üçüncü bir ülkeye yerleşinceye değin Türkiye’de kalmalarına izin verilmesi (YUKK, 2013, Madde 62) şartı getirilmiştir. Geçici korumada ise sığınma arayanlarda kitleler halinde gelmenin aranması ile

kitlesele göçe vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Bu noktada can güvenliği gibi nedenlerle Türkiye'ye kitleler halinde gelerek sığınan insanlara kapılar açılmış ve hukuki alanda da bir düzenleme yapılarak insani hakları gözetilmiştir. Geçici koruma altındaki kişilerin; kendi arzularıyla Türkiye'den ayrılmaları, üçüncü bir ülke korumasından faydalanmaları ve üçüncü bir ülkeye insani sebepler ya da yeniden yerleştirme kapsamında alınmaları veya başka bir ülkeye çıkmaları durumunda korumaları sona ermektedir (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014, Madde 12).

1951 Cenevre Sözleşmesi'ne Türkiye'nin coğrafi sınırlama şartıyla taraf olmasında Türkiye'nin ulus-devletin korunması ve güvenlik konularında sorunlar yaşanmasını önlemek istemesinin neden olduğunu söylemek mümkündür (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014). Fakat çevre ülkelerden sürekli ve yoğun göç alan Türkiye, düzensiz göçmenlere geçici koruma hakkı vermektedir.

Özellikle son yıllarda Suriye'de yaşanan gelişmeler nedeniyle bölgeden yoğun göç alan Türkiye, düzensiz göçü yönetmek adına idari ve hukuki alanda düzenlemelere gitmiş, düzensiz göçmenlerin barınma, eğitim, sağlık ihtiyaçlarının yanında topluma uyumu için de çalışmalar yapmaktadır. Zira, YUKK'la Türk hukuk sistemine ilk defa giren geçici koruma statüsü kapsamında Suriye'den gelen göçmenlere yönelik barınma, sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal yardım, tercümanlık ve benzeri hizmetler sağlanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

2020 yılının başından itibaren dünyada yayılmaya başlayan Covid-19 salgını, Mart ayında Türkiye'de de görülmeye başlanmış, tüm sosyal hayatı etkilediği gibi düzensiz göçü de etkilemiştir. Ege Denizi üzerinden Yunanistan'a geçen ve geçmeye teşebbüs eden düzensiz göçmen sayılarında büyük ölçüde düşüş meydana gelmiş, bu düşüşte Türkiye'nin sokak kısıtlaması önlemlerinin yanı sıra düzensiz göç politikasının göçmenlere sağladığı imkânların gidecekleri yerde bulunmamasının etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Böylece, sağlığın tüm dünyada tehlikede olduğu bir dönemde Türkiye'deki düzensiz göçmenler sağlıklarını ikinci bir tehlikeye atmak istememişler, böylece bu dönemde Türkiye'de düzensiz göç hareketleri önemli ölçüde azalış göstermiştir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013), T.C. Resmi Gazete (Sayı:28615), 11 Nisan 2013.
- Anadolu Ajansı (2019), Moria'da Binlerce Düzensiz Göçmen Zor Koşullarda Yaşam Mücadelesi Veriyor, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/moriada-binlerce-duzensiz-gocmen-zor-kosullarda-yasam-mucadelesi-veriyor/1655650>, E.T.: 24.01.2021.
- Avrupa Komisyonu (2020), 2020 Türkiye Raporu. Avrupa Komisyonu, Brüksel.
- Baykal, S., L. Yılmaz (2020), "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile Göç İdaresi Bağlamında Türkiye'nin Yeni Göç Siyaseti", Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(2), 633-652.
- BBC (2020), Moria Migrants: Fire Destroys Greek Camp Leaving 13,000 without Shelter, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54082201>, E.T.: 24.01.2021.

- Bostan, H. (2018), "Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Uyum, Vatandaşlık ve İskân Sorunu", Göç Araştırmaları Dergisi, 4(2), 38-88.
- Clerkin K.J., J. A. Fried, J. Raikhelkar, G. Sayer, J.M. Griffin, A. Masoumi, S.S. Jain, D. Burkhoff, D. Kumaraiah, L. Rabbani, A. Schwartz, N. Uriel (2020), COVID-19 and Cardiovascular Disease, Circulation, 141, 1648-1655.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021a), https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1, E.T.: 13.02.2021.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021b), <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>, E.T.: 13.02.2021.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021c), <https://covid19.who.int/>, E.T.: 13.02.2021.
- Ergüven, N.S., B. Özturanlı (2013), "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", AÜHFD, 62(4), 1007-1061.
- Euronews (2020), Greece, <https://www.euronews.com/2020/03/12/migrants-in-overcrowded-camps-in-greece-to-be-offered-2-000-to-go-home>, E.T.: 24.01.2021.
- European Parliament (2020), Tackling the Coronavirus Outbreak: Impact on Asylum-Seekers in the EU. Bruxelles: European Union.
- Geçici Koruma Yönetmeliği (2014), T.C. Resmi Gazete (Sayı:29153), 22 Ekim 2014.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021a), <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, E.T.: 13.02.2021.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021b), <https://www.goc.gov.tr/goc-kurulu>, E.T.: 23.01.2021.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021c), <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>, E.T.: 29.01.2021.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021ç), <https://www.goc.gov.tr/istanbul-ili-esenyurt-ve-fatih-ilcesinde-ikamet-etmek-isteyen-yabancilarin-ikamet-izni-talepleri-hakkinda>, E.T.: 03.02.2021.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021d), <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, E.T.: 13.02.2021.
- Görmez, K., H.T. Eroğlu, H.I. Bahçeci, (2017), "Küreselleşme, Göç, Göç Yönetimi ve Türkiye", 11. Kaysem Sempozyum Bildiri Kitabı (Ed. Ahmet Yatkın), 28-30 Eylül 2017, Elazığ, 561-575
- Hacettepe Üniversitesi (2021), Covid-19 Pandemi Raporu. Hacettepe İç Hastalıkları Derneği, Ankara.
- Işıkçı, Y. M. (2017), Türkiye'de Kamu Politikası Olarak 2000 Yılı Sonrası Uluslararası Göç Yönetiminin Analizi, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 8(13), 25-47.
- İçduygu, A., S. Erder, Ö. F. Gençkaya (2014), Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Devlet Ötesi Dönüşümlere, MireKoç Raporları, İstanbul: Koç Üniversitesi Koç Araştırmaları Merkezi.
- İçişleri Bakanlığı. (2020), <https://www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi>, E.T.: 13.02.2021.
- Koç, F. (2017), "Türkiye'de Mülteci Sorununun Çözümünde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Yeri ve Önemi", 11. Kaysem Sempozyum Bildiri Kitabı (Ed. Ahmet Yatkın), 28-30 Eylül 2017, Elazığ, 41-52.
- Küçükyağcı, N. (2017), "Göç ve Göçlerin Türk Kamu Örgütlenmesine Etkisi", 11. Kaysem Sempozyum Bildiri Kitabı (Ed. Ahmet Yatkın), 28-30 Eylül 2017, Elazığ, 471-489.
- Migrant Camps In Greece During Covid-19, <https://borgenproject.org/migrant-camps-in-greece/>, E.T.: 23.01.2021.
- Padır, M.A. (2019), Examining Xenophobia In Syrian Refugees Context: The Roles of Perceived Threats and Social Contact. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Papatzani, E., N. Leivaditi, A. Ilias, E. Petracou (2020), "Refugee Reception. Greece Country Report", RESPOND Working Papers, Global Migration: Consequences and Responses (#770564, Horizon2020) Report Series, University of the Aegean.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı (2021), <https://www.sg.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikleri>, E.T.: 10.01.2021.
- Shereen, M., Khan, S., Kazmi, A., Bashir, N., Siddique, R. (2020), "COVID-19 Infection: Origin, Transmission and Characteristics of Human Coronaviruses". Journal of Advanced Research, 24, 91-98. Doi:10.1016/j.jare, 2020.03.005.

- Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD) Göç Akademisi (2020), Covid-19 Salgının Türkiye’de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi, Ankara.
- T.C.Kalkınma Bakanlığı (2018), Dış Göç Politikası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>
- United Nations High Commissioner for Refugees (2021a), <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179>, E.T.: 10.01.2021.
- United Nations High Commissioner for Refugees (2021b), <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5205>, E.T.: 10.01.2021.
- Uzun, Ş. (2017), “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Göç Yönetimi”, 11. Kaysem Sempozyum Bildiri Kitabı (Ed. Ahmet Yatkın), 28-30 Eylül 2017, Elazığ, 79-96.
- Velavan, T. C. Meyer (2020), The Covid-19 epidemic, Tropical Medicine & International Health, 25(3), 278–280
Doi:10.1111/tmi.13383.

Araştırma Makalesi / Research Article

Covid-19 Sürecinde Havalimanı Hizmet Kalitesi: Türkiye Havalimanları Analizi

Sedat Baştuğ¹, Ercan Akan², Kasım Kiracı³

Öz

2019 yılının sonlarına doğru baş gösteren Covid-19 salgını, başta havayolu endüstrisi olmak üzere birçok sektörü olumsuz olarak etkilemiştir. Bu süreçte havayolları, Covid-19'un olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla sefer sayısını azaltma, işletim maliyetleri yüksek olan uçakları filodan ayırma ve bazı uçuş rotalarına seferleri durdurma gibi uygulamalara başlamıştır. Covid-19 süreci hava taşımacılığı endüstrisinin en önemli paydaşları olan havayolu ile havaalanı arasındaki ilişkiyi de etkilemiştir. Havayollarının, havalimanlarından hizmet kalitesi ile ilgili istek ve beklentilerinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çalışmada Covid-19 sürecinde havaalanlarında sunulan hizmetlerin, havayolları açısından önemi incelenmiştir. Bu sayede Covid-19 sürecinde havayollarının önem atfettikleri faktörlerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Çalışma kapsamında bulanık AHP yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın bulguları, sırasıyla güvenilirlik (0,442) ve fiziki varlıklar 0,278 ağırlık kriterlerinin en yüksek önem derecesine sahip olduğunu göstermektedir. Bulgular aynı zamanda cevap verebilirlik (0,030) kriterinin en düşük değerde olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, hava taşımacılığı, SERVQUAL, Covid-19.

Airport Service Quality in The Covid-19 Process: Analysis of Airports in Turkey

Abstract

The Covid-19 epidemic, which started in late 2019, adversely affected many sectors, especially the airline industry. In this process, airlines resorted to the practices such as reducing the number of flights, removing aircraft with high operating costs from the fleet and halting flights to some flight routes to reduce the negative effects of Covid-19. The Covid-19 process has also affected the relationship between the airline and the airport, which are the most important stakeholders of the air transport industry. There have been some changes in the demands and expectations of the airlines regarding the service quality from the airports. In this study, the importance of the services offered at airports in the Covid-19 process for airlines has been examined. In this way, it is aimed to reveal the factors that airlines care about during the Covid-19 process. The fuzzy AHP method was used in the study. The findings of the study indicate that the weight criteria of reliability (0.442) and physical assets 0.278, respectively, have the highest degree of importance. The findings also reveal that the responsiveness (0.030) criterion has the lowest value.

Keywords: Service quality, air transportation, SERVQUAL, Covid-19.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi Barbaros Hayrettin Gemi İnşaatı ve Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü, sedat.bastug@iste.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7121-2882>

² Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi Barbaros Hayrettin Gemi İnşaatı ve Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü, ercan.akan@iste.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0383-8290>

³ Doç. Dr. İskenderun Teknik Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, kasim.kiraci@iste.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2061-171X>

GİRİŞ

Hava taşımacılığının gelişiminde meydana gelen küresel ölçekli gelişmeler, havalimanlarında sunulan hizmetlere duyulan ihtiyacı önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durum havalimanlarında yolcu, bagaj ve uçaklara verilen hizmetler ile ilgili yoğunlukların artmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle Avrupa, Asya ve Amerika pazarlarında havayolları arasındaki rekabetin artması, havayolları üzerinde maliyet baskısı yaratmıştır. Maliyetlerini düşürmek isteyen havayolları, yüksek hizmet kalitesi sahip ve sundukları hizmetleri çeşitlendirebilen havalimanlarını tercih etmektedir (Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014; Oum, Yu ve Fu, 2003). Ancak, 2020 yılı başında Covid-19 salgınının küresel ölçekte yayılması, havayolları şirketlerinin havalimanlarından beklentilerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Buna ek olarak devletler tarafından alınan kısıtlayıcı önlemler, havayolu yolcu trafiğini önemli ölçüde düşürmüştür. Havayolu şirketleri Covid-19'un yıkıcı etkisini hafifletmek amacıyla kargo taşımacılığına yönelmiştir. Bu sayede birçok havayolu şirketi finansal sıkıntı ve iflas riskini azaltmıştır. Bunun yanında seyahat kısıtlamalarının artması ve ülkelerin hava sahalarını kapatması, daha çok yük ve kargo taşımacılığına odaklanmış olan havayolu şirketlerinin havalimanlarından beklentilerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Salgının önlenmesi hususunda termal kamera kullanımı, dezenfektan kullanımı, ziyaretçi kabul etmeme (karşılıklı/uğurlayıcı), terminal içinde maske zorunluluğu ve sosyal mesafe kuralları gibi bir takım yeni uygulamalar başlatan havalimanlarının, en önemli müşterisi olan havayolları açısından daha da önemli hale geldiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar havalimanları tarafından başlatılan yeni uygulamalar, kısa vadede müşteri tatmini açısından önemli olsa da, uzun vadede bunun etkilerinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Kısa vadeli müşteri tatmini yerine, uzun vadeli hizmet kalitesinin ölçülmesi, hava taşımacılığının en önemli iki paydaşı olan havayolu ve havalimanları açısından önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada müşteri tatmininin ölçülmesinden ziyade hizmet kalitesinin ölçülmesine odaklanılmıştır. Bunun yanı sıra Covid-19 sürecinde havayollarının havalimanlarından beklentisinin çok yönlü olarak ölçülmesi amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında, salgın sürecinde havayollarının havalimanı seçimini etkileyen hizmet kalite boyutları ortaya çıkartılarak, havayollarının beklentileri ile hizmetle karşılaştığı ana ilişkin algılamaların karşılaştırılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ilk aşamada geniş bir alan yazın taraması yapılarak havalimanı hizmet kalitesi ve hizmet kalite boyutları ortaya çıkartılmıştır. Çalışmada Bulanık AHP yöntemi kullanılarak, havalimanlarında SERVEQUAL değişkenleri üzerinden sunulan hizmet kalitesi havayolları açısından ölçülmüştür. Çalışmanın son kısmında, analiz bulguları ve sonuçlar mevcut literatür ile tartışılmış, gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması maksadıyla çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

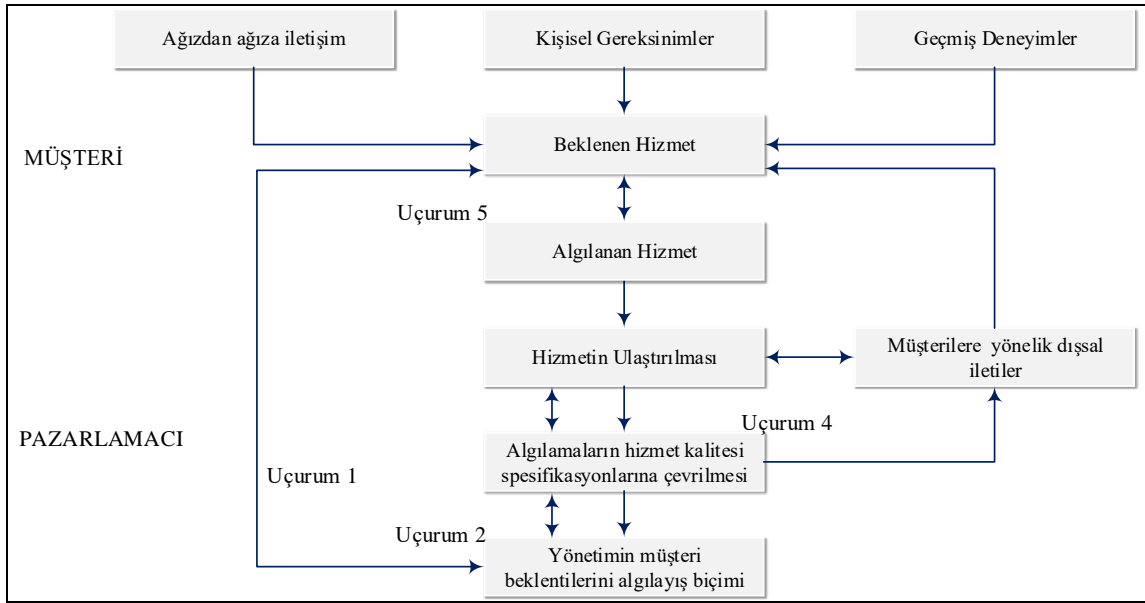
1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Hizmet Kalitesi ve Hizmet Kalitesi Boyutları

Günümüzde kaliteyi tanımlarken müşterinin algısı önem kazanmakta ve müşterilerin sürekli değişen taleplerini karşılamak ve bu taleplerin ötesine geçmek kalite olarak değerlendirilmektedir. Japon filozofisi hizmetin kalitesini "sıfır hata – doğru şeyi ilk defada doğru şekilde yapmak" olarak tanımlamaktadır. Crosby (1979) hizmetin kalitesini "gerekliliklere uyum" olarak görmüş ve işletme içi ile dışı hataların ölçülerek hizmet kalitesinin ortaya çıkartılabileceğini belirtmiştir. Ancak, ürünlerin kalitesine bakarak hizmetlerin kalitesini ölçmeye çalışmak imkânsızdır. Çünkü hizmetler soyut, heterojen ve birbirinden ayrılamaz özelliktedirler (Parasuraman vd., 1985). Lewis ve Booms (1973)'e göre hizmet kalitesi hizmetin ne kadar iyi olduğunun bir ölçütüdür. Müşteri iyi bir hizmetin verilmesi müşteri tatmininin karşılandığı anlamına gelir. Parasuraman vd. (1985) geliştirdikleri boyutlar ile müşteri beklenti ve tatmini arasındaki ilişkileri açıklamak için bir hizmet kalite modeli ortaya çıkarmışlardır. Bu model aynı zamanda hizmet kalite çıktısını müşteri beklenti ve performansı arasındaki farka bakarak değerlendirmektedir. İşte bu farklılıklar uçurum olarak tanımlanmakta ve dört ayrı kısımdan oluşmaktadır.

- a) Uçurum 1: Müşteri beklentileriyle işletme yönetiminin tüketici beklentilerini algılayışları arasındaki farklar,
- b) Uçurum 2: Yönetimin müşteri beklentilerini algılayışı ile hizmet kalitesi spesifikasyonları (standartları) arasındaki farklar,
- c) Uçurum 3: Hizmet kalitesi spesifikasyonları (standartları) ile tüketicilere ulaştırılan hizmet düzeyi arasındaki farklar,
- d) Uçurum 4: Müşterilere ulaştırılan hizmet düzeyiyle müşterilere hizmetlerle ilgili ulaştırılan mesajlar arasındaki farklardır.

Şekil 1. Hizmet Kalitesi Modeli

Kaynak: Parasuraman vd., 1985.

Şekil 1'deki model üzerinde görüldüğü gibi müşteri tarafında kişisel gereksinimler, ağızdan-ağıza iletişim ve geçmiş deneyimler o hizmetten bir kalite beklentisini oluşturmaktadır ve bu beklenti algılanan hizmet çıktısı ile karşılaştırılmaktadır. İşletme tarafında ise pazarlamacı hizmetin müşterilere sunulması, dışsal mesajların müşterilere iletilmesi ve tüm algıların hizmet özelliklerine dönüştürülmesi süreci ile uğraşmaktadır. Fakat işletmenin hizmetin müşterinin gözünde kalite algısını ölçmeye ihtiyacı vardır çünkü hizmetler önceden de söylendiği gibi ürünlerden farklı niteliklere sahiptirler. Bu sayede, kalite boyutları ve bu boyutları oluşturan maddeler için ayrı ayrı skorlar elde edilebildiğinden toplam kalite düzeyinin değerlendirilmesinin yanı sıra müşteriler için önemli olan boyutların ve bu boyutlar dâhilindeki en önemli maddelerin hangileri olduğu belirlenmektedir. Farklı zamanlardaki müşteri beklentileri ve algıları karşılaştırılmaktadır. İşletme kendi SERVQUAL skorunun rakiplerin skoru ile karşılaştırabilir. Farklı kalite algılarına sahip müşteri bölümlendirmelerini incelenmektedir. Fakat tüm bu yararların ölçülebilmesi için hizmetin özelinde hizmet kalite boyutlarının belirlenmesi gereklidir. Parasuraman vd. (1985) tarafından açıklanan hizmet kalitesi boyutları 10 farklı birleşenden oluşmaktadır. Bu birleşenler fiziki varlıklar, güvenilirlik, yanıt verme, yetkinlik, ulaşılabilirlik, nezaket, iletişim, itibar (kredibilite), emniyet ve müşteriye anlamak boyutlarından oluşmakta ve iki kısma ayrılmaktadır (Öztürk, 2010). Klasik SERVQUAL modelinde her iki kısımda 22 adet önerme bulunmaktadır. İlk kısımda müşteri beklentileri, ikinci kısımda ise algılamalar yer almaktadır.

1.2. Havalimanlarında Hizmet Kalitesi

1978 yılında ABD’de havayolu taşımacılığına yönelik gerçekleştirilen yasal düzenlemeler sonrası, havayoluna olan talep artmış ve havaalanları çok yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte havalimanı kaynaklı tıkanıklıklar meydana gelmeye başlamış ve bunlara bağlı gecikmeler hizmet kalitesi sorun yaratmaya başlamıştır. Bu bağlamda hava taşımacılığı sektöründe, havalimanı kaynaklı gecikmelerin önlenmesi/yaşanmaması için yapılması gerekenlerin veya bunların nedenlerinin incelendiği çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Ater, 2012; Cavusoglu ve Macário, 2021; Kağan Albayrak vd., 2020; Reynolds-Feighan ve Button, 1999; Rodríguez-Sanz vd., 2019). Havalimanı kaynaklı gecikmelerden en fazla etkilenen paydaşların başında havayolu şirketleri gelmektedir. Havayolu şirketlerinin havalimanı kaynaklı gecikme yaşaması, daha az sefer yapmasına, uçakların daha fazla yerde beklemesine ve bunlara bağlı maliyetlerin artması aynı zamanda verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Bu durumda havayollarının performansı, havalimanlarının performansından önemli ölçüde etkilenir hale gelmektedir. Hatta zaman zaman havayollarının performansının (özellikle zamanında kalkış başarımı) havalimanları ve onun sahip olduğu kabiliyetler tarafından belirlenmektedir. Bu kapsamda literatürde havalimanlarının performansına odaklanan birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Gillen ve Lall, 1997; Lai vd., 2015; Oum vd., 2003; Pacheco vd., 2006; Wanke vd., 2016; Yu, 2010). Alan yazında havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin farklı boyutlarda incelendiği çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu kapsamda havayolu taşımacılığında hizmet kalitesinin kurumsal imaj, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisi incelendiği (Yangınlar ve Tuna, 2020), havayolu taşımacılığında hizmet kalitesinin karşılaştırmalı olarak analiz edildiği (Yıldız ve Erdil, 2013; Kazançoğlu ve Kazançoğlu, 2013), hizmet kalitesi algısının havayollarında memnuniyet düzeylerine ve kurumsal imaja etkisi olan etkisinin ele alındığı (Okumuş ve Asil, 2007; Eroğlu, 2013) ve hizmet inavasyonunun müşteri memnuniyetine olan etkisinin incelendiği (Yıldırım, 2015) çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla literatürde yapılan çalışmalardan hareketle, havalimanlarının sahip olduğu teknik özellikler, sahiplik yapısı, konumu ve hizmet kalitesi gibi konuların havalimanı performansını belirlediği söylenebilir.

Havalimanlarının incelendiği çalışmalarda, tek bir havalimanının analiz edilmesi yerine belirli özellik ve benzerliklere sahip havalimanlarının kendi içerisinde karşılaştırıldığı çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır (Adler vd., 2013; Lai vd., 2015; Martín ve Román, 2006; Oum vd., 2003; Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014). Alan yazında, havalimanları birbirleri ile karşılaştırıldığı çalışmaları da kendi içinde sınıflandırmak mümkündür. Bu kapsamda, Pabedinskaitė ve Akstinaitė (2014) havalimanlarını hizmet kalitesi açısından değerlendirmiştir. Söz konusu çalışmada Pabedinskaitė ve Akstinaitė (2014) havalimanları hizmet kalitesini ölçerlerken ise 5 boyut kullanmışlardır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Havalimanı Hizmetleri Değerlendirme Kriterleri

Hizmet Kalitesi Boyutları	Hizmetler	Değerlendirme Kriterleri	Kaynaklar
F Fiziki Varlıklar	Uçak iniş olanakları	F1 Havaalanı parametreleri (pistlerin ve taksi yollarının sayısı, uzunluğu ve genişlikleri)	Tseng, Ho ve Liu, 2008
	Uçak parkı	F2 Mevcut uçakların park etmesine uygun park alanları	Tseng, Ho ve Liu, 2008
	Havaalanı ekipmanı kullanımı	F3 Yeni ve iyi durumdaki ekipmanların kullanımı	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
		F4 Havalimanındaki iklimlendirme sistemlerinin kullanımı ve temizliği	Wyman, 2012
	Yer hizmetleri	F5 Sunulan yer hizmetlerinin yelpazesinin büyüklüğü ve yeterliliği	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
	Uçak ve yolcu emniyeti	F6 Yeni ve iyi durumdaki ekipmanların kullanımı	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
	Havacılık dışı hizmetler	F7 İdari binaların iklimlendirme sistemlerinin kullanımı ile temizliği	Wyman, 2012
G Güvenilirlik	Uçak inişi	G1 Düşük görüş mesafesine sahip Kategori II tipindeki havalimanlarına iniş için ekipman mevcudiyeti	Wyman, 2012
		G2 Havalimanının, uçağın emniyetli iniş ve manevrası için uygun ve hazır olması	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G3 Uçağın, terminalden hızlı bir şekilde taksi yapmasını sağlayacak hava alanı tasarımı	Tseng, Ho & Liu, 2008 Wyman, 2012
		G4 Havalimanın emniyet gerekliliklerine uygunluk durumu	Tseng, Ho ve Liu, 2008 Wyman, 2012
	Uçak parkı	G5 Optimal havaalanı verimliliği (kalkış sayısı ve saat başına iniş)	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G6 Optimal terminal verimliliği (günde taşınan yolcu sayısı)	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G7 Park alanlarının, uçakların park etmesine uygunluğu	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G8 Park alanlarının sayısının yeterliliği	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G9 Bakımlı, kalibre edilmiş ekipmanların sertifikalı olması	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G10 Bakımlı, kalibre edilmiş ve sertifikalı ekipman kontrolü	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G11 Gecikmelere neden olmayan yolcu, kabin personeli ve bagajların hızlı bir şekilde kontrolü	Tseng, Ho ve Liu, 2008
		G12 Doğru ve ekonomik yer hizmetlerinin verilmesi	Tseng, Ho ve Liu, 2008
C Cevap verebilirlik	Havaalanı ekipmanı kullanımı	C1 Ekipman arızasına anında teknik yardım sağlanması	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
	Havacılık dışı hizmetler	C2 Teknik bakımın anında ve doğru bir şekilde sağlanması	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
Y Yetkinlik	Havaalanı ekipmanı kullanımı	Y1 Operasyonel personelin yeterliliği (havacılık terminolojisi bilgisi ve İngilizce seviyesi)	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
		Y2 Bilgi sistemindeki hataların önlenmesi	Lopes ve Rodrigues, 2007
		Y3 Bilgi işlem destek personelinin vardiyalı çalışması	Vreedenburg, 1999
		Y4 Bilgi işlem destek personelinin yeterliliği (bilgi işlem sektöründeki tecrübesi, terminoloji bilgisi ve İngilizce seviyesi)	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
	Uçak ve yolcu emniyeti	Y5 Havalimanı emniyet personelinin yeterliliği	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
	Yer hizmetleri	Y6 Havalimanında yer hizmetlerini sağlayan personelin yeterliliği (havacılık terminolojisi bilgisi ve İngilizce seviyesi vb.)	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
	Havacılık dışı hizmetler	Y7 Havalimanında yolculara araç kiralama vb. hizmetleri veren personelin yeterliliği (hizmet hızları, yardım etme istekleri vb.)	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014
E Empati	Uçak inişi	E1 Havayolları ile düzgün iletişimin sağlanması için yetkili personelin atanması	Lopes ve Rodrigues, 2007
		E2 Havalimanın doğru ve zamanında istatistiksel bilgiler vermesi	Lopes ve Rodrigues, 2007
	Havaalanı ekipmanı kullanımı	E3 İstatistiksel bilgilerin güvenli bir şekilde saklanması	Lopes ve Rodrigues, 2007
		E4 Havalimanı ekipmanının havayollarına özel bir şekilde kurgulanmış olması	Lopes ve Rodrigues, 2007
		Yolcular ile düzgün iletişimin sağlanması için yetkili personelin atanması	Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014; Lopes ve Rodrigues, 2007

Kaynak: Pabedinskaitė ve Akstinaitė (2014)'den uyarlanmıştır.

Bu boyutlar fiziki varlıklar, güvenilirlik, empati, güvence ve yanıt verebilirliktir. Aynı zamanda Parasuraman vd. (1985)'in geliştirdiği SERVQUAL ölçeğinin adapte edilmiş halini çalışmalarında kurgulamışlardır. Çalışmada amaç havalimanı tarafından sağlanan her bir hizmet süreci için verilen hizmetlerin kalitesi ölçülmesidir. Kısaca bu boyutları açıklamak gerekirse:

Fiziki varlıklar: Bu değerlendirme kriterleri grubu, hizmetlerin fiziki temelini (personelin görünümü, ekipman ve iletişim için kullanılan diğer araçlar) tanımlar. Önceki çalışmalarda (Pabedinskaitè ve Akstinaitèa, 2014; Tseng, Ho ve Liu, 2008) havalimanı parametrelerinin (pistlerin ve taksi yollarının sayısı, uzunluğu ve genişlikleri) en önemli kriterler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, havalimanının altyapısının havayollarının değerlendirme kriterleri içinde en önemlisi olduğunu göstermektedir.

Güvenilirlik: Bu grupta, söz verilen hizmetin operasyonel güvenirliliğinin istikrarlı olması beklenmektedir. Çalışmalarda (Pabedinskaitè ve Akstinaitèa, 2014; Tseng, Ho ve Liu, 2008; Wyman, 2012) havalimanı emniyet gereklilikleri uygunluk kriterinin havayolları şirketleri için en önemli kriter olduğu tespit edilmiştir. Özellikle görüşün az olduğu sisli havalarda "follow-me" refakat aracının havalimanının apronuna kadar uçağa yol göstermesi havayolları tarafından önemli bir hizmet kriteri olarak görülmektedir.

Yanıt verebilirlik: Müşteriye verilen hizmetlerde istekli ve hızlı bir şekilde cevap verilmesi olarak tanımlanmaktadır (Tseng, Ho ve Liu, 2008). Bu grup iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda teknik arızalar diğeri ise teknik bakım kısmından oluşmaktadır. Yapılan çalışmalar teknik arızaların en önemli kriter olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Empati: Bu değerlendirme grubu, müşterinin içinde bulunduğu durum veya davranışlarındaki motivasyonu anlamak olan empatiyi kapsamaktadır. Pabedinskaitè ve Akstinaitèa (2014)'na göre havayolları ile düzgün iletişimin sağlanması adına yetkili personelin atanması en önemli değerlendirme kriteri olarak görülmektedir. Özellikle bu kriter bazı havalimanlarında iyi yapılanmış havayolları için ön plana çıkmaktadır.

Güvence: Son hizmet boyutunda havalimanı personelinin havacılık bilgisi ve tecrübesi havayollarının yer hizmetleri sunan havaalanına olan kalite güvenini arttıran esas kriter olarak görülmektedir çalışmalarda (Pabedinskaitè ve Akstinaitèa, 2014). Bu durum, elbette yer hizmetlerinde çalışan personel ile ilgili olup, bu personelin havayollarının kayıp veya hasarlı bagaj vb. taleplerinde de ön plana çıkmaktadır.

Çalışmada, SERVQUAL modeli kullanılmış ve havayolu çalışanlarının da aralarında bulunduğu uzmanlardan görüş alınarak, en önemli hizmet kriterleri belirlenmiştir. Benzer çalışmada Merkert ve Assaf (2015) dünyadaki uluslararası havalimanlarını teknik özellikleri ve hizmet kalitesini dikkate alarak iki aşamalı veri zarflama analizi yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Martín ve Román (2006) İspanya'da havalimanlarının sahip olduğu maliyet, gelir ve operasyonel özelliklere ait değişkenleri kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada veri zarflama analizinin (VZA) VE Surface Measure of Overall Performance (SMOP) yöntemi kullanılmıştır. Pacheco vd., (2006) Brezilya'da bulunan havalimanlarının yönetsel, finansal ve operasyonel verilerini kullanarak havalimanlarının performansını analiz etmiştir. Veri zarflama analizinin (VZA) kullanıldığı çalışmada havalimanlarının sahiplik yapısının performansı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Adler vd., (2013) Avrupa'da bulunan 43 havalimanının performansını incelemiştir. Çalışma kapsamında havalimanlarının operasyonel, finansal performans boyutları hem hava tarafı hem de kara tarafı dikkate alınarak veri zarflama analizinin (VZA) aracılığıyla analiz edilmiştir. Janic ve Reggiani (2002) ise çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS ve AHP'yi kullanarak topla&dağıt ağ yapısına uygun havalimanı seçimine odaklanmıştır. Çalışmada havalimanlarına ait operasyonel değişkenler kullanmıştır.

Alan yazında, havalimanlarının çeşitli boyutlarda farklı performans kriterleri kullanılarak analiz edildiği birçok çalışma yapılmıştır. Yerel alan yazında Covid-19 salgının havacılığa olan etkisinin gelen olarak ele alındığı (Macit ve Macit, 2021), Covid-19 pandemisi ile havayolu hisse senetleri arasındaki ilişkinin incelendiği (Bağcı vd., 2020) ve Türk sivil havacılık sektöründe işletmelerin Covid-19 salgınına

yönetmek amacıyla yaptığı hamlelerin araştırıldığı çalışmalar (Akca, 2020) söz konusudur. Ancak hava taşımacılığı endüstrisi dinamik bir çevrede faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla havalimanlarının en önemli paydaş ve müşterilerinden olan havayolu şirketlerinin istek ve beklentileri dış çevrede meydana gelen olaylara bağlı olarak dönem dönem değişmektedir. Örneğin; Covid-19 salgınının ortaya çıkması sonucu, ticari yolcu taşımacılığı faaliyetleri önemli ölçüde azalmıştır. Havayolu şirketleri, yolcu taşımacılığı tarafından kaynaklı gelir düşüşünü telafi etmek amacıyla hava kargo taşımacılığına yönelmiştir. Bunun yanı sıra havalimanları, hava taşımacılığı sektörünün diğer paydaşları gibi bu krizden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu durum alan yazında, havalimanlarının Covid-19 sürecindeki durumunu inceleyen çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Yapılan çalışmalar arasında, Nakamura ve Managi (2020) küresel ve mekânsal haritalama bilgilerine dayalı olarak, Covid-19 pandemisinin yayılmasında (Covid-19'un ithalatı ve ihracatı) havalimanların etkisine odaklanmıştır. Serrano ve Kazda (2020) Covid-19 pandemisi sonrası havalimanlarının yapısında meydana gelebilecek değişimleri araştırmıştır. Çalışma kapsamında, havalimanlarının maliyet kontrol stratejilerine, yeniliklere uyumuna ve gelir yaratma kaynaklarına ilişkin çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Forsyth vd., (2020) Covid-19 sonrası havayolu şirketlerinin yolcu sayısında meydana gelen düşüşe bağlı olarak havalimanı ücretleri konusunu ele almıştır. Çalışmada Covid-19 sonrası havalimanı ücretlendirmeleri ile ilgili olarak; kriz döneminde Havalimanlarının ücretlerinde yapması gereken ayarlamalar ve havalimanlarının zaman içinde maliyetlerini telafi edilmesi gibi konularda birtakım önerilerde bulunmaktadır. Tuchen vd., (2020) ise Covid-19 pandemisinin hava taşımacılığı sektörü üzerindeki etkisinden hareketle, havalimanlarının çevik, esnek ve geleceğe hazır hale gelmesi için kullanıcı deneyimine dayanan bir kavramsal model geliştirilmiştir. Alan yazında havalimanların çeşitli açılardan, farklı yöntemler kullanılarak ve Covid-19 pandemisinin de etkilerinin dikkate alınarak incelendiği birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, havayolu şirketlerinin yolcu gelirlerinde meydana gelen daralma sonrası hava kargo taşımacılığına odaklanması konusunda çalışmaların sınırlı sayıda kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Covid-19 pandemisi sonucu hava kargo taşımacılığı faaliyetlerine yönlenen havayolu şirketleri açısından, en uygun havalimanı seçimi konusunda da literatürde çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, yolcu taşımacılığı yerine hava kargo taşımacılığına odaklanan havayolu şirketleri açısından uygun havalimanı sicimine odaklanılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle alan yazına katkı sağlaması ve literatürde yer alan boşluğu doldurması beklenmektedir.

2. METODOLOJİ

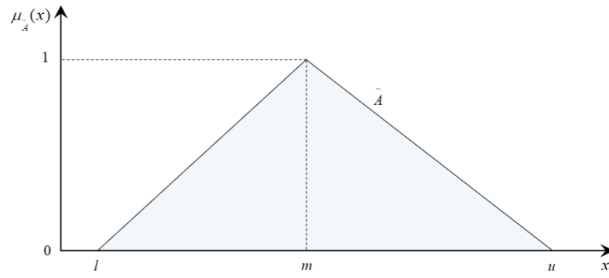
Havalimanlarında Covid-19 süresinde hizmet kalitesi açısından meydana gelen değişikliklerin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı bu çalışmada yöntem olarak bulanık sayılar ve bulanık Analitik hiyerarşi süreci kullanılmıştır. Çalışmanın bu kısmında bulanık AHP ile ilgili bilgi verilecektir.

2.1. Bulanık Sayılar

Bulanık küme teorisini ilk olarak Zadeh (1965) tarafından önerilmiştir. Bulanık kümeler sıfır ile bir arasında değer alan bir üyelik fonksiyonuna sahiptir. Şekil 2'de üçgen bulanık sayıların gösterimi

bulunmaktadır, $\tilde{A} = (l, m, u)$.

Şekil 2: Üçgen bulanık fonksiyonu

Tanım 1. $A \in F(R)$ bulanık sayı olarak ifade edilir, $\mu_A(x_0) = 1$ gibi ve herhangi $\alpha \in [0, 1]$ bulunan $x_0 \in R$ ifadeleri için aşağıda bulunan şartların sağlanması durumunda $A_\alpha = [x, \mu_A(x) \geq \alpha]$, $[0, 1]$ kapalı aralığında ifade edilmektedir. $F(R)$ ise bulanık kümelerin tümüne karşılık gelmektedir ve R reel sayılar olarak ifade edilir.

Tanım 2. R' 'de, bulanık sayılar $\tilde{A}$ olarak ifade edilerek tanımlanmaktadır. Şayet üyelik fonksiyonu $\mu_{\tilde{A}}(x): \square \rightarrow [0, 1]$ olarak tanımlanır ise, $\tilde{A}$ bulanık kümesinin üçgen üyelik fonksiyonu Denklem (1)'de ifade edilmektedir.

$$\mu_{\tilde{A}}(x) = \begin{cases} 0, & x < l, \\ (x-l)/(m-l), & l \leq x \leq m, \\ (u-x)/(u-m), & m \leq x \leq u, \\ 0, & x > u. \end{cases} \quad (1)$$

$\tilde{A}$ bulanık kümesinde $(l \leq m \leq u)$ olarak ifade edilen üyelik fonksiyonlarından, l en küçük değeri, u en büyük değeri ve m bu iki değer arasında eleman olarak tanımlanmaktadır. Fakat tüm üyelik fonksiyonlarının eşit olduğu $(l = m = u)$ durumda ise, $\tilde{A}$ kümesi bir bulanık küme olarak ifade edilmez. Üçgen bulanık sayılar (l, m, u) olarak gösterilir. $\tilde{A}$ bulanık kümesinin elemanları $\{x \in \square \mid l < m < u\}$.

olarak ifade edilir. $\tilde{A}_1 = (l_1, m_1, u_1)$ ve $\tilde{A}_2 = (l_2, m_2, u_2)$ iki üçgen üyelik fonksiyonlarına sahip bulanık kümeler olarak tanımlı olsun. Bu iki bulanık küme arasındaki aritmetik işlemlerin kuralları Denklem (2-7) olarak ifade edilmektedir (Kaufmann ve Gupta, 1988; Kaufmann ve Gupta, 1991).

$$\tilde{A}_1 \oplus \tilde{A}_2 = (l_1, m_1, u_1) \oplus (l_2, m_2, u_2) = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \quad (2)$$

$$\tilde{A}_1 \ominus \tilde{A}_2 = (l_1, m_1, u_1) \ominus (l_2, m_2, u_2) = (l_1 - u_2, m_1 - m_2, u_1 - l_2) \quad (3)$$

$$\tilde{A}_1 \otimes \tilde{A}_2 = (l_1, m_1, m_1) \otimes (l_2, m_2, u_2) \approx (l_1 \times l_2, m_1 \times m_2, u_1 \times u_2) \quad (4)$$

$$\frac{\tilde{A}_1}{\tilde{A}_2} = \frac{(l_1, m_1, m_1)}{(l_2, m_2, u_2)} \approx \left(\frac{l_1}{u_2}, \frac{m_1}{m_2}, \frac{u_1}{l_2} \right) \quad (5)$$

$$k \otimes \tilde{A}_1 = k \otimes (l_1, m_1, u_1) = (kx.l_1, kxm_1, kxu_1), \quad \forall k > 0, \quad k \in R \quad (6)$$

$$\left(\tilde{A}_1 \right)^{-1} = (l_1, m_1, u_1)^{-1} \approx (1/u_1, 1/m_1, 1/l_1) \quad (7)$$

2.2. Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci

Saaty (1980) tarafından geliştirilen AHP yöntemi, karar vericilerin ikili karşılaştırma yargılarına dayanmaktadır. Belirsizlik ortamında ise AHP yöntemi genişletilerek, FAHP yöntemi literatürde sıklıkla kullanılan bir modeldir.

Bu çalışmada, mevcut literatürde en az eleştiri alan Buckley'in (1985) yaklaşımı tercih edilmiştir (Kahraman vd., 2018). Uygulamanın adımları aşağıdaki gibi özetlenmiştir (Havle ve Kılıç, 2019; Singh ve Prasher, 2019).

Adım 1. Bulanık karşılaştırma karar matrisinin oluşturulması. Bu aşamada, dilsel değişkenler kullanılarak karar vericilerin yargılarından oluşan bir karşılaştırma karar matrisi oluşturulur. Bu çalışmada kullanılan dilsel değişim ölçeği Anagnostopoulos vd. (2007) tarafından önerilen bulanık sayılar kullanılmıştır, Tablo 2. Karşılaştırma karar matrisi Denklem (8) ile gösterilmiştir.

Tablo 2: AHP'de bulanık ölçek değerleri

Dilsel Değişkenler	Kesin AHP Ölçek	Fuzzy AHP Ölçek	
		TFS	Karşit TFS
E Eşit	1	(1, 1, 1)	(1, 1, 1)
MP Zayıf avantaj	2	(1, 2, 3)	(1/3, 1/2, 1)
M Fena değil	3	(2, 3, 4)	(1/4, 1/3, 1/2)
SP Tercih edilir	4	(3, 4, 5)	(1/5, 1/4, 1/3)
S İyi	5	(4, 5, 6)	(1/6, 1/5, 1/4)
VP Oldukça iyi	6	(5, 6, 7)	(1/7, 1/6, 1/5)
V Çok iyi	7	(6, 7, 8)	(1/8, 1/7, 1/6)
AP Kesin	8	(7, 8, 9)	(1/7, 1/6, 1/5)
A Mükemmel	9	(8, 9, 9)	(1/9, 1/9, 1/8)

$$\tilde{A} = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & 1 & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \ddots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (8)$$

Adım 2. Grup kararı ile karar vericiler tarafından değerlendirilen dilsel karşılığı olan bulanık sayıların Denklem (9) ile hesaplanarak toplanması.

$$l_{ij} = \left(\prod_{k=1}^K l_{ijk} \right)^{1/K}, \quad m_{ij} = \left(\prod_{k=1}^K m_{ijk} \right)^{1/K}, \quad u_{ij} = \left(\prod_{k=1}^K u_{ijk} \right)^{1/K} \quad (9)$$

Burada $\tilde{A} = (l_{ij}, m_{ij}, u_{ij})$ şeklinde ifade edilir ve K karar vericilerin sayısını göstermektedir.

Adım 3. Bulanık karar matrisi hesaplanır. Bu adımda, bulanık karşılaştırma değerleri Denklem (10) kullanılarak hesaplanır (Buckley, 1985).

$$r_i = \left(\prod_{j=1}^n a_{ij} \right)^{1/n}, \quad (i=1, 2, \dots, n) \quad (10)$$

Sonraki aşamada, kriterlerin bulanık ağırlıkları w_i Denklem (11) kullanılarak hesaplanır.

$$w_i = r_i \otimes \left(r_1 \oplus r_2 \oplus \dots \oplus r_n \right)^{-1} \quad (11)$$

Burada r_i bulanık karşılaştırma değerlerinin geometrik ortalamasını göstermekte iken, w_i ise kriterlerin ağırlığını ifade etmektedir.

Adım 4. Bu aşamada, kriterlerin bulanık ağırlıklarının kesin sayılara dönüştürmek için durulaştırma yapılır. w_i bulanık sayı olarak ifade edildiğinden, ağırlık merkezi durulaştırma yöntemi olan Bulanık Olmayan Performans (BNP) metodu Denklem (12) kullanılarak hesaplanır (Bellman ve Zadeh, 1970; Hsieh vd. 2004).

$$BNP_{wi} = l_{wi} + \left[\frac{(u_{wi} - l_{wi}) + (m_{wi} - l_{wi})}{3} \right], \quad \forall i \quad (12)$$

Adım 5. Durulaştırma sonrasında elde edilen kriterlerin kesin ağırlıklarının normalizasyonu yapılır. Bu kesin değerlerin normalizasyonu Denklem (13) kullanılarak hesaplanır.

$$w_r = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (13)$$

3. BULGULAR

Bu çalışmada havalimanı hizmetleri değerlendirme kriterleri ve bu kriterleri etkileyen alt kriterler literatürden derlenmiştir (Tablo 1). Derlenen bu kriterlerin hiyerarşik yapısı çıkarılarak, karar vericiler ile değerlendirilerek, kriterler arasındaki önem düzeyleri Covid-19 dönemi için değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında hem havayolu taşımacılığı sektöründe aktif olarak çalışmış hem de havayolu ve havaalanı konularında akademik çalışmaları olan uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Dolayısıyla çalışmada, sektör deneyimine sahip olup, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı'nda eğitim görmüş 5 akademisyenin görüşüne başvurulmuştur (Bu araştırma için İskenderun Teknik Üniversitesi Etik Kurulu'nun 30.03.2021 ve 29122032-100-96 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır). Elde edilen değerlendirmeler FAHP yöntemiyle analizi yapılmıştır. Toplam 5 ana kriter bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; Fiziki Varlıklar (F) ana kriteri ve 7 alt kriterlerden, Güvenilirlik (G) ana kriteri ve 12 alt kriterden, Cevap Verebilirlik (C) ana kriteri ve 2 alt kriterden, Yetkinlik (Y) ana kriteri 7 alt kriterinden ve son olarak Empati (E) ana kriteri ve 5 alt kriterinden oluşmaktadır.

Buna göre öncelikle, amaç tanımlanarak, belirlenen kriterlerin hiyerarşik yapısı belirlenmiştir. Çalışmanın amacı havalimanı hizmetleri değerlendirme kriterleri ve bu kriterleri etkileyen alt kriterlerin

önem düzeylerinin belirlenmesidir. Sonraki aşamada karşılaştırma değerlendirme kadar matrisi oluşturulmuştur, Denklem (8). 5 karar verici için ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu ikili karşılaştırmalar öncelikle dilsel karşılaştırma olup, Tablo 2'den karşılaştırma matrislerinin dilsel değişkenleri oluşturulmuştur. Bu dilsel değişkenlerin karar matrisleri; ana kriterlerin değerlendirilmesi için Tablo 4'de, Fiziki Varlıklar (F)'in alt kriterleri için Tablo 6'de, Güvenilirlik (G)'in alt kriterleri için Tablo 8'de, Cevap Verebilirlik (C)'in alt kriterleri için Tablo 10'de, Yetkinlik (Y)'in alt kriterleri için Tablo 12'de ve Empati (E)'nin alt kriterleri için Tablo 14'de belirtilmiştir. Bu dilsel değişkenlerin bulanık sayı karşılıkları ile Denklem (9-10) ile birleştirilerek hesaplanmıştır.

Geometrik ortalama ile hesaplanan bu karar matrisleri sırasıyla ana kriterler olan; Fiziki Varlıklar (F), Güvenilirlik (G), Cevap Verebilirlik (C), Yetkinlik (Y) ve Empati (E) için dilsel değişkenlerin bulanık sayı karşılıkları ile Denklem (9-10) ile birleştirilerek hesaplanmıştır. Buna ek olarak yukarıda bahsedilen ana kriterlere bağlı alt kriterlerin de dilsel değişkenlerin bulanık sayı karşılıkları ile Denklem (9-10) denklemleri aracılığıyla hesaplanmıştır. Sonraki aşamada, Denklem (11) vasıtasıyla karar matrisi çözülür ve kriterlerin bulanık değerlerine ulaşılır. Denklem (12) BNP durulaştırma metodu ile, bulanık üçgen sayıların, durulaştırılarak kesin (*crisp*) sayılara dönüştürülür. Bu elde edilen sayılar tüm kritereler için uygulanmıştır. Denklem (13) vasıtasıyla ise, elde edilen kesin sayıların normalizasyonu sağlanarak, kriterlerin [0,1] aralığında sıralanması elde edilmiş olur. Böylece karar matrisleri çözülmüş olur. Bu aşamadaki çözümler sırasıyla; ana kriterler için Tablo 5'da, Fiziki Varlıklar (F)'in alt kriterleri için Tablo 7'da, Güvenilirlik (G)'in alt kriterleri için Tablo 9'de, Cevap Verebilirlik (C)'in alt kriterleri için, Tablo 11'de, Yetkinlik (Y)'in alt kriterleri için Tablo 13'de ve Empati (E)'nin alt kriterleri için Tablo 15'de belirtilmiştir.

Bulunan ana kriterler ve alt kriterlerin değerleri yerel ağırlıklar olarak ifade edilebilir fakat, çalışmanın amacı ve hiyerarşisi dikkate alındığında bu kriterlerin global ağırlıklarının bulunması gerekir ve böylece Tablo 3'de elde edilen tüm kriterlerin yerel ve global ağırlıkları ile beraber kriterlerin önem sıralaması elde edilmiş olur.

Tablo 3: Havalimanı Hizmetleri Değerlendirme Kriter ve Ağırlıkları

Hizmet Kalitesi Boyutları	Ağırlık	Alt Kriterler	Yerel ağırlık	Global ağırlık	Sıralama
F	0,278	F ₁	0,193	0,054	5
		F ₂	0,293	0,081	1
		F ₃	0,169	0,047	7
		F ₄	0,077	0,021	22
		F ₅	0,107	0,030	11
		F ₆	0,106	0,029	12
		F ₇	0,054	0,015	29
G	0,442	G ₁	0,115	0,051	6
		G ₂	0,138	0,061	2
		G ₃	0,048	0,021	23
		G ₄	0,060	0,026	17
		G ₅	0,128	0,056	3
		G ₆	0,122	0,054	4
		G ₇	0,091	0,040	8
		G ₈	0,074	0,033	10
		G ₉	0,064	0,028	14
		G ₁₀	0,065	0,029	13
		G ₁₁	0,041	0,018	28
		G ₁₂	0,056	0,025	19
C	0,030	C ₁	0,315	0,010	31
		C ₂	0,685	0,021	24
Y	0,148	Y ₁	0,188	0,028	16
		Y ₂	0,135	0,020	25
		Y ₃	0,045	0,007	33
		Y ₄	0,152	0,023	21
		Y ₅	0,248	0,037	9
		Y ₆	0,164	0,024	20
		Y ₇	0,068	0,010	30
E	0,101	E ₁	0,254	0,026	18
		E ₂	0,190	0,019	27
		E ₃	0,087	0,009	32
		E ₄	0,191	0,019	26
		E ₅	0,278	0,028	15

Tablo 3’de elde edilen tüm kriterlerin sonuçlarına bakıldığında, ana kriterler içinde en yüksek önem derecesine sahip kriterlerin; 0,442 ağırlık değeri ile Güvenilirlik (G) ana kriteri ve bunu 0,278 ağırlık değeri ile Fiziki Varlıklar (F) ana kriteri takip etmektedir. Ancak, 0,030 ağırlık değeri ile Cevap Verebilirlik (C) ana kriteri ise en düşük değer bulunmuştur.

Ana kriterlere daha detaylı olarak incelendiğinde; Fiziki Varlıklar (F) ana kriterinin alt kriterlerine bakıldığında, en yüksek kriterin 0,293 ağırlık değeri ile Mevcut uçakların park etmesine uygun park alanları (F2) kriteri ve bunu 0,193 ağırlık değeri ile Havaalanı parametreleri (pistlerin ve taksi yollarının sayısı, uzunluğu ve genişlikleri (F1) kriteri izlemiştir. Ancak bu ana kriter grubunda en düşük ağırlık değeri ise 0,015 ağırlık değeri ile İdari binaların iklimlendirme sistemlerinin kullanımı ile temizliği (F7) kriteri sonucu bulunmuştur.

Güvenilirlik (G) ana kriterinin alt kriterlerine bakıldığında, en yüksek kriterin 0,138 ağırlık değeri ile Havalimanının, uçağın güvenli iniş ve manevrası için uygun ve hazır olması (G2) kriteri ve bunu 0,128 ağırlık

değeri ile Optimal havaalanı verimliliği (kalkış sayısı ve saat başına iniş) (G5) kriteri izlemiştir. Ancak bu ana kriter grubunda en düşük ağırlık değeri ise 0,015 ağırlık değeri ile Gecikmelere neden olmayan yolcu, kabin personeli ve bagajların hızlı bir şekilde kontrolü (G11) kriteri sonucu bulunmuştur.

Cevap Verebilirlik (C) ana kriterinin alt kriterlerine bakıldığında, en yüksek kriterin 0,685 ağırlık değeri ile Teknik bakımın anında ve doğru bir şekilde sağlanması (C2) kriteri bulunmuş. Ancak, bu ana kriter grubunda en düşük ağırlık değeri ise 0,315 ağırlık değeri ile Ekipman arızasına anında teknik yardım sağlanması (C1) kriteri sonucu bulunmuştur.

Yetkinlik (Y) ana kriterinin alt kriterlerine bakıldığında, en yüksek kriterin 0,248 ağırlık değeri ile Havalimanı emniyet personelinin yeterliliği (Y5) kriteri ve bunu 0,188 ağırlık değeri ile Operasyonel personelin yeterliliği (havaçılık terminolojisi bilgisi ve İngilizce seviyesi) (Y1) kriteri izlemiştir. Ancak bu ana kriter grubunda en düşük ağırlık değeri ise 0,045 ağırlık değeri ile Bilgi işlem destek personelinin vardiyalı çalışması (Y3) kriteri sonucu bulunmuştur.

Empati (E) ana kriterinin alt kriterlerine bakıldığında, en yüksek kriterin 0,278 ağırlık değeri ile Yolcular ile düzgün iletişimin sağlanması için yetkili personelin atanması (E5) kriteri ve bunu 0,254 ağırlık değeri ile Havayolları ile düzgün iletişimin sağlanması için yetkili personelin atanması (E1) kriteri izlemiştir. Ancak bu ana kriter grubunda en düşük ağırlık değeri ise 0,087 ağırlık değeri ile İstatistiksel bilgilerin güvenli bir şekilde saklanması (E3) kriteri sonucu bulunmuştur. Diğer taraftan global ağırlıklara bakıldığında, çalışmada ön önem arz eden kriterlerin sırasıyla; en yüksek kriterin 0,081 ağırlık değeri ile Mevcut uçakların park etmesine uygun park alanları (F2) kriteri ve bunu 0,061 ağırlık değeri ile Havalimanının, uçağın güvenli iniş ve manevrası için uygun ve hazır olması (G2) kriteri izlemiştir. Ancak bu ana kriter grubunda en düşük ağırlık değeri ise 0,007 ağırlık değeri ile Bilgi işlem destek personelinin vardiyalı çalışması (Y3) kriteri sonucu bulunmuştur.

4. DEĞERLENDİRME

Çalışmada havayollarının havalimanı tercih ederken dikkat ettikleri kalite boyutları incelenmiş ve bu boyutlar incelenirken pandemi döneminin etkileri de ölçülmüştür. Pabedinskaité ve Akstinaitéa (2014) yaptıkları çalışmada fiziki varlıklar boyutunun havayolları için en az önemli boyut olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Bunun sebebi ise hız, emniyet ve yetkinlik açısından fiziksel çevrenin öneminin diğer unsurlara nazaran kullanıcılar boyutunda en az olması olarak görülmektedir. Bu çalışmada göstermektedir ki Covid-19 ile birlikte fiziksel varlıklar havayolları için daha önemli bir hale gelmiştir. Özellikle giderek artan pandemi önlemleri ve yolcu seyahat kısıtlamaları havayolu taşımacılığını hatırı sayılır ölçüde azaltmıştır. Bu durum pek çok uçağın yerde kalmasına sebep olmuş ve yerdeki uçakların emniyetli bir şekilde bekleyebilmeleri için devasa park alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Fakat uçakların sadece yerlerinde sonraki seferlerine kadar beklemeleri demek sadece alan gereksinimini değil, aynı zamanda düzenli ve doğru bakım gereksinimlerini de doğurmaktadır. Pabedinskaité ve Akstinaitéa (2014) çalışmalarında havalimanlarının operasyonel verimliliklerinin değerlendirilmesinde bu tür düzenli bakım hizmetlerinin verilmesinin çok önemli bir kriter olduğunu belirtmektedirler. Yu (2010) çalışmasında uçak bakım hizmet verimliliğinin Tayvan'lı havayolu işletmeleri için çok önemli bir kriter olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, Covid-19 döneminde de uçakların park alanlarındaki düzenli bakım gereksinimleri de eskiye nazaran artmıştır.

ACI (2020)'nin Covid-19 ile ilgili olarak yaptığı düzenli bilgilendirmelerde havalimanlarına vermiş olduğu ödüller arasına "Hijyen Ödülünü" de dâhil ettiğini açıklamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının vermiş oldukları hijyen standartları ödülleri havalimanlarının yolcuların sağlık durumlarına verdikleri önemi de göstermektedir. Bu sebepten dolayı çoğu havalimanı iklimlendirme ekipmanlarının virüse karşı düzenli bir şekilde temizliklerini sağlamak ve yolcuların kapalı mahallerde uzun süreler kalmasına izin vermemektedirler. Ancak bu çalışmada havalimanları için iklimlendirme ekipmanlarının temizliği ön sıralarda yer almamakta, onun yerine uçakların hızlı iniş ve kalkış operasyonlarına ve buna bağlı yer hizmetlerine daha çok önem verildiği ortaya çıkmaktadır.

Yapılan bir başka çalışmada (Liou *vd.*, 2011) havalimanlarının verdikleri hizmet kalite artışının personel kalitesine ve personelden elde edilen hizmet kalite çıktısına bağlı olduğu belirtilmektedir. Özellikle birçok havalimanı otoritesi ve ülke sağlık kuruluşu havalimanlarında Covid-19 virüsüne karşı alınacak tedbirler hususunda personelini eğitmekte ve sürdürülebilir bir çalışma ortamı sağlamaya gayret etmektedirler. Ancak yapılan bu araştırmada havalimanlarının önceliğinin fiziksel imkânlarla göre kaydığı görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 pandemisi, havayolu taşımacılığı sektörünün tarihinde karşı karşıya kaldığı en büyük krizlerden biridir. Bu süreçte birçok havayolu şirketi finansal sıkıntı ve iflas etme riski yaşamıştır. Krizin etkisini hafifletmek amacıyla havayolu şirketleri, hava kargo taşımacılığına yönelmiştir. Hatta birçok havayolu şirketi, yolcu uçaklarının yapılandırılmalarında değişiklik yaparak, bunları hava kargo taşımacılığı amacıyla kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu süreçte havayolu şirketlerinin havalimanı seçimi ile ilgili dinamikler önemli ölçüde değişmiştir. Pandemi sürecinde kayıplarını telafi etmeye çalışan ve hava kargo taşımacılığına yönelen havayolu şirketleri açısından uygun havalimanının belirlenmesi son derece kritik bir öneme sahiptir. Kargo havalimanı seçiminde yeterli, doğru ve etkin karar mekanizmasına sahip havayolu şirketlerinin rekabet avantajı elde etmesi ve bu krizi daha az hasarla atlattığı mümkün hale gelmektedir. Bu bakış açısından hareketle çalışmada, havayolu şirketleri için Covid-19 sürecinde en uygun havalimanı seçimine odaklanılmıştır.

Çalışmada kapsamında elde bulgular, güvenilirlik ve fiziki varlıklar ana kriterlerinin önem düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Tseng, Ho ve Liu, 2008; Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014). Esas itibarıyla önem düzeyi yüksek olan bu ana kriterleri, alt kriterleri dikkate alarak değerlendirmek daha doğru olacaktır çünkü bu kriterlere bağlı alt kriterlerin önem düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Covid-19 sürecinde havayolu şirketlerinin havalimanı seçiminde, kargo taşımacılığına uygun olarak tasarlanmış, teknik kapasite ve donanımına sahip havalimanlarının önemli hale gelmiştir (Tseng, Ho ve Liu, 2008; Pabedinskaitė ve Akstinaitė, 2014). Bulgular aynı zamanda havalimanlarının operasyonel performansının Covid-19 döneminde önemli hale geldiğini ve havayolu şirketlerinin havalimanı seçimini etkilediğine işaret etmektedir.

Alt kriterlerin önem düzeyleri ve ağırlıklarına ilişkin analiz bulgularının incelendiğinde, mevcut uçakların park etmesine uygun park alanlarının olup olmadığı, havalimanının, uçağın emniyetli iniş ve manevrası için uygun ve hazır olması, aynı zamanda optimal havaalanı verimliliği (kalkış sayısı ve saat başına iniş) alt kriterlerinin havalimanı seçiminde önemli hale geldiği görülmektedir. Bu kapsamda, Covid-19 sürecinde hava kargo taşımacılığı faaliyetine yönelen havayolu şirketleri açısından birkaç hususun kritik hale geldiği belirtilmektedir. Bunlar; havalimanlarının hava araçlarına uygun park olanaklarına sahip olması, uçuş emniyetinin sağlanmasına uygun yapıda olması ve operasyon faaliyetinin etkin ve verimli şekilde yapılmasına uygun olması şeklinde sıralanabilir. Covid-19 salgını nedeniyle, havayolu şirketlerinin havalimanı seçimi konusunda uçuş operasyon sürecini hızlandıracak, daha etkin ve verimli faaliyet göstermesini sağlayacak özelliklere ve niteliklere sahip olması gayet doğaldır çünkü bu süreçte havayolu şirketlerinin havalimanı seçim öncelikleri değişim göstermiştir.

Havalimanlarında hizmet kalitesinin incelendiği bu çalışmanın birtakım kısıtları söz konusudur. Bu kısıtlardan birincisi, elde edilen bulguların uzman görüş ve değerlendirmeleri doğrultusundan şekillenmiş olmasıdır. Esas itibarıyla mevcut uzman değerlendirmeleri, hizmet kalitesini ölçecek en iyi yöntemlerden biri olsa da bunların güvenilirliği ve geçerliliği dikkate alınarak bu çalışma ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısıtı ise SERVQUAL modeli ile ilgilidir. Bu model verilen hizmetler ile ilgili bir derecelendirme ve sıralamaya olanak sağlamaktadır. Ancak verilen hizmetlerin tümünün standartların altında olduğu durumlarda “yeterli olmayan” hizmetlerin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu modelde yanlış değerlendirmelerin ortaya çıkmasına söz konusu olabilir.

Çalışmada sonucunda elde edilen bulgular, havayolu şirketlerinin havalimanı seçiminde öncelikli olarak havaalanlarının operasyonel olanaklarına odaklandığını göstermektedir. Covid-19 sürecinde

havayolu yolcu taşımacılığı faaliyetlerinin önemli ölçüde sekteye uğraması havalimanı seçimi ile ilgili talep ve beklentilerin değişmesine neden olmaktadır. Nitekim analiz sonuçları, havayolu şirketlerinin uçuş operasyonu ile ilgili fiziki olanakları yeterli olabilecek havalimanlarına yönelmiştir. Havayolu şirketlerinin bu yönelimi, Covid-19 pandemisi ile birlikte hava kargo taşımacılığının artan hacminin ve öneminin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda Covid-19 pandemisinin havalimanları üzerindeki etkisi bulanık sayılar ve bulanık Analitik hiyerarşi süreci yöntemi kullanılarak incelenebilir. Bu sayede havalimanlarında meydana gelen yapısal ve operasyonel değişikliklerin ortaya çıkarılması sağlanmış olur.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma için İskenderun Teknik Üniversitesi Etik Kurulu'nun 30.03.2021 tarih ve 29122032-100-96 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Airports Council International (ACI) (2021), ACI World Publishes Year-End COVID-19 Economic Impact Analysis, 20 Atalık 2020, <https://aci.aero/2020/12/08/aci-world-publishes-year-end-covid-19-economic-impact-analysis/>, E.T.: 15.02.2021.
- Adler, N., V. Liebert, E. Yazhensky (2013), "Benchmarking Airports from a Managerial Perspective", Omega (United Kingdom), 41(2), 442–458. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2012.02.004>
- Akca, M. (2020), "Covid-19'un Havaçılık Sektörüne Etkisi", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 7(4), 45–64. www.asead.com
- Anagnostopoulos, K. P., M., A. P. Gratziou Vavatsikos (2007), "Using the Fuzzy Analytic Hierarchy Process for Selecting Wastewater Facilities at Prefecture Level", European Water, 19(20), 15–24.
- Ater, I. (2012), "Internalization of Congestion at US Hub Airports", Journal of Urban Economics, 72(2–3), 196–209. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2012.05.004>
- Bağcı, B., F. Çitak, Y. Şişman (2020), "Koronavirüs Pandemisinin Havayolu Şirketlerinin Hisse Senetleri Üzerine Etkisi: Kantil-Kantil Regresyon Modeli Uygulaması", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (Covid-19 Özel Sayısı), 429–446.
- Bellman. R.E., L.A. Zadeh (1970), "Decision-Making in a Fuzzy Environment", Management Science", 17(4),141–164.
- Buckley, J. J. (1985), "Fuzzy Hierarchical Analysis", Fuzzy Sets and Systems, 17(3), 233–247. [https://doi.org/10.1016/0165-0114\(85\)90090-9](https://doi.org/10.1016/0165-0114(85)90090-9)
- Cavusoglu, S. S., R. Macário (2021), "Minimum Delay or Maximum Efficiency? Rising Productivity of Available Capacity at Airports Review of Current Practice and Future Needs", Journal of Air Transport Management, 90, 101947. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101947>
- Crosby, P. B. (1979), Quality is Free: The Art of Making Quality Certain, New York: New American Library.
- Eroğlu, K. (2013), "Hizmet Kalitesi Algısının Kurumsal İmaja Etkisi Üzerine Hizmet Sektöründe Bir Araştırma", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(4), 29-46.

- Forsyth, P., C. Guiomard, H. M. Niemeier (2020), "Covid –19: The Collapse in Passenger Demand and Airport Charges", *Journal of Air Transport Management*, 89, 101932, <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101932>
- Gillen, D., Lall, A. (1997), "Developing Measures of Airport Productivity and Performance: An Application of Data Envelopment Analysis", *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 33(4), 261–273. [https://doi.org/10.1016/S1366-5545\(97\)00028-8](https://doi.org/10.1016/S1366-5545(97)00028-8)
- Havle, C. A., B. Kılıç (2019), "A Hybrid Approach Based on the Fuzzy AHP and HFACS Framework for Identifying and Analyzing Gross Navigation Errors During Transatlantic flights", *Journal of Air Transport Management*, 76, 21–30. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2019.02.005>
- Hsieh, T.Y., S.T. Lu, G.H. Tzeng (2004), "Fuzzy MCDM Approach for Planning and Design Tenders Selection in Public Office Buildings", *International Journal of Project Management*; 22, 573-584.
- Janic, M., A. Reggiani (2002), "An Application of the Multiple Criteria Decision Making (MCDM) Analysis to the Selection of a New Hub Airport", *European Journal of Transport and Infrastructure Research*, 2(2/3), <https://doi.org/10.18757/ejir.2002.2.2.3692>
- Kağan Albayrak, M. B., İ. Ç. Özcan, R. Can, F. Dobruszkes (2020), "The Determinants of Air Passenger Traffic at Turkish Airports", *Journal of Air Transport Management*, 86(July 2019), <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101818>
- Kahraman, C., S. Ç. Onar, B. Öztayşi (2018), "B2C Marketplace Prioritization Using Hesitant Fuzzy Linguistic AHP", *International Journal of Fuzzy Systems*, 20(7), 2202–2215. <https://doi.org/10.1007/s40815-017-0429-4>
- Kaufmann, A., M. M. Gupta (1988), *Fuzzy Mathematical Models in Engineering and Management Science*, North Holland, Amsterdam.
- Kaufmann, A., M.M. Gupta (1991), *Introduction to Fuzzy Arithmetic*, Van Nostrand, New York.
- Kazançoğlu, Y., İ. (2013), "Benchmarking Service Quality Performance of Airlines in Turkey", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 59- 91.
- Lai, P. L., A., Potter, M. Beynon, A. Beresford (2015), "Evaluating the Efficiency Performance of Airports Using an Integrated AHP/DEA-AR Technique", *Transport Policy*, 42, 75–85. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2015.04.008>
- Lewis, R. C., B. H. Booms (1983), "The Marketing Aspects of Service Quality", *Emerging Perspectives on Services Marketing*, 65(4), 99-107.
- Liou, J. J., C. H. Tang, W. C. Yeh, C. Y. Tsai (2011), "A Decision Rules Approach for Improvement of Airport Service Quality", *Expert Systems with Applications*, 38(11), 13723-13730.
- Lopes, I., A. M. G. Rodrigues (2007), "Intangible Assets Identification and Valuation – a Theoretical Framework Approach to the Portuguese Airlines Companies", *The Electronic Journal of Knowledge Management*, 5(2), 193-202.
- Macit, A., D. Macit (2021), "Türk Sivil Havacılık Sektöründe Covid-19 Pandemisinin Yönetimi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(2), 160–173.
- Martín, J. C., C. Román (2006), "A Benchmarking Analysis of Spanish Commercial Airports, A Comparison between SMOP and DEA Ranking Methods", *Networks and Spatial Economics*, 6(2), 111–134. <https://doi.org/10.1007/s11067-006-7696-1>
- Merkert, R., A. G. Assaf (2015), "Using DEA Models to Jointly Estimate Service Quality Perception and Profitability - Evidence from International Airports", *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 75, 42–50. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2015.03.008>
- Nakamura, H., S. Managi (2020), "Airport Risk of Importation and Exportation of the KOVID-19 Pandemic", *Transport Policy*, 96, 40–47. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.06.018>
- Okumuş, A., H. Asil (2007), "Hizmet Kalitesi Algılamasının Havalı Yolcularının Genel Memnuniyet Düzeylerine Olan Etkisinin İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi*, 36(2), 07–29.

- Oum, T. H., C. Yu, X. Fu (2003), "A Comparative Analysis of Productivity Performance of the World's Major Airports: Summary Report of the ATRS Global Airport Benchmarking Research Report 2002", *Journal of Air Transport Management*, 9, 285–297, [http://dx.doi.org/10.1016/S0969-6997\(03\)00037-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0969-6997(03)00037-1)
- Öztürk, S. A. (2010), *Hizmet Pazarlaması: Kuram, Uygulama ve Örnekler*, Ekin Yayınevi.
- Pabedinskaitė, A., V. Akstinaitė (2014), "Evaluation of the Airport Service Quality", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110, 398-409.
- Pacheco, R. R., E. Fernandesde, M. P. Sequeira Santos (2006), "Management Style and Airport Performance in Brazil", *Journal of Air Transport Management*, 12(6), 324–330, <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2006.07.010>
- Parasuraman, A., V. A. Zeithaml, L. L. Berry (1985), "A Conceptual Model of Service Quality and its Implications for Future Research", *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Reynolds-Feighan, A. J., K. J. Button (1999), "An Assessment of the Capacity and Congestion Levels at European Airports", *Journal of Air Transport Management*, 5(3), 113–134. [https://doi.org/10.1016/S0969-6997\(99\)00006-X](https://doi.org/10.1016/S0969-6997(99)00006-X)
- Rodríguez-Sanz, Á., Comendador, F. G., Valdés, R. A., Pérez-Castán, J., Montes, R. B., Serrano, S. C. (2019), "Assessment of Airport Arrival Congestion and Delay: Prediction and Reliability", *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 98, 255–283, <https://doi.org/10.1016/j.trc.2018.11.015>
- Saaty, T. L. (1980), *The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation*, MacGraw-Hill.
- Serrano, F., A. Kazda (2020), "The Future of Airports Post COVID-19", *Journal of Air Transport Management*, 89, 101900. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101900>
- Singh, A., A. Prasher (2019), "Measuring Healthcare Service Quality from Patients' Perspective: Using Fuzzy AHP Application", *Total Quality Management and Business Excellence*, 30(3–4), 284–300, <https://doi.org/10.1080/14783363.2017.1302794>
- Tseng, K. J., J. F. Ho, Y. J. Liu (2008), "A Study on the Performance Evaluation of Major International Airports in the World", *Journal of Modelling in Management*.
- Tuchen, S., M. Arora, L. Blessing (2020), "Airport User Experience Unpacked: Conceptualizing its Potential in the Face of COVID-19", *Journal of Air Transport Management*, 89, 101919. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101919>
- Vreedenburgh M. (1999), "Airport Operational Efficiency, International Civil Aviation Organization Airport Privatization Seminar/Forum for the NAM/CAR/SAM Regions", Guatemala, Guatemala City, http://legacy.icao.int/icao/en/ro/nacc/aps/05_vreedenburgh.pdf
- Wanke, P., C. P., Barros, O. R. Nwaogbe (2016), "Assessing Productive Efficiency in Nigerian Airports Using Fuzzy-DEA", *Transport Policy*, 49, 9–19, <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2016.03.012>
- Wyman, O. (2012), *Guide to Airport Performance Measures*, Airports Council International, Montreal: Oliver Wyman Inc.
- Yangınlar, G., F., Tuna (2020), "Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaj, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 173-187.
- Yıldız, O., T.S. Erdil (2013), "Türkiye Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırmalı Ölçümlenmesi", *Öneri Dergisi*, 10(39), 89-100.
- Yıldırım, S.C. (2015), "Havayolu Taşımacılığında Rekabet Unsurlarının Değişkenliği ve Hizmet İnovasyonu İle Müşteri Memnuniyetinin Artırılması: Yeni Bir "Mil+Süre Puanı" Uygulaması", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 340-359.
- Yu, M. M. (2010), "Assessment of Airport Performance Using the SBM-NDEA Model", *Omega*, 38(6), 440–452. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2009.11.003>
- Zadeh, L. A. (1965), "Fuzzy Sets", *Information and Control*, 8(3), 338–353, [https://doi.org/10.1016/S0019-9958\(65\)90241-X](https://doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X)

EKLER

Tablo 4. Ana Kriterler İçin İkili Karşılaştırma Matrisinin Dilsel Değişkenler

	F	G	C	Y	E
F	E, E, E, E, E	1/M, E, V, V, V	1/A, 1/A, 1/V, 1/A, 1/V	1/S, 1/V, 1/M, 1/M, 1/V	1/M, 1/S, M, E, 1/A
G	M, E, 1/V, 1/V, 1/V	E, E, E, E, E	1/V, 1/A, 1/A, 1/A, 1/V	1/S, E, 1/M, 1/M, 1/V	1/V, 1/M, 1/S, 1/M, 1/A
C	A, A, V, A, V	V, A, A, A, V	E, E, E, E, E	V, A, A, V, A	V, A, A, V, A
Y	S, V, M, M, V	S, E, M, M, V	1/V, 1/A, 1/A, 1/V, 1/A	E, E, E, E, E	1/V, 1/M, 1/S, S, 1/M
E	M, S, 1/M, E, A	V, M, S, M, A	1/V, 1/A, 1/A, 1/V, 1/A	V, M, S, 1/S, M	E, E, E, E, E

Tablo 5. Ana Kriterler İçin Bulanık ve Normalize Ağırlıkları

Kriterler	Bulanık Ağırlıklar	Ağırlık	Normalizasyon	Sıralama
F	(0.21. 0.28. 0.36)	0.285	0.278	2
G	(0.34. 0.45. 0.58)	0.454	0.442	1
C	(0.02. 0.03. 0.04)	0.031	0.030	5
Y	(0.11. 0.15. 0.20)	0.152	0.148	3
E	(0.08. 0.10. 0.14)	0.104	0.101	4

Tablo 6. Fiziki Varlıklar Kriteri İçin İkili Karşılaştırma Matrisinin Dilsel Değişkenler

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
F1	E, E, E, E, E	V, 1/M, 1/M, S, 1/M	V, 1/S, 1/S, S, 1/S	S, 1/S, 1/S, M, 1/V	1/S, 1/M, 1/S, 1/M, 1/S	S, 1/M, 1/M, M, 1/S	1/S, 1/V, E, S, 1/A
F2	1/V, M, M, 1/S, M	E, E, E, E, E	1/S, S, 1/M, E, 1/S	1/S, 1/V, 1/S, 1/S, 1/V	1/V, 1/S, 1/M, 1/M, 1/S	1/S, 1/S, 1/M, M, 1/V	1/V, 1/V, 1/S, S, 1/A
F3	1/V, S, S, 1/S, S	S, 1/S, M, E, S	E, E, E, E, E	1/S, 1/S, 1/S, S, 1/S	1/M, 1/S, 1/M, 1/M, S	1/S, E, 1/M, M, E	1/M, 1/V, 1/S, M, 1/S
F4	1/S, S, S, 1/M, V	S, V, S, S, V	S, S, S, 1/S, S	E, E, E, E, E	1/M, V, E, 1/S, V	1/S, V, M, 1/M, S	1/M, 1/S, E, E, E
F5	S, M, S, M, S	V, S, M, M, S	M, S, M, M, 1/S	M, 1/V, E, S, 1/V	E, E, E, E, E	1/S, 1/V, 1/M, M, 1/V	1/M, 1/V, 1/S, S, 1/A
F6	1/S, M, M, 1/M, S	S, S, M, 1/M, V	S, E, M, 1/M, E	S, 1/V, 1/M, M, 1/S	S, V, M, 1/M, V	E, E, E, E, E	1/S, 1/S, 1/V, M, 1/S
F7	S, V, E, 1/S, A	V, V, S, 1/S, A	M, V, S, 1/M, S	M, S, E, E, E	M, V, S, 1/S, A	S, S, V, 1/M, S	E, E, E, E, E

Tablo 7. Fiziki Varlıklar İçin Bulanık ve Normalize Ağırlıkları

Kriterler	Bulanık Ağırlıklar	Ağırlık	Normalizasyon	Sıralama
F1	(0.13. 0.19. 0.28)	0.202	0.193	2
F2	(0.20. 0.29. 0.42)	0.307	0.293	1
F3	(0.12. 0.17. 0.25)	0.177	0.169	3
F4	(0.05. 0.08. 0.11)	0.081	0.077	6
F5	(0.07. 0.11. 0.16)	0.112	0.107	4
F6	(0.07. 0.11. 0.16)	0.111	0.106	5
F7	(0.04. 0.05. 0.08)	0.057	0.054	7

Tablo 8. Güvenilirlik Kriteri İçin Kkili Karşılaştırma Matrisinin Dilsel Değişkenler

G12	1/S, 1/V, 1/M, E, S	S, S, E, 1/M, 1/M	S, S, E, 1/M, 1/M	1/S, M, 1/M, 1/M, M	E, E, 1/M, 1/V, 1/S	E, M, 1/M, 1/V, 1/V	S, 1/M, E, E, 1/S	S, 1/V, 1/M, E, 1/M	1/M, 1/V, M, 1/S, S	1/S, 1/V, M, 1/S, S	S, S, M, 1/M, S	E, E, E, E, E
G11	1/S, 1/A, 1/S, S, 1/M	1/S, 1/M, 1/S, S, 1/M	1/S, E, 1/M, E, 1/M	1/M, E, 1/M, M, M	1/S, E, 1/S, 1/M, 1/V	1/M, S, 1/S, 1/M, 1/V	1/S, 1/V, 1/M, S, 1/S	1/S, 1/M, 1/M, M, 1/M	1/M, 1/V, M, 1/M, S	1/M, 1/V, M, 1/M, S	E, E, E, E, E	1/S, 1/S, 1/M, M, 1/S
G10	1/S, 1/V, 1/M, M, 1/S	1/M, 1/S, 1/S, M, 1/V	M, V, E, 1/M, 1/S	S, S, 1/M, 1/M, M	M, S, 1/M, 1/M, 1/V	M, V, 1/S, 1/M, 1/V	M, 1/S, 1/M, M, 1/S	M, 1/S, 1/M, S, 1/S	E, E, E, E, E	E, E, E, E, E	M, V, 1/M, M, 1/S	S, V, 1/M, S, 1/S
G9	1/V, 1/V, 1/M, M, 1/S	1/M, 1/S, 1/S, M, 1/V	M, V, E, 1/M, 1/S	S, S, 1/M, 1/M, M	M, S, 1/M, 1/M, 1/V	M, V, 1/S, 1/M, 1/V	M, 1/S, 1/M, M, 1/S	M, 1/S, 1/M, S, 1/S	E, E, E, E, E	E, E, E, E, E	M, V, 1/M, M, 1/S	M, V, 1/M, S, 1/S
G8	1/S, 1/M, 1/M, M, M	1/V, 1/M, 1/S, E, 1/M	V, A, M, 1/S, M	1/V, V, E, E, S	1/S, V, 1/M, 1/S, 1/S	1/S, A, 1/M, 1/S, 1/M	1/S, 1/A, E, E, E	E, E, E, E, E	1/M, S, M, 1/S, S	1/M, S, M, 1/S, S	S, M, M, 1/M, M	1/S, V, M, E, M
G7	1/S, 1/M, 1/M, M, M	1/S, V, 1/S, E, E	V, A, M, 1/S, M	1/S, V, E, E, S	1/S, V, 1/M, 1/S, 1/S	1/S, , 1/M, 1/S, 1/S	E, E, E, E, E	S, A, E, E, E	1/M, S, M, 1/M, S	1/M, S, M, 1/M, S	S, V, M, 1/S, S	1/S, M, E, E, S
G6	1/M, 1/S, E, V, M	1/S, 1/V, 1/M, S, M	S, S, M, M, M	1/S, S, M, S, S	1/V, E, E, E, 1/M	E, E, E, E, E	S, 1/, M, S, S	S, 1/A, M, S, M	1/M, /V, S, M, V	1/M, 1/V, S, M, V	M, 1/S, S, M, V	E, 1/M, M, V, V
G5	1/V, 1/A, 1/M, M, M	1/S, 1/S, 1/M, S, M	S, V, M, M, M	1/S, M, M, S, S	E, E, E, E, E	V, E, E, E, M	S, 1/V, M, S, S	S, 1/V, M, S, S	1/M, 1/S, M, M, V	1/M, 1/S, M, M, V	S, E, S, M, V	E, E, M, V, S
G4	S, 1/M, E, E, E	E, 1/M, E, 1/M, 1/M	S, V, E, 1/M, 1/M	E, E, E, E, E	S, 1/M, 1/M, 1/S, 1/S	S, 1/S, 1/M, 1/S, 1/S	S, 1/V, E, E, 1/S	V, 1/V, E, E, 1/S	1/S, 1/S, M, M, 1/M	1/S, 1/S, M, M, 1/M	M, E, M, 1/M, 1/M	S, 1/M, M, M, 1/M
G3	1/S, 1/A, 1/M, E, M	1/S, 1/V, 1/M, M, E	E, E, E, E, E	1/S, 1/V, E, M, M	1/S, 1/V, 1/M, 1/M, 1/M	1/S, 1/S, 1/M, 1/M, 1/M	1/V, 1/A, 1/M, S, 1/M	1/V, 1/A, 1/M, S, 1/M	1/M, 1/V, E, M, S	1/M, 1/V, E, M, S	S, E, M, E, M	1/S, 1/S, E, M, M
G2	S, E, 1/M, E, 1/M	E, E, E, E, E	S, V, M, 1/M, E	E, M, M, E, M	S, S, M, 1/S, 1/M	S, V, M, 1/S, 1/M	S, 1/V, S, E, E	V, M, S, E, M	M, S, S, 1/M, V	M, S, S, 1/M, V	S, M, S, 1/S, M	V, M, M, 1/M, M
G1	E, E, E, E, E	1/S, E, M, E, M	S, A, M, E, 1/M	1/S, M, E, E, E	V, A, M, 1/M, 1/M	M, S, E, 1/V, 1/M	M, 1/V, M, 1/S, 1/M	S, M, M, 1/M, 1/M	V, V, M, 1/M, S	S, V, M, 1/M, S	S, A, S, 1/S, M	S, V, M, E, 1/S
G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	

Tablo 9. Güvenilirlik İçin Bulanık ve Normalize Ağırlıkları

Kriterler	Bulanık Ağırlıklar	Ağırlık	Normalizasyon	Sıralama
G1	(0.08, 0.12, 0.17)	0.121	0.115	4
G2	(0.09, 0.14, 0.21)	0.145	0.138	1
G3	(0.03, 0.05, 0.07)	0.050	0.048	11
G4	(0.04, 0.06, 0.09)	0.063	0.060	9
G5	(0.08, 0.13, 0.19)	0.135	0.128	2
G6	(0.08, 0.12, 0.18)	0.129	0.122	3
G7	(0.06, 0.09, 0.13)	0.096	0.091	5
G8	(0.05, 0.07, 0.11)	0.078	0.074	6
G9	(0.04, 0.06, 0.10)	0.067	0.064	8
G10	(0.04, 0.06, 0.10)	0.068	0.065	7
G11	(0.03, 0.04, 0.06)	0.043	0.041	12
G12	(0.04, 0.06, 0.08)	0.059	0.056	10

Tablo 10. Cevap Verebilirlik Kriteri İçin İkili Karşılaştırma Matrisinin Dilsel Değişkenler

	C1	C2
F1	E, E, E, E, E	V, V, E, 1/M, M
F7	1/V, 1/V, E, M, 1/M	E, E, E, E, E

Tablo 11. Cevap Verebilirlik için bulanık ve normalize ağırlıkları

Kriterler	Bulanık Ağırlıklar	Ağırlık	Normalizasyon	Sıralama
C1	(0.26. 0.31. 0.38)	0.319	0.315	2
C2	(0.56. 0.69. 0.83)	0.694	0.685	1

Tablo 12. Yetkinlik Kriteri İçin İkili Karşılaştırma Matrisinin Dilsel Değişkenler

	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6	Y7
Y1	E, E, E, E, E	1/S, M, 1/M, 1/S, S	1/S, 1/A, 1/M, 1/S, 1/M	1/S, 1/M, M, 1/S, M	E, V, E, 1/S, M	E, E, M, E, 1/M	1/S, E, 1/M, E, 1/V
Y2	S, 1/M, M, S, 1/S	E, E, E, E, E	1/M, 1/A, M, 1/M, 1/M	M, 1/V, S, M, 1/S	S, E, M, E, M	S, 1/M, M, E, 1/M	1/S, 1/A, M, E, 1/S
Y3	S, A, M, S, M	M, A, 1/M, M, M	E, E, E, E, E	S, A, M, M, S	S, A, E, E, S	S, A, E, M, S	1/M, A, E, M, S
Y4	S, M, 1/M, S, 1/M	1/M, V, 1/S, 1/M, S	1/S, 1/A, 1/M, 1/M, 1/S	E, E, E, E, E	M, A, 1/M, 1/M, M	E, M, 1/M, M, E	1/S, 1/S, 1/M, M, 1/M
Y5	E, 1/V, E, S, 1/M	1/S, E, 1/M, E, 1/M	1/S, 1/A, 1/ E, 1/S	1/M, 1/A, M, M, 1/M	E, E, E, E, E	1/M, 1/A, 1/M, M, 1/M	1/S, 1/A, 1/S, M, 1/S
Y6	E, E, 1/M, E, M	1/S, M, 1/M, E, M	1/S, 1/A, E, 1/M, 1/S	E, 1/M, M, 1/M, E	M, A, M, 1/M, M	E, E, E, E, E	1/S, 1/A, E, 1/M, 1/M
Y7	S, E, M, E, V	S, A, 1/M, E, S	M, 1/A, E, 1/M, 1/S	S, S, M, 1/M, M	S, A, S, 1/M, S	S, A, E, M, M	E, E, E, E, E

Tablo 13. Yetkinlik İçin Bulanık ve Normalize Ağırlıkları

Kriterler	Bulanık Ağırlıklar	Ağırlık	Normalizasyon	Sıralama
Y1	(0.13, 0.19, 0.27)	0.197	0.188	2
Y2	(0.09, 0.13, 0.20)	0.141	0.135	4
Y3	(0.03, 0.04, 0.06)	0.047	0.045	7
Y4	(0.10, 0.15, 0.23)	0.159	0.152	5
Y5	(0.17, 0.25, 0.35)	0.260	0.248	1
Y6	(0.11, 0.16, 0.24)	0.172	0.164	3
Y7	(0.05, 0.07, 0.10)	0.071	0.068	6

Tablo 14. Empati Kriteri için İkili Karşılaştırma Matrisinin Dilsel Değişkenler

	E1	E2	E3	E4	E5
E1	E, E, E, E, E	1/S, 1/S, 1/M, 1/S, S	1/S, 1/S, 1/S, 1/S, S	1/S, V, 1/M, 1/M, M	E, V, 1/M, E, M
E2	S, S, M, S, 1/S	E, E, E, E, E	1/M, 1/V, 1/S, E, 1/M	M, S, 1/M, 1/M, E	M, M, 1/M, M, 1/S
E3	S, S, S, S, 1/S	M, V, S, E, M	E, E, E, E, E	M, E, M, M, E	S, E, M, S, M
E4	S, 1/V, M, M, 1/M	1/M, 1/S, M, M, E	1/M, E, 1/M, 1/M, E	E, E, E, E, E	S, 1/V, M, S, E
E5	E, 1/V, M, E, 1/M	1/M, 1/M, M, 1/M, S	1/S, E, 1/M, 1/S, 1/M	1/S, V, 1/M, 1/S, E	E, E, E, E, E

Tablo 15. Empati için Bulanık ve Normalize Ağırlıkları

Kriterler	Bulanık Ağırlıklar	Ağırlık	Normalizasyon	Sıralama
E1	(0.18. 0.26. 0.36)	0.265	0.254	2
E2	(0.13. 0.19. 0.28)	0.198	0.190	4
E3	(0.06. 0.09. 0.12)	0.091	0.087	5
E4	(0.13. 0.19. 0.28)	0.200	0.191	3
E5	(0.19. 0.28. 0.40)	0.291	0.278	1

Araştırma Makalesi / Research Article

Covid-19 Pandemisinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Sosyal Koruma Önlemleri Üzerine Bir Analiz

Ezgi Seçkiner Bingöl¹

Öz

Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerde Covid-19 pandemisi süresince uygulanan sosyal koruma önlemleri üzerine bir analiz gerçekleştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde pandemi benzeri bir krizde kapsamlı sosyal koruma sağlayan politikaların ne olduğu sorusuna yanıt aranmıştır. İlk olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) işsizlik yardımı verileri ve Dünya Bankası'nın (WB) gelişmekte olan ülkelerin sosyal güvenlik önlemlerine ilişkin Dayanıklılık ve Eşitlik Sosyal Koruma Göstergeleri Atlası (ASPIRE Index) verileri kullanarak gelişmekte olan ülkelerin sosyal koruma önlemlerine genel bir bakış sunulmuştur. İkinci olarak, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) Koronavirüsle Mücadelede Politika Önlemleri raporlarındaki verilerden yararlanılarak 15 gelişmekte olan ülke örneğinin pandemi süresince uyguladığı sosyal koruma önlemleri analiz edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin işsizlik sigortası kapsamı, kayıt dışılık, sosyal sigorta ve sosyal yardımların kapsamı ve erişilebilirliği konularında bazı ortak problemlere sahip olduğu görülmüştür. Pandemi süresince uygulanan sosyal koruma önlemleri ise çoğunlukla mevcut nakit transferin devamsız olarak genişletilmesi, sosyal koruma programlarının kapsamına girmeyen savunmasız kişilere ulaşmak için ek transferler gerçekleştirilmesi gibi geçici tedbirler içermektedir. Çalışma sonucunda bu problemlere yönelik kapsamlı sosyal koruma sağlayabilecek bazı politika önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, afet yönetimi, gelişmekte olan ülkeler, kayıt dışılık, işsizlik sigortası, iş tutma programları, evrensel temel gelir.

An Analysis On Social Protection Measures of Developing Countries During The Covid-19 Pandemic

Abstract

In this study, an analysis was carried out on the social protection measures applied during the Covid-19 pandemic in developing countries. An answer has been sought to the question of what are the policies that provide comprehensive social protection in a crisis like a pandemic in developing countries. Firstly, an overview of social protection measures of developing countries has been presented using the International Labour Organisation (ILO)'s Unemployment Insurance Data and World Bank (WB) ASPIRE Index Data (Atlas of Social Protection Indicators of Resilience and Equity). Secondly, social protection measures implemented by 15 developing country samples during the pandemic were analyzed by using the data of Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)'s Policy Measures Reports on Tackling Coronavirus. It has been seen that developing countries have some common problems with unemployment insurance coverage, informal economy, social insurance, coverage and accessibility of social assistance. Social protection measures implemented during the pandemic mostly include temporary measures such as extending current cash transfers, making additional transfers to reach vulnerable people who are not covered by social protection programs. As a result of the study, some policy recommendations have been developed that can provide comprehensive social protection for these problems.

Keywords: Covid-19, disaster management, developing countries, informal economy, unemployment insurance, job retention programs, universal basic income.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, esekinerbingol@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1250-4102>

GİRİŞ

Günümüzde birçok uluslararası otorite Covid-19 pandemisinin ülkeler üzerindeki uzun vadeli sosyoekonomik etkileri konusunda endişelerini dile getirmektedir. Birleşmiş Milletler (UN) Koronavirüs Pandemisi'nin bir sağlık krizinden ziyade öncelikle bir insanlık krizi olduğunu ifade etmiş, Koronavirüs'ün genel sağlıktan daha çok toplum düzenini tehdit eden bir sorun olduğunu vurgulamıştır (United Nations [UN], 2020). Dünya Bankası (WB), pandeminin 2020 yılında 88 ila 115 milyon insanı aşırı yoksulluğa sürükleyeceğini belirtmiş ve ekonomik daralmanın ciddiyetine bağlı olarak bu sayının 2021 yılına kadar 150 milyona yükselmesini beklediğini ifade etmiştir (World Bank [WB], 2020:6). Ekim 2020'de Uluslararası Para Kuruluşu'nun (IMF) yayımladığı Ekonomik Durum Raporu'na göre pandeminin sonucu olarak küresel ekonomide %4.4 oranında bir daralma olduğu belirtilmiştir (International Monetary Fund [IMF], 2020: 15). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise pandemide tüm Dünyada 5.3 ila 25 milyon kişinin işsiz kalacağını tahmin etmiştir (International Labour Organisation [ILO], 2020). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) pandeminin kalıcı etkileri konusunda uyarılarda bulunmaya devam etmektedir (United Nations Development Programme [UNDP], 2020; World Health Organization [WHO], 2020).

Covid-19 pandemisi sonucu daralan küresel ekonomi ve buna bağlı olarak işsizlik ve yoksulluk oranlarındaki artış konuları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli farklılıklar arz etmektedir. Pandeminin yarattığı ekonomik krizin çok daha büyük nüfuslara, daha az kaynağa ve daha az kapasiteye sahip olan gelişmekte olan ülkeler için etkilerinin daha derin olması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler'e göre gelişmekte olan ülkeler pandemide 220 milyar doları aşan gelir kayıpları görebilirler (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı [UNCTAD], 2020). Özellikle demografik özellikler, ekonomideki kayıt dışılık seviyesi, mali alan, kurumsal kapasite ve bilgi iletişim teknolojilerindeki farklılıklar nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde krizin boyutu daha derin yaşanabilmektedir (Cooley ve Linn, 2020).

Gelişmekte olan ülkeler daha yoksul olma eğilimindedir. 1990-2015 yılları arası Dünyadaki yoksulların %60'ı Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinde, %22'si Latin Amerika, %16'sı Orta Doğu ve Kuzey Afrika, %11'i Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde yaşamaktaydı (WB, 2018:8). 2018 itibarıyla Dünyada 650 milyon aşırı yoksul insanın yaklaşık 500 milyonu Sahra Altı Afrika ülkelerinde, 150 milyonu ise Asya Pasifik ve Güney Asya ülkelerinde yaşamaktadır (WB, 2018: 25). Yoksulların %40'undan fazlası kırılğan ekonomiye sahip ve ekonomik büyümenin çok yavaş olduğu ülkelerde yaşamaktadır. Bu oranın önümüzdeki 10 yılda %67'ye çıkması beklenmektedir (WB, 2021). Yoksulluk coğrafi olarak yoğunlaşma eğilimindedir ve 2030'a kadar dünyanın en yoksullarının %87'sinin Sahra Altı Afrika'da yaşayacağı tahmin edilmektedir (WB, 2018: 25).

Gelişmekte olan ülkeler ekonomik ve sosyal olarak daha gelişmiş hale gelmek için çalışmaktadırlar, altyapıları gelişmiş ülkelerdeki gibi yerleşik değildir. Gelişmekte olan ülkelerde krizin hane halkları üzerindeki ekonomik sonuçlarının da daha ağır olması beklenmektedir. İşçiler ve endüstri sektöründe çalışanlar için krediye erişim imkanlarının sınırlanması ve sosyal destek ağlarının kısıtlanması söz konusudur. Suya erişimi kısıtlı ülkelerde halk sağlığı ilkelerine uymak gibi konular çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerde firmalar ciddi likidite kısıtlamaları ile karşı karşıyadır ve hizmet sektöründe çalışan işçilere ödeme yapmaya devam etme yetenekleri sınırlıdır (Gerard, Imbert ve Orkin, 2020: 283). Dolayısıyla işsizliğin boyutlarının da gelişmekte olan ülkeler için daha ciddi olması beklenmektedir. Dünya Bankası Covid-19 krizinin özellikle orta gelirli ülkelerde yeni bir yoksul sınıf yaratacağını; yeni yoksulların muhtemelen şehirli, kayıt dışı hizmetlerde ve imalat sektörlerinde çalışan, sıkışık kentsel ortamlarda yaşayan ve tecrit tedbirlerinden etkilenen sektörlerde çalışanlardan oluşacağını belirtmiştir. Ortaya çıkacak yeni yoksulların %82'sinin Hindistan ve Nijerya gibi orta gelirli ülkelerde olması beklenmektedir (WB, 2021).

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde Covid-19 pandemisi süresince uygulanan sosyal koruma stratejileri üzerine bir analiz gerçekleştirilmiştir. Gelişmekte olan¹, düşük ve alt-orta gelir grubu

ülkelerde² benimsenmiş sosyal koruma önlemlerine genel bir bakış sunulmuş ve “Bu ülkelerde Covid-19 pandemisi gibi bir krizde kapsamlı bir sosyal koruma stratejisi oluşturabilecek politikalar ne olabilir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu doğrultuda öncelikle gelişmekte olan ülkelerin hali hazırda sahip oldukları sosyal koruma önlemleri ve bu konudaki temel özellikleri birinci bölümde özetlenmiş, ikinci bölümde 15 gelişmekte olan ülke örneğinin Covid-19 pandemisi süresince sağladığı sosyal koruma önlemleri analiz edilmiş, üçüncü bölümde ise “Covid-19 benzeri kriz durumlarında gelişmekte olan ülkelerde nasıl daha kapsamlı sosyal koruma stratejileri geliştirilebilir?” sorusu tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

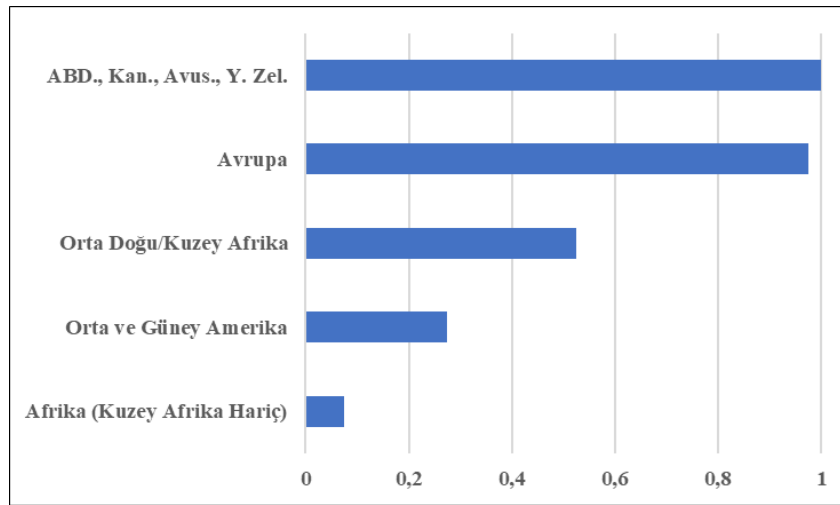
1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN SOSYAL KORUMA ÖNLEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Gelişmekte olan ülkelerin sosyal koruma önlemlerine genel olarak bakıldığında bu ülkelerin işsizlik sigortası kapsamı, kayıt dışılık, sosyal sigorta ve sosyal yardım harcamalarının kapsamı konularında bazı temel sorunlara ve ortak özelliklere sahip oldukları söylenebilir.

1.1. İşsizlik Sigortası Kapsamı

Gelişmekte olan ülkelerde iş veya gelir kaybına karşı sigorta programları gelişmiş olan ülkelere göre daha sınırlı kapsama sahiptir. Çalışanların önemli bir kısmı bu tür risklere karşı sigortalanması zor olan işlerde çalışmaktadır. Birçok çalışan mevcut sosyal sigorta programlarına katkı sağlamayan kayıtsız firmalarda çalışırken diğerleri gayri resmi sözleşmelerle kayıtlı işletmelerde çalışmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kayıtlı çalışan sayısı da sınırlıdır, işsizlik sigortası payları da gelişmiş yüksek gelirli ülkelere göre düşüktür (Bkz. Gerard vd., 2020; ILO, 2019).

Şekil 1: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizlik Sigortası Kapsamı

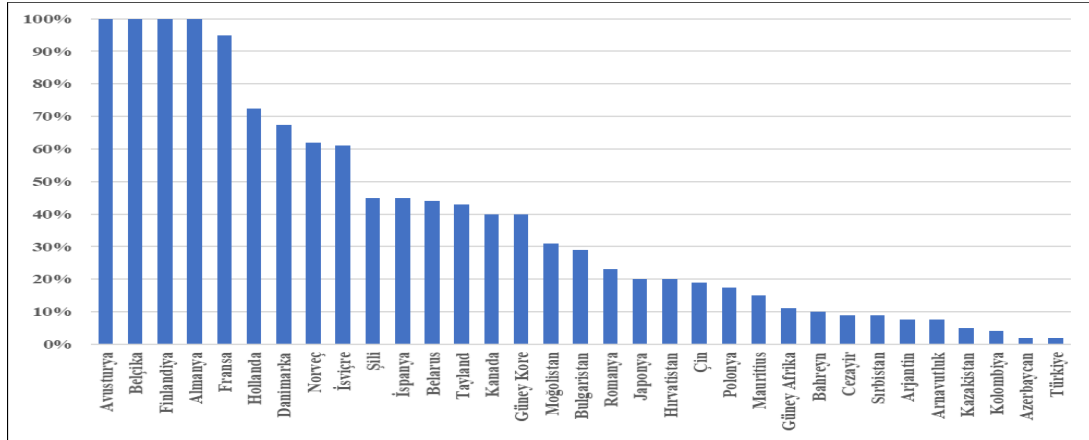

Kaynak: Gerard vd.,(2020).

Şekil 1’de görüldüğü gibi Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde çalışan nüfusun işsizlik sigortası kapsamı %100’e yakınken, bu oran Orta Doğu’da yarıya yakın, Orta ve Güney Amerika ve Güney Afrika ülkelerinde ise çok daha düşüktür. İşçileri iş kazası, iş kaybı gibi risklere karşı koruyan sigorta programları şekilde aktarıldığı gibi kayıtlı çalışanlar için bile sınırlıdır. Dolayısıyla pandemi gibi kriz durumlarında, gelişmekte olan ülkelerde mevcut sosyal sigorta programları işçileri desteklemekte daha az etkili olacaktır.

IMF’nin 2020-2021 işsizlik beklentisi tahminlerine göre Almanya, Fransa ve Hollanda gibi gelişmiş Avrupa ülkelerinde işsizlik beklentisi %8 civarındayken, Türkiye, Bulgaristan ve Sırbistan gibi gelişmekte olan ülkelerde işsizlik beklentisi %15-%17 oranındadır (IMF, 2020b).

Şekil 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomilerde İşsiz Nüfusun Yüzdesi Olarak İşsizlik Yardımlarının Kapsamı

Kaynak: ILO (2019).

ILO'nun işsizlik yardımları kapsamı grafiğine göre (Bkz. Şekil 2), gelişmekte olan ekonomilerde işsizlik yardımları gelişmiş ekonomilere göre görece daha fazladır ve daha esnek koşullara sahiptir. İşsizlik yardımı kapsamı gelişmiş ekonomilerde %61.3 civarındayken bu oran gelişmekte olan ekonomiler için yalnızca %10.6 oranındadır. Gelişmiş ekonomilerde işsizlik programları, Japonya, Polonya ve Bahreyn istisnaları dışında (kapsama oranları yüzde 20 civarında veya altında) genellikle yüzde 40'ı aşmaktadır. Aynı zamanda sadece birkaç gelişmekte olan ekonomi yüzde 30'un üzerinde kapsama oranlarına sahiptir (Beyaz Rusya, Tayland ve Moğolistan), bunlar dışında 17 ülkeden sekizinde kapsama oranı yüzde 10'un altındadır (Şekil 2) (ILO, 2019: 16).

Covid-19 salgınının iş piyasalarında zorunlu kıldığı evden çalışma kuralı, yüksek vasıflı çalışanlar için mümkün olabilirken düşük ücretli işçiler ve savunmasız gruplar için mümkün olmayabilir. Bu durumda kriz durumunda yüksek vasıflı iş piyasaları dışında kalan nüfus için gelişmekte olan ülkelerin işsizliğe ilişkin koruma mekanizmaları yetersiz kalmaktadır. Benzer şekilde kayıt dışı çalışanlar da krizin gerektirdiği acil durumlar için korunmasız kalmaktadır. Evden çalışma olanağına sahip olmanın, Covid-19 salgını sırasında işgücü piyasalarının dayanıklılığı için çok önemli bir unsur olduğu anlaşılmıştır. Covid-19 sonrası evden çalışma olanağı gelecek istihdam modellerini de kalıcı olarak değiştirebilir. Gelişmiş ekonomiler gelecek dönemlerde evden çalışabilme modelleri üzerine çalışmaktadır. Gottlieb, Grobovsek, Poschke ve Saltiel (2021), araştırmalarında gelişmekte olan ülkelerde kentsel işlerin %10'undan daha azının uzaktan yapılabileceğini ve özellikle düşük ücretli işlerde çalışanların, kendi hesabına çalışanların ve lise mezunu olmayanların evden çalışmak için daha az fırsata sahip oldukları sonucuna varmıştır. Pandeminin başlarında Dingel ve Neiman (2020), ABD'de istihdam verilerini kullanarak mesleğe göre evden çalışma olanağını ölçtükleri çalışmada, çalışanların %37'sinin evden çalışabileceği bulgusuna erişmiştir. Mongey ve Weinberg (2020), düşük gelirli işçilerin evden çalışmaya önemli ölçüde daha az olanağının olduğunu ve dolayısıyla sosyal mesafeden kaynaklanan iş kayıplarına karşı daha savunmasız olduklarını vurgulamıştır.

ILO'nun 2021'de yayımladığı istihdam raporuna göre (ILO, 2021), 2020'de orta gelirli ülkeler tecrit tedbirlerinden en çok etkilenen grup olmuştur. 30 yüksek gelirli ve 9 orta gelirli ülkede istihdam nüfus oranına ilişkin yapılan analizde, 2021 başından itibaren gelişmiş ekonomilerde işgücü piyasası toparlanması hızlı olmuştur. Yüksek gelirli ülkelerde aşılmanın yüksek olması; çalışma, istihdam ve aşı birlikteliğinin sağlanması, istihdamın istikrara kavuşma çabasını desteklemiştir. Öte yandan orta gelirli ülkelerde istihdam oranı 2021 başı itibarı ile kriz seviyesine yakın görünmektedir. Hem düşük istihdam hem daha yüksek hareketsizlik oranları nedeniyle iş katılımı açığı ve emeğin gevşek (yetersiz) kullanımı, orta gelirli ekonomilerde istihdam krizinin devam ettiğini göstermektedir (ILO, 2021: 15-16).

1.2. Kayıt Dışılık

Gelişmekte olan ülkelerde önemli bir kayıt dışı ekonomi problemi vardır ve bu konuda gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Nijerya, Mısır ve Tayland'da 1990'lı yıllarda ölçülen kayıt dışı ekonomi yüzdesi %60-70'lerdeyken, bu oran Hollanda'da %12.7, Kanada'da %21, Almanya'da ise %14.6'dır (Kılıç ve Özçelik, 2006: 346-354).

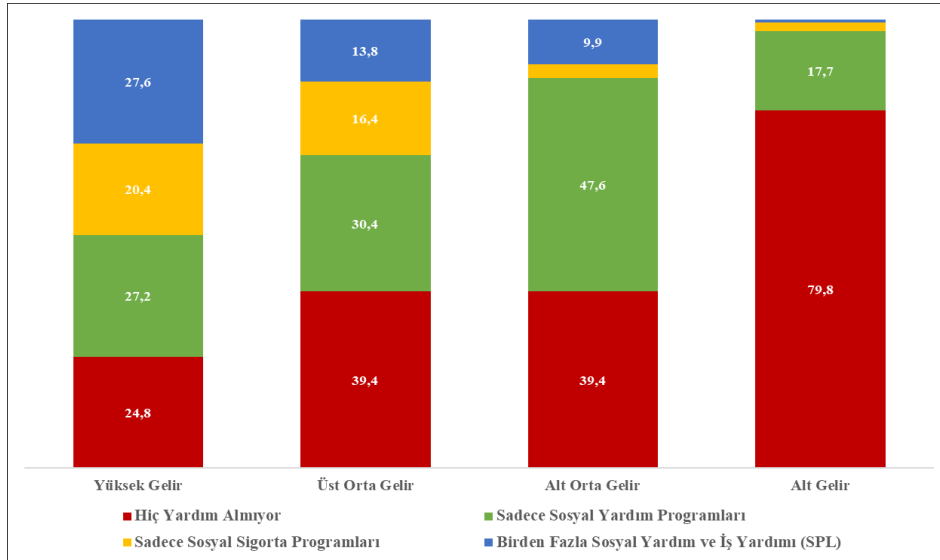
Latin Amerika ülkelerinde kayıt dışı çalışanlar toplam çalışanların neredeyse %60'ını temsil etmektedir. Kayıt dışılığın yaygınlığı ise bölgede oldukça heterojendir. Örneğin Uruguay'da %25 civarında gezinirken, Honduras ve Peru'da işçilerin %80'i kayıt dışı sektörde çalışmaktadır (Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD], 2020:6). IMF'in raporuna göre (2018), 1991'den 2015'e 158 ülkenin kayıt dışı ekonomisinin ortalama büyüklüğü %31.9'dur. En büyüğü %60.6 ile Zimbabve ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) %62.3'ü ile Bolivya'dır. En düşük oranlar %8.9 ile Avusturya ve %7.2 ile İsviçre'dir. 2017'de Almanya'da kayıt dışı ekonomi %10.4, Danimarka, %7.1, Avusturya, %7.1 olarak belirlenmişken Türkiye'de kayıt dışı ekonomi %26.5, Bulgaristan'da %29.6, Sırbistan'da %26.5 olarak ölçülmüştür (Leandro ve Schneider, 2018: 18).

Ekonomik krizlerde kayıt dışı olarak çalışan kesimlerin ağır darbe alması çok muhtemeldir. Nitekim Covid-19'un neden olduğu küresel salgın krizi, dünyanın tüm bölgelerinde işgücü piyasalarında ağır aksamalara neden olurken, küresel işgücünün önemli bir kısmını oluşturan kayıt dışı ekonomi işçileri orantısız bir biçimde etkilenmiştir (ILO, 2020a). Ticaret, konaklama, yiyecek hizmetleri gibi sektörlerde çalışan yaklaşık 1.25 milyar işçi düşük gelirli işlerde yer alan serbest çalışanlardır ve işsizliğin etkisini azaltmaya yönelik işgücü piyasası mekanizmalarına, yani sigortalara sınırlı erişime sahiptir. Bu işçilerin Covid-19 krizi ile birlikte mevcut kırılganlıkları ve iş istikrarsızlıkları şiddetlenmiştir (ILO, 2020a).

1.3. Sosyal Sigorta ve Sosyal Yardımların Kapsamı

Alt gelir grubu ve alt orta gelir grubu ülkelerde sağlık başta olmak üzere, sosyal sigortaların ve sosyal yardımların kapsamı da gelir grubu yüksek olan ülkelere göre daha dardır.

Şekil 3: Gelir Gruplarına Göre Ülkelerde Sosyal Yardımlardan Yararlanan Nüfus

Kaynak: Dünya Bankası ASPIRE İndeks Verileri (2008-2018),

<https://www.worldbank.org/en/data/datatopics/aspire/region/income-group-comparison>,

E.T: 10.02.2021.

Gelişmekte olan ülkelerin sosyal koruma önlemlerine ilişkin Dünya Bankası'nın ASPIRE Index Verileri incelendiğinde (Bkz. Şekil 3), en alt gelir grubunda yer alan ülkelerde (Güney Doğu Asya, Sahra Altı Afrika ülkeleri) nüfusun %79.8'i herhangi bir transfer yardımı almamakta, bu gelir grubundaki ülkelerde nüfusun yalnızca %17.7'si sosyal yardım programlarına erişim sağlayabilmektedir. Aynı ülkelerde nüfusun sadece %1.9'u sosyal sigorta kapsamındadır ve %1'inden daha azı (%0.6) ise birden fazla sosyal yardım ve iş yardımına erişebilmektedir (Bkz. Şekil 3). Alt orta gelir grubunda yer alan ülkelerde (Güney Amerika, Orta Doğu, Kuzey Afrika) nüfusun %39.4'ü herhangi bir transfer yardımı almamakta, nüfusun %47.6'sı sadece sosyal yardım programlarından yararlanabilmekte (diğer yardım ve güvencelerden yararlanmamakta), nüfusun %3.1'i sosyal sigorta programları kapsamında ve yalnızca %9.9'u birden fazla sosyal yardımdan ve iş yardımından faydalanabilmektedir.

En yüksek gelir grubuna sahip ülkelerde (Bazı Avrupa ülkeleri, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi) ise nüfusun %27.6'sı birden fazla sosyal yardım ve iş yardımı almakta, %20'si ise sosyal sigorta programları kapsamında yaşamını sürdürmektedir. Nüfusun %27.2'si sadece sosyal yardım programlarından yararlanmakta (diğer yardım ve güvencelere sahip olmamakta), %24.8'i ise hiç yardım almamaktadır.

Gentilini, Almenfi ve Dale (2020)'in 215 ülke üzerine yaptıkları araştırmada, nakit transferler Covid-19 süresince en yaygın kullanılan sosyal yardım şekli olarak ortaya çıkarken, sosyal yardım hala küresel müdahalelerin %62'sini oluşturmaktadır. Sosyal yardım düşük gelirli ülkelerde önlemlerin yaklaşık %90'ını temsil ederken, yüksek gelirli ülkelerde yarısından azını temsil etmektedir (Gentilini vd., 2020: 2).

Gelişmekte olan ülkelerde sağlık sektörüne ayrılan kaynaklar da olması gerekenin altındadır (WB, 1993). Kamu sağlık harcamaları GSYİH'nin az gelişmiş ülkelerde yüzde 4'ünü, orta gelirli ülkelerde ise yüzde 5'ini oluşturmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerde ise bu oran %12-13'tür (WB, 2018). Kişi başına düşen sağlık harcamalarının düşük olması Covid-19 Krizi'nde tedavi ve toparlanma süreçleri açısından da gelişmekte olan ülkeleri dezavantajlı kılmaktadır. Aşı bulunduktan sonraki süreçte yüksek gelirli ülkelerin tedaviyi öncelikli ve tüm nüfusu kapsayacak şekilde elde etme olasılığı oldukça yüksekken gelişmekte olan ülkelerin tedaviye erken erişme ve tüm nüfusu aşılama konusunda geride kalması muhtemeldir. Nitekim Dünya Bankası aşı satın alımında düşük gelirli ülkelerin zengin ülkelere geri kalmaması için varlıklı üyelerinden nakit yardımı talep etmiştir.³

2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE COVID-19 SÜRESİNCE SAĞLANAN SOSYAL KORUMA ÖNLEMLERİ

Bu bölümde farklı coğrafyalarda ülke örneklerinin⁴ Covid-19 salgını süresince aldıkları sosyal koruma önlemleri incelenmiştir. Ülkeler; Latin Amerika (4), Orta Asya (4), Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri (7) olmak üzere 15 ülke örneğinde incelenmiştir. Ülkeler coğrafi dağılımı ve gelir grubu olarak birbirine yakın ülkeler dikkate alınarak seçilmiştir.⁵ Tablo 1'de bu ülkelerde Covid-19 kapsamında sağlanan sosyal koruma önlemleri özetlenmiştir.

Tablo 1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Covid-19 Kapsamında Sağlanan Sosyal Koruma Önlemleri

Latin Amerika Ülkeleri	Ülke Adı	Covid-19 Kapsamında Sağlanan Sosyal Koruma Önlemleri
	Brezilya	<ul style="list-style-type: none"> Kayıt dışı çalışanlara, işsizlere ve mevcut sosyal yardım yararlanıcılarına Bolsa Familia Sosyal Yardım Programı ödemesi yıl sonuna kadar uzatıldı. Acil durum gelir planı yapıldı ve bu plan kayıt dışı çalışanları kapsayacak şekilde genişletildi. Bir Savaş Sandığı oluşturularak Pandemi ile mücadele için ek fon sağlandı. 49 milyon Brezilya vatandaşına 600 BRL ödeme yapıldı.
	Şili	<ul style="list-style-type: none"> Aylık geliri 525 \$ ile 2.000 \$ arasında olan 1 milyondan fazla kişi için 626 \$ ödeme yapıldı. 3 milyonun üzerinde düşük gelirli Şililiye gıda ürünleri dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Aile içi şiddet önlemeye yönelik kadını destekleyici programlar gerçekleştirilmiştir.

	Kolombiya	<ul style="list-style-type: none"> Kredi borcu olan öğrencilere ve yoksul hane halklarına 3-40 milyon \$'lık bir ödeme yapıldı. Temiz Sayfa Yasası çıkarılarak vergi borçlularına ödemelerini telafi edebilmeleri için 1 yıllık süre tanınmıştır.
	Dominik Cumhuriyeti	<ul style="list-style-type: none"> Mevcut Tarjeta de Solidaridad sosyal yardım programına ek 70.000 hane halkı dahil edildi. 811.000 hane halkına 27 \$ ile 130 \$ arasında değişen aylık ödemeler yapıldı. Maaş kayıplarını ve gıda kıtlığını azaltmak için 591milyon \$'ı aşan ekonomik paket desteği sunuldu.
Orta Asya Ülkeleri	Kazakistan	<ul style="list-style-type: none"> Hükümet, sosyal güvenlik ağını artırmak ve işletmeleri, özellikle de KOBİ'leri desteklemek için 10 milyar \$ (KZT 4.4 trn veya GSYİH'nin yaklaşık % 9'u) tutarında kriz karşıtı paket tasarladı (OECD, 2020: 18-19). Destek programları ile 750.000'den fazla kişiye istihdam ve yaklaşık 4.6 milyon kişiye doğrudan gelir desteği sağlandı. 160 milyar KZT (386 milyon \$) tercihli kredi verirken, 1.6 milyondan fazla kişi ve 11.000 KOBİ kredi ödemeleri ertelendi.
	Kırgızistan	<ul style="list-style-type: none"> Nisan ayında Yeni Ekonomik Özgürlük Yasası'nın kabul edilmesinin ardından, hükümet bir Kriz Karşıtı Fonu oluşturdu. Tüm firmalar için geçici vergilendirme ve borç indirim önlemlerinin yanı sıra KOBİ'ler için ihracata yönelik mali teşvikler sundu. Toplumdaki yoksul ve savunmasız gruplar Sosyal Fon'dan aldıkları aylık ödemelere büyük ölçüde bağlı olduğu için hükümet özellikle hassas haneleri etkileyen fiyat artışına karşı koyma yönünde kömür fiyatlarını düzenledi.
	Türkmenistan	<ul style="list-style-type: none"> Maliyet tasarrufu planları yapıldı. Döviz kuru kontrolleri üzerine ekonomik önlemler alındı. Kit çalışanlarının ücretlerinde indirimde gidildi.
	Özbekistan	<ul style="list-style-type: none"> Acil sosyal ihtiyaçları karşılamak ve işletmeleri ve istihdamı desteklemek için bir Kriz Karşıtı Fonu (950 milyon Euro veya GSYİH'nin %1.5'i kadar) oluşturuldu. Şubat ayından bu yana, toplamda GSYİH'nin yaklaşık %2.5'i kadar sosyal harcama yapılmıştır; bu da sosyal ödemelerde toplamda %17 ve asgari ücretlerde %10'luk bir artışa karşılık gelmektedir (OECD, 2020:19). Temmuz ayına ait resmi verilere göre, ekonomik sektörlere 2.3 trn UZS vergi teşviği sağlandı ve Ağustos ayı sonunda çoğu Krizle Mücadele Fonu aracılığıyla işletmeleri ve hane halkı gelirlerini desteklemek için 6.1 milyar \$ harcandı.
Kuzey Afrika ve Orta Doğu Ülkeleri	Birleşik Arap Emirlikleri	<ul style="list-style-type: none"> Merkez Bankası, ana politika faiz oranını iki kez düşürdü ve bankaların ekonomiye kredi vermesini kolaylaştırmak için 256 milyar AED (27.2 milyar ABD \$) teşvik paketi açıkladı. Ekonomi Bakanlığı, işçi ücretlerini düşürmek, idari para cezalarının tahsilini askıya almak, vergi ödemeleri için son tarihi uzatmak ve şirketler için esnek çalışma izni ve diğer hizmet ücretlerini düşürmek gibi düzenlemelerde bulunmuştur. Yerel düzeyde, birkaç Emirlik hükümeti, indirgenmiş veya iptal edilmiş gümrük ücretleri, belediye ücretleri ve kamu hizmetleri faturaları şeklinde mali yardım önlemleri getirmiştir.
	Suudi Arabistan	<ul style="list-style-type: none"> Bankalara kredi ödemelerini Aralık 2020'ye kadar erteleme, özel sektöre kredileri artırma ve herhangi bir masraf olmaksızın kredileri yeniden yapılandırma talimatı verildi. Hükümet özel sektörü, özellikle de KOBİ'leri ve krizden en çok etkilenen sektörleri desteklemek için 70 milyar SAR (18.7 milyar \$)'lık bir ekonomik paket açıkladı. Krizden ciddi şekilde etkilenen özel sektör firmalarının maaşlarının bir kısmını karşılamak için 2.4 milyar \$ yardım yapıldı. Hükümet, en çok etkilenen şirketlerdeki Suudi işçilerin %70'ini ve en az etkilenen şirketlerdekilerin %50'sini kapsayan bir program kapsamında, şirketlerin işten çıkarılmasını önlemek için üç aylık bir süre için maaşların %60'ını tazmin etmeyi taahhüt etti. Temmuz ayı itibarıyla 90.000'den fazla firma ve 480.000 Suudi vatandaşı finansal destekten yararlandı.
	Tunus	<ul style="list-style-type: none"> Tunus Merkez Bankası ana politika faiz oranını düşürerek bankalara tüm kredi geri ödemelerini erteleme talimatı verdi. Hükümet yeni krediler için yatırım fonları ve devlet garantileri oluşturdu. İşten çıkarmaları sınırlamak için şirketler için likidite sağlanması gibi hafifletici tedbirler alındı. Düşük gelirli, dezavantajlı gruplar ve korunmasız hane halkları için konut ve 103 milyon \$ destek fonu oluşturuldu. Koronavirüs krizinden ciddi şekilde etkilenen firmaları takip etmek için izleme ve destek

	<p>birimi oluşturuldu.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tunus ayrıca kriz ve sosyoekonomik sonuçlarıyla mücadele için AB'nin 800 milyon TND'lik (276.5 milyon \$) bağışından yararlandı. • İtalya ayrıca Tunuslu şirketleri desteklemek ve krizin sosyoekonomik etkisini hafifletmek için 50 milyon Euro kredi verdi.
Fas	<ul style="list-style-type: none"> • Fas Merkez Bankası, ana politika faiz oranını %1.5'e düşürdü, • Bankaların temettü ödemeleri ertelendi. • KOBİ'ler ve serbest meslek sahipleri için kredi geri ödemelerini askıya alındı. • Pandemiden etkilenen işletmeleri ve haneleri desteklemek için, devlet tarafından finanse edilen ve hem kamu sektörü, şirketler ve özel şahısların gönüllü katkılarıyla GSYİH'nin yaklaşık %3'ü değerinde özel bir fon oluşturuldu. • Önlemler arasında sosyal katkı ve gelir vergisi ödemelerinde ertelemeler, kriz sırasında geçici olarak işsiz kalan ulusal sosyal güvenlik sistemine bağlı işçiler için aylık ödenek ve kayıt dışı sektördeki haneler için hedeflenen nakit transferleri de yer almaktadır.
Lübnan	<ul style="list-style-type: none"> • Lübnan Merkez Bankası, bankacılık kuruluşlarının beş yıllık istisnai sıfır faizli krediler sağlamasına izin verdi. • Hükümet, tüm vergilerin dosyalanması ve ödenmesinin askıya alınması, kamu sektöründeki günlük işçileri, sağlık çalışanlarını ve çiftçileri desteklemeyi amaçlayan 797 milyon \$'lık teşvik paketinin başlatılması ve sübvansiyonlu krediler dahil olmak üzere KOBİ işletmeleri ve hane halklarını desteklemek için bir dizi önlem açıkladı. • İlgili bakanlıklar en yoksul ailelere nakit yardımı dağıtmak için bir plan uygulamaktadır. • Ekonomik kurtarma planı Nisan ayında Parlamento tarafından resmen onaylandı ve IMF'den henüz onaylanmamış olan 10 milyar \$'lık bir yardım için başvuruda bulunuldu.
İran ⁶	<ul style="list-style-type: none"> • İran Hükümeti, Mart 2020'de yaklaşık 1.000 Trilyon Riyal (GSYİH'nin yaklaşık %5'i) tutarında bir erken kurtarma paketi ile erken müdahale gerçekleştirdi (United Nations Islamic Republic of Iran [UNIRI], 2020). • 3 milyon haneye (asgari ücret alan dört kişilik) nakit transferi, artı talep üzerine ucuz mikro / küçük krediler verildi. • İşletmelere (toplam tutarın %75'i); ucuz (%4) faiz oranları ile kredi paketi verildi. • Talep eden tüm haneler için 10 milyon Riyali ücretsiz faiz oranlı kredi tahsis edildi (ve kadın reisli hanelere 20 milyon Riyali ücretsiz kredi tahsis edildi). • İş dünyasının üç aylık bir dönem için Hükümete yaptığı tüm ödemelerde moratoryum (vergi, istihdam sigortası katkıları, kredilerdeki faiz oranları, hizmet faturalar vb.) ilan edildi. • Tıbbi ekipman için ayrılan 120 Trilyon Riyal; • İşsizlik sigortası fonuna 50 Trilyon Riyal tahsis edildi. • Yasal Asgari Ücret %20 oranında artırıldı (UNIRI, 2020).
Türkiye	<ul style="list-style-type: none"> • 2 milyondan fazla vergi mükellefi için KDV, WHT ve sosyal güvenlik katkı ödemeleri 6 ay süreyle ertelendi. • Resmi makamlara irtifak hakkı ödemeleri ve kira ödemeleri ertelendi. • Devlet bankaları, faiz oranlarını düşüren ve ödemeleri ertelenen kredileri açıkladı. • 1.9 milyon vatandaşın gelir vergisi beyannamesi ve ödemeleri ertelendi. • Firmalara 450 milyar TL ek kredi desteği sağlandı. • 20 milyar TL nakit maaş desteği sağlandı. • Bankalar, şirketlerin ve bireylerin kredi geri ödemelerini erteledi. • 7 milyar TL asgari ücret desteği sağlandı. • Uzaktan çalışma hem kamu sektörü hem de özel sektör için teşvik edildi ve desteklendi. • Kısa çalışma ödeneği sağlandı. Kısa çalışma ödeneğinin şartları kolaylaştırıldı. • İşten çıkarma yasağı ve ücretsiz izin döneminde ödeme yapılmasına ilişkin Torba Kanun (7244 Sayılı Kanun) çıkarıldı. Ücretsiz izne çıkarılan çalışana İşsizlik Sigortası Fonu'ndan ödeme yapılması sağlandı (Balci, 2020: 48-49). • En düşük emekli maaşı 1.500 TL'ye çıkarıldı. • Belediyelere 3 milyar TL ek destek sağlandı. • Şirketlerin alacak sigortası kapsamı 125 milyon TL'ye çıkarıldı • 32.000 ek sağlık personeli istihdam edilmesi planlandı. • 3 milyondan fazla vatandaşa 1.000 TL tutarında yardım yapıldı. • Tüm sağlık çalışanları 3 ay boyunca en yüksek performans maaşı aldı ve bu ödemeler için 4.5 milyar TL fon ayrıldı (Klynveld Peat Marwick Goerdeler [KPMG], 2020).

Kaynak: OECD (2020), (2020a), (2020b) raporlarından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Seçilmiş ülke örneklerinin Covid-19 süresince aldıkları ekonomik ve sosyal tedbirlerin bölgesel analizine göre Güney Amerika ülkelerinde alınan önlemler; acil yardım fonlarının oluşturulması, kayıt dışı çalışanların kapsama alınması için çalışmalar yapılması, nakdi sosyal yardım ödemeleri, geçici işsizlik yardımı, vergi indirimleri gibi başlıklar altında sayılabilir. Orta Asya ülkelerinde alınan önlemler; kredi ve vergi borçları erteleme ve yeniden yapılandırma, KOBİ'lere ve işletmelere nakdi destekler, gıda piyasalarında fiyat düzenlemesi, tasarruf tedbirleri, döviz kuru düzenlemeleri, acil sosyal ihtiyaç fonları oluşturulması, sosyal harcamaların GSYİH içindeki paylarının artırılması ve nakdi yardımlar gibi önlemlerdir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde; ana para faiz oranlarını düşürme kararları, kredi ödeme kolaylıkları ve mikro kredi uygulamaları, kriz teşvik paketleri, vergi ödemelerinin askıya alınması, özellikle özel sektörü desteklemeye yönelik krediler sağlanması, iş tutma programları (Suudi Arabistan), kayıt dışı sektör için nakit transferler (Fas), ihtiyaç duyan hane halklarına nakdi yardımlar yapılması ve sosyal harcamaların GSYİH'nin %3-5 oranında artırılması gibi (İran, Fas) ekonomik önlemlerdir. İran'da diğer ülkelerden farklı olarak kadın reisli hane halklarını destekleyen ekonomik program gerçekleştirildiği görülmektedir. İran ve Türkiye örneklerinde, sosyal harcama miktarlarında artışa gidilmesi, işletmeler ve hane halklarına nakit ödeme kolaylıkları ve yardımlar, asgari ücret artışı, kredi faizlerinin düşürülmesi, vergi ödemelerinin ve borçların askıya alınması veya muafiyeti, uzaktan çalışma/esnek çalışmanın desteklenmesi, işsizlik sigortası destekleri, sağlık sektörünün ve çalışanlarının ekonomik olarak desteklenmesi (Türkiye) ve talep eden hane halkları ve şirketler için kredi kolaylıkları sağlanmıştır.

Önlemler genellikle mevcut nakit transferinin geçici olarak genişletilmesini, aynı programlar ve mevcut programların kapsamına girmeyen savunmasız kişilere ulaşmak için ek transferler gerçekleştirilmesini içermektedir. Gentilini vd.'nin (2020), 215 ülke üzerinde gerçekleştirdiği pandemi döneminde sosyal koruma önlemleri analizi de benzer bir sonuca varmıştır. Buna göre, nakit transferleri, en yaygın kullanılan sosyal yardım şekli olarak ortaya çıkarken, sosyal yardım hala küresel müdahalelerin çoğunu oluşturmaktadır (Gentilini vd., 2020).

Sosyal yardımdan sonra, geçici işsizlik yardımları, vergi ve kredi borçlarının ertelenmesi ya da yeniden yapılandırılması gibi tedbirler yaygındır.⁷ Bunların yanında kayıt dışı çalışanlara yönelik kapsayıcı tedbirlere yalnızca Brezilya'da, Şili'de ve Fas'ta yer verildiği görülmüştür. İşsizliği önlemeye yönelik tedbirlere iş tutma programları ile Suudi Arabistan ve esnek çalışma, kısa çalışma ödenekleri ile Türkiye örneklerinde rastlanmıştır. İncelenen ülke örneklerinde faiz düşürme, fiyat düzenlemeleri gibi piyasaları düzenleyici tedbirlerin yanında sosyal yardımların ilk başvurulan sosyal koruma mekanizması olduğu görülmektedir. Sosyal yardımların ise çoğunlukla nakdi destek odaklı, acil kurtarma ödemelerinden oluştuğu söylenebilir. Bunun yanında, vergi indirimleri, kısa çalışma ödenekleri, kredi ve vergi ödeme kolaylıkları gibi dolaylı nakdi yardımlar olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal koruma mekanizmalarında savunmasız gruplar olarak düşük gelirli haneler merkeze alınmış görülmektedir. İran'da ve Şili'de kadınlar, Fas'ta ve Suudi Arabistan'da işsizler, kayıt dışı çalışanlar için, Türkiye'de ise sağlık çalışanları için özel sosyal koruma tedbirlerinin alındığı görülmektedir. Bir ara not olarak, Covid-19 ile birlikte aile içi şiddet vakalarının önlemesine yönelik kadını destekleyici programlar yalnızca Şili örneğinde görülmüştür (OECD, 2020b). Eğitime ulaşım ve fırsat eşitliğinin sağlanması için bilgi iletişim teknolojilerini destekleyen önlemler veya izolasyon sebebi ile daralan sosyal hayatı düzenleyici tedbirler gibi sosyal koruma önlemleri ise OECD raporlarında yer almamaktadır.

3. ÖNERİLER

Daha kalıcı ve kriz durumlarında dayanıklı sosyal koruma önlemleri geliştirmek ve mevcut sosyal koruma sistemlerindeki eksiklikleri gidermek için Covid-19 gelişmekte olan ülkeler için bir fırsat olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin sosyal koruma önlemlerine ilişkin mevcut durumları ve Covid-19 sürecinde geliştirdikleri koruma stratejileri değerlendirildiğinde bu ülkeler için üç başlık altında çeşitli öneriler geliştirilmiştir:

3.1. İşsizlik Sigortası Kapsamı ve Kayıt Dışı İlişkin Öneriler

İşsizlik sigorta kapsamının dar olması, çalışanları kriz döneminde daha kırılgan hale getirmektedir. Kayıt dışı çalışanlar ise hizmet sözleşmelerinin koruması altında olmadıklarından ekonomik krizden ilk etkilenecek gruplardan birini oluşturmaktadır. İşsizlik sigortasının dar kapsamlı ve işçi ücretlerinin düşüklüğü de göz önüne alınırsa bu kişilerin mevcutta tasarruflarının olmadığı varsayılabilir. Pandemi kayıt dışı çalışanların iktisadi koruma politikalarına dahil edilmesi konusunda politikacılara bir fırsat sunmaktadır. Öncelikle, kayıt dışı istihdam edilen çalışanların sosyal sigorta (SGK) kayıtlarını tutan firmalara, söz konusu çalışanları belirli bir süre (örneğin 3 ay) istihdamda tutmalarına karşılık olarak, ceza afları veya sosyal güvenlik pirim teşvikleri sağlanabilir; kısa çalışma ödeneklerinden faydalanmalarının yolu açılabilir (Uysal, 2020).

Kayıtlı ve kayıt dışı istihdamın yapısına bağlı olarak, örneğin düşük gelirli işçilerin payı açısından, bu işçilere gelir desteği veya maaş vergilerinden veya sosyal katkı paylarından geçici muafiyetler sağlanabilir. İş verenler de bu işçileri maaş bordrolarında tutmaya teşvik edilerek bu işçilerin istihdam kayıtlarını tutabilir. Bu işçiler için SGK kaydı oluşturulması koşulu ile krediye erişim olanakları sağlanabilir veya doğrudan gelir destekleri verilebilir.

Dünyada kayıt dışı çalışanların nispeten kısıtlı olduğu yüksek gelirli ülke gruplarında dahi kendi hesabına çalışanlar için farklı düzenlemeler öngörülmektedir. Arjantin’de ve Brezilya’da kayıt dışı çalışanlara doğrudan gelir desteği sağlanmakta, ABD’de ve İrlanda’da ise kayıt dışı çalışanların işsizlik sigortasından faydalanmasının yolu açılmakta, İspanya ve İtalya ise kendi hesabına çalışanlara doğrudan gelir destekleri sağlamaktadır (Uysal, 2020).

Diğer yandan, *iş tutma programları (job retention schemes)*, firmaların geçici şoklarla (iflas, arz ve talepte ani düşüşler, doğal afetler gibi) başa çıkmalarına yardımcı olmak için kimi gelişmiş ülkelerde halihazırda uygulanan (Almanya, İtalya gibi); çalışılan saat süresinde geçici kesintiler için sübvansiyon sağlanması ve işçinin çalışmadığı saatler nedeniyle kaybettiği kazancın sübvansiyon edilmesini içermektedir. İş tutma programları işverenlerin çalışanlarının maaşlarının bir kısmını ödemek için finansal desteğe erişmelerine izin veren geçici bir girişimdir. İş tutma programları olmadan birçok işçinin işsizlik sigortası olmadan işten çıkarılması muhtemeldir. “Bu şekilde hem mevcut işlerin krizde yok olmasını hem de ani işsizlik hareketlerini engellemektedir” (Gerard vd., 2020: 286). Dahası hükümetler gelir desteğini çalışanlarına kanalize etmek için firmaları aracı olarak kullanabileceklerinden, yeni bir iş tutma planı oluşturmak, lojistik olarak bir işsizlik sigortası programı oluşturmaktan daha kolaydır. Bazı gelişmekte olan ekonomilerde iş tutma programı örnekleri şu şekilde sıralanabilir: Tayland’da yeni bir iş tutma planı işçilerin aylık kazançlarının sabit bir bölümünü kapsamaktadır; Fas’ta, yeni bir program, işlerini geçici olarak askıya alınması gereken işçilere sabit bir aylık miktar sağlamaktadır; Brezilya ve Güney Afrika iş tutma planları kapsamında işçilerin aldığı ücret miktarı sabit değildir, ancak yerine geçtiği terk edilmiş kazançlardan daha düşüktür (Gerard vd., 2020: 287-288).

Esnek ve uzaktan çalışma koşullarının desteklenmesi, esnek çalışabilme yeteneğinin geliştirilmesi konuları da işsizlikten koruyucu mekanizmalar arasında sayılabilir. Zira benzer bir krizde hızlı bir şekilde uzaktan çalışmaya geçebilen sektörler daha az kayıp yaşayacaktır. Evden çalışma olanağını geliştirmek, işgücü piyasalarının dayanıklılığı için önemli bir unsur olarak sayılmakta; ABD gibi ülkeler gelecekte çeşitli sektörlerde evden çalışabilme yeteneğini geliştirmenin yolları üzerine çalışmaktadır (Dingel ve Neiman, 2021). Aşılama ve çalışma birlikteliğinin sağlanması, çalışan kişilerin aşırı çabuk erişimin sağlanması ve bu konudaki teşvikler de istihdamın istikrara kavuşmasında etkili olabilir.

3.2. Sosyal Sigorta ve Sosyal Yardımların Kapsamına İlişkin Öneriler

Sosyal yardımlar tüm Dünyada krizler karşısında başvuru alan ilk sosyal koruma mekanizmalarıdır ve koruyucu sosyal politikaların dar kapsamlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde giderek tamamlayıcı niteliklerini yitirmektedir. “Covid-19’a yanıt olarak 11 Aralık 2019 itibarıyla, toplam 215 ülkede 1414 sosyal koruma tedbiri planlanmış veya uygulamıştır.” (Gentilini vd., 2020: 2).

Dolayısıyla bu ülkelerde sosyal yardımların kapsamını geliştirmek ve miktarlarını artırmak konusunda özel bir çaba sarf edilmeli veya mevcut sosyal sigorta mekanizmalarının kapsamı genişletilmelidir. Bu konuda uluslararası kuruluşlarla olan iş birliği mekanizmaları geliştirilmeli, bu kuruluşların sağladıkları fonlar sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi yönüne kullanılmalıdır.

Sosyal yardımlar, sosyal koruma programları içerisinde yeterli gelire sahip olmayan kişiler için son mercide sağlanan maddi destek olarak tanımlanmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminin açıklarını kapatıcı bir işlev görür ve sosyal sigorta sisteminin sağladığı güvenceden faydalanamayanlara yönelik koruma sağlar (Hacimahmutoğlu, 2009). Sosyal yardımlar, koşullu veya koşulsuz nakit transferleri, aynı ve nakdi yardımları kapsamaktadır. Aynı yardımlar konularına göre, gıda yardımları, yakacak yardımları, kıyafet yardımı, ev eşyası yardımı şeklinde sınıflandırılabilir. Sosyal yardımlar; düşük gelirli, yaşlılar, engelliler, ani bir şekilde sosyal destek mekanizmasından mahrum kalanlar, işsizler ve kadınlar gibi dezavantajlı gruplara verilirler. Sosyal yardım mekanizması gelişmiş olan ülkelerde (İngiltere gibi), sosyal yardımlar yalnızca dezavantajlı gruplara değil, herhangi bir konu ile ilgili desteğe ihtiyaç duyan nüfusa da verilmektedir (hamile kadınlar, bekar ebeveynler ve öğrenciler gibi) (Seçkiner Bingöl, 2015). Sosyal yardımlar, gelişmekte olan ülkelerde ise çoğunlukla iş kaybı, gelir şoku gibi kriz durumlarını azaltmak için tasarlanmıştır. Mevcut sosyal yardım programları bu nedenle birçok haneye acil destek sağlamak için paha biçilmez mekanizmalar sağlamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun küçük bir bölümü sosyal sigorta kapsamındayken, nüfusun %30-%50'lik bir bölümü sosyal yardımlara erişebilmektedir (Bkz. Şekil 3). Bu durumda, mevcut sosyal yardım fonlarına ayrılan kaynakların artırılması yanında bunlara daha çok insanın düzenli olarak erişebilmesi konusunda çaba sarf edilmelidir. Mevcut sosyal yardımlara erişim problemleri, sosyal yardımlardan haberdar olmama (bilgi iletişim teknolojilerine erişim ile ilgili problemler), yardımların dağıtımındaki organizasyon sorunları, yoksulların yardımlara erişme yolları ile ilgili problemler (ulaşım sıkıntısı, çekingenlik-utanma gibi) olabilir (Seçkiner Bingöl, 2015). Bu sorunların aşılmasında yerel yönetimlerin yetkilendirilmesi ve STK'larla yakın iş birliği gereklidir. Merkezi hükümetlerin nüfusun ulaşılması daha zor kesimlerine yardım etmeleri için güvenilir ortaklar vardır (Gerard vd., 2020). Sosyal yardımların kapsamının genişletilmesi ve düzenli bir hal alması ile ilgili kimi ülkelerin halihazırda başvurduğu diğer bir yöntem evrensel temel gelir uygulamasıdır.

Evrensel temel gelir Covid-19 pandemisi ile birlikte yeniden tartışılmaya başlanan sosyal koruma önlemlerinden biridir. Genel anlamda bir ülkedeki vatandaşların hepsine veya belirli bir düzeyin altında gelire sahip vatandaşlara kamu kaynakları kullanılarak düzenli ve şartsız bir nakdi ödenek tahsis edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Seçkiner Bingöl, 2020). Evrensel temel gelirden ayrıntılı ihtiyaç tespiti ve çalışma şartı aranmamakta; toplumun her bir bireyine çalışmayı caydırmayacak miktarda ödeme yapılmaktadır. Halihazırda evrensel temel geliri kısmi bir biçimde uygulayan ABD'nin Alaska Eyaleti, Finlandiya, İran ve Brezilya gibi ülkeler bulunmaktayken, İngiltere, İspanya ve Almanya gibi ülkelerde de uygulaması tartışılmaktadır (Seçkiner Bingöl, 2020). Brezilya'da pandemi sonrası Mart 2020'de kabul edilen bir yasa ile 59 milyon düşük gelirli vatandaşa asgari ücretin yarısı kadar bir ödeme yapılmıştır (Telles, 2020). İspanya minimum gelir adını verdiği bir paketi Mayıs 2020'de hayata geçireceğini beyan etmiştir (Martinez, 2020). İngiltere'de halkın %51'i pandemi sonrası evrensel temel geliri desteklemiş (Stone, 2020), Galler hükümeti, Mayıs 2021'de pilot evrensel temel gelir uygulamasına başlamıştır (Morris, 2021). Evrensel temel gelir, ekonomik kırılganlığın arttığı dönemlerde koruyuculuğu yüksek bir sosyal destek aracı olabilir. Uzun süre işsizlik dönemlerinde hafifletici bir destek mekanizması olma, aile içi şiddeti önlemede kadını destekleyen bir araç olma, minimum da olsa kalıcı ve düzenli bir gelir güvencesi sağlama gibi avantajlara sahiptir. Temel gelir uygulaması, belirli bir nüfusu hedef alan düzenli ve nakdi ödeme garantisi vermesi bakımından, mevcut sosyal yardımların erişebilirlik ve kapsayıcılık problemlerini de önemli ölçüde gidermektedir.

Birleşmiş Milletler kapsayıcı sosyal koruma önlemleri üzerine yazdığı bir raporda (UN, 2018), sosyal korumada evrensel temel geliri öncelikli olması gereken programlar dahilinde sınıflandırmıştır. Buna göre yoksulları hedef alan programlardan ziyade evrensel yaklaşımlar tercih edilmelidir. Sosyal

korumada evrensel yaklaşım, en savunmasız olanlar dahil olmak üzere en uygun yararlanıcıları kapsar, insanların yoksulluğa düşmesini engeller. Hedeflenmiş programlar ise dışlama ve dahil etme hatalarına düşmesi muhtemel, topluluk içinde gerilim yaratan idari olarak da karmaşık ve pahalı programlardır (UN, 2018). Diğer yandan evrensel temel gelirin yönetimi kolaydır ve temel gelirden sağlanan fayda bir hak olduğu için⁸ yararlanıcıları güçlendirir (UN, 2018). Evrensel temel gelirin kamusal harcamaları artıracığı, maliyetinin çok yüksek olduğu ve zenginlere verilirse eşitsizlikleri artıracığı yönünde tartışmalar da bulunmaktadır (Seçkiner Bingöl, 2020). Temel gelirin negatif gelir vergisi ve artan oranlı destek yöntemleri ile birlikte uygulanması halinde⁹ zenginlere ödenen miktarların vergi yolu ile geri alınması söz konusu olmakta ve bu dezavantaj bertaraf edilebilmektedir. Temel gelirin maliyetli olduğu konusu da tartışmalıdır. Harvey'in (2006) araştırması ABD'de temel gelir uygulamasının maliyetinin karşılanabilir olduğunu göstermektedir. Pereira'da (2017) Kanada üzerine yaptığı araştırmada temel gelirin çok pahalı olduğu tezine karşılık maliyetlerin makul seviyeye çekilebileceği sonucuna ulaşmıştır.

3.3. Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşlarına İlişkin Öneriler

Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları küreselleşme ile birlikte sosyal politika konularında önemli dağıtıcı ve organize edici aktörler haline gelmiştir. Birçok ülkede sosyal hizmet ve sosyal yardım hizmetleri yerelleşmiştir (Seçkiner Bingöl, 2019). Yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının merkezi hükümetin ulaşması zor olan nüfusa hizmet götürme konusunda önemli rolleri bulunmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde kriz ve afet durumlarında yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşları ile yakın iş birliği ve temas halinde bulunmak ve bu aktörleri güçlendirmenin üzerinde durulması gerekir.

Yerel yönetimlerin Covid-19 sürecindeki faaliyetleri konulu çalışmasında Kavas Bilgiç (2021: 5-14), yerel yönetimlerin bu süreçte; kamuoyunu bilgilendirme faaliyetleri yürütme, sosyal yardım hizmetlerinin tedariki ve dağıtımı (sıcak yemek dağıtımı, gıda ve temizlik malzemelerinin tedariki, evsizlere barınma sağlanması gibi), evden çıkmayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi, sokak hayvanlarının beslenmesi, online eğitimde internet erişimi olmayan yerlere fiber alt yapı hizmetlerinin götürülmesi, sağlık hizmetlerinin dağıtımı konusunda yaşanan aksaklıkların (ecza tedariki gibi) giderilmesi, düzenli aralıklarla temizlik çalışmaları yapılması gibi konularda önemli rolleri olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca yerel yönetimlerin bu süreçte artması muhtemel ev içi şiddete yönelik önlemlerin geliştirilmesi (aile içi destek ve danışmanlık hizmetleri verilmesi), online psikolojik destek hizmetleri sağlanması, evde eğitim gören öğrencilere yönelik boş zaman aktivitelerinin düzenlenmesi (online müze, tiyatro, konser gibi), online sosyal etkinlikler düzenlemesi (yarışmalar, zeka oyunları gibi), sokağa çıkış saatleri esnasında müzik yayını yapılması, bilgilendirici broşür dağıtımı, park ve yürüyüş yollarının mesafelendirilmesi gibi faaliyetlerle sosyal hayatın düzenlenmesi konusunda da önemli rolleri bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Covid-19 pandemisi ile mücadelede diğer ülkelere göre bazı ekonomik ve sosyal dezavantajlar barındıran gelişmekte olan ülkelerin sosyal koruma stratejileri üzerine bir analiz yapılmış ve bu ülkeler için daha kapsayıcı ve kalıcı çözümler ne olabilir? sorusuna yanıt aranmıştır.

İlk olarak gelişmekte olan ülkelerin sosyal koruma stratejileri ile ilgili bazı temel özellikler ve problemler tespit edilmiştir. Buna göre, mevcut alt yapı (daha yoksul olma, ekonominin kırılgan olması, suya erişim olanaklarının kısıtlı olması, bilgi iletişim teknolojilerine erişimin kısıtlı olması gibi) problemlerinin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde çalışan nüfusun işsizlik sigortası kapsamının dar olması, yaygın kayıt dışı çalışma, sosyal sigortalardan yararlanan nüfus yüzdesinin çok düşük olması, sosyal yardımların ise ihtiyacı olan nüfusun yalnızca bir kısmına ulaşabilmesi gibi sorunlar olduğu görülmüştür. IMF'in Gelişmekte Olan Ekonomiler Raporu'ndan farklı coğrafyalardan (Latin Amerika, Orta Asya, Kuzey Afrika ve Orta Doğu) seçilen 15 ülkenin Covid-19 süresince gerçekleştirdiği sosyal koruma stratejilerine yönelik yapılan analizde ise, bu ülkelerde alınan ekonomik önlemlerin mevcut nakit

transferlerin geçici olarak genişletilmesi, kriz zamanı sayıları artan savunmasız gruplar için ek transferler gerçekleştirilmesi, GSYİH'dan sosyal harcamalara ayrılan payların artırılması, kredi ve vergi ödememe kolaylıkları, kısa çalışma ödenekleri gibi krizin etkilerini gidermeye yönelik hafifletici ekonomik önlemler olduğu görülmüştür.

Pandeminin ekonomik etkilerini hafifletmek hükümetler için birçok zorluğu barındırmakta ve aslında bu konuya yönelik çözümler birçok yönden eksik veya kusurlu kalabilmektedir. Ancak hükümetlerin bu yönde bazı politikalara öncelik vererek daha etkili çözümler bulması muhtemeldir. Sosyal sigorta programlarına dayalı hükümet müdahaleleri birçok kayıtlı çalışana ve kayıtlı serbest meslek sahibine kabaca da olsa ulaşabilir, ancak gelişmekte olan ülkelerde işgücünün önemli bir parçası olan kayıt dışı sektör gözden kaçmaktadır. Kayıt dışı çalışanları sosyal güvenlik kayıtlarında tutmak için ceza afları, pirimler, kısa çalışma ödenekleri, kredi kolaylıkları gibi teşvikler sağlanabilir. İş verene doğrudan gelir destekleri sağlama yöntemine birçok gelişmiş ülkede başvurulmaktadır. İş tutma programları, geçici işsizlik ve mevcut işlerin yok olmasını önlemede uygulanabilecek diğer yöntemlerden biridir. Esnek ve uzaktan çalışma koşullarının desteklenmesi, mümkün olan tüm sektörlerde esnek çalışabilme olanaklarının geliştirilmesi de kriz durumunda işsizlikten koruyucu mekanizmalar arasında sayılabilir. Çalışan kişilerin aşılması yönündeki teşvikler, aşılama ve çalışma birlikteliğinin sağlanması da istihdamın toparlanmasında etkilidir.

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun küçük bir bölümü sosyal sigorta kapsamındayken, nüfusun %30-%50'lik bir bölümü ise sosyal yardımlara erişebilmektedir. Koruyucu sosyal politikaların dar kapsamlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde sosyal yardımlar ise tamamlayıcı niteliklerinden sıyrılıp, kriz durumlarında başvuru alan ilk sosyal koruma mekanizması olma özelliğini göstermektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde sosyal yardımlar, savunmasız gruplar için hayati bir önem taşımaktadır. GSYİH'dan sosyal harcamalara ayrılan payın artırılması, sosyal yardımlara ayrılan mevcut bütçenin artırılması yanında bunlara daha çok insanın düzenli erişebilmesi konusunda çaba sarf edilmelidir. Bu konuda uluslararası kuruluşlarla olan iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesinin yanında, sosyal yardım alan kitlenin erişim problemleri için yerel yönetimler ve STK'larla yakın birliktelik sağlanmalıdır. Sosyal yardımların kapsamının genişletilmesi ve düzenli bir hal alması ile ilgili diğer bir çözüm ise evrensel temel gelir uygulamasıdır. Evrensel temel gelir, belirli bir nüfusu hedef alan düzenli ve hak temelli bir nakdi destek mekanizması olarak, ani kriz durumlarında, sosyal yardımlara göre daha erişebilir, kapsayıcı ve koruyucu bir çözüm sunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları sosyal koruma mekanizmalarının işlerliğini ve kapsayıcılığını kolaylaştırıcı aktörler olarak dikkate alınmalıdır. Pandemi benzeri halk sağlığını ilgilendiren kriz durumlarında da yerel yönetimler koruyucu politikaların uygulanmasında önemi anlaşılan kurumlar olmuştur. Yerel yönetimlerin merkezi hükümetin ulaşması zor nüfusa hizmet götürme konusunda önemli rolleri bulunmasının yanında, pandemide evden çıkamayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi, internet erişimi olmayan yerlere fiber alt yapı hizmetlerinin götürülmesi, sağlık hizmetlerinin dağıtımını konusunda yaşanan aksaklıkların giderilmesi, düzenli aralıklarla temizlik çalışmaları yapılması, kısıtlanan sosyal hayatın düzenlenmesi gibi konularda kilit rolleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde kriz ve afet durumlarında yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşları ile yakın iş birliği ve temas halinde bulunmanın ve bu aktörleri güçlendirmenin üzerinde durulması gerekir. Covid-19 ile birlikte kriz yönetişimi; savunmasız grupların güçlendirilmesi ve katılımcı yaklaşımların desteklenmesi, dijital eğitime ulaşım ve bu hususta fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik BİT destekli önlemler gibi konuların ele alınması ise gelecek çalışmalar için önerilebilir.

NOTLAR

¹ Gelişmekte olan ülkeler için IMF'in Dünya Ekonomisine Bakış (2018) Raporu'nda sunduğu "Gelişmekte Olan Ekonomiler" listesi baz alınmıştır.

² Düşük ve alt orta gelir grubu ülke sınıflandırması için Dünya Bankası verilerinden yararlanılmıştır: World Bank Data (2021a) <https://data.worldbank.org/country/XM>, <https://data.worldbank.org/country/XN>, E.T: 20.03.2021.

³ BBC News, Dünya Bankası'ndan Yoksul Ülkelerin Covid-19 Aşısına Erişmesi için 12 milyar Dolarlık Program, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54350127>, E.T. 20.03.2021.

⁴ Gelişmekte olan ülkeler örneklemini IMF'in Dünya Ekonomisine Bakış (2018) Raporu'nda sunduğu Gelişmekte Olan Ekonomiler listesinden seçilerek oluşturulmuştur (IMF, 2018: 134-135).

⁵ Ayrıca OECD'nin bu bölgeler üzerine yazdığı Koronavirüsle Mücadele Raporları'nda (2020, 2020a, 2020b), yeterli veriye ulaşılabilen ülkeler de örneklemin oluşturulmasında etkili olmuştur.

⁶ İran ve Türkiye için OECD raporları dışında kaynaklar kullanılmıştır. Referanslar tablo içerisinde gösterilmiştir.

⁷ Gentilini vd.'nin (2020) araştırmasında da işsizlik yardımları 215 ülkede, sosyal sigorta yardımlarının çoğunu oluşturmaktadır (346 programdan 103'ü).

⁸ Evrensel temel gelir literatürde temel vatandaşlık geliri olarak da adlandırılmaktadır. Devlet tarafından tüm vatandaşlara düzenli nakdi ödeme tahsisini garanti eden bir tür vatandaşlık hakkı olarak nitelendirilmektedir (Bkz. Seçkiner Bingöl, 2020).

⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kaya, M. (2019).

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir analizi kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar, çalışmanın tamamını tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da ikinci taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Balcı, Y., G. Çetin (2020), "Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19(37), 40-58.

BBC News (2020), Dünya Bankası'ndan Yoksul Ülkelerin Covid-19 Aşısına Erişmesi için 12 milyar Dolarlık Program, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54350127>, E.T. 20.03.2021.

Cooley, L., J. F.Linn (2020), Developing Countries Can Respond to COVID-19 in Ways That Are Swift, at Scale, and Successful, <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2020/06/04/developing-countries-can-respond-to-covid-19-in-ways-that-are-swift-at-scale-and-successful/>, E.T: 09.02.2021.

Daştan, İ., V. Çetinkaya (2015), "OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 104-134.

Dingel, J., B. Neiman (2020), "How Many Jobs Can be Done at Home?," Covid Economics: Vetted and Real-Time Papers, 1,3 April, <https://cepr.org/content/covid-economics-vetted-and-real-time-papers-0>, E.T: 20.06.2021.

Dünya Bankası ASPIRE İndeks (2008-2018), <https://www.worldbank.org/en/data/datatopics/aspire/region/income-group-comparison>, E.T: 10.02.2021.

Gentilini, U., M. Almenfi, P. Dale (2020), "Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures", COVID-19 Living Paper Version 14, December 11, 2020, Washington, D.C.: World Bank Group.

- Gerard, F., C. Imbert, K. Orkin (2020), "Social Protection Response to the COVID-19 Crisis: Options for Developing Countries", Oxford Review of Economic Policy, 36(1), 281-296.
- Gottlieb, C., J. Grobovšek, M. Poschke, F. Saltiel (2021), Working from Home in Developing Countries, <https://voxeu.org/article/working-home-developing-countries>, E.T: 28.06.2021.
- Hacımahmutoğlu, H. (2009), "Türkiye'deki Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi" DPT Uzmanlık Tezi, Ankara: DPT Yayınları, Yayın No: 2803.
- Harvey, P. (2006), "The Relative Cost of a Universal Basic Income and a Negative Income Tax", Basic Income Studies, 1(2), 1-24.
- International Labour Organisation (2019), Unemployment Insurance Schemes Around the World: Evidence and Policy Options, International Labour Office, Research Department Working Paper No: 49.
- International Labour Organisation (2020), COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses, 18 March 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf, E.T: 12.05.2020.
- International Labour Organisation (2020a), Covid-19: Kamu İstihdam Hizmetleri ve İşgücü Piyasası Politika Önlemleri, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_764047.pdf ILO Bilgi Notu, E.T: 10.02.2021.
- International Labour Organisation (2021), ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work, Eighth Edition Updated Estimates and Analysis, 27 October 2021, ILO.
- International Monetary Fund (2018), World Economic Outlook: Challenges to Steady Growth, October 2020, IMF.
- International Monetary Fund (2020), World Economic Outlook: A Long and Difficult Ascent, October 2020, IMF.
- International Monetary Fund (2020a), World Economic Outlook, April 2020. The Great Lockdown, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>, E.T: 01.05.2020.
- International Monetary Fund (2020b), World Economic Outlook: Unemployment Rate, <https://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>.
- Kavas Bilgiç, A. (2021), "COVID-19 ile Mücadele Sürecinde Yerel Yönetimlerin Genel Görünümü", TEPAV Tartışma Tebliği Serisi, Sayı: WP202101, https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2021/tartisma_tebliğleri_serisi/covid19_ile_mucadele_surecinde_yerel_yonetimlerin_genel_gorunumu.pdf, E.T: 01.02.2021.
- Kaya, M. (2019), "Türkiye'de Bir Sosyal Harcama Olarak Evrensel Temel Gelir Uygulaması", Politik Ekonomik Kuram, 3(1), 129-149.
- Kılıç, R., Ö. Özçelik (2006), "Küresel Bir Sorun: Kayıt Dışı Ekonomi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 337-358.
- Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG) (2020), Government and Institution Measures in Response to COVID-19, <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/04/turkey-government-and-institution-measures-in-response-to-covid.html>, E.T: 22.02.2021.
- Leandro, M., F. Schneider (2018), "Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?", IMF Working Paper, WP18/17.
- Martinez, M.R. (2020), Universal Basic Income: Will it Become a Reality after Lockdown is Lifted, <https://www.euronews.com/2020/04/17/universal-basic-income-will-it-become-a-reality-after-lockdown-is-lifted>, E.T: 03.03.2021
- Mongey, S., A. Weinberg (2020), "Characteristics of Workers in Low Work-From-Home and High," Becker Friedman Institute for Economics at University of Chicago White Paper.
- Morris, S. (2021), Wales to Launch Pilot Universal Basic Income Scheme, https://amp.theguardian.com/society/2021/may/14/wales-to-launch-universal-basic-income-pilot-scheme?utm_term=Autofeed&CMP=tw_t_b-gdnnews&utm_medium=Social&utm_source=Twitter&twitter_impression=true&fbclid=IwAR0Un8vt3yZbiRwxyr6YU32NWefPD8gPAHAuTwQPRCLsxDbmbaFbFEF46Rs, E.T: 20.06.2021.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) (2020), COVID-19 Crisis Response in Central Asia Tackling Coronavirus (COVID-19) Contributing to a Global Effort, 16 October 2020, OECD.

- Organisation for Economic Cooperation and Development (2020a), COVID-19 Crisis Response in MENA Countries Tackling Coronavirus (COVID-19) Contributing to A Global Effort, 6 November 2020.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (2020b), COVID-19 in Latin America and the Caribbean: An Overview of Government Responses to the Crisis, Tackling Coronavirus (COVID-19) Contributing to a Global Effort, 11 November 2020.
- Pereira, R. (2017), "The Cost of UBI: Public Savings and Programme Redundancy Exceed Cost", Financing Basic Income, 9-45.
- Seçkiner Bingöl, E. (2015), Yerel Yoksulluk Yönetimi: İngiltere Örneği ve Sosyal Belediyecilik Bağlamında Türkiye'de Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Seçkiner Bingöl, E. (2019), "Refah Çoğulculuğu ve Birleşik Krallık'ta Quangolar", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2(2), 402-412.
- Seçkiner Bingöl, E. (2020), "Kovid 19 Pandemisi Sonrası Evrensel Temel Gelir Tartışması: Zamanı Geldi mi?", TESEV Değerlendirme Notları 2020/5, TESEV.
- Stone, J. (2020), Public Support Universal Basic Income, Job Guarantee and Rent Controls to Respond to Coronavirus Pandemic, Poll Finds, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/coronavirus-poll-universal-basic-income-rent-control-job-safety-a9486806.html?amp>, E.T: 03.03.2021.
- Telles, P. (2020), COVID-19: Brazil Implements Basic Income Policy Following Massive Civil Society Campaign, <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/covid-19-brazil-implements-basic-income-policy-following-massive-civil-society-campaign/>, E.T: 03.03.2021.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2020), UN Calls For \$2.5 Trillion Coronavirus Crisis Package for Developing Countries, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/coronavirus.html>, E.T: 01.02.2021.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2020), *Covid-19 UNDP's Integrated Response*, United Nations Development Programme.
- United Nations (2018), How to Design Inclusive Social Protection Systems, Howells, I. Feary, D. (Eds.), United Nations.
- United Nations (2020), Shared Responsibility, Global Solidarity: Responding to the Socio-Economic Impacts of Covid-19, https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_report_socio-economic_impact_of_covid19.pdf, E.T: 02.03.2021.
- United Nations Islamic Republic of Iran (2020), Building Back Better: Un Iran Socio-Economic Recovery Programme Against The Impact Of Covid-19, UN Country Team Iran, RC Office, UNDP, UNICEF.
- Uysal, G. (2020), "Covid-19 Pandemisi Şartlarında Kayıt Dışı İstihdam", TESEV Değerlendirme Notları 2020/3.
- World Health Organisation (WHO) (2020), Coronavirus Disease (COVID-19) Advice for the Public, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>. E.T.:20.02.2021.
- World Bank (WB) (1993), World Development Report: Investing in Health, World Bank Oxford University Press, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5976>, E.T: 01.03.2021.
- WB (2018), Current Health Expenditure (% of GDP), World Health Organization Global Health Expenditure database. <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS>. E.T: 01.03.2021.
- WB (2020), Poverty and Shared Prosperity Reversals of Fortune World Bank Group, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/9781464816024.pdf>, E.T: 22.02.2021.
- WB (2021), *Poverty Overview*, <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>, E.T: 28.06.2021.
- WB (2021a), *World Bank Data*, <https://data.worldbank.org/country/XN>, E.T: 20.03.2021.

Araştırma Makalesi / Research Article

Kamu Yönetiminde Çevrimiçi Kitle Kaynak Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Tarafından Covid-19 Salgını Sürecinde Açılan #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor Etiketini Örneği

Kamil Demirhan¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Sağlık Bakanlığı tarafından Twitter’da açılan #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketine gönderilen mesajları, kitle kaynak kavramı bağlamında analiz etmektir. Çalışmada, kamusal erişime açık olan #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketine 24 Nisan – 22 Haziran 2020 tarihleri arasında gönderilen tweetler içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Tweetler tematik olarak sınıflandırılmış ve betimsel bulgular sayısallaştırılarak açıklanmıştır. Çalışma, kitle kaynak ve vatandaş kaynak kavramlarının incelenen etiket altındaki iletişimi açıklama potansiyelini göstermektedir. Salgın sürecinde vatandaşlar ve sağlık çalışanları bilgi, talep, öneri, görüş, memnuniyet ve şikâyetlerini bakanlığa bu platform aracılığıyla iletmıştır. Bu etiket altında iletişim yalnızca vatandaş ile kamu kurumu arasında kurulmamış, daha geniş düzeyde vatandaş-vatandaş, vatandaş ve kamusal aktörler arasında gerçekleşmiştir. Bu durum yatay iletişim ağlarının kamuoyuna etkisi bağlamında değerlendirildiğinde, vatandaş kaynaklı paylaşımların kamusal kararlar üzerindeki etkisini daha fazla görünür kılmaktadır. Bakanlığın bu etiket altında mesaj paylaşan vatandaşlara geri bildirimde bulunmaması durumu, iletişim sürecinde etkileşimin zayıf olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Sağlık Bakanlığı, kitle kaynak, kamusal iletişim, Twitter.

The Use of Crowdsourcing in Public Administration: The Case of “#HealthMinistryListeningtoYou” Hashtag Opened by the Ministry of Health during Covid-19 Pandemic

Abstract

This study aims at analyzing the public communication under the hashtag of #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor (HealthMinistryListeningtoYou), opened by the Ministry of Health, in terms of the concept of crowdsourcing. In this study, the content analysis method is used for analyzing publicly available tweets sent to the hashtag of #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor between April 24 and 22 June, 2020. Tweets are classified thematically, and descriptive findings are presented computationally. This study presents that the concepts of crowdsourcing and citizen sourcing have the potential to explain the public communication under the hashtag. During the pandemic, citizens and health personnel sent tweets including information, opinion, demands, suggestions, satisfaction, and complaints to the ministry using this communication platform. Communication under this hashtag is not only realized between the ministry and citizens, communication has also been realized as a more expanded level between citizen to citizen and citizen to other public actors. When this case is evaluated with regards to the influence of horizontal communication networks on the decision-making process, the potential of tweets on decisions is being more obvious. That the ministry did not give feedback to the citizens sharing messages under this hashtag shows that the interaction was low during the communication process.

Keywords: Covid-19, health ministry, crowdsourcing, public communication, Twitter.

¹Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, demirhankamil@beun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9905-6327>

GİRİŞ

Sosyal medyanın iletişim ve ağ kurma konusunda sağladığı olanaklar, yalnızca işletmeler veya siyasetçiler için değil, kamu kurumları için de ihtiyaçların tespiti, hizmetlerin planlanması, sunumu ve sonuçların değerlendirilmesi bakımından önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Sosyal medya kamu kurumları tarafından kamu hizmetlerinin sunumunda sorunların ve taleplerin tespiti, sorunun çözümüne ilgili olarak görüş alma, paydaşlarla iletişim kurma, kriz yönetimi, kamu politikasının etkisini yaygınlaştırma ve güven artırma gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Toplu, 2018; Wendling, Radisch ve Jacobzone, 2013). Sosyal medyanın kamu kurumları için bu süreçlerde kullanımında en önemli etken kamusal hizmetlerin hedef kitlesi olan kamu ile hizmeti sunan kurum aynı platformda buluşturulmasıdır. Sosyal medyanın, günümüzde bu özelliğiyle, bir anlamda antik kent devletlerindeki agoraya benzetilmesi onun bu özelliğini yansıtmaktadır. Günümüz toplumlarında sosyal medya platformları bireyler, sosyal gruplar, örgütler, vatandaşlar, yabancılar, siyasetçiler, sanatçılar, akademisyenler, gazeteciler, şirketler tarafından iletişimin farklı amaçları doğrultusunda kullanılmaktadır (Axford, 2011; Rahimi, 2011; Schejter ve Tirosh, 2012).

Son yıllarda farklı işlevleri olan çok sayıda sosyal medya platformu ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde, bu çalışmada da incelenen Twitter, sosyal ağlarla kamusal iletişimi bir araya getirme özelliği ve kamusalılığı ön plana çıkarması ile diğerlerinden farklı bir konuma yerleşmektedir. Özellikle, olay-merkezlilik özelliği Twitter'ın seçimlerde, protestolarda, afet ve acil durumlarda haber, görüş, öneri, eleştiri ve bilgi paylaşımı için kullanımını artırmaktadır (Bonetta, 2009; Bruns ve Burgess, 2011; Murthy, 2013; Yıldız ve Demirhan, 2016). Twitter'ın, kamusalılık özelliğini ön plana çıkaran unsurlardan biri de etiket özelliğidir. Etiketler, farklı görüşlerden kişilerin paylaştığı görüş, bilgi ve haberlerin tartışmayı özetleyen bir başlık altında toplanmasına ve yatay iletişim ağı içerisinde meselenin görünürlük kazanarak kamusal bir boyuta taşınmasına olanak sağlamaktadır (Small, 2012).

Sağlık Bakanlığı tarafından açılan ve amacı "Sağlık sistemi işleyişi hakkında bilgi almak veya sağlıklı ilgili yaşanan problemleri sosyal medya aracılığıyla bakanlığa iletmek" şeklinde açıklanan #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketinin kamusal iletişimi geliştirme amacı bağlamında oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Sağlık Bakanlığı Covid-19 salgını süresince, tedbirlerle ilgili bilgi paylaşımı, kuralların hatırlatılması, halkla ilişkiler çalışmalarının yürütülmesi, salgında yaşanan sorunların tespiti ve müdahale gibi amaçlarla kendi resmi Twitter hesabının yanı sıra birden fazla hesap aracılığıyla süreç boyunca sosyal medyayı kullanmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın oluşturduğu #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketi, halk sağlığını tehdit eden bir salgında, kurum ile vatandaş arasında iletişim sağlaması bakımından oynadığı rol çerçevesinde düşünüldüğünde taşıdığı önem daha fazla ön plana çıkmaktadır. #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketi altında gerçekleştirilen iletişim bu çalışmada, kitle kaynaklı iletişim ve vatandaş kaynaklı iletişim bağlamında analiz edilmekte; salgında vaka ve ölüm sayısının yükseldiği 4 Nisan 2020 ve normalleşmenin başladığı 22 Haziran 2020 arasındaki süreçte, bu etiketin bilgi üretme, bilgi yayma, sorun tespit etme ve çözme, bir soruna ya da talebe kamusal görünürlük kazandırma, kamu kurumları ve vatandaşlar arasında etkileşimi geliştirme ve karar alma süreçlerindeki yeri değerlendirilmektedir. Çalışmada, öncelikli olarak, kitle kaynak kavramı açıklanmakta, kriz ve salgın dönemlerinde kitle kaynaklı bilgi üretme ve iletişim süreçleri incelenmektedir. İkinci olarak, Türkiye'de salgınla mücadele sürecinde bakanlığın sosyal medya kullanımına ilişkin alan-yazına yer verilmektedir. Üçüncü olarak, çalışmanın yönetimi ve bulguları açıklanmaktadır. Son olarak, alan-yazına referansla çalışmanın bulguları tartışılmakta ve çalışmanın sonuçlarına yer verilmektedir.

Bu çalışmada, alan-yazında Sağlık Bakanlığı'nın resmi Twitter hesabından yapılan paylaşımlara odaklanan çalışmalardan farklı olarak (Erkek, 2016; Şenol ve Avcı, 2019), hem kurumun hem de diğer kullanıcıların paylaşımları incelenmektedir. Dolayısıyla, sosyal medya iletişimi, 'sağlığı geliştirmenin' ötesinde, sağlığı yönetsel ve siyasal organizasyon bağlamında, daha genel bir anlayış düzeyinde, kurum ve paydaşlar arasındaki iletişim, kamusal iletişim ve kamu politikaları çerçevesinde ele almaktadır.

1. KAMUSAL İLETİŞİMDE KİTLE-KAYNAK KAVRAMI VE KAMU YÖNETİMİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Kitle kaynak, belirli örgütsel hedeflere ulaşmak için birlikte sorun çözmeyi vurgulayan ve üretim sürecini çevrimiçi bir topluluğun ortak yaratıcılığına bağlayan bir model olarak ifade edilmektedir (Howe, 2006; Brabham, 2013; Clark, Zingale, Logan ve Brudney, 2019). Kavram, kitle ya da kalabalık anlamına gelen “crowd” ve “kaynak” anlamına gelen “source” kelimelerine dayanmaktadır (Şeker, 2015). İdeal olarak, kitle kaynaklı bilgi üretme ve problem çözme süreci bir yandan tabandan, çoğulcu ve yaratıcı niteliklere sahipken diğer yandan kurallar ve süreç yönetimi örgütün kontrolünde ve örgütün stratejik hedefleri doğrultusunda şekillenmektedir. Kitle kaynak kavramının farklı tanımları yapılmakla birlikte, kavramı netleştirmek bakımından farklı tanımlarda yer alan bazı ortak noktalar şu şekilde ifade edilmektedir:

- i. Kişi, kurum, örgüt ya da şirketin yönlendirdiği katılımcı çevrimiçi aktivite ve çevrimiçi iletişim ortamı,
- ii. Bireylerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanma,
- iii. Heterojenlik,
- iv. Esnek ve katılıma açık çağrı,
- v. Üretim sürecine katılımı gönüllülük,
- vi. Karşılıklı fayda, katılımcının bir ihtiyacının karşılanması, sosyal olarak tanınma, özgüven, becerilerin geliştirilmesi... (Brabham, 2013:2-3).”

Kitleden elde edilen veri, bilgiye ulaşma, sorun çözme, bilgi yayma, birlikte üretme ve karar alma süreçlerinde işlevseldir (Liu, 2017). Özel sektör ve kamu sektörü ayrımı yapıldığında, kamuda gerçekleştirilen kitle kaynak uygulamaları, vatandaş kaynak (citizen-sourcing) olarak da adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, “kitle kaynak” teriminin kullanılmaya devam edildiği ve kamusal konularda ortak bilgi üretimi, karar alma, bilgi yayma vb. süreçlerde, vatandaş katılımına ve vatandaş-yönetim ilişkilerine yönelik vurgunun, sosyal yenilik ve sosyal teknoloji kavramları bağlamında arttığı söylenebilir (Nam, 2012).

Kitle kaynaklı iletişim, kamu sektöründe vatandaş-yönetim ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde özellikle amaç, çıktılar ve motivasyon bakımından farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin, özel sektörde kitle kaynaklı faaliyetlerde motivasyon bir takım ödül, ücret, hediye ya da beceriler iken; vatandaş kaynaklı aktivitelerde temel motivasyon daha çok katılımın erdemi, yapılan faaliyetlerin kamusal alanda sağladığı katkı bağlamında değerlendirilmekte, örgütlerin “tabandan çözüm” ve “tepeden yönetim” modelinden; “vatandaştan yönetime” ve “vatandaştan vatandaşa” modelleri ile vatandaşların otonom şekilde organize olarak sorunları aşma konusunda harekete geçebildiği bir modele odaklanılmaktadır (Brabham, 2015; Liu, 2021).

Kamu yönetiminde, kitle kaynak kavramı, birlikte üretim, gönüllük esaslı açık çağrı, çevrimiçi yolları içeren doğrudan siyasal katılım unsurlarını ön plana çıkarmaktadır. Kitle kaynak, kamu kurumları için meşruiyeti arttıran, şeffaflık ve çoğulculuğun gerçekleşmesine izin veren, vatandaşların kamu politikası yapımına katılmalarını güçlendiren bir model olarak değerlendirilmektedir (Lehdonvirta ve Bright, 2015; Liu, 2017). Kitle kaynak, kamu kurumları tarafından, kentsel planlama, acil durum yönetimi, anayasa yapım süreci gibi alanlarda kullanılmaktadır (Yavuz, Karkin ve Sevinç Çubuk, 2020).

Kitle kaynaklı bilgi ve iletişim süreçleri çevrimiçi ve çevrimdışı farklı araçlarla gerçekleştirilmekle birlikte, günümüzde bu sürecin gerek duyduğu ortamı sağlaması bakımından çevrimiçi platformlar öne çıkmaktadır. Çevrimiçi platformlar, zaman ve mekân sınırlarını azaltarak, daha fazla kişi ile iletişim kurma ve geniş bir kitleden bilgi elde etme sürecinde maliyetleri düşürerek kamu kurumları için yeni olanaklar sunmaktadır. Bu olanakların kullanımına ilişkin olumlu örnekler bulunmakla birlikte, kitle kaynağın uygulamada ortaya çıkan bazı zorlukları da vardır. Bu zorluklar bürokratik direnç, yetersiz devlet kapasitesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve kabulü konusunda bilgi ve beceri yetersizliği, hükümet ve

vatandaşlar arasındaki sinerji açığı” olarak açıklanmıştır (Yavuz vd., 2020). Bu zorlukların aşılmasında, kitle kaynaklı sorun çözme, bilgi paylaşma ve politika oluşturma sürecinde kamu kurumuna önemli bir rol düşmekte, kurumun kitle kaynak yaklaşımı, bilgi, beceri ve yönlendiriciliği sonuçlar üzerinde etkili olmaktadır. Günümüzde insanların hayatının bir parçası haline gelen sosyal medya platformları, kullanım kolaylığı, vatandaşlar ve kurumlar tarafından yaygın kullanımı, bilgi ve iletişim süreçlerinde sağladığı faydalara ilişkin olumlu kanıyla birlikte düşünüldüğünde kitle kaynak için kamu kurumlarına uygun bir ortam sunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada, özellikle sosyal medyada kitle kaynak kullanımına odaklanılmaktadır.

2. SOSYAL MEDYADA KİTLE-KAYNAK KULLANIMI

Sosyal medya, etkileşime imkân tanıyan çevrimiçi sosyal ağ, haberleşme, yazılı, görsel, sesli içerik paylaşımı ve iletişimi sağlayan Twitter, Facebook, Instagram, Weibo, LinkedIn, MySpace, Last. FM, Google+ ve Pinterest gibi iletişime aracılık eden aynı zamanda sosyal ağları geliştiren platformları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Sosyal medya, kullanıcıların kendilerini ifade edebilmek için rahatça erişebildikleri, herkesin katılabildiği ve fikirlerini paylaşabildiği, eşzamanlı ve eş-zamansız şekilde iletişimin sürdüğü, sembollerden sesli mesajlara, bağlantılardan görsel içeriklere kadar çeşitli ve yoğun ifade biçimlerinin hızlı bir şekilde kullanıldığı ve bu içeriklerin kullanıcılar tarafından da üretilebildiği bir medya olarak geleneksel medyadan ayrılmaktadır.

Sosyal medya, yeni sosyal hareketlerden vatandaş gazeteciliğine kadar, eleştirel kamuoyunun gelişmesi ve vatandaş-paydaş katılımına olanak sağlaması bakımından siyasal süreçlerde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medyayı yeni bir kamusal alan olarak öne çıkaran unsurlardan biri, “kamusal hizmet sağlayıcıların sosyal medya platformlarındaki iletişim sürecine dâhil olmasıdır” (Losifidis, 2011). Sosyal medya, yalnızca kamu hizmetlerini geliştiren, planlayan, karar alan ve uygulayan kişileri değil aynı zamanda bu uygulamalardan/hizmetlerden yararlanan ve gönüllü olarak paylaşımında bulunmaya istekli insanları ortak bir platformda çevrimiçi olarak bir araya getirmektedir. Sosyal medyadan elde edilen faydalı girdiler -kitle kaynaklı girdiler, bilgi, haber, görüş, değerlendirme- karar alıcılar tarafından olumlu karşılanmaktadır (Panagiotopoulos ve Bowen, 2015). Bu yönüyle, sorunların tespiti, kaynakların planlanması ve dağılımı, süreçlerin yönetimi ve hizmetlerin etkin ve etkili bir şekilde sürdürülmesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca, karar vericiler açısından hesap-verebilirlik ve şeffaflığın sağlanması, politika oluşturma ve değerlendirme sürecinde çeşitliliğin artması, farklı kaynaklardan bilgi ve görüş akışının gerçekleşmesi sayesinde kapsayıcılık, rasyonellik, eşitlik ve adalet ilkelerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Twitter, kamusal meselelerde fikir, görüş ve bilgi paylaşımının gerçekleşmesi bakımından diğer sosyal medya ve sosyal ağ platformlarından ayrılmaktadır (Murthy, 2013). Twitter etiketlerini ve bu etiketler altında paylaşılan mesajları kitle kaynaklı içerik olarak değerlendirmek mümkündür. Twitter’da etiket, belirli bir olayı, durumu, görüşü, akımı, süreci kısa sözcüklerle ifade eden ve ifadenin önüne “hash” (#) sembolü getirilmesiyle oluşan, konuyla ilgili farklı paylaşımları bir araya toparlayan iletişim uygulaması olarak açıklanmaktadır (Small, 2012). Etiketlerin, kitle kaynaklı içerik üretim ve paylaşımını belirli bir bağlam içine yerleştirdiği, daha bütünlüklü, belirli bir konuya odaklanan bilgi, görüş ve değerlendirmelere ulaşmaya olanak sağladığı söylenebilir. Bu doğrultuda, karar alıcıların girdi olarak kullanabilecekleri içerikleri düzenlemelerine ve belirli bir odak noktası/bağlam belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Ancak, sosyal medyada kitle kaynaklı üretim tam olarak kontrollü bir üretim değildir, kendiliğindenlik de bu süreçte dâhil olmaktadır. Sosyal medyada kitle kaynaklılık, acil durum ve krizler ile ulusal güvenlik meselelerinde daha fazla ön plana çıkmaktadır. Örneğin, İngiltere’de 2011 yılında yaşanan yağma hareketlerinde polis, Twitter’dan kitle kaynaklı ihbar almak ve bilgi toplamak üzere faydalanmıştır (Her Majesty’s Inspectorate of Constabulary, 2011: 31). Ulusal güvenlikle ilgili konularda sosyal medya üzerinden toplanan kitle kaynaklı bilgi güvenlik güçleri tarafından sorunların stratejik çözümünde kullanılmaktadır (Demirhan ve Çağlar, 2020). Acil durum ve krizlerde kitle kaynaklı bilginin kullanımı öncelikli olmakla birlikte, sağlık alanında ve kampanyalarda proaktif karar alma ve uygulama süreçlerinde sosyal medyadan yararlanıldığı da görülmektedir (Panagiotopoulos ve Bowen, 2015).

Kitle kaynaklı iletişimin sağlık alanında önemi giderek artmakta ve kitle kaynak daha fazla kullanılmaktadır (Wazny, 2018). Sağlık, ekonomi ve toplumsal alanlarda son yıllarda karşılaşılan en büyük krizin Covid-19 salgını olduğu söylenebilir. Sars-Cov-2 virüsüne bağlı olarak gelişen Covid-19 salgını, 2019 yılının Aralık ayından itibaren Çin'den başlayarak tüm dünyaya yayılmış ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından bir pandemi olarak duyurulmuştur. Salgında, dünyada pek çok kişi hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Hükümetler, özellikle kamu sağlığının korunması ve olumsuz ekonomik etkilerin azaltılması noktasına pek çok sorunla karşı karşıya kalmış; bunların çözümü ve kriz sürecinin yönetimi için çeşitli kamu politikaları üretilmiştir. Bu süreçte, kamu kurumlarının ya da kamusal görünürlüğü olan yetkililerin yoğun bir şekilde sosyal medyayı kullandığı ve vatandaşlara alınan tedbirler, bu tedbirlere uyum ve salgınla mücadele süreciyle ilgili mesajlarını sosyal medya platformları üzerinden ilettiği; vatandaşların da bu süreçte bilgi, görüş, haber, taleplerini bu kanallar üzerinden hem kamusal tartışma ortamlarında hem de yetkili kurum ve kişilerle paylaştığı görülmektedir (Zeemering, 2021). Covid-19 salgınıyla mücadelede kitle kaynaklı bilgi üretme, paylaşma, sorun çözme ve karar alma mekanizmalarının kamu kurumları, örgütler ve vatandaşlar tarafından kullanıldığı örnekler bulunmaktadır (Gautam, Shanta ve Malya, 2020). Covid-19'un sağlık ve ekonomi alanında yarattığı sorunlarla mücadelede, özgün, hızlı, düşük maliyetli çözümler üretme bağlamında çevrim-içi toplulukların kitle kaynaklı iletişiminin etkili bir yol olabileceği belirtilmektedir. Bu doğrultuda, ABD, Avrupa, Avustralya'nın yanı sıra dünya genelinde faaliyet gösteren çok sayıda platform ve girişim bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının amaçlarını, insanlara, örgütlere ya da hükümetlere salgınla mücadelede yardımcı olmak; yenilikler geliştirmek; kriz yönetimi, salgının anlaşılması, sosyal mesafe ve izolasyon, ekonomik sorunlar karşısında insanlara yardımcı olmak; yeni normal, salgının yeni dalgalarından korunma, hastalık tanısı, medikal ekipman ve enfekte olan hastaların izlenmesi konularında fikir ve teknoloji geliştirmek; enfekte hastaların yoğun oldukları yerleri belirleyerek vatandaşlara ve kamu sağlığı kurumlarına yardımcı olmak şeklinde özetlemek mümkündür (Vermicelli, Cricelli ve Grimaldi, 2021).

Salgın sürecinde sosyal medya kamu kurumlarına kamuoyunu gelişmeler konusunda haberdar etme; sosyal mesafe, hijyen, temizlik kuralları, seyahat ve kısıtlamalar konusunda bilgi verme; evde kalma konusunda kamuya iletişimi sağlama ve bu tedbirlerin önemini anlatma, devletin ekonomik, çalışma hayatı ve eğitim alanlarında aldığı kararları hızlı bir şekilde iletme bakımından vatandaşlara ulaşabilme kolaylığı sağlamaktadır. Ayrıca vatandaşlara kurumlara yaşadıkları sorunları, talep ve önerileri iletmeleri ve vatandaşların çevrimiçi kamuoyu oluşturabilmeleri gibi olanaklar sağlamaktadır (Yiğitcanlar, Kankanamge ve Preston, 2020). Bu durum, sosyal medyanın avantajlarının kendiliğinden kullanılabileceği anlamına gelmemektedir ve bu alanda gözetimden, kişi ve kurumlara saldırı, hakaret, yanlış bilgi ve yanıltıcı yönlendirmelere kadar pek çok riskin varlığı dikkate alınarak, sosyal medya stratejilerinin önemi hatırlanmalıdır.

3. COVID-19 SÜRECİNDE SAĞLIK BAKANLIĞI'NIN SOSYAL MEDYA KULLANIMINA İLİŞKİN ALANYAZIN

Alanyazında, Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya platformlarından aktif olarak yararlandığını gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda, incelenen platform çoğunlukla Twitter olmakla birlikte, Instagram ve YouTube gibi platformlar üzerinden sürdürülen iletişime ilişkin gözlem ve analizlere de rastlanmaktadır. Ayrıca, çalışmalarda özellikle Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Covid-19 salgınıyla mücadele sürecinde Twitter platformunda yaptığı paylaşımlara odaklanıldığı görülmektedir. Tam'ın (2020) çalışması dışındaki araştırmalarda, kullanıcıların ilettiği mesajlardan ziyade resmi makam olarak Sağlık Bakanlığı ya da sağlık bakanı tarafından yapılan paylaşımların bu çalışmaların odak noktasını oluşturduğu görülmektedir. Bu çalışmalardaki genel bulgular, salgın sürecinde sosyal medyanın bilgi paylaşımı ve kriz iletişimi bağlamında öne çıktığı, etkileşim unsurunun ise sınırlı olduğu yönündedir.

Sağlık Bakanlığı'nın salgın sürecinde sosyal medya kullanımına ilişkin çalışmalara daha detaylı bakıldığında, Batu, Şentürk ve Tos (2020) bakanlığın halkla ilişkiler ve sağlık iletişimi/yönetimi bağlamında resmi Twitter hesabını kullandığını belirtmektedir. Kurumun resmi Twitter hesabında bilgi, blog, haber, duyuru, araştırma verileri, broşürler, yıllık raporlar, sektörel bilgiler paylaşımakla birlikte, etkileşim

bakımından kurumun takipçilerinden gelen iletilere cevap verme oranı düşüktür. Sağlık Bakanlığı'nın Twitter kullanımına ilişkin Yıldırım'ın (2014) çalışması da, bakanlığın Twitter'ı çoğunlukla tek yönlü kullandığını, etkileşim düzeyinin düşük olduğunu vurgulamaktadır. Çalışma, Sağlık Bakanlığı'nın Twitter'ı tanıtım, bilgi paylaşma ve duyuru amacıyla kullandığını belirtmektedir.

Erkek (2016) Sağlık Bakanlığı'nın Twitter kullanımının haberleşme, bilgi paylaşımı, tanıtım ve halkla ilişkiler, hizmetlerin değerlendirilmesi ve sorunların tespiti, halkın ihtiyaç, talep ve şikâyetlerinin tespiti, itibar yönetimi ve bilgi kirliliğini önleme doğrultusunda kullanarak, yönetim ilkesine uygun bir hizmet sunumu gerçekleştirdiğini; kurum içi iletişim ve personel yönetiminde de sosyal medyadan yararlandığını belirtmiştir. Erkek (2016), bakanlığın sosyal medya hesaplarına gönderilen öneri, talep ve şikâyetlere, aynı kanallar üzerinden değil, e-posta gibi farklı kanallar üzerinden yanıt verildiğini, ancak bu durumun, kullanıcılar açısından bakanlığın sosyal medya hesaplarına yönelik güveni olumsuz yönde etkileyebileceğini vurgulamıştır.

Sağlık Bakanlığı Covid-19 salgını sürecinde de sosyal medyadan aktif olarak yararlanmıştır. Bakanlığın kullandığı platformlardan biri de Instagram'dır. Tufan Yeniçktı (2020), bakanlığın #hayatevesiğar etiketiyle Instagram'da paylaşılan mesajlarda, evde geçirilen zaman yönetiminde rol oynadığını; fiziksel ve psikolojik sağlığı sürdürmek için düzenli yapılması gereken faaliyetlere ilişkin görsellerle halkı yönlendirmeye çalıştığını belirtmiştir. Bilgiç ve Akyüz (2020) Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Covid-19 salgınında Twitter paylaşımlarını içerik analizi tekniğiyle sınıflandırarak, bakanın Twitter etkileşim potansiyelinin Covid-19 ile birlikte önemli bir artış sergilediğini; bakanın daha çok bilgi paylaşımında bulunduğunu ve halkın ilgisini tedbirlere çekecek ve tedbirlere uymasını sağlayacak paylaşımlar yaptığını tespit etmiştir. Kalçık ve Bayraktar (2020) salgında Fahrettin Koca'nın Twitter hesabını içerik analizi tekniğiyle inceledikleri çalışmada, bakanın yanlış bilgi paylaşımı, bilgi kirliliği, tedbirlere uyum bakımından halkı yönlendirme, kampanyalara destek, kamuoyuyla bilgi paylaşımı, imaj yönetimi gibi kriz iletişimi sürecinde sosyal medyadan etkin şekilde yararlandığını belirtmiştir.

Mengü, Mengü ve Günay (2021) değer temelli iletişim yaklaşımı çerçevesinde sağlık bakanının paylaştığı tweetleri söylem analizi, betimsel analiz ve kümeleme analizi tekniği ile inceledikleri çalışmada, iletişimin genel olarak görev-odaklı (task-oriented) olduğunu ve mesajların değer temelli iletişim kriterlerine uygun olduğunu belirtmiştir. Okay, Aşanin Gole ve Okay (2020) Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı ve Slovenya Sağlık Bakanlığı'nın Covid-19 sürecinde Twitter kullanımına ilişkin yaptıkları karşılaştırmalı çalışmada, Twitter'ın karşılıklı iletişime dayanan bir iletişim tarzından ziyade, fikir ve görüş yayma, kendi kamuoylarını bilgilendirme yönünde kullanıldığını, etkileşim unsurunun zayıf olduğunu tespit etmiştir.

Twitter'ın yanı sıra, Instagram ve YouTube da, Covid-19 sürecinde Sağlık Bakanlığı ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından kullanılmıştır. Ilgın ve Ulupınar'ın (2020), Covid-19 sürecinde Fahrettin Koca'nın Instagram hesabında yaptığı paylaşımlara ilişkin çalışması, bu hesabın en fazla kamuoyunu bilgilendirme amacıyla kullanıldığını, bunun yanı sıra, paylaşımlarda yanlış bilgi düzeltme, kamu spotu, kurum etkinliği gibi faaliyetlere ilişkin bilgilerin de paylaşıldığını göstermektedir. Kamuoyu ile yapılan bilgi paylaşımlarının etkileşimi arttıran bir unsur olduğu vurgulanmıştır (Ilgın ve Ulupınar, 2020).

Tam (2020)'nin Sağlık Bakanlığı'nın YouTube kanalına izleyiciler tarafından Covid-19 ile ilgili gelen yorumları incelediği çalışma, yazarın da belirttiği gibi diğer çalışmalardan yaklaşım olarak, "ilgili resmi kaynakların ne dediğinin yanı sıra, halkın resmi kaynaklara ilişkin fikirlerini" de yansıtması bakımından ayrılmaktadır. Çalışma, salgın sürecinde bakanlığa ilişkin 1972 yorumu, içerik analizi tekniğiyle analiz etmiştir. Vaka sayısındaki değişim ve YouTube kullanımı ilişkisi, sağlık iletişiminde kullanılan üslubun etkisi, Sağlık Bakanlığı'na ilişkin olumlu yaklaşımları hangi unsurların etkilediği gibi sorulara cevap aranmıştır. Çalışmanın bulgularından biri, YouTube üzerinden kuruma yöneltilen sorulara kurumun cevap vermemesi olmuştur. Yapılan çalışmalar, hem Sağlık Bakanlığı'nın hem de sağlık bakanının sosyal medya kanallarından faydalanma düzeylerinin önemli ölçüde Covid-19 öncesi döneme göre arttığını göstermektedir (Kalçık ve Bayraktar, 2020; Tam, 2020).

Sağlık Bakanlığı ya da Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın salgında sosyal medya kullanımına ilişkin alanyazınla ilgili olarak, konuyu kitle kaynak ya da vatandaş kaynak kavramları bağlamında ele alan ve Twitter'daki iletişimi bakan ya da bakanlığa ait hesaplardan yapılan paylaşımlardan farklı olarak Twitter etiketlerine iletilen mesajlar üzerinden inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada, Twitter etiketleri, hem vatandaşlar için kamusal ve açık bir ortam sağlaması hem de belirli bir konu başlığının altında görüş, tartışma ve paylaşımları bir araya toplaması bakımından kitle kaynaklı iletişimi incelemek için uygun bir ortam olarak değerlendirilmektedir.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada, 24 Nisan – 22 Haziran 2020 arasında #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketi altında paylaşılan tweetlerden (7.772) basit rastgele örneklem yoluyla seçilen tweetler içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. İçerik analizi tekniği, sözlü, yazılı, görsel veriden, belirli bir içerik şeması ve kategoriler doğrultusunda kavram, tanım, karakteristik veya sembollerin incelenmesine dayanan ikincil veri toplama tekniğidir (Berg, 2001; Krippendorf, 2004). Özellikle kamuoyu belirleme ve siyasal konularda bu tekniğe başvurulmaktadır. Twitter etiketleri belirli bir konudaki kamusal tartışmaları tek bir başlık altında toplamakta, bu etiketler altındaki tartışmalara, bilgi ve görüş paylaşımına kısıtlama olmadan herkes katılabilmektedir. Etiketler altındaki tweetler herkesin erişimine açık ve aleni olmaları bakımından kamusal nitelik taşımakta, gündem olma kapasitesiyle kamuoyunu ve karar alıcıları etkileme potansiyeli taşımaktadır (Demirhan, 2015).

Twitter'da paylaşılan mesajların incelenmesinde içerik analizi tekniğinden yararlanan pek çok çalışma bulunmaktadır. Kanada'da Twitter'ın siyasal konularda bilgi ve yorum paylaşma ve tartışma ortamı yaratma bakımından rolü, içerik analizi tekniğiyle incelemiştir (Small, 2012). 2012 Belçika yerel seçimlerinde, Twitter'ın gündem yaratma sürecindeki rolü içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir (D'heer ve Verdegem, 2014). Kriz, acil durum ve felaketlerde de tweetlerin analizine başvurulmaktadır. Kriz ve felaketlerde, durumdan etkilenen farklı özelliklere sahip kamusal toplulukların ihtiyaçlarını ve bu durum karşısındaki taleplerini anlamak bakımından Twitter etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, 2012 yılında Atlantik'te gerçekleşen Sandy Kasırgası sonrasında risk farkındalığı ve endişeler, paylaşılan tweetler üzerinden içerik analiziyle incelenmiştir (Lachlan, Spence ve Lin, 2014). 2011 yılında Avrupa'da başlayan, binlerce kişinin etkilendiği, 53 ölümün gerçekleştiği Escherichia Coli Bakterisi/EHEC salgınında, bireylerin karşılaştıkları sorunla başa çıkma stratejileri tweetlerin içerik analizi yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır (Gaspar Gorjão, Seibt, Lima, Barnett, Moss ve Wills, 2014). ABD'deki federal sağlık kuruluşlarının Facebook sayfaları üzerinden sosyal medya kullanıcılarının sağlıkla ilgili tartışmalara katılımı, bilgi paylaşma ve yayma sürecindeki rolleri değerlendirilmiştir (Bhattacharya, Srinivasan ve Polgreen 2017). Covid-19 salgınında, Çin'de Sina Weibo adlı sosyal medya platformunda Çin ulusal sağlık komisyonu resmi hesabında, Covid-19 salgını sürecinde paylaşılan mesajlar, içerik, duygu, karşılıklılık gibi unsurlar bakımından incelenerek kriz sürecinde sosyal medya aracılığıyla sağlık kurumları-vatandaş etkileşimi değerlendirilmiştir (Chen, Min, Zhang, Wang, Ma ve Evans, 2020).

Bu çalışmada incelenen tweetler, daha önce #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketi altında paylaşılan tweetler olması nedeniyle ikincil veri niteliğindedir. Veriyi incelemek için kullanılan olgudan hareketle, paylaşımların içeriklerine ilişkin gözlemler yoluyla oluşturulan içerik kategorileri aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır. Çalışmada kamu kurumlarının kamuya açık iletişim ortamları yaratarak, kitle kaynaklı paylaşımlardan politika üretme, uygulama ve sonuçları değerlendirme; olası sorunları önceden tespit etme, karar alma ve hareket kabiliyetini artırma bağlamlarında hangi sonuçların çıkartılabileceği değerlendirilmektedir.

- i. Sağlık çalışanları ve sağlık personelinin şikâyet ve taleplerine ilişkin içerikler, özlük hakları, ücret ve ödemeler, atama vb.
- ii. İlaç temini (Covid-19 dışında farklı bir sağlık problemi)
- iii. Covid-19 salgınıyla ilgili genel politikalara yönelik eleştiri

- iv. Şikâyetler (hastane/doktor/hizmet)
- v. Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalar
- vi. Teşekkür, destek
- vii. Yardım
- viii. Firma şikâyet (çalışma koşulları, yasaya uygun olmayan çalıştırma)
- ix. Aşı karşıtlığı

İçerik kategorilerinden ilki, sağlık çalışanları ve sağlık personelinin şikâyet ve taleplerine ilişkin içerikler, özlük hakları, ücret ve ödemeler ile atama talepleridir. İkinci kategori, Covid-19 dışında farklı sağlık problemleri yaşayan hastaların özellikle ilaç temini noktasında bakanlık ile iletişime geçme çabasını göstermektedir. Üçüncü kategori, Covid-19 salgınında kamu kurumlarının uyguladığı genel politikalara yönelik eleştirilerden oluşmaktadır. Dördüncü kategori, gönderilen mesajlarda, özel ya da kamu hastanelerindeki uygulamalar, doktor ya da diğer sağlık çalışanları ve sunulan hizmetlere ilişkin eleştirilerdir. Beşinci kategori, etiket altında Sağlık Bakanlığı tarafından paylaşılan tweetlerdir. Bu tweetlerin içerikleri, kurum-vatandaş arasında karşılıklı iletişimin varlığını değerlendirmek için kullanılmıştır. Altıncı kategori, bakanlığın aldığı karar, politika ve hizmetlerden dolayı vatandaşlardan gelen memnuniyet bildiren içerikler, destek ve teşekkür mesajlarıdır. Yedinci kategori, bakanlığa iletilen, kişilerin sorunlarını doğrudan kuruma ulaştırabildikleri yardım talepleridir. Sekizinci kategori, kamu kurumundan ziyade, özellikle iş ve çalışma alanında alınan kararlara uymayan firmaların ihbarı niteliğindedir. Dokuzuncu ve son kategori, kamuoyunun aşı konusundaki görüşlerini içermektedir.

5. BULGULAR

Çalışmada basit rastgele örneklem yoluyla seçilen 400 tweetin 95'i içeriği anlamlı olmayan bir tweetin tekrarından oluştuğu için, 24'ü ise reklam, kampanya, tanıtım gibi konuyla ilgili olmayan ya da içeriğine ulaşılamayan tweetlerden oluştuğu için analiz dışı bırakılmıştır. Geriye kalan 281 tweet içerik kategorilerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma doğrultusunda elde edilen bulgular Tablo-1'de aktarılmıştır. Sınıflandırma yapılırken retweet ya da orijinal tweet ayrımı yapılmamıştır.

Tablo 1: Tweet İçerikleri, Sayı ve Oranları

İçerik	Sayı	Oran (%)
Sağlık çalışanları ve sağlık personelinin şikâyet ve taleplerine ilişkin içerikler, özlük hakları, ücret ve ödemeler, atama vb.	176	62.63
İlaç temini (Covid-19 dışında farklı bir sağlık problemi)	28	9.96
Covid 19 Salgınıyla ilgili genel politikalara yönelik eleştiriler	25	8.89
Şikâyetler (hastane/doktor/hizmet)	24	8.54
Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalar	18	6.40
Teşekkür, destek	5	1.77
Yardım	3	1.06
Firma şikâyet (çalışma koşulları, yasa dışı çalıştırma)	1	0.35
Aşı karşıtlığı	1	0.35
Toplam	281	%100

Çalışmanın bulgularına göre, bakanlığın açtığı etiket altında, incelenen dönemde sağlık çalışanları ve sağlık personelinin şikâyet ve taleplerine ilişkin içeriklerin %62.63 oranında iletişim sürecinde yer aldığı görülmektedir. Bu kategoriyi daha net anlamak bakımından bazı tweetlerin içeriğine ilişkin açıklamalar fayda olabilir. Örneğin, bir mesajda, kullanıcı salgında başarının sağlık çalışanları sayesinde sağlandığını, sağlık çalışanlarının hastalara kendi yakınları gibi baktığını ancak aldıkları ücretten büyük bir memnuniyetsizlik duyduklarını ifade etmiştir. Bir başka tweet, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSO) hemşireler için adil maaş, iş sağlığı ve güvenliği haklarının sağlanması ve çalışma koşullarının iyileştirmesine ilişkin çağrısını hatırlatmaktadır. Bir hemşire, Covid-19 testinin pozitif çıktığını, ağrı ve nefes darlığı çektiğini, sağlıkçıların yaptığı bu fedakârlığın karşılıksız kalmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bir başka örnekte, sağlık çalışanlarından hamile ve çocukları olanlara idari izin hakkı tanınması talebi dile getirilmiştir. İletilen tweetler içerisinde, Covid-19 olan sağlıkçıların, meslek hastalığından sayılma hususundaki sınırlamaların kaldırılmasına yönelik taleplerinin bulunduğu görülmektedir. Bu kategori altında değerlendirilen diğer tweetler özetlenecek olursa, özlük haklarının iyileştirilmesi, 3600 ek gösterge, yıpranma payı, doktorlar ve uzmanlar içindeki katsayı farklılıklarının kaldırılması, filyasyon ve temaslı hasta takibi yapan aile hekimlerinin ek ödeme talepleri, özeldeki sağlık çalışanlarının haklarının geliştirilmesi, zam, atama ve kadro, vefat eden sağlıkçıların evlatlarının eğitimine destek konularında taleplerin dile getirildiği görülmektedir.

Çalışmanın bulgularına göre, ikinci olarak, %9.96 oranında, Covid-19 dışında farklı bir sağlık problemi ve ilaç teminiyle ilgili gelen tweetler bulunmaktadır. Tweetlerden birinde, sistinüri hastaları için kullanılan ve yurt dışından geldiği belirtilen bir ilacı hastaların dört aydır temin edemediği belirtilmiştir. Diğer tweetlerde, kistik fibrozis hastalarıyla ilgili ilaç talepleri, kalp hastaları ve astım hastalarının talepleri yer almaktadır.

Üçüncü sırada, %8.89 ile salgınla ilgili yalnızca sağlık bakanlığını değil, diğer bakanlık ve kurumların aldığı kararlar ile tedbirlere, genel politikalara yönelik eleştiriler olduğu görülmektedir. Bir tweette, kişinin başka bir şehirdeki evine gitmesine izin verilmemesi eleştirilmektedir. Vaka olmayan yerlerde serbestleşmeye ilişkin talepler ile esnafın iş yerlerini açamamasına ilişkin eleştiriler bulunmaktadır.

Hastane, doktor ve hizmetlerle ilgili şikâyetlerin oranı %8.54 olarak tespit edilmiştir. Bu tweetlerde, virüs testinin uzun sürede sonuçlanması, hastane hizmetlerine ve koşullarına yönelik şikâyetler, Covid 19 tanısıyla taburcu hastaların eve giderken toplu taşımayı kullanmak zorunda kalmalarına ve bu yönde bir hizmetin sağlanmamasına ilişkin eleştiriler, maske sırası ve maskeye erişimle ilgili şikâyetler bulunmaktadır.

Tüm tweetler içerisinde Sağlık Bakanlığı tarafından gönderilen tweetlerin oranı %6.40'tır. Bu tweetlerin içeriklerinde bakanlığın, etiketin amacını açıkladığı görülmektedir. Buna göre, sağlık sistemi işleyişi hakkında bilgi almak veya sağlıkla ilgili yaşanan problemlerin sosyal medya aracılığıyla iletilmesi için bu kanaldan paylaşım yapılabileceği belirtilmektedir. Bir diğer tweet örneğinde, öneri, talep, şikâyet ve teşekkür bildirimlerinin iletebileceği, çözüm ekibinin en kısa sürede konuyla ilgili iletişime geçeceği belirtilmektedir. Bu başlık altındaki paylaşımlarda, sosyal medya üzerinden herhangi bir geri bildirim yapılmadığı söylenebilir. Ancak bu paylaşımından çıkan sonuç, cevapların ya da geri bildirimlerin sosyal medya üzerinden değil başka kanallar üzerinden gerçekleştirildiği yönündedir. Bu kategori altındaki bir başka tweet, sosyal medyada karşılaşılan, sağlıkla ilgili yardım talebini "Sağlıklı Çözüm"e ulaştırma yolu olarak #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketini göstermektedir. Bu tweet, bakanlığın, etikette paylaşılan yardım taleplerini çözüme kavuşturduğu izlenimini yaratmaktadır. Bu tweetler dışında çok düşük oranda, teşekkür, destek, yardım, ihbar ve aşırı karşıtlığı içeren tweetler tespit edilmiştir.

Çalışmanın bulguları, bakanlığın oluşturduğu #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketi altında, Covid-19 salgınında vatandaş-kullanıcı temelli bilgi, haber, görüş paylaşımının oluştuğunu göstermektedir. Bu süreçte en fazla paylaşımın, sağlık çalışanlarının talep ve sorunlarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Twitter üzerinden oluşturulan bu etiket altındaki iletişimde kurumun, tek muhatap olmaktan çıktığı; vatandaşlardan kuruma ve vatandaşlardan diğer platformlara doğru paylaşımların olduğu görülmektedir.

Bu durum Twitter'in sorunları doğrudan muhataplarına iletme ve sorunları ve talepleri ortak bir platformda dile getirerek kamuoyunu etkileme potansiyelini göstermektedir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Covid-19 salgınında sağlıkla ilgili konular ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte sağlık çalışanlarının hastalara sağlık hizmetlerinin sunumunu sürdürürken bir taraftan temel sorumluluklarını yerine getirdiği, bir taraftan da kendilerinin ve ailelerinin karşı karşıya oldukları hayati risklerle mücadele ettikleri görülmektedir. Bu bakımdan çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde, kurumun oluşturduğu bu iletişim platformuna en fazla görüş ve taleplerini iletenlerin sağlık çalışanlarından oluşması anlam taşımaktadır.

Sağlık çalışanları salgın süresince çeşitli risklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu riskler i. bakım taleplerinde artış ve zorunlu koşullar, ii. Sürekli enfeksiyon riski, iii. Ekipman zorlukları, iv. Tıbbi bakımın yanı sıra ruhsal destek sağlamak, v. Salgın ortamlarında ruhsal sıkıntı (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2020) şeklinde ifade edilmektedir. Sağlık çalışanları için güvencesiz çalışma, artan mesai, enfeksiyon riski nedeniyle eve gidememe, yüksek enfeksiyon riskli alanlarda çalışan sağlıkçılarda endişe, sıkıntı, depresyon gibi psikolojik sağlık sorunlarının oluşması ve bu sorunlarla başa çıkma yollarının sınırlılığı yaşadıkları sorunlar arasındadır (Schejter ve Tirosh, 2020; Vizheh, Qorbani, Arzaghi, Muhidin, Javanmard ve Esmaili, 2020).

Bu risklerin yanı sıra sağlık çalışanları yalnızca kendilerini ve ailelerini tehdit eden bir riske maruz kalmamakta, aynı zamanda toplumsal bir sorunun da odağında bulunmaktadır: Bu sorun Covid-19 hastalarıyla yakın temasta olmaları nedeniyle toplumsal olarak öteki olmak sorunudur. Bu durum oldukça önemlidir. Bunun nedeni, sağlık çalışanlarının kendi yaşamlarını riske atarak yüksek risk altında toplumsal bir yarar için çalışmalarınıdır. Toplumun, salgınla mücadelede ağır yükünü kaldıran sağlık çalışanlarına yönelik olumsuz tutumların, sağlık çalışanları için aidiyet hissettikleri topluma karşı yabancılaşma hissi yaratacağını söylemek mümkündür.

Uluslararası Af Örgütü'ne rapor edilen vakalar, dünyanın farklı noktalarında sağlık çalışanlarının toplu ulaşım araçlarından yararlanamadıklarını, süper marketlere giremediklerini ve sözlü saldırılara maruz kaldıklarını göstermektedir (Schejter ve Tirosh, 2020). Hastaneye giderken taksiye alınmama, asansöre bindiklerinde insanları tehlikeye attıkları uyarısı alma gibi mesleklerinden kaynaklanan olumsuz tutumlarla karşılaşmaktadırlar (Koh, 2020). Buna karşın dünyada, Covid-19 ile savaşırken en fazla ölüm oranının gerçekleştiği meslekler arasında sağlık alanı yer almaktadır. Covid-19 süresince ölen sağlık çalışanlarının sayısı 2020 Eylül ayı rakamlarıyla 7000'in üzerinde ifade edilmiştir (Amnesty.org, 2020). Covid-19 "çok yüksek risk grubu"nda, "aerosol üreten prosedürler; numune toplama ve işleme prosedürleri, ölen vakaların otopsi prosedürlerini içeren iş kolları (doktorlar, hemşireler, diş hekimleri, sağlık görevlileri, acil tıp teknisyenleri, numune toplayan sağlık ve laboratuvar personeli, otopsi yapan morg çalışanı); "yüksek risk grubu"nda ise, yakın temaslı ancak aerosolize olmayan süreçlerde bilinen veya şüphelenilen Covid-19 hastalarına maruz kalan sağlık hizmeti sunumu ve destek personeli" sayılmaktadır (Şahan, Özgür, Arkan, Alagüney ve Demiral, 2019). Söz konusu risklerin ortadan kaldırılması öncelikli olarak, çalışan olmanın yanı sıra aynı zamanda birer vatandaş olan sağlık çalışanlarının haklarının korunmasında kamu otoritelerini temel aktör konumuna getirmekte, bu sürecin iyi yönetimi büyük bir önem kazanmaktadır. Sağlıkçıların yaşadığı psikolojik sorunların çözümünde, kamu politikası aktörlerinin, yöneticilerin ve toplumun destekleyici, cesaretlendirici, motive edici, koruyucu ve eğitici politika ve uygulamalar geliştirmeleri önerilmektedir. Bu destek sürecinde bilgi ve iletişim platformlarından da yararlanılabileceği, destek ve danışma için sosyal medya, telefon ve video konferans gibi teknolojilerin işlevsel olacağı düşünülmektedir (Vizheh v.d., 2020). Bu doğrultuda Sağlık Bakanlığı'nın oluşturduğu etiketin önemi daha da belirginleşmektedir.

Çalışmanın bulguları, Twitter etiketlerine gönderilen paylaşımların, yalnızca muhataplara değil genel kamuoyuna da ulaştığını göstermektedir. Bir tweet aynı anda pek çok etikete ya da kişiye gönderilebilir. Bu durum, tweetlerin kamusal özelliğinin bir parçasıdır. Bu süreçte #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketine gönderilen tweetlerin aynı anda küresel örgütlere (@who), Sağlık

Bakanı Fahrettin Koca'nın kişisel Twitter hesabına ve Sağlık Bakanlığı'na (@drfahrettinkoca @saglikbakanligi), cumhurbaşkanına (@RTErdogan), medya kuruluşlarına ve medyada görünür kişilere (@fatihaltayli @ahmethc, @cnnturk @Haberturk), siyasi partilere (@MHP_Bilgi) ve diğer etiketlere (#Sağlıkcıarsahipsiz, #katsayıhaksızlığı, #AlkışYetmez, #SağlıkçıyaTekKalemMaaş, #Sağlıkçidabayrametsin, #saglikcilarartakiplesiyor, #sağlıkcıarmutsuz, #hastanedeihmal, #Sağlıkcıartuekendi...) de gönderildiği görülmektedir. Görüşler muhatapları ya da kamuoyunu etkileme gücü olan kişi ya da kurumlara iletilmiştir.

Etiketlerin gündem oluşturma sürecinde bazı özel günler veya durumlardan etkilendiği görülmektedir. Bu durum Twitter'ın olay merkezlilik özelliğiyle uyumludur. Örneğin, 12 Mayıs Hemşireler Günü öncesinde, etiket altında yapılan paylaşımlarda, #12MayısTalebimiz #12MayıstaSağlıkcıHakkınıBekliyor, #12MayısTaleplerimiz, #12mayistalebimiz3600 gibi bu etiketin yanı sıra etiketler arası bağlantı olduğu ve mesajların birden fazla etikete ulaştırıldığı görülmektedir.

Kitle kaynak kavramı bağlamında, #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketi, salgınla mücadele sürecinde Sağlık Bakanlığı'na vatandaşlar, hastalar ve sağlık çalışanları gibi sorun yaşayan ve sorunun çözümünde rol alan aktörlerden bilgi ve görüş akışını sağlamıştır. Bu örnekte, kitle kaynak kullanımının, yaşanan sorunların tespiti için bir ortam sunduğu görülmektedir. Bu sorunlar hem hizmetlerin sunumu ve sürdürülmesiyle hem de daha genel düzeyde kamusal türde toplumun hep birlikte sorunlarla mücadele kapasitesini anlamak ve geliştirmekle ilgilidir. İncelenen etiket altında yapılan paylaşımlardan elde edilen veri, sosyal medya platformunda gönüllü bir şekilde gerçekleşen birlikte üretimin sonucudur. Ayrıca, kitle kaynak kavramının içerdiği sorunların çözümüne ve karar süreçlerine tabandan katılım faaliyetini de içermektedir. Kamu sektöründe, kitle kaynak kavramı bağlamında daha önce belirtilen kurumun yönlendiriciliği ve etkinliğinin önemi bu örnekte de kendisini göstermektedir. #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketi kurum tarafından oluşturulmuştur. Dolayısıyla, buradaki verinin oluşmasında öncelikli olarak bakanlığın bir girişimi olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, bakanlığın Twitter platformu aracılığıyla gerçekleştirmiş olduğu girişim, kitle kaynaklı üretim sürecinin katılımcı çevrimiçi bir iletişim ortamı oluşturma, heterojenlik, esnek ve katılıma açık çağrı, gönüllü katılım, karşılıklı fayda, toplumla sorunları paylaşarak farkındalık oluşturma, sorunun tanımı ve çözümüne destek sağlama bakımından önemli bir adımdır. Ayrıca, vatandaş ile yönetim arasındaki güven ilişkisini güçlendirme, bilgi üretme ve yayma, hizmet ve uygulamalarla ilgili görüş, eleştiri, memnuniyet ve önerilerle kamu politikalarının uygulanmasında şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi unsurların gelişimine katkısı düşünülebilir. Bu bakımdan Twitter diğer kamu kurumları için de kendi alanlarına giren konularda kitle kaynaklı bilgi ve veri alma, sorun çözme ve karar verme süreçlerinde kullanılabilir. Örneğin, afetlerde veya güvenlikle ilgili konularda sosyal medyanın bu amaçlar doğrultusunda kullanımına ilişkin örnekler mevcuttur.

Bu etiket altındaki paylaşımlar, hizmet sunum sürecindeki aksaklıkları ortaya çıkarmakta, çeşitli eleştirileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu noktada, Sağlık Bakanlığı'nın platform içerisindeki iletişim aktivitesi kurumun meşruiyet, şeffaflık, vatandaş-yönetim etkileşimi, karşılıklı güven ve karar alma sürecinde çoğulculuğun gelişmesine katkı gibi kitle kaynak uygulamasından istenilen sonuçlara ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan, bakanlığın iletişim sürecinde, özellikle geri bildirim konusunda zayıf kaldığı noktalar bulunmaktadır. Bu durum bu etiket altındaki paylaşımlar çerçevesinde değerlendirildiğinde kurumun interaktif bir iletişim stratejisi bulunmadığı düşüncesine yol açmaktadır. Etkileşim unsuru #SağlıkBakanlığıSiziDinliyor etiketinin ve bu platform üzerinden kamusal iletişimin sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın bulguları Twitter'ın, kurumların kitle kaynak kullanımı için uygun bir ortam sağladığını, gönüllü, katılımcı, sorunların düşük maliyetlerle tespit edilebileceği ve vatandaşların karar sürecine katılabileceği bir platform oluşturduğunu göstermektedir. Ancak, kurumların kitle kaynak kullanımına ilişkin bir amaç ve stratejilerinin bulunmasının öneminin altını çizmekte fayda vardır. Özellikle veriyi üreten tarafta, katılım motivasyonunu sağlayacak olan etkileşim unsurunun daha fazla dikkate alınması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmada kitle kaynak kavramının yalnızca bir Twitter etiketi bağlamında örneklendirilmesi çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Farklı sosyal medya platformlarına ilişkin değerlendirmeler ya da sağlık bakanının sosyal medya iletişimine ilişkin veriler bu çalışmadaki bulguları geliştirebilir. Ayrıca,

çalışmada kullanılan veri ve veri toplama tekniklerinin çeşitlendirilmesi daha kapsamlı bulguların elde edilmesini sağlayabilir. Bundan sonraki çalışmalarda, Sağlık Bakanlığı'nın Covid-19 sürecinde kitle kaynaklılığı nasıl algıladığı ve kullanma yönündeki motivasyonu ile gerekli bilgi, beceri ve stratejiye hangi düzeyde sahip olduğunun araştırılması, bu çalışmanın bulgularının daha ileri düzeyde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu alanda gerçekleştirilen iletişimin etki düzeyinin ölçülmesi, yani sosyal medyadaki paylaşımların politika yapım sürecindeki somut etkisine yönelik bir araştırma da bu çalışmanın bulgularını değerlendirirken faydalı olacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına hazırlamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Amnesty.org, (2020), Global: Amnesty Analysis Reveals over 7,000 Health Workers, 49 <https://www.amnesty.international/en/latest/news/2020/09/amnesty-analysis-7000-health-workers-have-died-from-covid19/>, E.T.: 6 Mart 2021.
- Axford, B. (2011), "Talk About a Revolution: Social Media and the MENA Uprisings", *Globalizations*, 8(5), 681-686.
- Batu, M. Z. A. Şentürk, O. Tos (2020), "Health Communication on Social Media: An Analysis on The Twitter Use of The Ministry of Health in Terms of Public Relations Models", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 805-828.
- Berg, B. L. (2001), *Qualitative Research Methods for the Social Sciences.*, Boston: Allyn and Bacon.
- Bhattacharya, S., P. Srinivasan, P. Polgreen (2017), "Social media engagement analysis of US Federal health agencies on Facebook", *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 17(1), 1-12.
- Bilgiç, A., S. S. Akyüz (2020), "Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Sosyal Medya Kullanımı: Twitter Paylaşımları İçerik Analizi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 230-243.
- Bonetta, L. (2009), "Should you be tweeting?", *Cell*, 139 (3), 452-453.
- Brabham, D. C. (2013), *Crowdsourcing*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Brabham, D. C. (2015), *Crowdsourcing in the Public Sector*, Washington, DC: Georgetown University Press.
- Bruns, A., J. E. Burgess (2011), "#Ausvotes: how Twitter Covered the 2010 Australian Federal Election", *Communication, Politics and Culture*, 44(2), 37-56.
- Chen, Q., C. Min, W. Zhang, G. Wang, X. Ma, R. Evans (2020), "Unpacking the Black Box: How to Promote Citizen Engagement Through Government Social Media During the COVID-19 Crisis", *Computers in Human Behavior*, 110(106380), 1-11.
- Clark, B. Y., N. Zingale, J. Logan, J. Brudney (2019), "A Framework for Using Crowdsourcing in Government", in *Information Resources Management Association (ed.) Crowdsourcing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*, USA: IGI Global, 194-214.
- D'heer, E., P. Verdegem (2014), "An Intermedia Understanding of the Networked Twitter Ecology", in B. Pătruț, M. Pătruț (ed.) *Social Media in Politics: Case Studies on the Political Power of Social Media*, Switzerland: Springer, 81-96.

- Demirhan, K. (2015), Sosyal Medya ve Siyaset İlişkisinin Müzakereci ve Agonistik Demokrasi Yaklaşımları Çerçevesinde Analizi: Türkiye'de 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sürecinde Twitter Kullanımı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirhan, K., A. Çağlar (2020), Sosyal Medya ve Güvenlik Politikaları. (İç) M. Yıldız, C. Babaoğlu (Ed.) Teknoloji ve Kamu Politikaları, Ankara: Gazi Yayınevi, 351-378.
- Erkek, S. (2016), "Kamu Kurumlarında Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 35, 141-150.
- Gaspar, R., S. Gorjão, B. Seibt, L. Lima, J. Barnett, A. Moss, J. Wills (2014), "Tweeeting During Food Crises: A Psychosocial Analysis of Threat Coping Expressions in Spain, During the 2011 European EHEC outbreak", International Journal of Human-Computer Studies, 72, 239-254.
- Gautam, G., D. Shanta, K.S. Malya (2020), "Covid-19 in India: Prospect of crowdsourcing to handle public health crisis", Anthropology 9, 225.
- Her Majesty's Inspectorate of Constabulary (2011), The Rules of Engagement: A Review of the August 2011 Disorders, <https://www.justiceinspectores.gov.uk/hmicfrs/media/a-review-of-the-august-2011-disorders-20111220.pdf>, E.T.: 28.02.2020.
- Howe, J. (2006), "The Rise of Crowdsourcing", Wired, <https://www.wired.com/2006/06/crowds/> E.T.: 6 Mart 2021.
- Ilgın, H. Ö., Ş. C. Ulupınar (2020), "Kamuyu Bilgilendirme Modeli Çerçevesinde Covid 19 Süreci; Dr. Fahrettin Koca Instagram Hesabı Analizi", Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 3(7), 500-517.
- İş ve Meslek Hastalıkları Uzmanları Derneği ve Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (2020), https://korona.hasuder.org.tr/wp-content/uploads/Mesleksel-COVID_19_Tan%C4%B1_Rehberi_2020.pdf, E.T.: 9 Mart 2021.
- Kalçık, T., Ü. Altan Bayraktar (2020), "Covid-19 Salgınının Yönetilmesinde Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Resmi Twitter Hesabı Üzerine Bir Analiz", Turkish Studies, 15(6), 583-602.
- Koh, D. (2020), "Occupational risks for COVID-19 infection", Occupational Medicine, 70(1), 3-5, <https://doi.org/10.1093/occmed/kqaa036>, E.T.: 6 Mart 2021.
- Krippendorff, K. (2004), Content Analysis: An Introduction to Its Methodology, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lachlan, K. A., P. R. Spence, X. Lin (2014), "Expressions of Risk Awareness and Concern Through Twitter: On the Utility of Using the Medium as an Indication of Audience Needs", Computers in Human Behavior, 35, 554-559.
- Lehdonvirta, V., J. Bright (2015), "Crowdsourcing for Public Policy and Government, Policy & Internet", 7(3), 263-267.
- Liu, H. K. (2017), "Crowdsourcing: Citizens as Coproducers of Public Services", Policy & Internet, 7(5), 656-667.
- Liu, H., K. (2021), Crowdsourcing: Citizens as Coproducers of Public Services, Policy & Internet, 13(2), 315-331
Doi: 10.1002/poi3.249
- Losifidis, P. (2011), "The Public Sphere, Social Networks and Public Service Media", Information, Communication & Society, 14(5), 619-637.
- Mengü, S., M. M. Mengü, K. Günay (2021), "Value-Based Communication during Covid-19 Pandemic: A Study on the Twitter Messages of Turkish Ministry of Health", Athens Journal of Mass Media and Communications, 7, 23-44.
- Murthy, D. (2013), Twitter: Social Communication in the Twitter Age. UK: Polity.
- Nam, T. (2012), "Suggesting Frameworks of Citizen-Sourcing via Government 2.0", Government Information Quarterly, 29(1), 12-20, ISSN 0740-624X, <https://doi.org/10.1016/j.giq.2011.07.005>.
- Okay, A., Aşanin Gole, P. and Okay, A. (2021), "Turkish and Slovenian Health Ministries' use of Twitter: a Comparative Analysis", Corporate Communications: An International Journal, 26(1), 176-191. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-01-2020-00199>
- Panagiotopoulos P., F. Bowen (2015), "Conceptualising the Digital Public in Government Crowdsourcing: Social Media and the Imagined Audience. In: Tambouris E. et al. (eds) Electronic Government", EGOV 2015. Lecture Notes in Computer Science, 9248. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-22479-4_2
- Rahimi, B. (2011), "The Agonistic Social Media: Cyberspace in the Formation of Dissent and Consolidation of State Power in Postelection Iran", The Communication Review, 14(3), 158-178.
- Schejter, A. M., N. Tirosh (2012), "Social Media New and Old in the Al-'Arakeeb Conflict: A Case Study", The Information Society, 28(5), 304-315.

- Small, T. A. (2012), What the Hashtag? A Content Analysis of Canadian Politics on Twitter, in B. D. Loader, D. Mercea (eds.), *Social Media and Democracy*, New York: Routledge, 109-128.
- Şahan, C., E. A. Özgür, G. Arkan, M.E. Alagüney, Y. Demiral (2019), COVID-19 Pandemisi'nde Meslek Hastalığı Tanı Kılavuzu, https://korona.hasuder.org.tr/wp-content/uploads/Mesleksen-COVID_19Tan%C4%B1Rehberi_2020.pdf, E.T.: 6 Mart 2021.
- Şeker, S. E. (2015), "Kitle Kaynak (Crowdsourcing)", *YBS Ansiklopedi*, 2(2), 1-5.
- Şenol, Y., K. Avcı (2019), "Sağlık Alanında Kamu Kurumlarının Sosyal Medya Kullanımına Bir Örnek: Sağlık Bakanlığı 2017 Yılı Twitter Hesabının İncelenmesi", *Kocatepe Tıp Dergisi*, 20, 52-57.
- Tam, M. S. (2020), "Covid-19 Süresince T.C. Sağlık Bakanlığı Youtube Kanalına İzleyici Dönütleri", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 116-139.
- Toplu, M. (2018), "Kamu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanmasında Medya/Sosyal Medya'nın Rolü", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 346-376.
- Tufan Yeniçikti, N. (2020), "Sağlık Bakanlığının Instagram Paylaşımları Üzerinden Göstergibilimsel Bir İnceleme: #Hayatevesiğar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (Covid 19 Özel sayısı), 365-385.
- Türkiye Psikiyatri Derneği (2020), Hekimler ve Sağlık Çalışanları İçin Covid-19 Korku ve Kaygısıyla Baş Etme Rehberi, <https://www.psikiyatri.org.tr/uploadFiles/213202011418-saglikcalisanibrosur.pdf>, E.T.: 6 Mart 2021.
- Vermicelli, S., L. Cricelli, M. Grimaldi (2021), "How Can Crowdsourcing Help tackle the COVID-19 Pandemic? An Explorative Overview of Innovative Collaborative Practices", *R&D Management*, 51, 183-194. <https://doi.org/10.1111/radm.12443>
- Vizheh, M., M. Qorbani, S. M. Arzaghi, S. Muhidin, Z. Javanmard, M. Esmaili (2020), "The Mental Health of Healthcare Workers in the COVID-19 Pandemic: A Systematic Review", *Journal of Diabetes and Metabolic Disorders*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s40200-020-00643-9>
- Wendling, C., J. Radisch, S. Jacobzone (2013), "The Use of Social Media in Risk and Crisis Communication", *OECD Working Papers On Public Governance*, 25, Paris: OECD.
- Wazny K. (2018), "Applications of Crowdsourcing in Health: An Overview", *Journal of Global Health*, 8(1), doi:10.7189/jogh.08.010502
- Yavuz, N., Karkın, N., & Sevinç Çubuk, E. B. (2020), Explaining Government Crowdsourcing Decisions: A Theoretical Model. In M. Rodríguez Bolívar, & M. Cortés Cediell (Ed.), *Digital Government and Achieving E-Public Participation: Emerging Research and Opportunities* (pp. 159-183). IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-1526-6.ch008>
- Yıldırım, A. (2014), "Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Twitter: T.C. Sağlık Bakanlığı Örnek İncelemesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(4), 234-253, doi: 10.19145/guifd.88026
- Yıldız, M., K. Demirhan (2016), "Analysis and Comparison of The Role of Local Governments with Other Policy Actors in Disaster Relief via Social Media: The Case of Turkey", in U. Sadioğlu, K. Dede (ed.) *Theoretical Foundations and Discussions on the Reformation Process in Local Governments*. USA: IGI Global.
- Yiğitcanlar, T., N. Kankanamge, A. Preston (2020), "How Can Social Media Analytics Assist Authorities in Pandemic-Related Policy Decisions? Insights from Australian States and Territories", *Health Inf. Sci. Syst.* 8(37), <https://doi.org/10.1007/s13755-020-00121-9>
- Zeemering, E. S. (2021), "Functional fragmentation in city hall and Twitter communication during the COVID-19 Pandemic: Evidence from Atlanta, San Francisco, and Washington, DC", *Government Information Quarterly*, 38(1), <https://doi.org/10.1016/j.giq.2020.101539>

Araştırma Makalesi / Research Article

COVID-19 PANDEMİSİNİN FİNANSAL PİYASALARA ETKİSİ: GELİŞMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE BİR ANALİZ

Binali Selman Eren¹, İlkut Elif Kandil Göker², Süleyman Serdar Karaca³

Öz

Bu çalışma, COVID-19'un Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmesi karşısında MSCI ACWI (Morgan Stanley Capital International-all-country world) endeksinde yer alan önemli borsa endekslerinin tepkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Olay çalışması yöntemi kullanılarak 22 gelişmiş ülkeye ait öncü borsa endeks getirilerinin olay öncesi, olay günü ve olay sonrası tepkileri tespit edilmiştir. Olay çalışması yöntemi piyasaların yarı güçlü formda etkin olduğunu varsaymaktadır. *Yarı güçlü* formda etkin bir piyasa, finansal varlıkların fiyatlarının söz konusu varlığın tüm halka açık bilgilerinin verildiği bir piyasayı karakterize etmektedir. Bu tür piyasalarda finansal varlıklar geçmiş bilgilerin yanı sıra kamuoyuna açıklanan ek bilgileri de içermektedir. Elde edilen bulgulara göre tüm olay öncesi pencerelerde, borsa endekslerinin tamamında yüksek kayıplar olduğu, olay günü Amerika Kıtası ülkelerinde pandemi ilanına borsaların güçlü yönde negatif bir tepki verdiği gözlenmiştir. Yine Avrupa ve Asya piyasalarında yüksek ortalama anormal getirilerin gözlemlenmediği, olay sonrası dönemde ise olay tarihinden 5 gün (0...+5) sonraki dönemde piyasaların panik havası içinde olduğu ancak daha uzun olay pencerelerinde piyasaların toparlanma yaşadığı tespit edilmiştir. Bölgesel düzeyde bakıldığında vaka ve ölüm sayısı daha düşük olan Asya ülkelerinin vaka ve ölüm sayısı yüksek olan Avrupa ve Amerika Kıtası ülkelerine göre daha az getiri kaybı yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçları, gelişmiş ülkelerin borsalarının COVID-19'un küresel salgın ilan edildiği (11 Mart 2020) tarihte ve tarih etrafındaki anormal getiriler göz önüne alındığında piyasaların yarı güçlü formda etkin olmadığını destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, MSCI ACWI Endeksi, olay çalışması.

The Impact of the COVID-19 Pandemic on Financial Markets: An Analysis on Developed Countries

Abstract

This study aims to investigate the response of the MSCI ACWI (Morgan Stanley Capital International-all-country world index) stock market indices against the announcement of COVID-19 as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020. By using the event study method, the pre-event, event and post-event reactions of leading stock market index returns of 22 developed countries were identified. The event study method assumes that the markets have semi-strong form effects. A semi-strong form efficient market characterizes a market in which all publicly available information on the prices of financial assets is given. According to the findings, there were high losses in all stock market indexes in all pre-event windows. Also, stock markets gave a strong negative reaction to the announcement of the pandemic in countries on the American continent on the day of the event, high average abnormal returns were not observed in the European and Asian markets, and in the post-event period, the markets were in a panic atmosphere for the first 5 days. However, it was found that the markets experienced a recovery in the longer event windows. At the regional level, it was concluded that Asian countries with the lower number of cases and deaths experienced less loss of return than European and American countries with higher number of cases and deaths. The results of the study support that the stock markets of developed countries are not efficient in a semi-strong form, considering the abnormal returns on and around the date when COVID-19 was declared a global epidemic (March 11, 2020).

Keywords: COVID-19, MSCI ACWI Index, event study.

¹Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Arş. Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, binaliselmaneren@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5136-6406>

²Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, elifkandil@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5290-3514>

³Prof. Dr. Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, suleymanserdar.karaca@ozal.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5424-5359>

GİRİŞ

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp kısa sürede pek çok ülkeyi etkisi altına alan COVID-19, 11 Mart 2020 tarihinde 110 ülkeye yayılmış olması ve tespit edilen toplam 118.000 vaka sayısı nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından bir pandemi olarak ilan edilmiştir (Alam, Alam ve Chavali, 2020). Daha önce Zika, Ebola gibi salgınlarda da yapıldığı gibi altıncı kez bir pandemi ilanı ile uluslararası bir acil durum çağrısında bulunulmuştur (Liu, Manzoor, Wang, Zhang ve Manzoor, 2020). DSÖ verilerine bakıldığında 29.03.2021 tarihi itibarıyla COVID-19 salgınının 216 ülkeye yayıldığı, tüm dünyada onaylanmış vaka sayısının yaklaşık 127 milyona yaklaştığı, ölüm sayısının ise 2,5 milyonu geçtiği görülmektedir (World Health Organization [WHO] <https://covid19.who.int/>). Bu salgın, tüketici davranışları üzerinde büyük etki yaratarak reel kesimin üretim sürecini ve işgücü piyasalarını doğrudan etkilemiştir. Ekonomilerin sıkıntıya girmesi, petrol fiyatları ve artan işsizlik pek çok ülkenin ortak sorunu olmuştur. Salgının küresel bir boyutunun oluşu ise sorunu ulusal ölçekten çıkartarak uluslararası tedarik zincirlerinde kırılmalarla uluslararası boyuta taşımıştır. Bu nedenle salgının ülke ekonomileri ve finansal piyasalar üzerindeki etkisi önemli araştırma sorusu haline gelmiştir.

1960'lı yıllarda ortaya atılan etkin piyasa hipotezi, özellikle Fama (1970)'nin etkinliğe ilişkin üç ayrı etkinlik formunun piyasaya yansıyan bilginin türüne göre belirleneceğini iddia etmesi ile önemli bir boyut kazanmıştır. Olay çalışması yönteminin işlerlik kazanması da etkin piyasalar hipotezine dayanmaktadır. Olay çalışması yöntemi, belirli bir olay meydana geldikten sonra menkul kıymet piyasalarındaki varlıkların olağanüstü getirilerini analiz etmek için uygun bir yöntemdir (He, Sun, Zhang ve Li, 2020). Bu çalışmada, COVID-19 salgınının borsa endeksleri üzerindeki etkisini incelemek için olay çalışması yöntemi kullanılacaktır. Bu bağlamda etkin bir piyasa, varlık fiyatlarının mevcut tüm bilgileri yansıttığı bir finansal piyasa olarak tanımlanır (Fabozzi ve Drake, 2009). Bu nedenle yatırımcılar, risklerini, fırsat maliyetlerini ve beklenen enflasyonu telafi edecek bir getiri beklemektedir. Etkin piyasalar hipotezine göre yatırımcılar bir finansal varlığın getirisini tahmin etme avantajına sahip değillerdir çünkü piyasadaki bütün aktörler aynı bilgiye erişebilmektedir. Finansal varlıkların piyasadaki mevcut bilgileri yansıtmada derecesi bakımından üç tür piyasa vardır (Elton, Gruber, Brown ve Goetzmann, 2009). *Zayıf formda* etkin piyasada, mevcut piyasa fiyatlarının geçmiş fiyat hareketlerinin tüm bilgileri yansıttığı ifade edilir. Farklı bir ifadeyle, yatırımcılar geçmiş fiyat hareketleri ile olağanüstü getiriler elde edemiyorsa bu piyasa zayıf formda etkin bir piyasadır. *Yarı güçlü* formda etkin bir piyasa, finansal varlıkların fiyatlarının söz konusu varlığın tüm halka açık bilgilerinin verildiği bir piyasayı karakterize etmektedir. Bu tür piyasalarda finansal varlıklar geçmiş bilgilerin yanı sıra kamuoyuna açıklanan ek bilgileri de içermektedir. Son olarak *güçlü formda* etkin bir piyasada finansal varlıklar, piyasadaki tüm bilgileri (kamuoyuna açık olmayanlar dahil) yansıtmaktadır. Olay çalışması yöntemi piyasaların yarı güçlü formda etkin olduğunu varsaymaktadır (Ang, 2015).

Günümüzde ekonomik olmayan olayların finansal piyasalar üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla pek çok çalışma yapılmaktadır (Harabida ve Radi, 2020). Bir salgının ortaya çıkması halinde söz konusu hastalığıdaki gelişmeler doğrultusunda yatırımcıların duyarlılıkları da şekillenmektedir. Yatırımcıların duyarlılıkları ise hisse senedi piyasalarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Piyasa koşullarının yukarı doğru bir eğilim gösterdiği dönemlerde daha düşük bir risk algılanmakta ve yatırımcılar daha iyimser hareket etmekte iken; koşulların kötüye gittiği dönemlerde yatırımcılar göreceli olarak daha kötümser bakmaya başlamakta ve piyasalarda yeniden bir canlanma oluncaya kadar yatırım için bekleme eğilimine girmektedir. Bu tarz gelişmeler ise kısa vadeli yatırımcıların aşırı reaksiyonlarına yol açmaktadır (Liu, Wang ve Wang, 2020). Bu çalışma ile MSCI ACWI endekste yer alan ülkelerdeki önemli borsa endekslerinin DSÖ'nün COVID-19'u pandemi ilan etmesi karşısında tepkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Sürecin ilk günlerinden itibaren tüm dünyaya duyurulan ülke bazında vaka sayısı ve ölüm sayısı istatistikleri doğrultusunda çalışmanın örneklemini oluşturan 22 ülkeye ilişkin bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir. Pandemi ilanından 29.03.2021 tarihine kadar olan süreçte en fazla vaka sayısına sahip ilk üç ülke ABD, Fransa ve İngiltere olurken söz konusu ülkelere toplam ölüm sayısında da ilk üçte yer almaktadır. Dünya sağlık örgütünün web sayfasında ülkelerdeki vaka sayısı ve ölüm sayısına ilişkin trendlere de yer verilmektedir. Bu trendlere ilişkin en göze çarpan husus diğer

hiçbir ülkede görülmeyen bir şekilde Çin’de trendin 2020 yılı mart ayı sonrasında istikrarlı olarak sıfıra yakın bir düzeyde sabit kalmasıdır.

Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin gelişmiş ülkelerin borsa endeksleri üzerindeki kısa dönemli etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Literatürde yer alan ülke bazlı çalışmalara bütüncül bir yaklaşım ile katkı sunulmasının yanında, özellikle gelişmiş ülke ekonomilerine odaklanılarak sistematik bir risk unsuru olarak değerlendirilebilecek pandeminin bu ekonomilerde yarattığı etkinin bulgularla ortaya konulması ile literatüre katkı sağlanacağı düşünülmüştür.

Tablo 1: 29.03.2021 Tarihine Kadar Gerçekleşen Toplam Vaka ve Ölüm Sayıları

	Ülke	Toplam Vaka Sayısı	Toplam Ölüm Sayısı
1	ABD	29.921.599	543.870
2	Fransa	4.472.071	94.042
3	İngiltere	4.333.046	126.592
4	İtalya	3.532.057	107.933
5	İspanya	3.247.738	74.420
6	Almanya	2.782.273	75.913
7	Hollanda	1.252.437	16.465
8	Kanada	961.083	22.852
9	Belçika	870.757	22.897
10	Portekiz	820.407	16.837
11	İsveç	780.018	13.402
12	İsviçre	589.486	9.577
13	Avusturya	533.511	9.006
14	Japonya	468.614	9.061
15	İrlanda	234.541	4.666
16	Danimarka	228.013	2.414
17	Norveç	90.934	656
18	Finlandiya	76.003	817
19	Singapur	60.300	30
20	Avustralya	29.260	909
21	Yeni Zelanda	2.137	26

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü, (<https://worldhealthorg.shinyapps.io/covid/>). Tablo, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Borsa endekslerinin COVID-19’a vermiş olduğu tepkiyi anlamak adına yapılan bu çalışma, yatırımcıların, fon yöneticilerinin, politika yapıcıların ve hükümetlerin gelecekte benzer durumların ortaya çıkması halinde piyasanın vereceği tepkiyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Ayrıca, çalışmanın sonuçlarının COVID-19’un gelişmiş ekonomiler üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmek için mali yardım paketleri, vergiler vb. araçlar kullanılarak geliştirilecek maliye ve para politikaları gibi ortak eylemlerin uygulanması açısından politika yapıcılara tutması beklenmektedir.

1. LİTERATÜR

COVID-19, 200'den fazla ülkede görülen uluslararası ölçekte bir salgın olması nedeniyle ülke ekonomilerine interaktif bir etki ile tesir etmektedir. Ekonomilerin hangi göstergelerine ve ne düzeyde etki yarattığını tespit etmek üzere ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok çalışma ele alınmıştır. Ele alınan çalışmalar, 11 Mart 2020'den bugüne kadar geçen sürecin finansal analiz için kısa bir dönem olarak kabul edilmesinden kaynaklı olarak kısa dönemde ortaya çıkan etkiye yönelik tespit ve değerlendirmeleri içermektedir. Ampirik bulgular ile belirlenen COVID-19'un ekonomiler üzerindeki etkisinin uzun dönemdeki yansımalarının ileride pek çok araştırmaya konu olacağı düşünülmektedir. Bugüne kadar literatüre katkı sağlayan araştırmalar COVID-19'un altın fiyatları (Gülhan, 2020), petrol fiyatları (Çevik, Yalçın ve Özdemir Yazgan, 2020), VIX endeksi (Sarı ve Kartal, 2020), dolar endeksi (Şit ve Telek, 2020), Bitcoin (Avşarlıgil, 2020; Gürsoy, Tunçel ve Sayar, 2020), borsa endeksleri (Hacıevliyagil ve Gümüş, 2020; Barut ve Yerdelen Kaygın, 2020; Çetin, 2020; Şenol ve Zeren, 2020), hisse senedi fiyatları (Bağcı, Çitak ve Şişman, 2020) üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Çalışmalar çoğunlukla panel regresyon, eş bütünleşme, nedensellik analizleri ile araştırma sorularına cevap aramışlardır.

Goodell (2020), daha önce yaşanmış büyük olayların finansal sistem ve piyasalar üzerinde yarattığı etkileri özetleyerek COVID-19'un etkisine yönelik araştırmalara ışık tutmayı amaçladığı çalışmada daha önce yaşanan salgınlar ya da küresel ölçekli pandemilerin finansal piyasalar üzerindeki etkisini ele alan literatürün çok sınırlı sayıda olduğunu ifade etmiştir. Tam olarak aynı olmasa da depremler, volkan patlamaları gibi doğal afetlere ve terör saldırıları gibi olaylara piyasaların hemen tepki gösterdiğine dikkat çekmiştir. Diğer büyük olaylarda olduğu gibi COVID-19'un da bazı sektörleri diğerlerine göre daha fazla etkileyeceğini öngörmüştür. Nitekim literatürde yer alan pek çok ampirik bulgu da bu öngörüye doğrulamaktadır. Topçu ve Gulal (2020) Türkiye'nin de içinde yer aldığı 26 adet gelişmekte olan ülkenin borsa endeksleri üzerinde döviz kuru, petrol fiyatı ve COVID-19 vaka sayılarının etkisini 10 Mart-30 Nisan 2020 dönemi için araştırmışlardır. 10 Mart-30 Mart döneminde vaka sayısındaki bir birimlik artışın hisse senedi piyasası performansında %0,153 birimlik bir düşüşe neden olurken; 10 Mart-10 Nisan döneminde etkinin %0,087'ye düştüğünü tespit etmişlerdir. Salgının ilk dönemlerinde alınan sıkı sağlık önlemlerinin tedarik zincirleri, ticari faaliyetler ve ülkeler arası hareketliliğe getirdiği sınırlamalardan dolayı gelişmekte olan ülkelerin ekonomik faaliyetlerini sekteye uğrattığını, bu durumun da doğrudan finansal piyasalara sıçrayarak piyasalarda düşüşle sonuçlandığını ifade etmişlerdir. Fakat gelişmekte olan ülkelerde para politikası otoritelerinin piyasaları canlandırma amaçlı genişletici politikalarının COVID-19'un borsa endeksleri üzerindeki etkisini azalttığını ampirik bulgularla göstermişlerdir. Erdem (2020) ise 75 ülkenin günlük borsa endeksleri ile COVID-19 vaka sayısı ve ölüm sayısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Daha önceki çalışmalardan farklı olarak nüfusu yoğun ülkelere ilişkin yanıtıcı sonuçlara ulaşılmaması adına milyon başına vaka sayısı ve ölüm sayısını kullandığını belirtmiştir. Elde edilen bulgulara göre milyon başına vaka sayısındaki artışın hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin ölüm sayısındaki artışın üç katı oranında olduğu, vaka sayısındaki artışın ölüm sayısı için bir gösterge olmasından dolayı ölüm sayısının dikkate alınacak yeni bir bilgi olarak algılanmadığını ifade etmiştir. Farklı bir etki alanı olarak Mira, Naqvi, Rahat ve Rizvi (2020), Avrupa'da COVID-19'un yönetilen fonlar üzerinde yarattığı etkiyi tespit etmek üzere bir çalışma ele almışlardır. Fonları, sermaye piyasası fonları, para piyasası fonları ve alternatif yatırım fonları olarak üç gruba ayırmışlardır. 31 Ekim-2 Haziran olarak belirtilen inceleme dönemini 4 ayı periyoda bölmüşlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre ele alınan tüm inceleme dönemi süresince risk sermayesi, gayrimenkul yatırımı gibi alternatif yatırım fonları içerisinde en çok yüksek performansı sosyal girişimcilik fonlarının gösterdiğini, pandeminin ilk aşamasında hazine fonlarının pozitif bir kümülatif getirisi var iken salgının artması ile getirinin negatife döndüğünü ifade etmişlerdir.

COVID-19'un finansal piyasalar üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla özellikle uluslararası çalışmalarda yoğun olarak kullanılan yöntemlerden birisi olay çalışmasıdır. Bu çalışmalardan birisinde Liu, Wang, He ve Wang (2020) Çin'de salgının ortaya çıkmasından itibaren 10 günlük süreçte Çin ve Asya borsalarında anormal getirinin söz konusu olup olmadığını olay çalışması ile hem tüm hisse senedi piyasası için hem de belirli sektörler için test etmişlerdir. İncelenen dönemde birikimli anormal getirilerin negatif

olduğu ve borsada istatistiksel olarak anlamlı bir düşüş olduğu, sektör endekslerine bakıldığında ise ilaç üretimi, donanım ve bilişim teknoloji sektörlerinde pozitif bir birikimli anormal getiri söz konusu iken taşımacılık, konaklama, yiyecek içecek sektörlerinde getirinin negatif olduğu tespit edilmiştir. Farklılaşan sonuçların yatırımcıların ilgili sektörlerle yönelik beklentilerini yansıttığını, Çin ekonomisinin ise tamamen koronavirüs salgınının etkisi altında olduğunu belirtmişlerdir. He, Sun, Zhang ve Li (2020) ise Çin borsasında COVID-19'dan taşımacılık, madencilik, elektrik, ısıtma ve çevre ile ilgili sektörlerin en yüksek derecede olumsuz etkilendiğini; imalat, bilgi teknolojileri, eğitim ve sağlık hizmetlerine ilişkin sektörlerin ise pozitif yönde etkilendiklerini belirtmişlerdir. Benzer amaçla bir başka çalışma Kandil Göker, Eren ve Karaca (2020) tarafından BIST sektör endeksleri için ele alınmış ve COVID-19'un pandemi ilan edilmesi ile 26 sektörün çoğunda negatif birikimli anormal getiri elde edildiği; özellikle spor, turizm ve taşımacılık sektörlerinde en yüksek negatif getirilerin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Alam, Alam ve Chavali (2020) ise Bombay Sermaye Piyasası (BSP)'nden rastgele seçtikleri 31 şirketin, Mart-Nisan 2020 dönemi karantina günlerini dikkate alarak hisse getirileri ile BSP 30 endeksi kapanış fiyatını karşılaştırmak suretiyle, olay gününü 24 Mart 2020 olarak tanımladıkları bir olay çalışması gerçekleştirmiştir. Karantina uygulamalarının hisse senedi performansları üzerindeki etkisini ortaya çıkaran ilk çalışmayı ele aldıklarını belirtmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre karantina süresince ele alınan şirketler için pozitif bir birikimli getirinin söz konusu olduğunu tespit etmişler; karantinanın hisse senedi performanslarında olumlu bir etki yarattığını ortaya koymuşlardır. Harabida ve Radi (2020), COVID-19'un sebep olduğu sağlık krizinin Fas finansal piyasaları üzerinde yarattığı etkiyi olay çalışması kullanarak tespit etmişlerdir. 24 Şubat-5 Mayıs 2020 dönemi Casablanca Menkul Kıymetler Borsasında işlem göre 72 şirketin günlük anormal getirilerini dikkate almışlardır. Ülkede pandemiye yönelik acil sağlık eylemlerinin başladığı gün itibarıyla ortalama anormal negatif getirilerin söz konusu olduğunu tespit etmişlerdir. Fas piyasalarında pandeminin çok hızlı ve ani bir etki yarattığını doğrulayan bulguların uzun olay penceresindeki tepkidense kısa olay penceresine odaklanılarak görüleceğini vurgulamışlardır. Bir başka olay çalışması Liu, Manzoor, Wang, Zhang ve Manzoor (2020) tarafından Japonya, Kore, Singapur, ABD, Almanya, İtalya, İngiltere vb. 21 öncü hisse senedi piyasası endeksi üzerinde COVID-19'un kısa dönemdeki etkisini tespit etmek amacıyla ele alınmıştır. COVID-19'dan etkilenen pek çok ülkenin hisse senedi piyasalarının pandemi ilanı ile birlikte düşüş gösterdiğini, diğer ülkelerle kıyaslandığında en yüksek negatif anormal getirilerin Asya ülkelerinde söz konusu olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmaya benzer bir diğer olay çalışması Pandey ve Kumari (2021) tarafından yapılmıştır. Pandey ve Kumari (2021) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borsa endeksleri üzerinde COVID-19'un etkisi araştırmışlardır. Araştırmacılar olay günü olarak DSÖ'nün COVID-19'u küresel salgın günü ilan ettiği tarihi (11 Mart 2020) dikkate alarak analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonuçları, gelişmiş ülkelerin borsa endekslerinin COVID-19'un küresel salgın ilanına gelişmekte olan ülkelerin borsalarından daha olumsuz etkilendiğini göstermektedir.

Literatürün incelenmesi sonucunda COVID-19 pandemisinin gelişmiş ülkelerin öncü borsa endeksleri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile inceleyen çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Çalışmalar çoğunlukla panel regresyon, eş bütünleşme, nedensellik analizleri ile araştırma sorularına cevap aramışlardır. Bu çalışmalar çoğunlukla tek bir sektöre veya tek bir pazara odaklanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları altın fiyatları (Gülhan, 2020), petrol fiyatları (Çevik, Yalçın ve Özdemir Yazgan, 2020), VIX endeksi (Sarı ve Kartal, 2020), dolar endeksi (Şit ve Telek, 2020), Bitcoin (Avşarlıgil, 2020; Gürsoy, Tunçel ve Sayar, 2020) gibi göstergeler üzerinden COVID-19'un etkisini analiz ederken, diğer çalışmalar ise borsa endeksleri (Hacıevliyagil ve Gümüş, 2020; Barut ve Yerdelen Kaygın, 2020; Çetin, 2020; Şenol ve Zeren, 2020), hisse senedi fiyatları (Bağcı, Çitak ve Şişman, 2020) üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.

Literatürde yapılan çalışmaların birçoğunda ülke düzeyinde bir farklılaşmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmada literatürdeki mevcut çalışmaların çoğunun aksine COVID-19 pandemisinin yalnızca sektörel (Kandil Göker, Eren ve Karaca, 2020; He, Sun, Zhang ve Li, 2020) veya bölgesel (Pandey ve Kumari, 2021; Topçu ve Gulal, 2020; Erdem, 2020; Liu, Wang, He ve Wang, 2020) etkisi değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerin öncü borsa endeksleri üzerindeki etkisi ülke bazında da incelenmiştir. Böylece küresel bir sonuç çıkarmaktan ziyade gelişmiş ülkelerin borsalarının COVID-19'dan nasıl etkilendiği

sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmada mevcut çalışmalardan farklı olarak gelişmiş ülkelerin borsalarında COVID-19'un etkisini tespit etmek için üç olay öncesi dönem, olay günü ve üç olay sonrası dönem olmak üzere 7 farklı pencerede birikimli anormal getiriler (CAR) hesaplanmıştır. Ayrıca literatürdeki çalışmalardan farklı olarak çalışmanın sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlılığı hem parametrik hem de parametrik olmayan testlere göre değerlendirilmiştir. Böylece daha sağlıklı sonuçların elde edileceği düşünülmüştür. Ayrıca çalışmanın olay çalışması literatürünü zenginleştirerek Türkçe literatürdeki eksikliğin giderilmesine bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, COVID-19'un gelişmiş ülkelerin borsa endekslerine yatırımcıların tepkisi "olay çalışması" (*event study*) yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu doğrultuda çalışma kapsamına MSCI ACWI endekste yer alan ülkeler ve önemli borsa endeksleri dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Tablo 2'de 22 gelişmiş ülke ve öncü borsa endeksleri gösterilmiştir. MSCI (Morgan Stanley Capital International-all-country world) ACWI endeks 23 gelişmiş 27 gelişmekte olan ülkelerin endekslerinin bir arada ölçüldüğü bir küresel endekstir. Endeks toplam 11 sektörde ve 3000'den fazla menkul kıymetin performansını ölçmektedir. Bu doğrultuda endeks halka açık şirketlerin %85'ini kapsamaktadır. MSCI ACWI endeksi günümüzde küresel olarak kabul gören birincil endekslerden biri konumundadır. Çalışmada anormal getirilerin (AR) hesaplanmasında karşılaştırma endeksi olarak MSCI ACWI endeksi dikkate alınmıştır.

Tablo 2: Gelişmiş Ülkeler ve Borsa Endeksleri

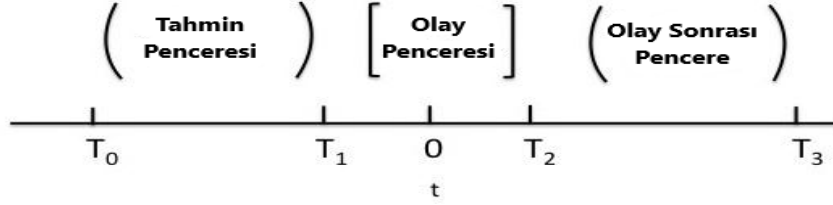
MSCI GELİŞMİŞ PİYASALAR ENDEKSİ					
GELİŞMİŞ PİYASALAR					
Amerika Ülkeleri		Avrupa Ülkeleri		Asya Ülkeleri	
Kanada	S&P/TSX	Avusturya	ATX	Avustralya	S&P/ASX-200
ABD	S&P 500	Belçika	BEL 20	Hong Kong	HANG SENG
		Danimarka	OMXC20	Japonya	NIKKIE 225
		Finlandiya	OMX Helsinki	Yeni Zelanda	NZX-50
		Fransa	CAC 40	Singapur	STI
		Almanya	DAX 30		
		İrlanda	ISEQ		
		İtalya	FTSE MIB		
		Hollanda	AEX		
		Norveç	OSEBX		
		Portekiz	PSI 20		
		İspanya	IBEX 35		
		İsveç	OMXS30		
		İsviçre	SMI		
		İngiltere	FTSE 100		

Kaynak: <https://www.msci.com/acwi> (Erişim Tarihi:10.01.2021).

Çalışmada analizler için kullanılan 22 ülkenin borsa endekslerinin günlük kapanış fiyatları 02.01.2019-30.04.2020 tarihleri arasındaki veriler www.finance.yahoo.com adresinden elde edilmiştir.

Bir olay çalışması yürütürken olay tarihi, olay penceresi ve tahmin penceresi zaman parametrelerinin belirlenmesi gerekir.

Şekil-1: Olay Çalışması Zaman Çizelgesi

Kaynak: Şekil yazarlar tarafından çizilmiştir.

Şekil 1’de bir olay çalışmasının zaman çizelgesi resmedilmiştir. Buna göre t=0 ilgili olayın bildirim tarihini ifade etmektedir. Bu çalışmada olayın bildirim tarihi olarak 11 Mart 2020 tarihi dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. 11 Mart 2020 tarihinin olay günü olarak seçilmesinin amacı DSÖ’nün COVID-19 salgını küresel salgın ilan etmesidir. $T_0 - T_1$ olay çalışmasının tahmin penceresini göstermektedir. $T_1 - T_2$ tahmin edilen olay penceresinin uzunluğunu göstermektedir. $T_2 - T_3$ ise olay sonrası dönemi göstermektedir.

Tahmin penceresinin uzunluğu literatürdeki çalışmalar dikkate alınarak t_{-120} ve t_{-30} olarak belirlenmiştir (Cheung, 2011; Curran ve Moran, 2007). Çalışmada olay penceresi olarak 7 pencere incelenmiştir. Olay öncesi dönem için (-20...0), (-10...0) ve (-5...0); olay günü için pandemi ilan tarihi olan 11 Mart 2020 (0...0); olay sonrası dönem için (0...+5), (0...+10) ve (0...+20) dönem dikkate alınarak birikimli olağanüstü getiriler (CAR) ve olağanüstü getiriler (AR) hesaplanmıştır. Çalışmada ayrıca günlük bazda tepkiyi ölçmek için (-30...+30) dönemdeki ortalama anormal getiriler (AAR) hesaplanmıştır.

Bir olay penceresi genel olarak 7 adımdan meydana gelmektedir (Basdas ve Oran, 2014). Bu adımlar sırasıyla, olayın tanımlanması, seçim kriterinin belirlenmesi, normal ve anormal getirilerin hesaplanması, tahmin prosedürünün seçimi, test prosedürü, ampirik sonuçlar ve sonuçların yorumlanmasıdır. Olay çalışması yönteminin uygulanmasında birçok farklı yöntem vardır. Dyckman ve diğerleri (1984) farklı modellerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında EKK piyasa modelinin daha iyi sonuçlar ortaya koyduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle çalışmamızda tahmin yöntemi olarak en küçük kareler (EKK) piyasa modeli tercih edilmiştir. Normal getiriler şu formülle hesaplanmıştır:

$$ER_{it} = \alpha + \beta RM_{mt} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

formülde α ve β EKK regresyon modelinin sabit ve eğim katsayılarını göstermektedir. RM_{mt} t gününde karşılaştırma endeksinin (MSCI ACWI) getiri oranını temsil etmektedir. α ve β katsayıları t_{-120} ve t_{-30} 90 günlük tahmin verileri ile hesaplanmıştır. Bu doğrultuda anormal getiriler şu şekilde hesaplanır:

$$AR_{it} = R_{it} - ER_{it} \quad (2)$$

formülde AR_{it} t gününde i endeksinin anormal getirisini temsil etmektedir. R_{it} t günündeki i endeksinin gerçek getirisini ve ER_{it} t gününde i endeksinin normal getirisini temsil etmektedir.

Karşılaştırma endeksinin ve tüm gelişmekte olan ülkelerin borsa endekslerinin gerçek günlük getirisini hesaplamak için logaritmik getiriler kullanılmıştır. Bu doğrultuda R_{it} şu şekilde hesaplanmıştır:

$$R_{it} = \ln \left(\frac{P_{it}}{P_{i,t-1}} \right) \times 100 \quad (3)$$

formülde P_{it} i endeksinin t günündeki fiyatını ve $P_{i,t-1}$ i endeksinin t gününden önceki fiyatını temsil etmektedir. Olay penceresi dönemindeki her bir gün için ortalama anormal getirileri (AAR) aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$AAR_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{it} \quad (4)$$

formülde AAR_t t günündeki ortalama anormal getiriyi ve N toplam endeks sayısını göstermektedir. Olay penceresi dönemine ait birikimli ortalama anormal getiriler ise şu şekilde hesaplanmıştır:

$$CAAR_{(\tau_1, \tau_2)} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n CAAR_{(\tau_1, \tau_2)} \quad (5)$$

formülde CAAR birikimli ortalama anormal getiriler, τ_1 olay penceresinin başlangıcını ve τ_2 olay penceresinin bittiği tarihi göstermektedir. Bu, birikimli ortalama olağanüstü getirinin, olay penceresi sırasındaki tüm olağanüstü getirilerin toplamı olduğu anlamına gelmektedir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak gelişmiş ülkelerin borsa endekslerinin ayrı ayrı ve tümü için tahmin dönemi ortalama anormal getirilerinin normal dağılım gösterip göstermedikleri Jarque-Bera testi ile tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, çalışmada Event Study Metrics (ESM) tarafından geliştirilen test istatistiklerine yer verilmiştir. Çalışmada hem parametrik hem de parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Parametrik testler olarak t-testi, Patell-z ve Boehmer, Musumeci ve Poulsen Testi; parametrik olmayan testler olarak Corrado Rank ve Sign test istatistikleri dikkate alınmıştır. Parametrik testler tahmin dönemi ortalama anormal getirilerin (AAR) normal dağılım varsayımı altında sağlıklı sonuçlar vermektedir. Buna karşın parametrik olmayan testler normal dağılım varsayımı gerektirmemektedir. Çalışmada tahmin dönemi (*estimation window*) ortalama anormal getirilerin (AAR) normal dağılıp dağılmadığını sınamak için Jarque-Bera normal dağılım testi kullanılmıştır. Tablo 3'te her ülkenin borsa endeksinin normallik testi gösterilmiştir.

Jarque-Bera normallik testi temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır;

H_0 : Seri normal dağılmaktadır.

H_1 : Seri normal dağılmamaktadır.

Tablo 2'de Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Norveç, Portekiz, İsveç, Hong Kong ve Singapur borsa endekslerinin tahmin dönemi anormal getiriler (AR) Jarque-Bera olasılık değerleri 0.05'den büyük olduğu için normal dağılım göstermektedir ve sonuçlar parametrik test sonuçlarına göre değerlendirilmelidir. Diğer ülkelerin borsa endeksleri ve gelişmiş ülkeler tümü ise normal dağılım göstermediğinden parametrik olmayan test sonuçlarına göre değerlendirilmelidir.

Tablo 3: Gelişmiş Ülkelerin Borsa Endekslerinin Tahmin Dönemi Anormal Getirilerin (AR) Tanımlayıcı İstatistikleri

ÜLKELER	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Prob.
Gelişmiş Ülkeler (Tümü)	4.82E-19	0.004036	-0.944355	7.106970	76.62911	0.000000
ABD	-3.85E-19	0.005877	-0.751347	4.066572	12.73375	0.001718
KANADA	3.08E-19	0.003427	-0.762430	4.256665	14.64153	0.000662
AVUSTURYA	-1.85E-18	0.007499	0.046749	3.954972	3.452672	0.177935*
BELÇİKA	3.01E-18	0.007441	-0.749577	4.981711	23.15490	0.000009
DANİMARKA	1.14E-18	0.008767	-0.114796	3.842567	2.859869	0.239325*
FİNLANDİYA	-1.70E-18	0.007725	-0.363700	3.565336	3.182689	0.203652*
FRANSA	-4.63E-19	0.007810	-1.224628	6.188478	60.61970	0.000000
ALMANYA	-2.48E-18	0.008177	-0.530857	5.806522	33.76426	0.000000
İRLANDA	-3.07E-18	0.009454	0.563033	4.205239	10.20234	0.006090
İTALYA	-6.17E-19	0.008097	-0.562341	4.926191	18.65670	0.000089
HOLLANDA	4.53E-19	0.007574	-0.725760	5.308814	27.89075	0.000001
NORVEÇ	8.05E-19	0.007520	-0.289590	3.418193	1.913751	0.384091*
PORTEKİZ	6.36E-19	0.006484	-0.019709	3.593562	1.327010	0.515043*
İSPANYA	2.10E-18	0.007915	-0.548885	4.345912	11.31216	0.003496
İSVEÇ	9.64E-20	0.008273	-0.314858	3.923677	4.686459	0.096017*
İSVİÇRE	-1.93E-19	0.006230	-0.759490	3.991167	12.33642	0.002095
İNGİLTERE	-8.10E-19	0.007766	-0.805332	6.107624	45.94336	0.000000
AVUSTRALYA	4.63E-19	0.007461	-0.849685	3.996362	14.55223	0.000692
HONG KONG	7.71E-19	0.009756	-0.219756	3.618602	2.159396	0.339698*
JAPONYA	3.31E-19	0.007750	0.204650	4.275601	6.730065	0.034561
YENİ ZELANDA	-1.45E-18	0.005458	-0.953095	5.486440	36.80977	0.000000
SİNGAPUR	-5.01E-19	0.005434	-0.507313	3.682517	5.607361	0.060587*

*p>0.05

Tablo-4: Olay Öncesi Dönem

Endeks	Pencere	CAR	t-test time-series	Patell-z	Corrado rank
S&P 500 (ABD)	[-20...0]	-0.2499	-8.9548***	-6.5371***	-2.3819**
	[-10...0]	-0.1620	-8.0217***	-5.2518***	-1.9372*
	[-5...0]	-0.1107	-7.4224***	-4.0594***	-1.2481
S&P/TSX (KANADA)	[-20...0]	-0.2488	-15.2921***	-10.6162***	-2.1056**
	[-10...0]	-0.2053	-17.4323***	-11.5291***	-2.1460**
	[-5...0]	-0.1538	-17.6869***	-10.2007***	-1.2481
ATX (AVUSTURYA)	[-20...0]	-0.2772	-7.9736***	-6.0820***	-2.9587***
	[-10...0]	-0.2219	-8.8177***	-6.5010***	-3.2995***
	[-5...0]	-0.1751	-9.4192***	-6.7481***	-3.3904***

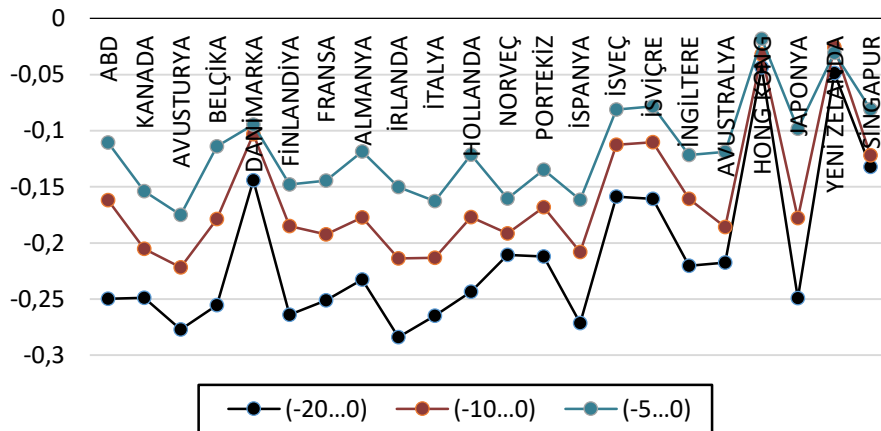
	[-20...0]	-0.2555	-7.4050***	-5.7538***	-2.4531**
BEL 20 (BELÇİKA)	[-10...0]	-0.1787	-7.1545***	-5.2397***	-1.7293*
	[-5...0]	-0.1139	-6.1780***	-4.1917***	-1.9762**
	[-20...0]	-0.1442	-3.5464***	-2.6814***	-2.2979**
OMXC20 (DANİMARKA)	[-10...0]	-0.1032	-3.5071***	-2.5443***	-2.2342**
	[-5...0]	-0.0946	-4.3550***	-3.2288***	-2.5943***
	[-20...0]	-0.2640	-7.3703***	-5.7406***	-2.8035***
OMX Helsinki (FİNLANDİYA)	[-10...0]	-0.1849	-7.1308***	-5.2044***	-2.1305**
	[-5...0]	-0.1479	-7.7260***	-5.4871***	-2.7067***
	[-20...0]	-0.2511	-6.9352***	-5.2613***	-2.3379**
CAC 40 (FRANSA)	[-10...0]	-0.1923	-7.3384***	-5.3509***	-1.9160**
	[-5...0]	-0.1445	-7.4647***	-5.1847***	-2.0511**
	[-20...0]	-0.2326	-6.1344***	-4.7193***	-2.4030**
DAX 30 (ALMANYA)	[-10...0]	-0.1773	-6.4618***	-4.7976***	-2.2066**
	[-5...0]	-0.1185	-5.8485***	-4.0332***	-1.7982*
	[-20...0]	-0.2839	-6.4770***	-4.9040***	-2.2128**
ISEQ (İRLANDA)	[-10...0]	-0.2138	-6.7389***	-4.9057***	-2.1927**
	[-5...0]	-0.1503	-6.4161***	-4.3992***	-2.2384**
	[-20...0]	-0.2648	-7.0546***	-5.2614***	-1.8473*
FTSE MIB (İTALYA)	[-10...0]	-0.2132	-7.8461***	-5.7038***	-2.0890**
	[-5...0]	-0.1629	-8.1157***	-5.6601***	-2.0699**
	[-20...0]	-0.2435	-6.9330***	-5.2841***	-2.2578**
AEX (HOLLANDA)	[-10...0]	-0.1770	-6.9625***	-5.0327***	-1.7777*
	[-5...0]	-0.1213	-6.4601***	-4.3350***	-1.7233*
	[-20...0]	-0.2107	-6.0419***	-4.3546***	-2.1427**
OSEBX (NORVEÇ)	[-10...0]	-0.1915	-7.5898***	-5.4747***	-3.1265***
	[-5...0]	-0.1605	-8.6102***	-6.2062***	-3.1095***
	[-20...0]	-0.2122	-7.0579***	-5.1212***	-1.4568
PSI 20 (PORTEKİZ)	[-10...0]	-0.1682	-7.7282***	-5.4201***	-1.2728
	[-5...0]	-0.1348	-8.3885***	-5.6715***	-1.8170*
	[-20...0]	-0.2713	-7.3933***	-5.6484***	-1.9274*
IBEX 35 (İSPANYA)	[-10...0]	-0.2081	-7.8330***	-5.7896***	-1.8054*
	[-5...0]	-0.1617	-8.2441***	-5.9154***	-2.0605**
	[-20...0]	-0.1589	-4.1423***	-3.2674***	-2.2078**
OMXS30 (İSVEÇ)	[-10...0]	-0.1126	-4.0565***	-3.1042***	-2.1927**
	[-5...0]	-0.0812	-3.9610***	-2.9944***	-2.4539**
	[-20...0]	-0.1607	-5.5628***	-4.3064***	-1.6571*
SMI (İSVİÇRE)	[-10...0]	-0.1104	-5.2805***	-3.9066***	-1.1067
	[-5...0]	-0.0782	-5.0646***	-3.5811***	-1.4704

FTSE100 (İNGİLTERE)	[-20...0]	-0.2203	-6.1186***	-4.5931***	-2.0476**
	[-10...0]	-0.1609	-6.1718***	-4.3548***	-1.5287
	[-5...0]	-0.1218	-6.3283***	-4.2383***	-2.0324**
S&P/ASX-200 (AVUSTRALYA)	[-20...0]	-0.2174	-6.2849***	-4.6313***	-1.8874**
	[-10...0]	-0.1859	-7.4239***	-5.3775***	-2.1305**
	[-5...0]	-0.1189	-6.4319***	-3.9692***	-1.2925
HANG SENG (HONG KONG)	[-20...0]	-0.0436	-0.9649	-0.6878	-0.3554
	[-10...0]	-0.0320	-0.9774	-0.6338	-0.3735
	[-5...0]	-0.0181	-0.7483	-0.2638	-0.2903
NIKKE 225 (JAPONYA)	[-20...0]	-0.2491	-6.9327***	-5.5452***	-2.1727**
	[-10...0]	-0.1780	-6.8448***	-5.1703***	-1.8192*
	[-5...0]	-0.0983	-5.1201***	-3.2535***	-0.8429
NZX-50 (YENİ ZELANDA)	[-20...0]	-0.0487	-1.9250*	-1.6009*	-0.8961
	[-10...0]	-0.0257	-1.4003	-1.0968	-0.4565
	[-5...0]	-0.0307	-2.2677**	-1.9587**	-1.1614
STI (SİNGAPUR)	[-20...0]	-0.1323	-5.2518***	-3.7078***	-1.1815
	[-10...0]	-0.1221	-6.6951***	-4.6531***	-1.2382
	[-5...0]	-0.0810	-6.0139***	-3.4516***	-1.0209

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4 ve Grafik 1 ayrı ayrı ülkelere göre COVID-19 salgınının DSÖ tarafından küresel salgın ilanından (11 Mart 2020) önceki (-20...0), (-10...0) ve (-5...0) dönemlerindeki birikimli anormal getiri (CAR) değerlerini göstermektedir. Hong Kong ve Yeni Zelanda borsalarının CAR değerleri hariç diğer borsaların CAR değerleri çoğunlukla hem parametrik hem de parametrik olmayan test istatistiklerine göre anlamlıdır. Bu doğrultuda gelişmiş ülkelerde olay tarihinden 20 gün önceki dönemde en yüksek kaybın İrlanda borsasında (%-28.39) gerçekleştiği görülmektedir. İrlanda borsasını sırasıyla Avusturya (%-27.72) ve İspanya (%-27.13) borsaları takip etmektedir. Aynı dönemde (-20...0) en düşük kayıp ise Hong Kong (%-4.36) borsasında yaşanmıştır. Hong Kong borsasını sırasıyla Yeni Zelanda (%-4.87) ve Singapur (%-13.23) borsaları takip etmektedir.

Grafik 1: Olay Öncesi Dönem (CAR Değerleri)

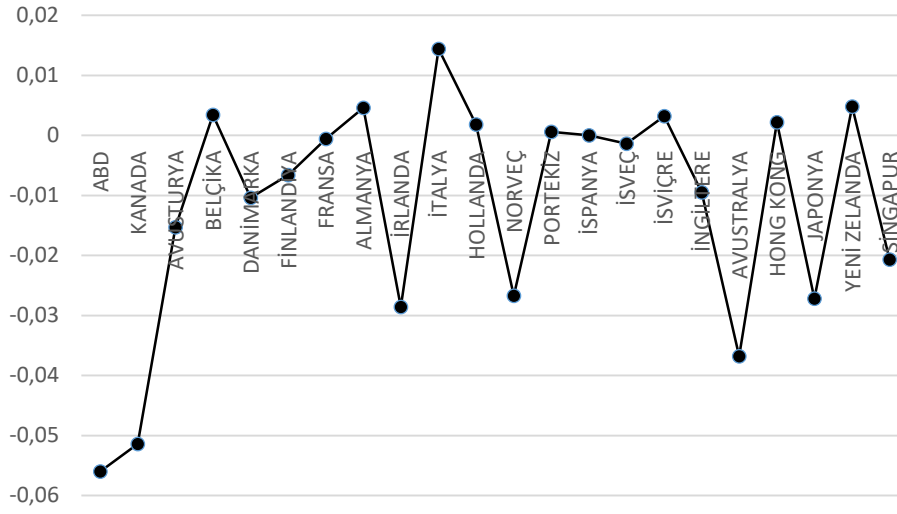
Olay tarihinden 10 gün önceki dönemde en yüksek kayıp Avusturya (%-22.19) borsasında görülmüştür. Avusturya borsasını sırasıyla İrlanda (%-21.38) ve İtalya (%-21.32) borsaları izlemiştir. En düşük kayıp ise Yeni Zelanda (%-2.57) ve Hong Kong (%-3.20) gerçekleşmiştir. Olay tarihinden 5 gün önceki dönemde ise en yüksek kayıp yine Avusturya (%-17.51) borsasında gerçekleşmiştir. Avusturya borsasını İtalya (%-16.29) ve İspanya (%-16.17) takip etmiştir. En düşük kayıp yine Hong Kong (%-1.81) ve Yeni Zelanda (%-3.07) borsalarında gerçekleşmiştir. Genel olarak olay (11 Mart 2020) öncesi dönemde analiz sonuçları bütün gelişmiş ülkelerin borsalarında yüksek kayıpların meydana geldiğini doğrulamaktadır. Buna ek olarak Amerika ve Avrupa borsaları Asya borsalarına göre daha yüksek kayıplar yaşamıştır. Bu durumun Asya bölgesi ülkelerinde COVID-19 vaka sayılarının Avrupa ve Amerika bölgesi ülkelere göre daha düşük olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Özellikle Yeni Zelanda ve Singapur'un COVID-19 salgınına karşı aldığı sıkı tedbirlerin önemli ölçüde etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 5: Olay Günü

Endeks	Pencere	AR	t-test time-series	Patell-z	Corrado rank
S&P 500 (ABD)	[0...0]	-0.0560	-9.2003***	-6.9921***	-1.6480*
S&P/TSX (KANADA)	[0...0]	-0.0514	-14.4843***	-11.0080***	-1.6003*
ATX (AVUSTURYA)	[0...0]	-0.0153	-2.0137**	-1.5311	-1.3306
BEL 20 (BELÇİKA)	[0...0]	0.0034	0.4466	0.3395	0.5277
OMXC20 (DANİMARKA)	[0...0]	-0.0104	-1.1774	-0.8952	-1.1930
OMX Helsinki (FİNLANDİYA)	[0...0]	-0.0066	-0.8455	-0.6429	-0.8718
CAC 40 (FRANSA)	[0...0]	-0.0006	-0.0764	-0.0581	-0.2294
DAX 30 (ALMANYA)	[0...0]	0.0046	0.5536	0.4209	0.6194
ISEQ (İRLANDA)	[0...0]	-0.0286	-2.9945***	-2.2768**	-1.4453
FTSE MIB (İTALYA)	[0...0]	0.0144	1.7527*	1.3327	1.4224
AEX (HOLLANDA)	[0...0]	0.0018	0.2380	0.1810	0.2982
OSEBX (NORVEÇ)	[0...0]	-0.0267	-3.5049***	-2.6649***	-1.5371
PSI 20 (PORTEKİZ)	[0...0]	0.0006	0.0950	0.0722	0.1835
IBEX 35 (İSPANYA)	[0...0]	0.0000	0.0014	0.0011	0.1376
OMXS30 (İSVEÇ)	[0...0]	-0.0014	-0.1688	-0.1284	-0.1835
SMI (İSVİÇRE)	[0...0]	0.0032	0.5111	0.3886	0.5735
FTSE100 (İNGİLTERE)	[0...0]	-0.0095	-1.2148	-0.9237	-1.1471
S&P/ASX-200(AVUSTRALYA)	[0...0]	-0.0368	-4.8742***	-3.7060***	-1.5830
HANG SENG (HONG KONG)	[0...0]	0.0022	0.2242	0.1705	0.3900
NIKKIE 225 (JAPONYA)	[0...0]	-0.0272	-3.4745***	-2.6418***	-1.5141
NZX-50 (YENİ ZELANDA)	[0...0]	0.0048	0.8753	0.6655	0.8030
STI (SİNGAPUR)	[0...0]	-0.0207	-3.7673***	-2.8644***	-1.4912

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Grafik 2: Olay Günü (AR)

Tablo 5 ve Grafik 2 ayrı ayrı ülkelere göre COVID-19 salgının DSÖ tarafından küresel salgını ilan (11 Mart 2020) tarihinde gelişmiş ülke borsalarında anormal getirileri (AR) gösterilmiştir. Buna göre en yüksek kaybın ABD (% -5.60) ve Kanada (%- 5.14) borsalarında olduğu görülmektedir. Avrupa ve Asya borsalarında ise çok yüksek kayıpların olmadığı görülmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı test sonuçları ise ABD, Kanada, Norveç ve Singapur AAR değerlerinde gözlemlenmiştir.

Tablo 6: Olay Sonrası Dönem

Endeks	Pencere	CAR	t-test time-series	Patell-z	Corrado rank
S&P 500 (ABD)	[0...5]	-0.2171	-14.5583***	-4.9077***	-1.3944
	[0...10]	-0.1827	-9.0455***	-3.9837***	-0.8138
	[0...20]	-0.0785	-2.8122***	-0.2860	-0.1720
S&P/TSX (KANADA)	[0...5]	-0.2681	-30.8255***	-12.6464***	-1.3944
	[0...10]	-0.1500	-12.7346***	-3.9483***	-0.4537
	[0...20]	-0.0889	-5.4654***	0.1127	0.7714
ATX (AVUSTURYA)	[0...5]	-0.3232	-17.3914***	-8.8755***	-3.4466***
	[0...10]	-0.1249	-4.9635***	-0.1045	-1.2243
	[0...20]	-0.0964	-2.7738***	0.5959	-0.5557
BEL 20 (BELÇİKA)	[0...5]	-0.1719	-9.3207***	-3.6221***	-0.7305
	[0...10]	-0.0601	-2.4060**	0.6548	0.8992
	[0...20]	-0.0332	-0.9633	1.0325	1.2215
OMXC20 (DANİMARKA)	[0...5]	-0.0696	-3.2019***	-1.5338	-1.3955
	[0...10]	-0.0534	-1.8147*	-0.6870	-0.0346
	[0...20]	0.0082	0.2023	0.8305	0.6708
OMX Helsinki (FİNLANDİYA)	[0...5]	-0.1830	-9.5564***	-4.3900***	-2.3415**
	[0...10]	-0.0784	-3.0250***	-0.3244	-0.3320
	[0...20]	-0.0361	-1.0069	0.9110	0.3855
CAC 40 (FRANSA)	[0...5]	-0.1829	-9.4494***	-3.9100***	-0.9834
	[0...10]	-0.0281	-1.0732	1.5653	0.8577
	[0...20]	-0.0408	-1.1280	0.6733	0.8661
DAX 30 (ALMANYA)	[0...5]	-0.1713	-8.4524***	-3.6893***	-1.4423
	[0...10]	-0.0322	-1.1738	0.7342	0.4150
	[0...20]	-0.0108	-0.2847	0.9596	0.7359
ISEQ (İRLANDA)	[0...5]	-0.3179	-13.5656***	-6.8216***	-2.2759**
	[0...10]	-0.1912	-6.0273***	-2.2497**	-0.2490
	[0...20]	-0.1737	-3.9623***	-1.5650	0.0951
FTSE MIB (İTALYA)	[0...5]	-0.0977	-4.8699***	-0.8473	0.6650
	[0...10]	0.0016	0.0574	1.9887**	2.1097**
	[0...20]	-0.0177	-0.4704	1.0110	1.3016
AEX (HOLLANDA)	[0...5]	-0.1658	-8.8305***	-3.8721***	-1.5266
	[0...10]	-0.0107	-0.4202	1.5892	0.4704
	[0...20]	0.0307	0.8737	2.1250**	1.2966

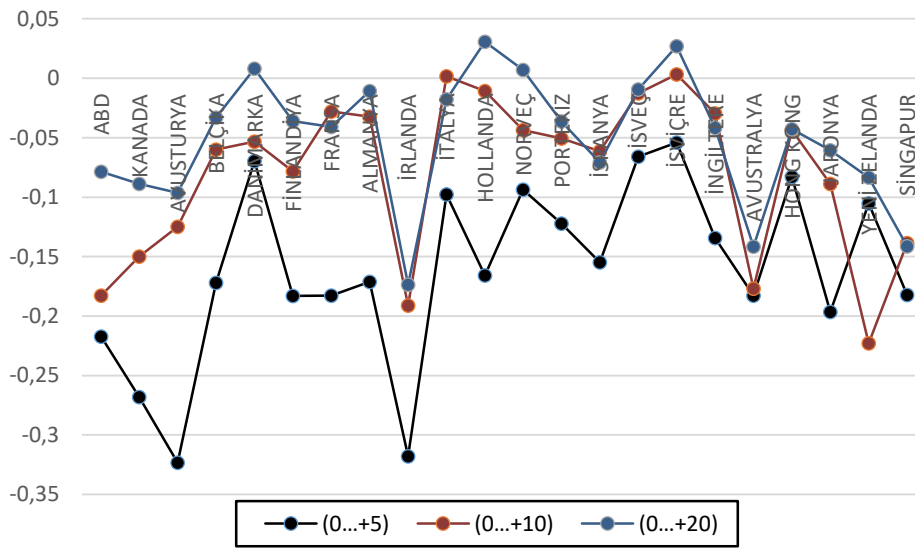
Tablo 6 Devamı: Olay Sonrası Dönem

	[0...5]	-0.0936	-5.0208***	-2.1769**	-1.0209
OSEBX (NORVEÇ)	[0...10]	-0.0437	-1.7312*	-0.0381	0.3597
	[0...20]	0.0070	0.1997	1.2141	1.1214
	[0...5]	-0.1222	-7.6054***	-2.7528***	-1.1614
PSI 20 (PORTEKİZ)	[0...10]	-0.0505	-2.3208**	-0.2171	-0.2075
	[0...20]	-0.0362	-1.2057	0.3482	0.2003
	[0...5]	-0.1547	-7.8835***	-1.9623**	-0.5620
IBEX 35 (İSPANYA)	[0...10]	-0.0614	-2.3118**	0.8264	0.9476
	[0...20]	-0.0709	-1.9331*	0.2667	0.8110
	[0...5]	-0.0659	-3.2123***	-1.0188	-0.5900
OMXS30 (İSVEÇ)	[0...10]	-0.0125	-0.4498	0.5607	0.1868
	[0...20]	-0.0095	-0.2467	0.5435	0.1252
	[0...5]	-0.0541	-3.5058***	-0.8274	0.0187
SMI (İSVİÇRE)	[0...10]	0.0032	0.1525	1.2868	0.5880
	[0...20]	0.0269	0.9328	1.6245	1.1264
	[0...5]	-0.1343	-6.9757***	-2.7008***	-1.1614
FTSE100 (İNGİLTERE)	[0...10]	-0.0295	-1.1325	0.5534	0.4496
	[0...20]	-0.0417	-1.1583	0.0807	0.8010
	[0...5]	-0.1827	-9.8798***	-3.7684***	-1.3487
S&P/ASX-200 (AVUSTRALYA)	[0...10]	-0.1768	-7.0594***	-3.2011***	-0.6433
	[0...20]	-0.1415	-4.0914***	-1.9867**	-0.7009
	[0...5]	-0.0828	-3.4254***	-1.9108**	-2.1822**
HANG SENG (HONG KONG)	[0...10]	-0.0435	-1.3285	-0.5772	-1.0791
	[0...20]	-0.0429	-0.9476	-0.2926	-0.5607
	[0...5]	-0.1964	-10.2245***	-5.8349***	-3.0720***
NIKKIE 225 (JAPONYA)	[0...10]	-0.0887	-3.4111***	-2.0300**	-1.6394*
	[0...20]	-0.0606	-1.6853*	-1.0850	-0.9362
	[0...5]	-0.1053	-7.7860***	-4.8674***	-1.5454
NZX-50 (YENİ ZELANDA)	[0...10]	-0.2229	-12.1675***	-7.7131***	-2.1305**
	[0...20]	-0.0835	-3.2972***	-0.9428	-0.3554
	[0...5]	-0.1823	-13.5348***	-7.5553***	-3.7182***
STI (SİNGAPUR)	[0...10]	-0.1387	-7.6043***	-4.8319***	-2.2412**
	[0...20]	-0.1414	-5.6132***	-3.6529***	-1.5419

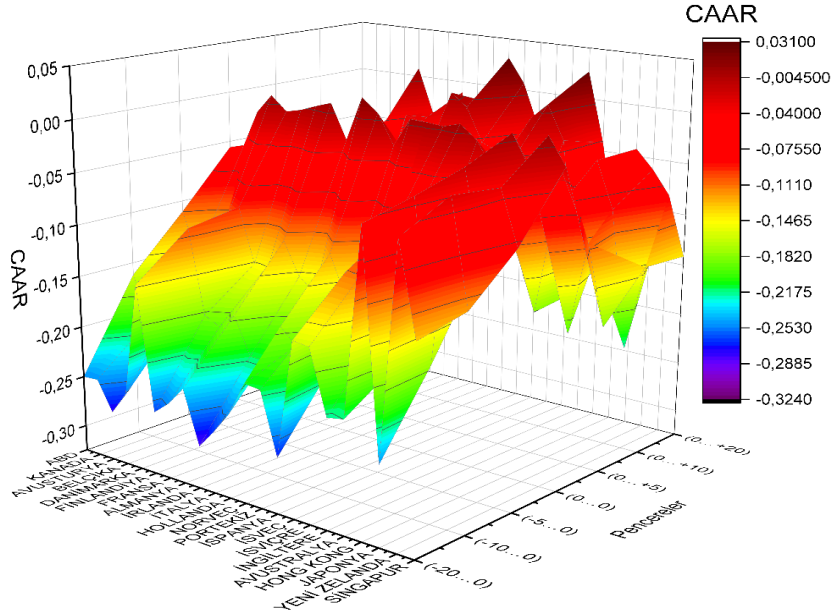
*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6 ve Grafik 3 ayrı ayrı ülkelere göre COVID-19 salgının DSÖ tarafından küresel salgını ilanından (11 Mart 2020) sonraki dönemde gerçekleşen birikimli anormal getirileri (CAR) her ülke için olay tarihinden 5, 10 ve 20 günlük dönemler için göstermektedir. Buna göre olay tarihinden 5 gün sonraki dönemdeki en yüksek kayıp Avusturya borsasında (%-32.32) gerçekleşmiştir. Avusturya borsasını %-31.79 CAR değeriyle İrlanda borsası takip etmiştir. (0...5) döneminde istatistiksel olarak anlamlı CAR değerleri ise Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, Portekiz, İsveç, Hong Kong, Japonya ve Singapur borsalarında gözlemlenmiştir. Genel olarak olay tarihinden 5 gün sonraki dönemde en yüksek kayıpların yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte olay tarihinden 20 gün sonraki dönemde İrlanda borsası hariç gelişmiş piyasalarda bir toparlanma yaşanmıştır.

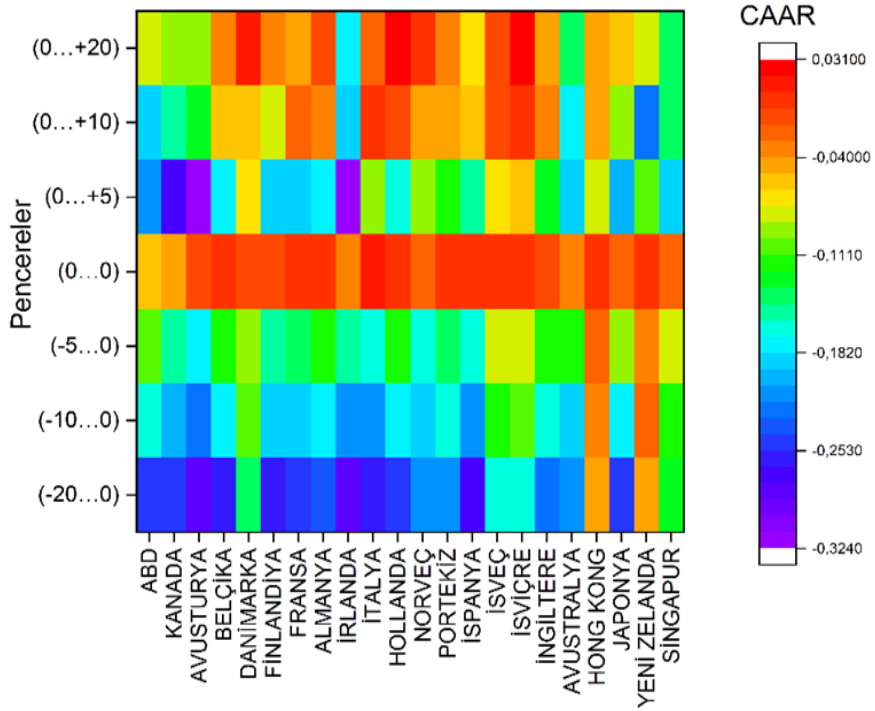
Grafik 3: Olay Sonrası Dönem

Grafik 4: Tüm Olay Pencerelerinde CAR Değerleri

Grafik 5: Tüm Olay Pencerelerinde CAR Değerlerinin Sıcaklık Dağılımı

Grafik 4'te X eksenli olay pencerelerini, Y eksenli ülkelerin borsa endekslerini, Z eksenli ise birikimli anormal getirileri (CAR) temsil etmektedir. Grafik 5 ise CAR değerlerinin farklı olay pencerelerinde sıcaklık dağılımını temsil etmektedir.

Tablo 7: Gelişmiş Piyasalar (-30, +30) Günlük AAR Değerleri

Pencere	AAR	Corrado Rank	Sign test	Pencere	AAR	Corrado Rank	Sign test
t_{-30}	0.0062	1.1120	4.0311***	t	0.0009	0.3445	0.9750
t_{-29}	0.0045	0.7675	2.7213***	t_{+1}	-0.0457	-1.9281**	-4.2639***
t_{-28}	-0.0124	-1.3492	-4.2639***	t_{+2}	-0.0046	-0.6775	-2.0810**
t_{-27}	0.0011	0.3001	1.8482*	t_{+3}	-0.0295	-1.3206	-2.9542***
t_{-26}	0.0160	1.7151*	4.4676***	t_{+4}	0.1048	2.2211**	4.4676***
t_{-25}	0.0229	1.9252**	4.4676***	t_{+5}	-0.0822	-2.1868**	-4.7005***
t_{-24}	0.0053	0.8075	2.7213***	t_{+6}	0.0955	1.9795**	4.0311***
t_{-23}	-0.0159	-1.6765*	-4.7005***	t_{+7}	-0.0119	-0.7647	-2.5176***
t_{-22}	-0.0088	-1.3006	-4.2639***	t_{+8}	0.0091	0.7246	1.8482*
t_{-21}	0.0046	0.7304	3.1579***	t_{+9}	0.0698	2.1725**	4.4676***
t_{-20}	0.0097	1.3878	3.5945***	t_{+10}	0.0476	2.0739**	4.4676***
t_{-19}	-0.0039	-0.7561	-3.8273***	t_{+11}	0.0447	1.7752*	3.5945***
t_{-18}	-0.0025	-0.5060	-2.0810**	t_{+12}	-0.0963	-2.0310*	-4.2639***
t_{-17}	-0.0033	-0.6903	-2.9542***	t_{+13}	-0.0125	-0.9290	-2.5176***
t_{-16}	-0.0027	-0.4059	-1.2079	t_{+14}	-0.0219	-1.3692	-3.3907***
t_{-15}	0.0070	1.1906	4.0311***	t_{+15}	-0.0041	-0.5917	-2.0810**
t_{-14}	-0.0043	-0.6875	-2.9542***	t_{+16}	-0.0120	-1.0334	-2.9542***
t_{-13}	-0.0023	-0.4902	-2.0810**	t_{+17}	-0.0049	-0.6189	-1.6444*
t_{-12}	-0.0371	-1.9581**	-4.7005***	t_{+18}	0.0678	2.1682*	4.4676***
t_{-11}	-0.0133	-1.3592	-3.3907***	t_{+19}	0.0088	0.8747	2.2848**
t_{-10}	0.0052	0.7018	1.8482*	t_{+20}	0.0115	1.1220	2.7213***
t_{-9}	-0.0042	-0.5688	-2.0810**	t_{+21}	-0.0292	-1.7008*	-4.2639***
t_{-8}	-0.0112	-1.2020	-3.3907***	t_{+22}	-0.0296	-1.6079	-3.8273***
t_{-7}	0.0111	1.2277	3.5945***	t_{+23}	-0.0296	-1.8295*	-4.7005***
t_{-6}	0.0365	1.9252**	4.0311***	t_{+24}	0.0063	0.6232	0.9750
t_{-5}	0.0235	1.7280*	4.0311***	t_{+25}	0.0041	0.5174	1.4116
t_{-4}	-0.0378	-1.7780*	-4.2639***	t_{+26}	0.0171	1.4736	3.5945***
t_{-3}	-0.0226	-1.8709*	-4.7005***	t_{+27}	-0.0289	-1.9395**	-4.7005***
t_{-2}	-0.0983	-2.2211**	-4.7005***	t_{+28}	-0.0069	-0.8690	-2.9542***
t_{-1}	0.0161	1.3221	3.5945***	t_{+29}	0.0180	1.6908*	4.4676***
t	0.0009	0.3445	0.9750	t_{+30}	0.0179	1.6894*	4.4676***

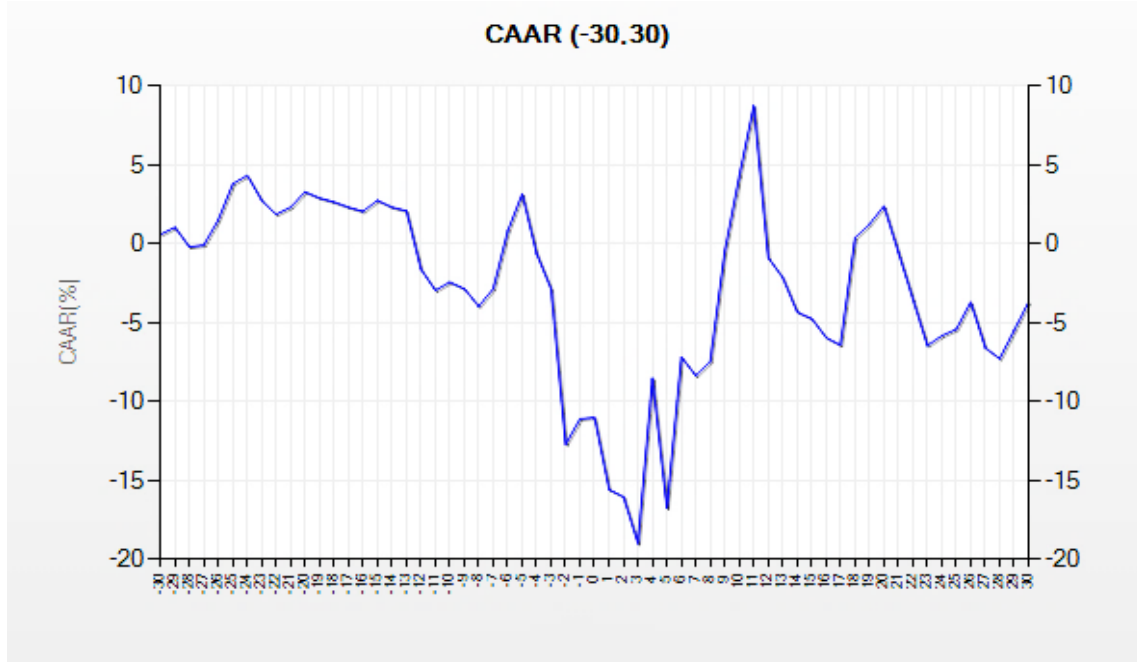
*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Grafik 4 ve 5'te gelişmiş ülkelerin borsa endeksleri için olay öncesi (-20...0), (-10...0) ve (-5...0) dönemlerindeki CAR değerleri güçlü yönde negatif olduğu görülmektedir. Ancak bu etkinin gücü olay tarihi

yaklaştıkça azalan (mor renkten yeşile doğru) bir trend izlemiştir. Olay öncesi dönemdeki CAR değerleri açısından en düşük kayıpların Danimarka, İsveç, İsviçre, Hong Kong, Yeni Zelanda ve Singapur borsalarında olduğu görülmektedir. Olay gününde ise ABD ve Kanada borsaları en yüksek kayıplar yaşamıştır. Diğer ülkelerin borsalarında ise güçlü yönde negatif bir CAR değeri gözlemlenmemiştir. Olay sonrası dönemde ise en yüksek negatif CAR değerinin olay tarihinden 5 gün sonraki dönemde gözlemlenmiştir. Bu etki ABD, Kanada, İrlanda, Avustralya ve Yeni Zelanda borsalarında devam ederken diğer ülkelerin borsalarında 5. günden sonraki dönemde bir toparlanma yaşanmıştır.

Tablo 7 gelişmiş ülkelerin tüm borsa endeksleri için -30 ve +30 dönemi arasındaki günlük ortalama anormal getirileri göstermektedir. Tablo 7'de AAR değerleri normal dağılım göstermediğinden sadece parametrik testlerden Corrado Rank ve sign test değerleri dikkate alınmıştır. Olay gününden önceki dönemlerde hem pozitif hem de negatif ve istatistiksel olarak anlamlı AAR değerleri gözlemlenmesine rağmen olay gününden 2 gün önceki dönemde güçlü yönde bir negatif (%-9.83) AAR değeri gözlemlenmiştir. Olay sonrası dönemde genellikle negatif AAR değerleri olmasına rağmen 4. ve 6. günlerde tepki alımlarının olduğu görülmektedir. 8. günden sonraki dönemde ise tepkinin giderek zayıfladığı görülmektedir.

Grafik 6: -30...+30 Günlük Ortalama Getiriler (Gelişmiş Piyasalar Tümü)

Benzer şekilde Grafik 6'da (-30...+30) dönemi için 61 olay penceresi gösterilmiştir. Olay tarihinden 5 gün önceki dönemde AAR değerlerinde önemli bir azalış olduğu görülmektedir. Bu azalış olay tarihinde ve olay tarihinden 3. güne kadar devam etmiş daha sonraki günlerde küçük dalgalanmalar yaşanmış ve olay tarihinden sonraki 8. günden itibaren piyasaların toparlanmaya başladığı ve olayın etkisinin zayıfladığı görülmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada COVID-19 (Koronavirüs) pandemisinin gelişmiş ülkelerin borsa endekslerine etkisi olay çalışması (*event study*) yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada MSCI ACWI endekste işlem gören 22 gelişmiş ülkenin borsa endeksleri dikkate alınmıştır. Çalışmada anormal getirilerin (AR) hesaplanmasında MSCI küresel endeksi temel alınmıştır. Anormal getirilerin hesaplanmasında tahmin

dönemi t_{-120} ve t_{-30} 90 gün olarak dikkate alınarak analiz gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda olay öncesi (-20...0), (-10...0), (-5...0); olay günü (0...0); olay sonrası (0...+5), (0...+10), (0...+20) olmak üzere toplam 7 olay penceresi belirlenmiş ve birikimli anormal getiriler (CAR) hesaplanmıştır. Ayrıca (-30...+30) dönemi tüm gelişmiş ülkelerin borsa endeksleri ile 61 günlük ortalama anormal getiriler (AAR) hesaplanmıştır.

Olay öncesi pencereleri incelendiğinde tüm olay pencerelerinde yüksek kayıpların olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla olay öncesi dönemde gelişmiş borsa endeksleri COVID-19 salgınından olumsuz etkilendiği görülmüştür. Olay öncesi pencerelerinin tümünde en yüksek getiri kaybı yaşayan ilk üç ülke içinde Avusturya'nın kesintisiz yer aldığı, en az getiri kaybı yaşayan borsanın Hong Kong olduğu tespit edilmiştir. Uzun olay pencerelerinde birikimli anormal getiriler (CAR), daha kısa olay pencerelerine göre daha yüksek kayıplar ortaya çıkarmıştır. Bölgesel düzeyde Asya ülkelerinin Avrupa ve Amerika ülkelerine göre daha az kayıp yaşadığı gözlemlenmiştir. Vaka ve ölüm sayıları dikkate alındığında bu durum şaşırtıcı değildir.

Olay günü anormal getiriler (AR) incelendiğinde, Amerika ülkelerinde pandemi ilanına borsaların güçlü yönde negatif bir tepki verdiği gözlemlenmiştir. Avrupa ve Asya piyasalarında yüksek AR değerleri gözlemlenmemiştir. Bununla birlikte hesaplanan AR değerlerinin büyük çoğunluğu istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Olay sonrası dönemde ise olay tarihinden 5 gün (0...+5) sonraki dönemde piyasaların panik havası içinde olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarımız daha uzun olay pencerelerinde ise (0...+10) ve (0...+20) piyasaların toparlanma yaşadığını doğrulamaktadır.

Tüm gelişmiş ülkelerin getirilerine bakıldığında ise olay tarihi sonrasındaki (11 Mart 2020) 4. günden başlayarak piyasaların güçlü yönde negatif bir tepki verdiği tespit edilmiştir. Olay tarihinden sonraki 4. günde ise güçlü yönde pozitif bir ortalama anormal getiri (AAR) olduğu görülmektedir. Bu dönemde birçok ülkenin Koronavirüs (COVID-19) salgınına karşı teşvik paketleri açıklaması ve diğer bazı ekonomik önlemler, piyasaların toparlanmasını sağlamıştır. Genel olarak elde edilen bulgular COVID-19 salgınının ortaya çıkardığı belirsizlik nedeniyle borsalarda panik satışlarına neden olduğu hakkında bulgulara işaret etmektedir. Çalışmanın sonuçları gelişmiş ülkelerin borsalarının COVID-19'un küresel salgın ilan edildiği (11 Mart 2020) tarihte ve tarih etrafındaki anormal getiriler göz önüne alındığında piyasaların yarı güçlü formda etkin olmadığını göstergesi olabilir.

Bu çalışmanın sonuçları genel olarak Pandey ve Kumari (2021), Topçu ve Gulal (2020), Erdem (2020), Liu vd. (2020), Kandil Göker vd. (2020), He vd. (2020) çalışmalarını destekleyici sonuçlar sunmaktadır. Bununla birlikte Pandey ve Kumari (2021) Topçu ve Gulal (2020), Liu, Wang, He ve Wang'ın (2020) çalışmalarında bu çalışmanın sonuçlarının aksine Asya borsalarının diğer bölgelere göre COVID-19 pandemisinde daha fazla olumsuz etkilediğini öne sürmüşlerdir. Literatürdeki çalışmaların bölgesel veya sektörel olarak farklı sonuçlar ortaya çıkarmasının arkasındaki neden araştırma tasarımlarının ve örneklemelerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma küresel düzeyde salgın hastalıklarla ilgili olay çalışması literatürünü zenginleştirmektedir. Çalışma aynı zamanda küresel bir pandemiyi yayılmasını engellemek için erken kısıtlamaların uygulanmasının potansiyel faydaları hakkında bir fikir vermektedir. Literatürde yer alan ülke bazlı çalışmalara bütüncül bir yaklaşım ile katkı sunulmasının yanında, özellikle gelişmiş ülke ekonomilerine odaklanılarak sistematik bir risk unsuru olarak değerlendirilebilecek pandemiyi bu ekonomilerde yarattığı etkinin bulgularla ortaya konulması ile literatüre katkı sağlanmıştır.

Çalışmada COVID-19 pandemisinin finansal piyasalarda kısa dönemdeki etkileri incelenmiştir. İlerleyen yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler hakkında COVID-19 pandemisinin uzun dönemli etkileri hakkında farklı analiz yöntemleri ile daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alam M. N., M. S. Alam, K. Chavali (2020), "Stock Market Response During COVID-19 Lockdown Period in India: An Event Study", *Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(7), 131-137, doi: 10.13106/jafeb.2020.vol17.no7.131
- Ang, C. S. (2015), *Analyzing Financial Data and Implementing Financial Models Using R*. New York, NY: Springer.
- Avşarlıgil, N. (2020), "COVID-19 Salgınının Bitcoin ve Diğer Finansal Piyasalar ile İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 665-682, doi: 10.29023/alanyaakademik, 735214.
- Bağcı, B., F. Çıtak, M. Y. Şişman (2020), "Koronavirüs Pandemisinin Havayolu Şirketlerinin Hisse Henetleri Üzerine Etkisi: Kantil-Kantil Regresyon Modeli Uygulaması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Special Issue*, 429-446, doi: 10.21547/jss.782043
- Barut, A., C. Yerdelen Kaygın (2020), "COVID-19 Pandemisinin Seçilmiş Borsa Endeksleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Special Issue*, 59-70, doi: 10.21547/jss.773237
- Basdas, U., A. Oran (2014), "Event Studies in Turkey", *Borsa Istanbul Review*, 14(3), 167- 188.
- Cheung, A. W. K. (2011), "Do stock Investors Value Corporate Sustainability? Evidence from an Event Study", *Journal of Business Ethics*, 99(2), 145-165.
- Curran, M. M., D. Moran (2007), "Impact of the FTSE4Good Index on Firm Price: An Event Study", *Journal of Environmental Management*, 82(4), 529-537.
- Çetin, A. C. (2020), "Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Türkiye'de Genel Ekonomik Faaliyetlere ve Hisse Senedi Borsa Endeksine Etkisi", *MAKÜ- Uyg. Bil. Dergisi.*, 4(2), 341-362.
- Çevik, E., E. C. N. Yalçın, S. Özdemir Yazgan (2020), "COVID-19 Pandemisinin Petrol ve Altın Fiyatları Üzerine Etkisi: Parametrik Olmayan Eşbütünleşme Sıra Testi", *Gaziantep University Journal of Social Science, Special Issue*, 633-646, doi: 10.21547/jss.787995
- Dyckman, T., D. Philbrick, J. Stephan (1984), "A Comparison of Event Study Methodologies Using Daily Stock Returns: A Simulation Approach", *Journal of Accounting Research*, 22, 1-30.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021), (<https://worldhealthorg.shinyapps.io/covid/>), E.T.: 29.03.2021.
- Elton, E. J., M. J. Gruber, S. J. Brown, W. N. Goetzmann (2009), *Modern Portfolio Theory and Investment Analysis*. John Wiley & Sons.
- Erdem, O. (2020), "Freedom and Stock Market Performance Durin COVID-19 Outbreak", *Finance Research Letters*, 36, 101671, doi: 10.1016/j.frl.2020.101671
- Fabozzi, F. J., P. P. Drake (2009), *Finance: Capital Market, Financial Management, and Investment Management*. Hoboken, New Jersey: Wiley.
- Fama, E. F. (1970), "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work", *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.

- Goodell, J. W. (2020), "COVID-19 and Finance: Agendas for Future Research", *Finance Research Letters*, 35, 101512, doi: 10.1016/j.frl.2020.101512
- Gülhan, Ü. (2020), "Kovid-19 Pandemisinin Altın Fiyatlarına Etkisi: ARDL Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 1111-1124, doi: 10.16951/atauniiibd.734850
- Gürsoy, S., M. B. Tunçel, B. Sayar (2020), "Koronavirüsün (COVID-19) Finansal Göstergeler Üzerine Etkileri", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 20-32, doi:10.46737/emid.730941
- Hacievliyagil, N., A. Gümüş (2020), "COVID-19'un En Etkili Olduğu Ülkelerde Salgın-Borsa İlişkisi", *Gaziantep University Journal of Social Science, Special Issue*, 654-664, doi: 10.21547/jss.742893
- Harabida, M., B. Radi (2020), "The COVID-19 Pandemic and Moroccan Financial Market: An Event Study", *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 7(2), 90-96, doi: 10.33094/8.2017.2020.72.90.96
- He, P., Y. Sun, Y. Zhang, T. Li, (2020), "COVID-19's Impact on Stock Prices Across Different Sectors—An Event Study Based on the Chinese Stock Market", *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10), 2198-2212.
- Kandil Göker, İ.E., B. S. Eren, S. S. (Karaca 2020), "The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on the Borsa Istanbul Sector Index Returns: An event Study", *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Special Issue*, 14-4, doi: 10.21547/jss.731980
- Liu, H., A. Manzoor, C. Wang, L. Zhang, Z. Manzoor (2020), "The COVID-19 Outbreak and Affected Countries Stock Markets Response", *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17, 2800, 1-19. doi: 10.3390/ijerph17082800
- Liu, H, Y. Wang, D. He, C. Wang (2020), "Short Term Response of Chinese Stock Markets to Outbreak of COVID-19", *Applied Economics*, doi: 10.1080/00036846.2020.1776837
- Mirza, N., Naqvi, B., Rahat, B., & Rizvi, S. K. A. (2020), "Price Reaction, Volatility Timing and Funds' Performance During Covid-19", *Finance Research Letters*, 36, 101657.
- Morgan Stanley Capital International, <https://www.msci.com/acwi>, E.T.: 10.01.2021.
- Pandey, D. K., V. Kumari (2021), "Event Study on the Reaction of the Developed and Emerging Stock Markets to the 2019-nCoV Outbreak", *International Review of Economics & Finance*, 71, 467-483.
- Sarı, S. S., T. Kartal (2020), "COVID-19 Salgınının Altın Fiyatları, Petrol Fiyatları ve VIX Endeksi ile Arasındaki İlişki", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 93-109, doi: 10.46790/erzisosbil.748181
- Şenol, Z., F. Zeren (2020), "Coronavirus (COVID-19) and Stock Markets: The Effects of the Pandemic on the Global Economy", *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 7(4), 1-16.
- Şit, A., C. Telek (2020), "COVID-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri", *Gaziantep University Journal of Social Science, Special Issue*, 1-13, doi: 10.21547/jss.742110
- Topçu M., O. S. Gulal (2020), "The Impact of COVID-19 on Emerging Stock Markets", *Finance Research Letters*, 36, 101691, 1-4. doi: 10.1016/j.frl.2020.101691
- Yahoo Finance (2021), www.finance.yahoo.com, E.T.:20.03.2021.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Gıda Perakendeciliğinde Dijitalleşme ve COVID-19’un Dijitalleşme Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma

Ferhan Gezici¹, Dilay Çelebi Gonidis², İsra Hatipoğlu³, Dilşad Evcı⁴, Fatma Selçuk⁵

Öz

COVID-19 pandemisi sırasında çevrimiçi hizmetlere olan talepteki artış; pandemi sonrası bir dünyada da perakende sektöründe çevrimiçi alışveriş sisteminin daha fazla ilgi göreceğine işaret etmektedir. Bu makale, dijitalleşme ile e-ticaretin yükselişine ve bu değişimin gıda perakende sektöründeki etkilerinin COVID-19 pandemisi ile hızlanmasına ilişkin tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, pandemi öncesinde de gündemde olan çevrimiçi alışverişin, pandemi sürecinde nasıl bir artış gösterdiği ve işletmelerin ne tür aksiyonlar aldığı sorularına cevap aranacaktır. Araştırma amacına uygun olarak, üç farklı kategorideki organize gıda perakende işletmeleri, Türkiye’nin en büyük metropol kenti olan İstanbul’dan seçilen örneklem ile derinlemesine görüşmelere dayalı olarak analiz edilmiştir. Araştırmanın öne çıkan bulguları, çevrimiçi alışverişe yönelen tüketici taleplerini pandeminin hızlandırdığı yönündedir. Ancak, pandeminin ilk dönemlerinde yaşanan çevrimiçi alışveriş talebinin artışı, normalleşme ile birlikte etkisini bir ölçüde kaybetmiştir. Dijital altyapısını önceden geliştirmiş olan işletmeler çevrimiçi alışveriş taleplerine daha kolay cevap verirken, sermayesi kısıtlı yerel marketlerin büyük bir bölümü ise çevrimiçi altyapıya yatırım yapmayı gerekli görmemiştir. Gıda perakende diğer perakende sektörlerine göre çevrimiçi alışverişin payının çok yükselmeyeceği ve sektörün geleceğinde hem fiziksel hem de sanal mağazacılığın yer alacağı anlaşılmaktadır. Yine de çevrimiçi satışların artması, gıda perakende işletmelerinin kent içindeki mekânsal ihtiyaçlarını değiştirecektir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, gıda perakende, e-ticaret, İstanbul.

A Qualitative Study to Determine Digitization in Food Retailing in Turkey and the Effects of COVID-19 on Digitization

Abstract

Increase in demand for online services during the COVID-19 pandemic indicates that the online shopping system will attract more attention in the retail sector in a post-pandemic world. This article aims to contribute to the discussions about the online shopping and the changes on the food retail sector with the COVID-19 pandemic. For this purpose, this article has given answers to the question of how online shopping has increased and what kind of actions businesses took during the pandemic process. According to the research objectives, organized food retail businesses in three different categories selected from Istanbul were taken as a sample and analyzed based on in-depth interviews. The significant findings of the research support the idea that the consumer demands for online shopping has been accelerated by the COVID-19 pandemic. However, the increase in online shopping demand in the early stages of the pandemic lost its effect to some extent with the normalization. While businesses that have previously developed their digital infrastructure can more easily respond to on-line shopping demands, most of the local markets with limited capital did not consider to invest in online infrastructure. It is understood that the online shopping in food retail will not increase much, when compared to other retail sectors. As a result, both physical and online shopping will take place in the future of the food retail sector. Nevertheless, increasing online sales will change the spatial needs of food retail businesses within the city.

Keywords: COVID-19, food retail, e-commerce, Istanbul.

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Prof.Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, gezicif@itu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5178-4982>

² Prof. Dr, İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Mühendisliği Bölümü, celebid@itu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7103-3868>

³ Araştırma Görevlisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, israhhatipoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6587-9795>

⁴ Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, dcelebi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5852-1069>

⁵ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Bölge Planlama Programı, fselcuk32@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9564-7998>

GİRİŞ

Aralık 2019'da Çin'de başlayan COVID-19 pandemisinin şok etkisi ve salgını durdurmak için alınan önlemler, ülke ekonomilerinin kiminde durgunluk, kiminde ise küçülmeye sebep olan ve devam eden büyük bir küresel ekonomik kriz yaratmıştır. Dünyada hızla üretilen raporlar, en fazla etkilenen ve etkilenmesi muhtemel sektörleri konaklama-yiyecek hizmetleri, perakende-toptan ticaret, sanayi, gayrimenkul ve idari hizmetler olarak belirlemiştir (International Labor Organization [ILO], 2020; Stephany, Stoehr, Darius, Neuhäuser, Teutloff ve Braesemann, 2020). Ülkeler belirli düzeyde üretime devam etme yönünde tedbirlerini geliştirirken, seyahatlerin sınırlanması, daha da ötesi ülke kapılarının kapanması, perakende sektörünün önemli bir kısmının, restoran ve eğlence yerlerinin sosyal mesafe kuralı gereği kapanması büyük bir arz şoku olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın, sağlık sektörü ve gıda perakende talebin en yüksek olduğu sektörler olarak öne çıkmaktadır (Önemli, 2020; Jones, 2020). Oldukça kısa sürede yaşanan tüm bu değişimler, kent yaşamı ve ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır.

Günümüzde gıda üretimi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortalama olarak GSYİH'nin %12'sini oluşturan canlı bir sektör durumundadır (Bakalis, Valdramidis, Argyropoulos, Ahrne, Chen, Cullen, Cummins, Datta, Emmanouilidis, Foster, Fryer, Gouseti, Hospido, Knoerzer, LeBail, Marangoni, Pingfan, Schlüter, Taoukis, Xanthakis ve Van Impe, 2020). Perakende sektörünün diğer alanlarına göre gıda perakende sektörünün, COVID-19 pandemisinde daha az etkilendiği, karantina döneminde dahi faaliyetlerine devam ettikleri bilinmektedir. Nielsen Perakende Endeksi verilerine göre pandeminin ilk yarısında gıda dışı perakende %34 düşüş yaşarken, gıda perakendenin %33 büyüdüğü görülmektedir (Anonim, 2020a). Öte yandan, pandemi öncesinde de farkındalığın arttığı gıda güvenliği ve sağlıklı gıdaya erişimin önemi, pandemi ile daha da görünür bir hal almıştır. Bu doğrultuda, esasen talebin düşmediği, ama yeni koşullar karşısında zorluklarla karşılaşan gıda perakende sektörünün analiz edilmesi, sorunlarının tespit edilmesi ve geleceğe yönelik olası aksiyonların planlanması kritik öneme sahiptir.

Türkiye'de de karantina ve "Evde Kal" uygulamaları (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020a), zorunlu olmayan işletme faaliyetlerinin kısıtlanması veya kapanma kararları (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020b) ve bireylerin tüketim davranışlarındaki değişiklikler perakende sektörünün krize adapte olabilmesi için yeni stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmıştır. NACE Rev 2'li kodlara göre ilgili sektörün istihdam ve işletme sayısı açısından Türkiye'de (istihdamın %9,27'si) ve bu çalışmanın yürütüldüğü İstanbul'da (istihdamın %9,15'i, işletmelerin %14,45'i) en yüksek paya sahip olduğu bilinmektedir (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2018). Gıda perakende sektörünün gıda dışı perakendeye göre, COVID-19 pandemisinde negatif yönde daha az etkilendiği düşünülmeyle birlikte, gıda endüstrisinin savunmasız ve kırılgan bir yapıda olduğu unutulmamalıdır (Anonim, 2020b; Teodoro, 2020).

COVID-19 pandemisinin hem arz hem talep yönüyle yarattığı şok, gıda perakende sektöründe de üretim ve tedarikle ilişkili olarak arzı yönetebilme ve müşteriye yönelik olarak da talebi karşılayabilme konusunda kritik önemdedir. Örneğin, pandemi sırasında çevrimiçi hizmetlere olan talepteki artış; pandemi sonrası bir dünyada da gıda perakende sektöründe çevrimiçi alışveriş sisteminin daha fazla ilgi göreceğine işaret etmektedir (Hobbs, 2020). Bu değişime kısa vadede çevrimiçi hizmet sunulması bir çözüm gibi görünürken, uzun vadede ise belirli mağazaların kapatılarak, depolar üzerinden mikro dağıtım yapılması bir cevap olabilir.

Bu makale, dijitalleşme ile e-ticaretin yükselişini ve bu değişimin gıda perakende sektöründeki etkilerinin, COVID-19 pandemisi ile hızlanmasına ilişkin tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, pandemi öncesinde de gündemde olan çevrimiçi alışverişin, pandemi sürecinde nasıl artış gösterdiği ve işletmelerin aksiyonlarını nasıl etkilediği sorularına cevap aranacaktır. Türkiye'de de COVID-19 ve gıda ile ilişkili çalışmalar (Akbulduk ve Özgür, 2021; Akkan ve Bozkurt, 2020; Alanlar, 2021; Hatipoğlu, 2021; Şen, 2020) olmakla birlikte, bilginiz dahilinde pandemiyi gıda perakende sektörüne doğrudan etkilerine ilişkin çalışma yoktur. Hacıoğlu ve Sağlam (2021), İri (2021), Güven (2020) Kocaman, Kocaman ve Teyin (2021)'nin çalışmaları, Covid-19 pandemisinin tüketici tercihlerini değiştirdiği ve çevrimiçine yönelmenin arttığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, bu eğilime sektörün nasıl tepki vereceği kritik olmakta ve bu makaleye konu araştırmanın gerekliliğini desteklemektedir. Bir sonraki bölümde, e-ticaretin

yükselişi ve perakende sektöründeki etkilerine ilişkin bir literatür değerlendirmesi yapılmış, araştırmanın yönteminin açıklanmasının ardından, İstanbul'da konumlanmış 22 gıda perakende işletmesi ile yapılan derinlemesine görüşmelere dayalı olarak araştırma bulguları sunulmuştur.

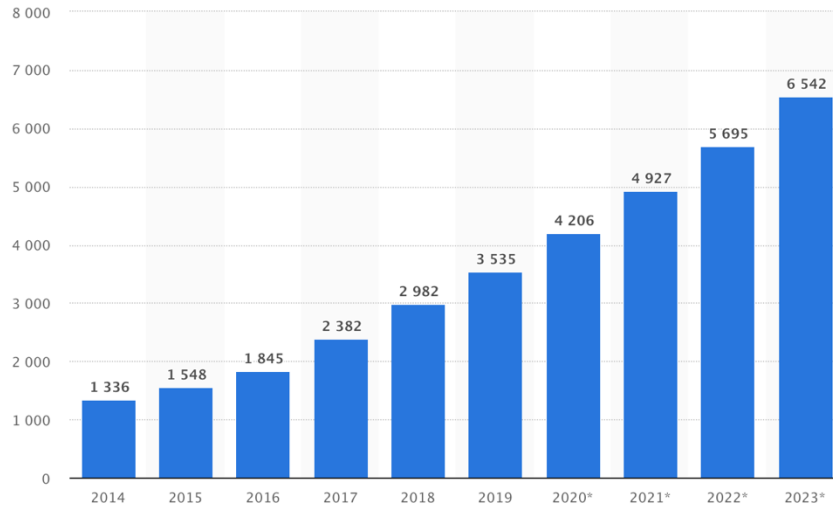
1. PERAKENDE VE GIDA PERAKENDE SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME

1.1. E-ticaretin Yükselişi ve COVID-19 Pandemisinin Perakende Sektörüne Etkileri

21. y.y. dijitalleşme ile hem dünya ekonomisinde hem de günlük yaşamda hızlı ve kritik değişimleri neden olmaktadır. Teknoloji şirketleri, bugün pek çok ülkenin ulusal gelirini aşan gelirleri ile dünyaya egemen olurken, bir yandan da sürekli değişen ve gelişen yeni teknolojiler-sürümler ile tüketimi teşvik etmektedir. Teknolojinin, ekonomik büyüme ve verimlilik üzerindeki etkileri çoğunlukla ekonomistler tarafından olumlu görülmeyle birlikte, Acemoğlu (2018)'nin yaklaşımı, konunun bu kadar basit olmadığına vurgu yapmaktadır. Acemoğlu (2018)'na göre çalışanların, daha önce yaptıkları işlerde verimlerini artıracak "kolaylaştırıcı teknolojiler", maaşları ve işgücü talebini de arttırmaktadır. Ancak çok amaçlı, yeniden programlanabilir robotların otomotiv montaj hatlarında kullanılması gibi sıradanlaşan "ikame teknolojiler" ise çalışanların işlerini elinden almakta ve bu durum, maaşları düşürüp, insanları işsiz bırakmaktadır (Bloomberg, 2018).

Teknolojinin, bir kent veya bölge ekonomisi üzerindeki etkileri tartışılırken, ekonomik büyüme, verimlilik ve istihdama yönelik etkiler ele alınmaktadır. Öte yandan dijitalleşme, teknolojinin sağladığı altyapı ile ekonomiyi etkilediği gibi, insanların gündelik hayatında pek çok şeyin hızlıca değiştiği kolaylaştırıcı bir rol de oynamaktadır. Kamu kurumları ile olan ilişkiler e-devlet üzerinden, bankacılık işlemleri e-bankacılık olarak, seyahat rezervasyonları çevrimiçi yapılabilirken, bazı iş kollarının alanı daralmakta veya ortadan kalkmaktadır. Benzer şekilde, e-ticaretteki artış özellikle genç nüfus, eğitim düzeyi ve teknoloji okuryazarlığının daha yüksek olduğu ülke ve kentlerde dikkati çekmektedir. Pandemi öncesinde de küresel e-ticaret hacmindeki artış (Şekil 1), perakende sektöründe ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği kentlerde yeni organizasyonlar ve mekânsal ihtiyaçları ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 1: Küresel E-Ticaret Hacminin Değişimi (milyar dolar)

* Belirtilen yılların verisi tahminidir.

Kaynak: Anonim (2020c)

E-ticaretin ilk zamanlarında, çevrimiçi satış mağazaları da geleneksel ticarete olduğu gibi ürünleri toptan alıp, belirli bir kâr marjı ile tüketicilere satmaktadır. Amazon¹ ve ardından Alibaba dramatik şekilde yenilikçi iş modelini uygulamaya geçirmiş ve platformlarını üçüncü şahıs tüccarlara açmıştır. Bu modelde,

bir sanal pazar alanı olarak hizmet sunan platformlar hiçbir ürünü satın almadan yalnızca satılan üründen işlem ücreti almaktadır. Bu platformları kullanan, özellikle küçük ve orta boy işletmelerin avantajları ise, daha yaygın bir pazara ulaşmak için görünürlüklerini arttırmak ve küresel lojistik sistemine erişmek olarak belirtilmektedir. Özellikle bu model uygulamalarının, kitap ve CD gibi, müşterinin görerek, dokunarak almasının görece gerekmediği, daha az sürprizli ürünlerle başladığı da bilinmektedir (Moriset, 2020). Çevrimiçi alışverişin, tüketiciler için en büyük avantajı ise, ürünün maliyeti ve çeşitliliğini göz önüne alarak her zaman, her yerde, her şeyi satın alabilecek olmasıdır. Öte yandan, Amazon'un, bir müşterinin satın aldıklarını analiz eden ve benzer satın alma geçmişine sahip kişilerin satın aldığı diğer ürünleri öneren filtreleme teknolojisini kullanması da tüketicinin takibe alınmasını getirmiştir (Mellahi ve Johnson, 2000). Genel olarak e-ticaretin ekonomik etkisine bakıldığında ise, talebi ve tüketimi arttırarak ekonomiyi canlandırdığı belirtilmektedir (Jha, 2019).

E-ticaretin küresel çapta etkilediği coğrafyalardan kent ölçeğine inildiğinde, tüketici alışkanlıklarındaki değişimle birlikte artan çevrimiçi alışveriş, perakende sektörü işletmeleri için yeni iş modeline yönelik aksiyonları gerekli kılmıştır. 90'ların sonunda ilk kez kullanılmaya başlanan çevrimiçi mağazacılık ile tüketicilere çevrimiçi olarak sipariş ettikleri ürünlerin evlerine kadar getirilmesi veya ürünleri mağazadan veya belirlenmiş bir toplama noktasından teslim alma olanağı veren hizmetler kullanılmaya başlanmıştır (Saunders, 2018). 2009 yılına gelindiğinde ilk karanlık mağaza (dark store) Tesco tarafından Birleşik Krallık'ta açılmıştır (The Daily Telegraph, 2009). Karanlık mağaza, *karanlık süpermarket* veya "*dotcom center*" terimi, yalnızca çevrimiçi alışveriş için hizmet veren bir perakende satış mağazasını veya dağıtım merkezini ifade etmektedir. Halka açık olmayan karanlık bir süpermarketin içi, yiyecek ve diğer perakende ürünleri içeren raflardan oluşan koridorlarla geleneksel bir süpermarkete benzese de mağazalar ana cadde veya alışveriş merkezlerinde değil, daha çok iyi ulaşım bağlantıları için tercih edilen bölgelerde yer almaktadır (Anonim, 2021a).

Bakalis vd. (2020)'nin belirttiğine göre, süpermarket raf alanı her zaman sınırlı olduğundan geçmişte süpermarketlerde raf alanı elde etmek için mücadele eden küçük üreticiler, çevrimiçi alışveriş imkanları sayesinde görülebilir olmuş ve tüketicinin gıda ürünü seçimleri daha demokratikleşmiştir. Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan sektörün işleyişi ve başarısı, mekâna ve zamana göre şekillenen tüketici davranışlarına (Sheth, 2020) diğer bir deyişle talebe cevap verebilmesine göre belirlenmektedir (Grewal, Krishnan, Levy ve Munger, 2010; Hübner, Kuhn ve Sternbeck, 2013).

Pandemi sürecine ilişkin olarak, bulaşma riski nedeniyle uygulanan sosyal mesafe kuralları, karantina uygulamaları, evde geçirilen sürenin artması ve restoranların kapanması, oldukça karmaşık olan tüketici davranışlarını birçok açıdan değiştirerek yeni alışkanlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Borsellino, Kaliji ve Schimmenti, 2020; Li, Hallsworth ve Coca-Stefaniak, 2020). Özellikle pandemiyi başlarında, stoklama, tüketicinin temel ve zorunlu ürünlere yönelmesi, çevrimiçi kanalların tercih edilmesi, yerel ve sağlıklı ürünlere artan talep, değişen marka tercihleri, alışverişte geçirilen sürenin azalması, alışveriş miktarının artması ve alışveriş yapılan yerin farklılaşması bu değişimlerin başında gelmektedir (Arora, Charm, Grimmelt, Ortega, Robinson, Sexauer ve Yamakawa, 2020; Wang, Xu, Schwartz, Ghosh ve Chen 2020; Martin-Neuning ve Ruby, 2020; Borsellino vd., 2020; Li vd., 2020).

UNCTAD'ın 9 ülkeyi (Brezilya, Çin, Almanya, İtalya, Güney Kore, Rusya, Güney Afrika, İsviçre ve Türkiye) kapsayan COVID-19 ve çevrimiçi alışveriş ilişkisi analizinde, COVID-19 sırasında çevrimiçi alışverişteki artışların ülkeler arasında farklılık gösterdiği; en fazla artışın Çin ve Türkiye'de olduğu belirtilmiştir (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2020). Pandemi, pek çok sektörde olduğu gibi perakende sektöründe de dijitalleşme sürecini hızlandırmıştır (McKinsey & Company, 2020a; Popov, 2021) çünkü e-ticaret yaygın olarak kalabalık olan yerlerde bulaşabilecek her türlü viral hastalık riskini azaltmaktadır.

Fiziksel perakendede maliyetlerin giderek artması, dijitalleşme ile beraber e-ticaretin büyümesi ve değişen tüketici davranışları, fiziksel perakendeciliğin geleceği hakkında çeşitli tartışmalara neden olurken, iş modelinde dönüşümler yaratmıştır (McKinsey & Company, 2020b; KPMG, 2021). İşletmelerin mevcut kanallarına yeni kanallar ekleyerek tek kanallı modellerden, çoklu kanallara (multi-channel), oradan da

bütüncül kanallara (omnichannel) geçişi, bu sürece uyum stratejileri arasında yer almaktadır (Verhoef, Kannan ve Inman, 2015).

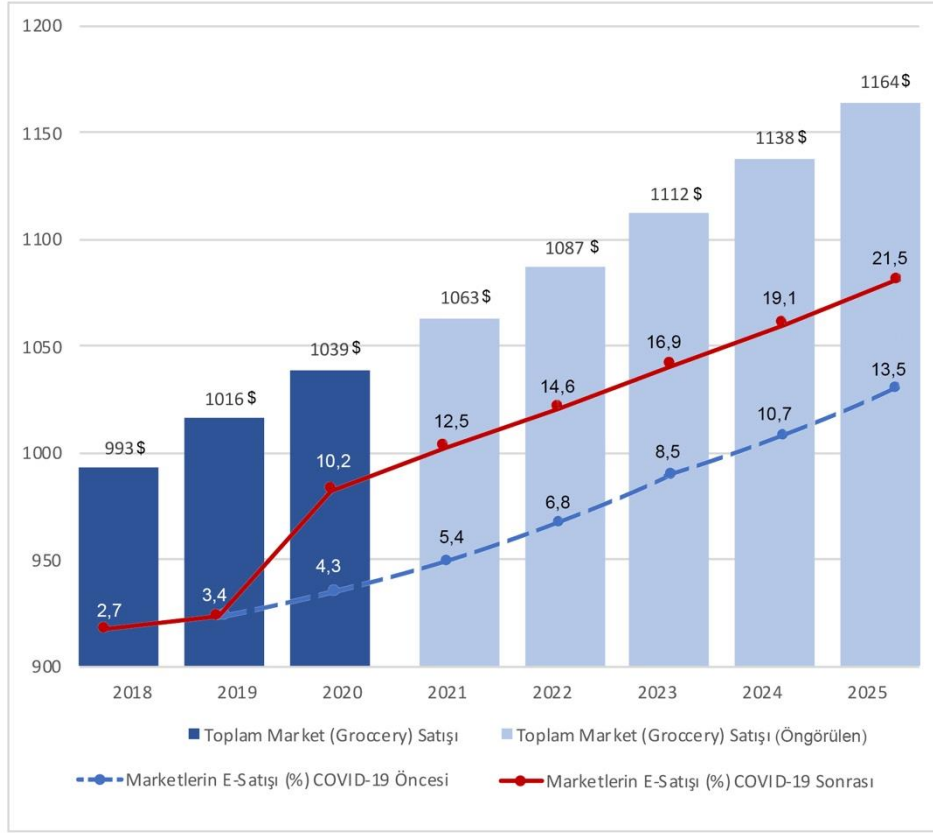
1.2. Perakendecilikte Tek Kanaldan Çok Kanala Yönelim

Artan e-ticaretin, bir diğer kanalın -özellikle fiziksel kanalın- sonu olmadığına dair tartışmalar bulunmaktadır (Nielsen, 2015). Fiziksel olanla çevrimiçi kanalları birleştirmenin önemli bir strateji olduğu ve bunun hem işletmeler hem de müşteriler için tercih edilen bir model olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Amazon'un 431 mağazası olan bir zinciri satın alması (Thompson, 2017), Çin'deki perakende markası JD'nin beş milyon mağaza inşa edeceğini duyurması gibi örnekler bu kapsamda değerlendirilebilir (Bala, 2020). Aynı zamanda, Wyman (2018)'nin yaptığı çalışmanın sonuçları, bütüncül kanallı (omnichannel) olmanın müşteri memnuniyet düzeyini yükselttiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre, bunun temel nedeni müşterilerin içerik bilgisinin yanında, ürünle fiziksel teması da önem vermesidir. Ancak çevrimiçi perakende deneyimlerinin de örneğin, siparişlerin hazırlanması ve teslimatına ilişkin artan maliyetler yanısıra yasal ve güvenlik sorunları gibi sorunları bulunmaktadır. Pandemiden bağımsız düşünüldüğünde, özellikle teslimatta müşterilerin evde beklemek zorunda olması veya ürünlerini belirli bir noktadan almaları, birçok müşteri için uygun ve tercih edilir olmamaktadır. Gıda perakende özelinde ise, ortalama bir haftalık mağaza maliyetini %10'u kadar artıran bir teslimat maliyeti konunun yaygınlaşmasında önemli bir engel oluşturmaktadır (Wyman, 2018).

Çok kanallı yapılarda maliyetlerinin yanı sıra, aynı anda faaliyete alınarak uygun iş modellerinin belirlenmesi de kolay bir süreç olmamaktadır (Hübner, Holzapfel ve Kuhn, 2016a). Çünkü kanallar arası gereklilikler farklılaşmakta ve işletmeler her kanalla uyumlu olabilecek modellere ihtiyaç duymaktadır (Lang, 2010). Örneğin çevrimiçi bir kanalı eklemek ve yönetmek, sistemi fiziksel olarak yönetmekten çok farklı bir şekilde yönetebilmeyi gerektirmektedir. Dağıtımın ve iadenin kaynak (source) ve varış (destination) olarak nasıl organize edileceği en pahalı ve kritik operasyonlardan biridir. Buna bağlı olarak lojistik ve stok yönetim, rekabeti sağlayacak temel unsurlar haline gelir. Özellikle daha önce ürünlerin mağazaya ulaşmasının neredeyse son aşaması olduğu lojistik sistemler (Hübner vd., 2016a), çevrimiçi kanalın eklenmesiyle beraber yeniden organize olmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle hem daha az zaman kaybına yol açan, hem de daha düşük maliyetli stratejilerin benimsenmesi önemli olmaktadır (Lang, 2010; Hübner vd., 2016a).

Gıda perakende özelinde ise, e-ticaretin önemli bir kanal olmasına karşın görece sınırlı kaldığı bilinmektedir (Warschun'dan (2012) aktaran Campo ve Breugelmans, 2015; Pucci, 2021; Lang, 2010). Ancak sektörde görece sınırlı kalan e-ticaret payının, pandemi ile beraber ABD (Mercatus, 2020), İngiltere (Intel, 2021; Gladman, 2021), Hindistan (USDA, 2021; Raguneethan, 2021; Kashyap, 2020) ve Çin (Anonim, 2021b) gibi ülkelerde önemli artış gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin ABD'de 2020 yılı için beklenen düzey olan %4,3'den, pandemi ile birlikte %10,2'ye hızlı bir artış görülmektedir (Şekil 2). Yine aynı şekilden takip edildiği üzere, bu eğilimin gelecek için de devam edeceği ve 2025'de %21,5'a ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, gıda perakende sektörüne çevrimiçi kanalların entegrasyonu, işletmelerin rekabet edebilmesinde oldukça kritik olmaktadır. Gıda perakendeciliğinde konuyu değerlendirirken daha önce bahsedilenlere paralel olarak 'işletme ölçeği' ve 'talep miktarı' olmak üzere iki yönden bakılabilir. Bu iki konuya ek olarak söz konusu gıda olduğunda ürünün yapısı da -kategorisi-dikkate alınmalıdır (Campo ve Breugelmans, 2015). Çevrimiçi perakendeciliğin gıdaya entegrasyonu hem tüketiciler hem de işletmeler için diğer ürünlerden farklı bir yaklaşım geliştirmeyi gerektirmektedir. Özellikle duyu kategorilerde çevrimiçi kanalda (1) dayanıklı olmayan yiyeceklerin teslimatının hızlı bir şekilde ve teslimat sırasında ürünün kalitesini bozmayacak şekilde gerçekleştirilmesi (2) birçok taze ürün doğası gereği koku, his ve dokunma duyularını kullanarak seçilmeyi gerektirdiğinden (Hisano, 2020; Klepek ve Bauerová, 2020) bu konuları dikkate alarak organize edilmesi gerekmektedir.

Şekil 2: Marketlerin Çevrimiçi Satışlarının Yıllık Bileşik Büyüme Oranı (ABD)

Kaynak: Mercatus, 2020

Gıda perakendede yaygın olan çevrimiçi iş modelleri incelendiğinde ise dört temel modelin ön plana çıktığı görülmektedir. İlk modelde, depo üzerinden müşterilere hizmet verilmesi amaçlanmaktadır. Temel olarak araçlarıyla gelen müşteriler arabalarından inmelerine gerek kalmadan kısa bir süre içinde alışverişlerini tamamlayabilmektedirler. İkinci model olan mağaza temelli tıklama ve teslim almada ise, belirli bir zamandan önce verilen siparişlerin önceden hazırlanarak aynı gün içinde müşteriler tarafından mağazalardan teslim alınmasına dayanmaktadır. Üçüncüsü genel olarak sadece çevrimiçi kanalı benimseyen perakendecilerin merkez bir depo üzerinden evlerine dağıtımını yapılan modeldir. Son olarak ise çevrimiçi pazara girmek isteyen geleneksel perakendecilerin ağırlıklı olarak tercih ettikleri model olan mağaza tabanlı ev teslimat modelidir (Delfmann, Albers, Müşig, Becker, Harung, Schönesseiffen ve Kukwa, 2011).

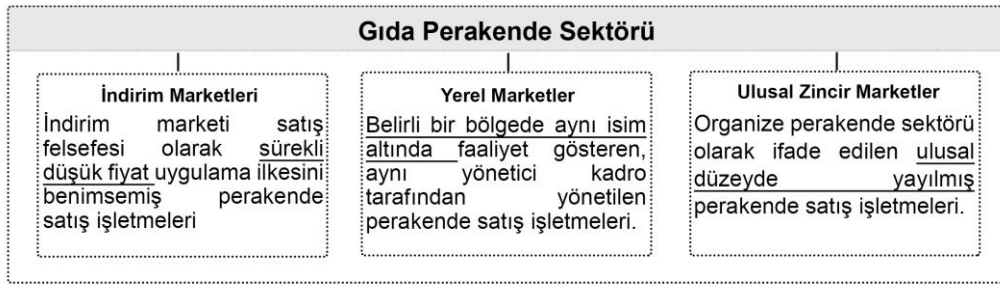
Modellerin tümünde özellikle siparişlerin çevrimiçi işlenmesi, e-ticaretin yaygınlaşmasında oldukça önemlidir. E-ticarette tüketiciler tarafından gerçekleştirilen siparişin, hazırlama, paketlenme ve teslimatının; perakendeciler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmekte, ancak bunun için gerekli lojistik operasyonlar zor ve maliyetli olmaktadır (Grant, Fernie ve Schulz, 2014; Hübner, Kuhn ve Wollenburg, 2016b; Kämäräinen ve Punakivi, 2002; Murphy, 2003). Bu durum iş modellerinin gelişmesini engellemekte ve çevrimiçi kanalı olan işletmelerin karlılığını sürdürmediği belirtilmektedir (Grant vd., 2014; Foley Retail Consulting, 2020). Bu noktada, çevrimiçi kanalda büyümenin nasıl sağlanabileceği tartışılan konuların başında gelmektedir. Ancak değişen dinamikler sonucunda, üreticiler veya çevrimiçi platformlar gibi yeni oyuncular, perakende sektörüne daha fazla girerek geleneksel perakendeye alternatif oluşturmaktadır.

Şüphesiz yapılan bu tartışmalar, COVID-19 pandemisinin talepte yarattığı etkiyle düşünülmeli ve e-ticarette ortaya çıkan bu fırsatın, sektörde uzun vadeli ve kalıcı bir değişim yaratıp yaratmayacağı ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir (Dannenberg, Fuchs, Riedler ve Wiedemann, 2020).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, pandemi öncesinde de gündemde olan çevrimiçi alışverişin, pandemi sürecinde gıda perakende sektörü işletmelerinin aksiyonlarını nasıl etkilediği sorusu ile yola çıkmaktadır. Çalışmanın odaklandığı organize gıda perakende sektöründe, yaygınlıkları, mağaza sayıları, sundukları ürün çeşitliliği, kapasiteleri, tedarik zinciri ve işletme modelleri açısından farklılık gösteren üç temel alt işletme grubu bulunmaktadır: indirim marketleri, yerel marketler, ulusal zincir marketler (Şekil 3). Buna göre farklı türde ve farklı kapasitelere sahip işletmeler üzerinden yapılacak bir analize uygun olarak, nitel araştırma yöntemlerinden 'çoklu vaka çalışması' yöntemi benimsenmiştir. Çoklu vaka çalışması, vakalar arasındaki benzerlik ve farklılıkların anlaşılmasına olanak sağlamaktadır (Baxter ve Jack, 2008; Stake (1995)'den aktaran Gustafsson, 2017). Çoklu vaka çalışması yönteminin kullanılması ile, olguların vakalarda -ki bu genellenebilir değerlendirme yapmaya da olanak tanır- nasıl farklılaştığı ortaya konulabilecektir (Yin, 2003; Hafiz, 2008).

Şekil 3: Gıda Perakende Sektörü Sınıflaması

Kaynak: Türkiye Perakendeciler Federasyonu [TPF] (2020) ve Gürman (2006)'dan yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma, Temmuz-Aralık 2020 tarihleri arasında, nüfus büyüklüğü ve ekonomisi ile (nüfusun %18,6'sı (TÜİK, 2019); GSYH'nın %31'i (TÜİK, 2018) Türkiye'nin en önemli metropol kenti olan İstanbul'da yürütülmüştür. Yukarıda belirtildiği gibi sektörde farklılık gösteren üç işletme grubunun, COVID-19 pandemisinden nasıl etkilendikleri ve ne tür uyum stratejileri geliştirdikleri araştırma kapsamında analiz edilmiştir.

Örneklem belirleme sürecinde, ilk olarak Maptriks² ile görüşme yapılmış ve gıda perakende sektörüne ilişkin veri tabanlarından yararlanılarak çalışmanın evreni oluşturulmuştur³. İstanbul'da marka sayıları ve mağaza sayısı açısından farklı dağılımlar gösteren gıda perakende sektöründe 125 farklı işletme markasının toplam 7217 mağazası bulunmaktadır. Marka sayısına göre işletmelerin %93,6'sını yerel marketler, %4'ünü indirim marketleri, %2,4'ünü ulusal zincirler oluşturmaktadır. Ancak ulusal zincir ve indirim marketleri çok sayıdaki mağaza (şube) sayıları ile organize gıda perakende içinde %84'lük bir kısmı oluşturmaktadır.

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün kısıtlar çerçevesinde zengin ve derin bilginin üretilmesine olanak sağlayacak şekilde belirlenmesi önemlidir. Ayrıca, araştırmacıların analitik ve gözlemsel yeteneğine bağlı olarak da doyumluluk oranı önem kazanmaktadır (Baltacı, 2018). Bu kapsamda araştırmada, temsil düzeyi ve diğer kısıtlar göz önüne alınarak marka sayısı üzerinden tabakalı amaçlı örnekleme metodu ile İstanbul'da farklı yapı ve ölçeklerde olan 22 gıda perakende işletmesi⁴ 'analiz birimi' olarak seçilmiştir (Tablo 1). Tabakalı amaçlı örnekleme metodunun kullanılmasının temel sebebi ana kütlenin temsiliyetini sağlamakla beraber tabakalar arası farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymaktır.

Buna göre, tabakaları oluşturan temel değişken gıda perakende sektöründeki üç farklı işletme kategorisidir (yerel, indirim, ulusal zincir marketleri) ve yapılan görüşme sayısı Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Görüşme Yapılan İşletmelerin Dağılımı

Gruplar	İşletme Sayısı
İndirim Marketleri	2
Yerel Marketler	17
Ulusal Zincirler	3
Toplam	22

22 işletmenin yetkili kişisiyle (işletmenin sahibi ya da yönetici pozisyonunda çalışan kişilerle)⁵ 02.07.2020-11.11.2020 tarihleri arasında yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak (yüz yüze ya da çevrimiçi⁶) veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Sonraki bölümde, gıda perakende işletmeleri ile yapılan görüşmelere dayalı bulgular sunulmaktadır. Görüşme yapılan işletmelere kodlar verilerek⁷, görüşme notlarının doğrudan aktarımı yöntemi izlenmiştir. Bu araştırma için İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Deneyleri Etik Kurulu’nun 11 Haziran 2020 tarih ve 146 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

3. PANDEMİ SÜRECİNDE ARTAN ÇEVİRİMİÇİ ALIŞVERİŞİN GIDA PERAKENDE SEKTÖRÜNE ETKİLERİNİN ANALİZİ VE BULGULAR

Araştırma bulguları, öncelikle örneklemede yer alan gıda perakende sektörü işletmelerinin, pandemi etkisi ile ne ölçüde çevrimiçi satışa yöneldikleri ve bu yeni durumun ortaya çıkardığı sorun alanlarına ilişkin bir değerlendirmeyi içermektedir. Sonrasında, işletmelerin dijitalleşme konusunda sektörün geleceğine ilişkin görüş ve beklentileri ele alınmıştır.

3.1. Pandemi Etkisi ile Çevrimiçi Kanala Yönelme Konusundaki Deneyimler ve Karşılaşılan Zorluklar

Çalışma kapsamında görüşülen gıda perakende işletmelerinin, pandemi öncesinde müşterilerine ağırlıklı olarak mağazadan doğrudan satış yoluyla hizmet verdiği tespit edilmiştir. Yerel perakende işletmeleri için iki eğilimin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, yatırım ve işletme maliyetleri, müşteri profili, operasyonel zorluklar ve işletme yönetiminin e-ticarete ilişkin yaklaşımı nedeniyle çevrimiçi kanala geçmeyenler iken, ikincisi ise iş modeli olarak çevrimiçi kanalı da ekleyen işletmelerdir. Pandemi sırasında sanal alışveriş kanalı olmayan yerel marketler için WhatsApp ve Telefon sipariş hatlarının, hızlıca devreye alınabilmesi ve maliyetinin görece daha az olması alternatif kanallar olarak değerlendirilmiştir. Sanal alışveriş konusunda, diğer yerel marketlere göre daha erken hamle yapan ve sanal siparişe 2015 yılında başlayan Y.13.C (Yerel market, 7 mağaza)’nin evlere kapanma esnasında internet siparişlerinin payı %1’den %15’e çıkmıştır. İşletme yöneticileri, e-ticareti telefon-WhatsApp siparişlerinden şu şekilde ayırmaktadır: *“Telefon-WhatsApp’ta sipariş veren genelde çok yakın komşu oluyor. Onları hemen bir arkadaş arabaya atıp götürebiliyor. Çevrimiçi için; siparişler hazırlanıyor, aynı bölgede olanlar toplu çıkıyor. O yüzden orada bekleme süresi biraz daha uzayabiliyor.”* (Y.13.C).

Görüşülen her firma, pandeminin sanal alışverişin gerekliliğini bir kez daha vurgulamış olduğu fikrini paylaştı da pandemi öncesinde hâlihazırda sanal alışveriş altyapısı olanlar hariç, hiçbir gıda perakendecisinin (tek bir istisna hariç (İ.1, indirim marketi, 10000 mağaza), bu süreçte iş birlikleri kurmak dışında sıfırdan e-ticaret yatırımına yönelmemiş olduğu görülmüştür. Şüphesiz bu durum, e-ticaret yatırımlarının kısa sürede hayata geçirilmesinin zor ve yatırım maliyetinin yüksek olması ile de doğrudan ilişkilidir. Kurulan iş birlikleri Marketyo ya da Marul gibi, altyapısı olmayan marketlere yazılım hizmeti

sunan ve marketlerin çevrimiçi kanalda hizmet vermesini sağlayan platformlarla gerçekleştirilmektedir. Yerel perakendeciler, Marul.com gibi çevrimiçi alışveriş platformu sunan şirketlerle yaptıkları iş birliklerinin de sektördeki rekabette yeterince etkili olmadığını ve satışlarının çok küçük bir kısmının bu platformlar üzerinden gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Yerel marketlerin çevrimiçi satış için altyapılarının olmaması, büyük ölçüde pandemi öncesinde buna ihtiyaç duymamış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Çevrimiçi satışlara mesafeli yaklaşan ve zaten pandeminin ilk döneminde fiziksel mağazacılıktan kazanan işletmelere rağmen, ulusal zincir marketleri için pandemi mevcut kapasiteyi arttırmaya yönelik aksiyonları hızlandırmıştır. E-ticaret geçmişi çok eskiye dayanan U.1 (Ulusal zincir, 342 mağaza)'in pandemi öncesinde yalnızca %7 olan çevrimiçi alışveriş oranı, pandeminin birinci döneminde %25'e kadar çıkmış, 2. dönemde yine pandemi öncesine göre daha yüksek bir oranda, %13'de seyretmiştir (Tablo 2). COVID-19 salgını ile son dönemde artan taleplere daha hızlı ve kesintisiz cevap verebilmek için yeni bir çalışma modelini devreye alan U.1, alışveriş merkezlerinde yer alan büyük ölçekli belirli mağazalarını, sadece e-ticaret hizmeti veren karanlık mağazalara (dark store) dönüştürmüştür. Açıklanan rakamlara göre fiziksel ve çevrimiçi satışı birlikte gerçekleştiren mağazalara kıyasla, karanlık mağazalarla e-ticaret hizmeti U.1'in kapasitesini 5 kat arttırmıştır (Habertürk, 2020).

Tablo 2: U.1'in Müşteri Hizmet Kanalları

Pandemi Öncesi	Pandemi 1. Evre (Mart, Nisan, Mayıs)	Pandemi 2. Evre (Haziran, Temmuz, Ağustos)
Mağaza: %93	Mağaza: %75	Mağaza: %87
İnternet: %7	İnternet: %25	İnternet: %13

Kaynak: Tablo, görüşme sonuçlarına dayanarak oluşturulmuştur.

Ayrıca U.1, uzun süredir internet satışı yanı sıra, telefon ve WhatsApp uygulamasını da kullandıklarını belirtmiştir: *"Sanal alışveriş uygulamamız 25 yıllık. Ayrıca mağazalarımızda hem WhatsApp hem telefon uygulaması kullanılmaktadır. Ama telefon ve WhatsApp için ortak ve organize bir sistem yok. Kimi mağazalarımız bu hizmeti müşteri talebine istinaden vermektedir. Çünkü biz müşterilerimizle sürekli iletişim halinde olan bir şirketiz. Mağaza talebi de ona göre gelişmektedir."*

Öte yandan, gerek mağaza sayılarının fazlalığı, gerekse ciroları ile pazarda önemli paya sahip olan ulusal zincir ve indirim marketlerinin çevrimiçi alışverişe yönelik mesafeli duruşuna ilişkin görüşleri ise, zaten cirolarının büyük bölümünü fiziksel mağazacılık ile gerçekleştirmeleri ve çevrimiçi alışverişin organizasyon zorlukları ve maliyetlerine işaret etmeleri şeklindedir: *"Bizim ciromuzun online'daki payı sadece %1.5-2'lerdedir... Mevcut altyapımızla çevrimiçi alışverişin payı %5'i aşmayacaktır. Sanal alışverişte en büyük sorun lojistik faaliyetlerdir, çünkü bir günde ulaştırabildiğiniz sipariş sayısı lojistiğe bağlıdır. Sorunların azaltılması için depo kapasitesi artırılmalıdır. Fakat genişleme potansiyelinin farkındayız. Bizim gibi büyük cirolu bir firma için sanal alışverişin payı ve getirisi düşük, bu yüzden yatırımlar konusunda daha çekimseriz."* (İ.1, indirim marketi, 10000 mağaza).

"Online iş modellerinin 'handikapları' var. Biz bu nedenle sanal alışverişe ne ihtiyaç duyduk, ne de gerek gördük. Çünkü zaten pandemi sürecinde talep normalin çok üstünde artmış durumdaydı. Bütün perakendeciler raf doluluk oranları, çalışan memnuniyeti gibi birçok açıdan mağazadaki performanslarında ciddi kayıplar vermişken başka kanallardan şartları zorlamak, ciddi bir çalışan verimsizliğine yol açabilirdi. Ki zaten yol açtı bazı perakendecilerde... Hem de bir işi yapıyorken o işin hakkını vermek lazım. Yani iki işi yarım yapmaktansa, bir işi tam yapmak bizim için daha değerli." (U.3, Ulusal Zincir, 82 mağaza).

Bir indirim marketi olan İ.1 (İndirim marketi, 10000 mağaza) ise var olan internet sitesi satışına ek olarak bu süreçte mobil uygulama yatırımı yapmış ve kısa zamanda kullanıma açmıştır: *"2018 sonuna doğru e-ticarete web üzerinden başlamıştık, ama oradaki format Amazon gibi depodan yapılıyordu ve bir*

mobil uygulamamız yoktu. Aralık itibariyle on bin markete ulaştık. Türkiye'nin 975 ilçesinin hepsinde mağazamız var. Dolayısıyla marketten müşteriye sevkiyat düşüncemiz vardı. 2020'de etap etap yapacağımız bu operasyonu pandemi hızlandırdı. Pandeminin en önemli etkilerinden biri bu mobil uygulamaya geçişin hızlanmasıydı diyebiliriz. 28 nisanda dijitalleşme sürecine başlayıp, 1 eylülde tamamladık. Bizim farkımız bu işi çok hızlı yapmamız! Markette ne varsa, mobil uygulamamızda mevcut. Kaydolup, teslimat zamanını seçiyorsunuz o kadar.” (İ.1).

Pandemi öncesinde çevrimiçi alışverişe yatırım yapmış olan gıda perakendecilerinin ortak görüşü, bu süreçte önceden hazırlıklı olmanın çok faydasını gördükleri yönündedir. Ayrıca pandemi döneminde pek çok sektörde işgücü kayıpları yaşanırken (kapanan işletmeler, zorunlu yıllık izne çıkartılan çalışanlar gibi), gıda perakende sektöründe talep artışına ve özellikle e-ticaret satışındaki artışa bağlı olarak depo ve dağıtımda çalışan sayısının arttığı belirtilmiştir.

3.2. Dijitalleşme ve Sektörün Geleceğine İlişkin Öngörüler

İşletmelerin dijitalleşme konusunda sektörün geleceğine ilişkin görüş ve beklentilerine bakıldığında ise, pandemi ile değişen tüketici tercihleri ve çevrimiçi ticarete yaşanan gelişmelere bağlı olarak çoklu kanalların tercih edildiği ve edileceği öngörülmektedir.

“Gıda perakendeciliği hem fiziksel hem de sanal olarak devam edecek. Bu nedenle hem depodan doğrudan dağıtım olacak hem de mağazadan satın alan müşteriler olacak.” (Y.17.D, yerel market, 2 mağaza).

Yapılan görüşmelerde indirim marketlerden İ.1 (İndirim marketi, 10000 mağaza), dünyada gıda perakendeciliği özelinde e-ticaretin en gelişmiş pazarlarda bile sınırlı kaldığını belirtmiştir. İ.2 (İndirim marketi, 7920 mağaza) de aynı düşünceyi vurgulamış ve bu nedenle bu alana yatırım yapmadıklarını açıklamışlardır. Fakat İ.2'nin aksine İ.1 pandemi döneminde hızla mobil uygulamaya yatırım yapmayı tercih etmiştir. Neden bu yatırımı yaptıklarına açıklama olarak ise kısa vadede yüksek bir kâr payı getirmese de uzun vadede sektörün çevrimiçi alana yönelmesinin kaçınılmaz olduğunu ve erken hamle yapanların daha avantajlı olacakları görüşünü bildirmişlerdir.

Gıda perakendede her ne kadar mağazadan alışveriş büyük oranda tercih ediliyor olsa da görüşme yapılan işletmeler, pandeminin sektörde sanal mağazacılığa geçişi hızlandırdığını düşünmektedirler. Y.3.B (Yerel market, 45 mağaza) görüşünü, *“Bize pandeminin en büyük etkisi şu oldu; e-ticaretin ne kadar önemli olduğunu, artık bu alana girmemiz gerektiğini görmüş olduk”* şeklinde ifade etmiştir. Pandemi ile birlikte e-ticarette yaşanan artışın pandemi sonrasında da süreceği, bu kanalın sektörün bir parçası olacağı ve sektördeki rekabet açısından oyuncuların da bu değişime uyum sağlaması gerektiğine değinilmiştir.

Gelecekte sektörün çevrimiçi olarak ilerleyen kolunun mağazadan değil de depodan dağıtımına yöneleceği düşünülmektedir. Şüphesiz bu dağıtım modelini, ilgili markanın ölçeğiyle ilişkili mevcut e-ticaret hacmi ve gelecek için olası potansiyel hacimle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Mağazada müşterilerin arasında dolaşan toplayıcılar ('picker') aracılığıyla sipariş hazırlamanın verimli olmadığını; sanal mağazacılığın bu amaca uygun hazırlanan depolardan yapılması gerektiğini düşünmektedirler.

“Bu aralar karanlık mağaza (dark-store) için çalışıyoruz. Yatırımlarımız o yönde. Şu anda toplayıcılarımız mağazadan toplayıp götürüyor siparişleri” (Y.15.C, yerel market, 4 mağaza).

“3 yıl içinde Türkiye'deki toplam gıda perakende alışverişinin yarıdan fazlasının sanal ortamda olacağına inanıyorum. Depodan dağıtım olacak. Avrupa'da kargo sistemi çok farklı bir yerde. Hem daha ucuz hem daha yaygın. Türkiye'de de kargoculuk sisteminin daha ucuzlayıp, kargo firmalarının çoğalıp yaygınlaşmasıyla lojistik maliyetleri düşünce, sektör sanal markete yönelecek” (Y.12.C, yerel market, 7 mağaza).

“Biz depodan dağıtıma ciddi ciddi yönelmiştik. Sadece depo tutup, 'Getir' gibi dağıtım yapacaktık. Mağaza değil de daha profesyonel olup depodan sevkiyat düşünüyorduk. Maliyetlerin zirve yapması buna engel oldu” (Y.14.C, yerel market, 6 mağaza).

Karanlık mağaza (dark-store) olarak adlandırılan dağıtım modelinin hız ve maliyet açısından çevrimiçi kanalı destekleyeceği düşünülmektedir. E-ticaretin iyi bir altyapı gerektirdiği, ancak bu altyapının oldukça pahalı olması, özellikle finansal problemleri olan daha küçük gıda perakendecileri için aşılması zor bir durum olarak tanımlanabilir. Diğer bir kritik konu da çevrimiçi kanalda görünür olma zorunluluğudur. Görüşmelerden çıkan sonuçlardan biri de yaygın olan satış kanallarına (Trendyol Marketl, Hepsimarket) son dönemde eklenen gıda kategorisi sayesinde görece büyük marketler daha görünür olurken, bu kanallara bütçe ayırmakta zorluk yaşadığı için iş birliği yapamayan küçük marketlerin, e-ticarette rekabet edilebilirliklerinin daha da zorlaştığı şeklindedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, organize gıda perakende işletmelerinin pandemi sürecinden nasıl etkilendiğine çevrimiçi alışverişe olan talepteki artışı odağa alarak bakmaktadır. Dünyadaki eğilimlerin, Türkiye'deki işletmeler için ne ölçüde geçerli olduğu ya da farklılıklar ortaya koyduğu yönüyle literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

İlk aylarda uygulanan karantina önlemleri ile pek çok perakende sektörü talep yönünde çok belirgin bir daralma yaşarken, gıda perakende sektörü ise tam tersi olarak panik alımlar nedeniyle oluşan aşırı talebi yönetmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda, pandeminin tüketici davranışlarında yarattığı etkinin kalıcı olacağı ve çevrimiçi kanala yönelimi hızlandıracağı öngörüsü de, gıda perakende işletmelerinin iş modellerini değiştireceğini işaret etmektedir.

Bu araştırma kapsamında görüşülen işletmeler içinde, iş modellerinde değişikliğe gitmekten kaçınanlar (özellikle yerel marketlerin çoğunluğu) olsa da, dünyadaki gelişmelere paralel olarak özellikle çevrimiçi alışverişin giderek daha yüksek pazar payına sahip olacağı beklenmektedir. Pandemi sürecinde yaşanan olağanüstü koşullar, daha önceden bu alanda yatırım yapmış olan veya yatırım yapmayı planlayan (görüşülen iki ulusal zincir, bir indirim marketi ve yerel marketlerin sınırlı bir bölümü) marketlerin dijital dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Çevrimiçi iş modeli, kuşkusuz tüketici alışveriş alışkanlıklarının değişimi ile ilişkidir. Bu süreçte, belki daha önce çevrimiçi alışveriş kanallarını kullanmayan birçok kişi, bu kanalları salgın önlemleri dolayısıyla kullanmak zorunda kalmıştır. Araştırmanın yürütüldüğü İstanbul, Türkiye'nin en büyük nüfusa sahip kenti olarak, özellikle genç nüfusun teknoloji kullanımına yatkınlığı ile çevrimiçi alışverişte tüketici davranışlarının kalıcılığı açısından önemli potansiyel sunmaktadır. Dolayısıyla, işletmelerin bu eğilimi dikkate alan yatırıma yönelmeleri önemli olmaktadır. Ayrıca, pandemi koşulları Verhoef vd. (2015)'nin pandemi öncesinde tespit etmiş olduğu perakendede tek kanallı modelden çoklu kanallara geçiş eğilimini hızlandırmıştır.

Süpermarket ürünleri için çevrimiçi alışverişin müşteriler arasında daha fazla kabul görmesi ve yaygınlaşması, indirim marketlerinin baskısıyla yerleşim odaklı rekabet stratejisi artık avantajlı olmayan yerel marketler için, yeni bir rekabet avantajı oluşturabilir. Fakat araştırma bulguları, yerel marketlerin bu alanda yatırım yapmak için henüz istekli olmadıklarını göstermektedir. Bunun nedenleri arasında, bu kanalın operasyon zorluğu ve maliyeti (Hübner vd, 2016b) ile ilişkili olarak işletmelerin sermaye kısıtları başta gelmektedir. Görüşme yapılan işletmelerde, bu konudaki girişimlerin, büyük ölçüde maliyetlerin düşmesine bağlı olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, Hisano (2020) ve Klepek ve Bauerová (2020)'nin da belirttiği gibi tüketicilerin taze meyve-sebzeyi görerek alma eğilimleri de önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye örneğinde, mahalle düzeyinde yürüyüş mesafesinde konumlanan marketlerin, pandeminin en yoğun kapanma döneminde bile hizmet sunmaları ve market alışverişi için sokağa çıkabilmesi, tüketicinin mağazadan alışverişine devamında önemli bir etken olmuştur. Ayrıca, mahalle düzeyinde hizmet veren marketler, alışverişin toplumda bir tür sosyalleşme aracı olarak görüldüğünü ve müşterilerini bire bir tanıdıklarını belirterek, fiziksel mağazacılık dışındaki kanallara yönelme gereği duymadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak, her ne kadar Lang (2010)'ın vurguladığı gibi kanallar arası gereklilikler farklı olsa da, gıda perakende sektöründe çevrimiçi ve fiziksel alışverişlerin devam edeceği çoklu kanalların gelecekte daha da önem kazanacağı anlaşılmaktadır. Öte yandan, fiziksel mağazacılık dışında, çevrimiçi satışların artması ise bugünküne göre daha farklı mekânsal ihtiyaçları ortaya çıkaracaktır.

Çevrimiçi satış ürünlerinin mağaza yerine depodan dağıtımı, daha fazla depo alanlarına gereksinimi ortaya çıkaracak ve dağıtım maliyetleri açısından daha çok mahalle ölçeğinde karanlık mağazalara ihtiyaç olacaktır. Çevrimiçi alışverişin artmasının sektörün genelindeki diğer önemli etkileri, gerek işletme bünyesinde dağıtım operasyonları için istihdam artışı getirmesi, gerekse dağıtımda yeni iş birliklerinin (getir, trendyol gibi) ortaya çıkması şeklinde görülmektedir. Dağıtımda iş birlikleri ve rota optimizasyonu konusu gerek çevreye verilen zarar gerekse zaman ve maliyet açısından işletmeler için önem kazanmaktadır.

Yeni dijital iş modelleri, gıda perakendeciliğini, geleneksel doğrusal yapıdan, her bir bileşen grubunun doğrudan nihai tüketiciyle bağlantı kurmasına izin veren ağ yapısına doğru değiştirmektedir. Özellikle çevrimiçi alışverişin de giderek yaygınlaştığı bu dönemde araçlarından olabildiğince arınmış, dar boğazdan kurtulmuş ve kısalmış bir tedarik zincirinin gıda perakendeciliğinin kaçınılmaz geleceğini oluşturacağı öngörülmektedir (Bakalis vd, 2020). Pandemi ile ortaya çıkan yerelleşme fırsatları doğru kullanılırsa, gıda perakende zincirlerinde merkezileştirme ile ilişkili dezavantajlar ve riskler azaltılabilir. Ayrıca, tüketicilere yakın konumlanan küçük ölçekli tesisler, depolama ve nakliye maliyetlerini düşürerek, çevresel etkileri azaltmaya yardımcı olabilir.

Bu makale, organize gıda perakende sektöründe iş modellerinin tedariki de kapsayacak şekilde pandemiden nasıl etkilendiğini ele alan araştırma projesinin, çevrimiçi alışverişe yönelim karşısındaki deneyimleri keşfetmek bölümüne odaklanmaktadır. Ayrıca, gıda perakendenin pandemi sürecinde tedarik zincirini nasıl yönettiği de ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınacaktır. Diğer yandan, bu çalışma kapsamında ele alınan organize gıda perakende işletmeleri, sektördeki oyuncuların bir bölümünü oluşturmaktadır. Pandemi etkileri ve sonrasına ilişkin, sektörün diğer oyuncularının da incelenmesi gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilmektedir.

NOTLAR

¹ 2020 dünyanın en büyük perakende şirketleri sıralamasında 510,33 milyar dolar gelirele WalMart birinci iken; 232,88 milyar dolar gelirele Amazon ikinci, 123,25 milyar dolar gelirele LIDL'in da dahil olduğu Schwarz Grup üçüncü; 89,81 milyar dolar gelirele Carrefour yedinci ve 91,90 milyar dolar gelirele ALDI sekizinci sıradadır (National Retail Federation, 2020).

² Web adresi: <https://maptriks.com/tr/>

³ İlgili veriler 2020'nin dördüncü ayında temin edilmiştir.

⁴ Aynı zamanda işletmelerin genel merkezi ile görüşmeler yapıldığından, çalışma kapsamında örnekleme dahil olan 22 işletme %57'lik bir orana karşılık gelmektedir (bir markanın çok sayıda mağazası olması nedeniyle).

⁵ Çalışma evreninin iletişim adresleri ve konumlarına ilişkin bir tablo hazırlanarak görüşülmek istenilen işletmelere mail ve telefonla ulaşılmıştır.

⁶ Çalışmada yapılan görüşmelerin 15'i yüz yüze, 7'si çevrimiçi yapılmıştır. İki farklı yöntemle yapılması görüşmecilerin tercihlerinden kaynaklanmaktadır.

⁷ Kodlardaki Y: yerel marketleri, İ: indirim marketlerini, U: ulusal zincirleri işaret etmektedir.

Türü	Mağaza Sayısı	Faaliyet Gösterdiği İl Sayısı	Çalışan Sayısı (Toplam)	Depo Sayısı (Toplam)	Kodu
İndirim Marketi	10.000 (Türkiye)	81	59.000	50	İ.1
İndirim Marketi	7.920 (Türkiye)	81	52.000	60	İ.2
Ulusal Zincir	342	81	45.000	bilinmiyor	U.1
Ulusal Zincir	260	52	11.059	12	U.2
Ulusal Zincir	82	11	3.550	bilinmiyor	U.3
Yerel Market	175	79	bilinmiyor	bilinmiyor	Y.1.A
Yerel Market	58	5	4.500	5	Y.2.A
Yerel Market	45	1	845	1	Y.3.B
Yerel Market	31	2	830	1	Y.4.B
Yerel Market	27	1	632	1	Y.5.B
Yerel Market	22	1	500	1	Y.6.B
Yerel Market	11	1	450	1	Y.7.C
Yerel Market	11	1	250	1	Y.8.C
Yerel Market	11	1	30	1	Y.9.C
Yerel Market	8	1	130	2	Y.10.C
Yerel Market	8	1	174	1	Y.11.C
Yerel Market	7	1	54	3	Y.12.C
Yerel Market	7	1	250	2	Y.13.C
Yerel Market	6	1	85	4 (mağaza)	Y.14.C
Yerel Market	4	1	52	2	Y.15.C
Yerel Market	2	1	42	2 mağaza)	Y.16.D
Yerel Market	2	1	56	2	Y.17.D

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma için İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Deneyleri Etik Kurulu'nun 11 Haziran 2020 tarih ve 146 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 1001 Programı kapsamında 120K312 numaralı projeden üretilmiştir.

Teşekkür

Bu makale TÜBİTAK 1001 Projesi olarak desteklenen, COVID-19 Pandemisinin Gıda Perakende Sektörüne Etkilerinin Analizi ve Geleceğe Yönelik Çözüm Önerilerinin Geliştirilmesi projesi kapsamında üretilmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

- Akbudak, N., Ş. E. N. Özgür (2021), Covid-19 Salgın Sürecinde Globalgap. Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi, 8(2), 248-255.
- Akkan, E., M. Bozkurt (2020), COVID-19 Süreci ve Sürdürülebilirlikte Sosyal Boyutun Önemi: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Gıda Perakendecilerinin Finansal Olmayan Raporları Üzerine Bir İçerik Analizi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 15(2), 536-547.
- Alanlar, E. (2021), Pazar Sepeti Analizi ile Birlikte Kurallarının Belirlenmesi: Perakende Sektöründe Covid-19 Etkisi, Karabük Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi).
- Anonim (2020a), TAMPF – Nielsen Perakende Ciro Endeksi sonuçları açıklandı, Perekend.org. <https://www.perakende.org/tampf-nielsen-perakende-ciro-endeksi-sonuclari-aciklandi>, E.T.: 28.09.2020.
- Anonim (2020b), Impact of COVID-19 on the food industry, Foodware 365. <https://www.foodware365.com/en/news/knowledge-base/2020/the-impact-of-covid-19-on-food-companies/>, E.T.: 28.04.2020.
- Anonim (2020c), Retail E-commerce Sales Worldwide from 2014 to 2023 Statista, <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>, E.T.: 12.10.2020.
- Anonim (2021a), The Concept of "Dark Stores" and why retailers need to be aware of them <https://qvalon.com/blog/the-concept-of-dark-stores/>, E.T.: 22.11.2021
- Anonim (2021b), What’s next for the online grocery market in China after the stay-at-home economy slows? <https://daxueconsulting.com/online-grocery-market-in-china/>, E.T.: 12.10.2021.
- Arora, N., T. Charm, A. Grimmelt, M. Ortega, K. Robinson, C. Sexauer, N. Yamakawa (2020), A Global view of how Consumer Behavior is Changing Amid COVID-19, National Crowdfunding & Fintech Association. <https://ncfacanada.org/a-global-view-of-how-consumer-behavior-is-changing-amid-covid-19/>, E.T.: 20.12.2020.
- Bakalis, S., V. P. Valdramidis, D. Argyropoulos, L. Ahrne, J. Chen, P.J. Cullen, E. Cummins, A. K. Datta, C. Emmanouilidis, T. Foster, P.J. Fryer, O. Gouseti, A. Hospido, K. Knoerzer, A. LeBail, A. G. Marangoni, R. Pingfan, O. K. Schlüter, P. Taoukis, E. Xanthakis, J. Van Impe (2020), “Perspectives from CO+RE: How COVID-19 changed our food systems and food security paradigms”, Current Research in Food Science, 3, 166-172.
- Bala, S. (2020), JD.com Wants a Network of 5 Million Stores as E-Commerce Battle heats up, CNBC. <https://www.cnbc.com/2020/11/12/jdcom-wants-network-of-5-million-physical-stores-in-china.html>, E.T.: 25.12.2020.
- Baltacı, A. (2018), “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 231-274.
- Baxter, P., & Jack, S. (2008), “Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers”, The Qualitative Report, 13(4), 544-556.
- Bloomberg (2018), Daron Acemoğlu'na Göre İşsizliği Etkileyecek 2 Teknoloji, Bloomberg, <https://businessht.bloomberght.com/ekonomi/haber/2008447-daron-acemoglu-na-gore-issizligi-etkileyecek-2-teknoloji>, E.T.: 03.02.2021.
- Borsellino, V., S. A. Kaliji, E. Schimmenti (2020), “COVID-19 Drives Consumer Behaviour and Agro-Food Markets Towards Healthier and More Sustainable Patterns”, Sustainability (Switzerland), 12(20), 1–26.
- Campo K., E. Breugelmans (2015), “Buying Groceries in Brick and Click Stores: Category Allocation Decisions and The Moderating Effect of Online Buying Experience”, Forthcoming in Journal of Interactive Marketing, 31, 63-78.
- Dannenberg, P., M. Fuchs, T. Riedler, C. Wiedemann (2020), “Digital Transition by COVID-19 Pandemic? The German Food Online Retail”, Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie, 111(3), 543–560.
- Delfmann, W., S. Albers, R. Müßig, F. Becker, F. K. Harung, H. Schönesseffen, C. Kukwa (2011), “Concepts, Challenges and Market Potential for Online Food Retailing in Germany”, Working Paper, Department of Business Policy and Logistics, University of Cologne, 108.

- Foley Retail Consulting, Can Online Grocery Retailing be Profitable? <https://www.foleyretailconsulting.com/can-online-grocery-retailing-be-profitable/>, E.T.: 25.11.2020.
- Gladman, R. (2021), Pandemic year brings about huge growth for online grocery, <https://ahdb.org.uk/news/consumer-insight-pandemic-year-brings-about-huge-growth-for-online-grocery>, E.T.: 12.10.2021.
- Grant, D. B., J. Fernie, B. Schulz (2014), "Enablers and Barriers in German Online Food Retailing", Supply Chain Forum: An International Journal, 15(3), 4–11, <https://doi.org/10.1080/16258312.2014.11517346>.
- Grewal, D., R. Krishnan, M. Levy, J. Munger (2010), Retail Success and Key Drivers, in Retailing in the 21st Century, Springer, 15-30, Berlin, Heidelberg.
- Gustafsson, J. (2017), Single case Studies vs. Multiple Case Studies: A Comparative Study, Halmstad, Sweden: Halmstad University.
- Gürman, A. (2006), "Dünya Perakdeciliğinde Globalleşme ve Türk Perakendecilik Sektörüne Etkiler", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Güven, H. (2020), "Covid-19 Pandemi Krizi Sürecinde E-ticarette Meydana Gelen Değişimler", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 251-268.
- Habertürk (2020), Migros, Online Satış Kapasitesini Artırmak için Gölge Mağazalarını Devreye Aldı. <https://www.haberturk.com/migros-golge-magazalarini-devreye-aldi-2662854-ekonomi>, E.T.: 8.12.2020.
- Hacıoğlu, A. B., M. Sağlam (2021), "Covid-19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışları ve E-Ticaretteki Değişimler", Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 16-29.
- Hafız, K. (2008), Case Study Ecample, The Qualitative Report, 13(4), 544-559.
- Hatipoğlu, A. (2021), Covid-19 Pandemisinin Küresel Gıda Tedarik Zincirine Etkileri, İktisadi Teori ve Gelişmelere Gelenekçi ve Yenilikçi Yaklaşımlar, Gazi Kitabevi, 335-261.
- Hisano, A. (2020), How Sight—Not Taste, Smell, or Touch—Became the Sense of the Supermarket. <https://behavioralscientist.org/how-sight-not-taste-smell-or-touch-became-the-sense-of-the-supermarket/>, E.T.: 20.11.2021.
- Hobbs, J. E. (2020), "Food Supply Chains During the COVID-19 Pandemic", Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue Canadienne d'agroeconomie, 68 (2), 171-176.
- Hübner, A. H., H. Kuhn, M. G. Sternbeck (2013), Demand and Supply Chain Planning in Grocery Retail: An Operations Planning Framework, International Journal of Retail & Distribution Management, 41 (7), 512-530.
- Hübner, A., A. Holzapfel, H. Kuhn (2016a), "Distribution Systems in Omni-Channel Retailing", Business Research, 9(2), 255-296.
- Hübner, A. H., H. Kuhn, J. Wollenburg (2016b), Last Mile Fulfilment and Distribution in Omni-Channel Grocery Retailing: A Strategic Planning Framework, International Journal of Retail & Distribution Management, 44(3), 228 – 247.
- International Labor Organization (2020), "ILO Monitor 2nd edition: COVID-19 and the World of Work Updated Estimates and Analysis", In International Labour Organization, <https://doi.org/10.18356/ba5cc386-en>, E.T.: 25.12.2020.
- İri, R. (2021), Covid-19 Pandemi Sürecinin Niğde ve Yöresindeki Tüketicilerin İnternet Üzerinden Satın Alma Davranışlarına Etkisi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (37), 570-602.
- Jha, R. (2019), Online Shopping: Impact on City Planning and Infrastructure, (ORF) Observer Research Foundation, <https://www.orfonline.org/expert-speak/online-shopping-impact-city-planning-infrastructure-46937/>, E.T.: 20.02.2021.
- Jones, K. (2020), How COVID-19 Consumer Spending is Impacting Industries, Visual Capitalist, <https://www.visualcapitalist.com/consumer-spending-impacting-industries/>, E.T.: 30.04.2020.
- Kashyap, N. (2021), Online Grocery Shopping in India: Anticipating Trends Post-Pandemic. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 07(10), 3664-3672.

- Kämäräinen, V., M. Punakivi (2002), "Developing Cost-Effective Operations for the E-grocery Supply Chain", *International Journal of Logistics*, 5(3), 285-298.
- Klepek, M., R. Bauerová (2020), "Why do Retail Customers Hesitate for Shopping Grocery Online? Technological and Economic Development of Economy", 26(6), 1444-1462.
- Kocaman, E. M., M. Kocaman, G. Teyin (2021), "Covid-19 Salgını Döneminde Yiyecek İçecek Sektöründe E-Ticaret Uygulamaları ve Bir Model Önermesi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(2), 1286-1301.
- KPMG (2021), "The Future of Retailing", <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/au/pdf/2021/future-of-retail-2021-report.pdf>, E.T.: 02.02.2021
- Lang, G. (2010), "Multi-Channel Retail Supply Chain Management: Fulfillment systems in Multi-Channel Retailing-Customer Expectations and Economic Performance", 8th International Research Conference in Logistics and Supply Chain Management, 1-25.
- Li, J., A.G. Hallsworth, J.A. Coca-Stefaniak (2020), "The Changing Grocery Shopping Behavior Among Chinese Consumers at the Outset of the COVID-19 Outbreak", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol.111, Issue 3, 574-583. <https://doi.org/10.1111/tesg.12420>.
- Maptriks (2020), İstanbul Perakende Sektörü Veri Tabanı, <https://maptriks.com/tr/sectorler/perakende-toptan-ticaret/>, E.T.: 02.05.2020.
- Martin-Neuning, R., M. B. Ruby (2020), "What Does Food Retail Research Tell Us About the Implications of Coronavirus (COVID-19) for Grocery Purchasing Habits?", *Frontiers in Psychology*, Vol. 11, Article 1448.
- McKinsey & Company (2020a), How COVID-19 has pushed companies over the technology tipping point—and transformed business forever, <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-covid-19-has-pushed-companies-over-the-technology-tipping-point-and-transformed-business-forever>, E.T.: 25.12.2020.
- McKinsey & Company (2020b), "Future of Retail Operations: Winning in a digital era", <https://www.mckinsey.com/>, E.T.: 08.11.2020.
- Mellahi, K., M. Johnson (2000), "Does it Pay to be a First Mover in E-commerce? The case of Amazon.com", *Management Decision*, 38 (7), 445-452.
- Mercatus (2020), eGrocery's New Reality: The Pandemic's Lasting Impact on U.S. Grocery Shopping Behavior, <https://info.mercatus.com/>, E.T.: 25.12.2020.
- Mintel (2021), Click & Spend: 90% of British Online Grocery Shoppers Plan to Continue Online Grocery Shopping After Peak Covid-19 Passes, <https://www.mintel.com/press-centre/food-and-drink/click-spend-90-of-brits-plan-to-continue-online-grocery-shopping-even-after-peak-covid-19-passes>, E.T.: 11.10.2021.
- Moriset, B. (2020), *The Geography of e-Commerce*, Barney Warf (Ed.), *Geographies of the Internet*, London, Routledge, 139-156.
- Murphy, A. J. (2003), (Re) Solving Space and Time: Fulfillment issues in online grocery retailing. *Environment and planning A*, 35(7), 1173-1200.
- National Retail Federation, "Top 50 Global Retailers 2020", <https://nrf.com/resources/top-retailers/top-50-global-retailers/top-50-global-retailers-2020>, E.T.: 21.1.2020.
- Nielsen (2015), The future of grocery e-commerce, digital technology and changing shopping preferences around the World, <https://www.nielsen.com/wp-content/uploads/sites/3/2019/04/nielsen-global-e-commerce-new-retail-report-april-2015.pdf>, E.T.: 16.12.2020.
- Önemli, S. (2020), Online Market Alışverişlerine Koronavirüs Etkisi, *Digitalage*, <https://digitalage.com.tr/online-market-alisverislerine-koronavirus-etkisi/>, E.T.: 01.05.2020.
- Popov, A. (2021), How COVID-19 Triggered The Digital and E-commerce Turning Point, <https://unctad.org/news/how-covid-19-triggered-digital-and-e-commerce-turning-point>, E.T.:25.09. 2021.
- Pucci, R. (2021), Online Grocery Sales To Continue Record Pace Post-Pandemi, <https://www.paymentsjournal.com/online-grocery-sales-to-continue-record-pace-post-pandemic/>, E.T.: 12.11. 2021.

- Raguneethan, R. (2021), How Shifting Consumer Habits are Revealing the Future for Retail, <https://news.microsoft.com/apac/2021/06/04/how-shifting-consumer-habits-are-revealing-the-future-for-retail/>, E.T.: 12.11. 2021.
- Saunders, N. (2018), Online Grocery: Lessons from History, One Space. <https://www.onespace.com/blog/2018/10/online-grocery-lessons-history/>, E.T.: 20.11.2020.
- Sheth, J. (2020), "Impact of Covid-19 on Consumer Behavior: Will the Old Habits Return or Die?", Journal of Business Research, 117, 280–283.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) (2018), İşyeri ve Sigortalılara Ait İstatistikler, Ankara, Türkiye.
- Stephany, F., N. Stoehr, P. Darius, L. Neuhäuser, O. Teutloff, F. Braesemann (2020), "The CoRisk-Index: A Data-Mining Approach to Identify Industry-Specific Risk Assessments Related to COVID-19 in Real-Time", Working paper, 1–20.
- Şen, M. A. (2020), "Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye'deki Yemek Firmalarında Oluşturduğu Etkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", Afet ve Risk Dergisi, 3(1), 89-100.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020), 65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi. <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi>, E.T.: 02.05. 2020.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020), Koronavirüs Tedbirleri Genelgesi Kapsamında 149.382 İş Yeri Geçici Süreliğine Faaliyetlerine Ara Verdi, <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-tedbirleri-genelgesi-kapsaminda-149382-is-yeri-gecici-sureligine-faaliyetlerine-ara-verdi>, E.T.: 16.06.2020.
- Teodoro, A. (2020), Coronavirus: Food Supply Chains Under Threat from Lockdown Measures, MDS Transmodal. <https://www.mdst.co.uk/coronavirus-food-supply-chains-under-threat-from-lockdown-measures>, E.T.: 28.04.2020.
- The Daily Telegraph (2009), Tesco to Open Customer-free 'Dark Stores'. <https://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/epic/tsco/6743329/Tesco-to-open-customer-free-dark-stores.html>, E.T.: 27.11.2020.
- Thompson, D. (2017), Why Amazon Bought Whole Foods, The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/business/archive/2017/06/why-amazon-bought-whole-foods/530652/>, E.T.: 25.12.2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018), Bölgesel İstatistikler, Ankara, Türkiye.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Ankara, Türkiye.
- Türkiye Perakendeciler Federasyonu (TPF), Sektör Bilgileri, <https://www.tpf.com.tr/sektorel-bilgiler/>, E.T.: 24.04.2020.
- United Nations Conference on Trade and Development (Unctad) (2020), COVID-19 has changed online shopping forever, survey shows, <https://unctad.org/news/covid-19-has-changed-online-shopping-forever-survey-shows>, E.T.: 28.11. 2020.
- USDA (2021), COVID-19 Accelerates the Growth of India's Online Grocery Market, United States Department of Agriculture and Global Agricultural Information Network, Voluntary Report, IN2021-0067, <https://apps.fas.usda.gov/>, E.T: 20.11.2020.
- Verhoef, P. C., P. K. Kannan, J. J. Inman (2015), "From Multi-Channel Retailing to Omni-Channel Retailing", Journal of Retailing, 91(2), 174-181.
- Wang, Y., R. Xu, M. Schwartz, D. Ghosh, X. Chen (2020), "COVID-19 and Retail Grocery Management: Insights from a Broad-Based Consumer Survey", IEEE Engineering Management Review, 48(3), 202-211.
- Wyman, O. (2018), "Retail's Revolution: How the Retail and Consumer Goods Companies Can Adapt". Marsh&Mclennan Companies, <https://www.oliverwyman.com/>, E.T: 28.11.2020.
- Yin, R. K. (2003), Case Study Research: Design and Methods, Applied Social Research Methods Series, Thousand Oaks, CA: Sage.

Araştırma Makalesi / Research Article

Non-Pharmaceutical Interventions and Their Economic Effects During the Covid-19 Pandemic

Barbaros Güneri¹

Abstract

This paper evaluates the relationship between economic activity and non-pharmaceutical interventions implemented during the COVID-19 pandemic for 29 countries for the period between March 2020 and November 2020. Using industrial production as a proxy for economic activity and employing a dynamic panel data methodology to deal with the possible endogeneity problem, the empirical results suggest that non-pharmaceutical interventions negatively affect economic activity. Furthermore, this paper also contributes to the literature by analyzing the link between economic support provided by governments and economic activity during the pandemic. The findings indicate that governments can stabilize the decline in economic activity stemmed from non-pharmaceutical interventions by increasing the amount of economic support to households.

Keywords: *Non-pharmaceutical Interventions, COVID-19, Economic Activity, industrial production, dynamic panel data.*

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan Farmakolojik Olmayan Yöntemler ve Ekonomik Etkileri

Öz

Bu makale, Mart 2020 ve Kasım 2020 arasındaki dönem ve 29 ülke için COVID-19 salgını sırasında uygulanan farmakolojik olmayan yöntemler ile iktisadi faaliyet arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Endüstriyel üretimi iktisadi faaliyet için bir vekil olarak kullanarak ve olası içsellik sorunuyla başa çıkmak için dinamik panel veri metodolojisinden yararlanılarak elde edilen ampirik sonuçlar, farmakolojik olmayan yöntemlerin iktisadi faaliyeti olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ayrıca bu makale, salgın sırasında hükümetler tarafından sağlanan ekonomik destek ile iktisadi faaliyet arasındaki bağlantıyı analiz ederek de literatüre katkıda bulunmaktadır. Bulgular, hükümetlerin farmakolojik olmayan yöntemlerden kaynaklanan iktisadi faaliyetteki düşüşü hane halklarına sağladıkları ekonomik destek miktarını artırarak dengeleyebileceklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Farmakolojik olmayan yöntemler, COVID-19, iktisadi faaliyet, endüstriyel üretim, dinamik panel veri.*

¹ Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, barbarosguneri@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1341-9380>

INTRODUCTION

The world was shocked when a new highly contagious coronavirus, namely COVID-19, appeared in China in December 2019. Although China took strict precautions against the spreading of the virus, such as lockdowns, curfews, school closings, and travel restrictions, it has rapidly spread around the globe. By the end of February 2021, there were almost 115 million cases and more than 2.5 million deaths around the world. Many Eastern countries were relatively more prepared for such a pandemic since these countries have experienced similar diseases like SARS or MERS in previous years. Thus, they rapidly developed various measures such as contact tracing and substantial testing activity; on the other hand, Western Countries could not respond to the pandemic as fast and effective as Eastern countries (Demirgüç-Kunt, Lokshin and Torre, 2020). Until the vaccination policy is effectively implemented, only precaution(s) against the pandemic is to restrict the activities of people.

The spread of the virus has resulted in severe precautions and restrictions around the globe. As a result, many countries have experienced sharp decreases in growth and employment rates. Financial markets faced up with great uncertainty, supply chain activities have been constrained and household consumption expenditures have decreased significantly during the pandemic. Such restrictions and precautions can be defined as Non-pharmaceutical Interventions (NPIs). According to the Centers for Disease Control and Prevention (CDC) NPIs can be defined as *“actions, apart from getting vaccinated and taking medicine, that people and communities can take to help slow the spread of illnesses like pandemic influenza (flu). NPIs are also known as community mitigation strategies.”* (CDC, 2020: Par: 1) Main purpose of these restrictions is to flatten the curve, which means limiting the daily cases so that hospitals and medical systems around the world operate properly and offer quality services to patients. The empirical evidence from China (Kraemer *et al.*, 2020) and a group of countries (Deb, Furceri, Ostry, and Tawk, 2020b) showed that NPIs help flatten the curve and diminish the number of infections. However, these restrictions also dampened the economic activity. Coibion, Gorodnichenko, and Weber (2020a) stated that it is not the infections, but the containment measures that cause a decrease in consumption, employment and economic activity. According to Brodeur, Gray, Islam, and Bhuiyan (2021), NPIs have crucial impacts on economic activity and these impacts depend on the strictness, duration, and compliance of these containment measures.

This paper attempts to analyze these issues empirically and aims to contribute to the literature on the economic effects of containment measures by examining the link between NPIs and economic activity. To this end, the data for NPIs are collected from the Oxford University Government Response Tracker of the Blavatnik School of Government (BSG) to measure the strictness of NPIs in a group of countries. This database has a total of 20 indicators under 3 different sections (containment and closure policies, economic policies, and health policies) about the governments' policy responses against the pandemic. To make the data more practical, BSG also calculates 3 indices (government stringency index, containment and health index, and economic support index) using various indicators that reflect the general response of governments to the pandemic. In particular, this paper tries to estimate the relationship between these indices and economic activity.

Specifically, there are three main contributions of this paper to the literature. First of all, majority of the existing literature (Deb *et al.* 2020a; Demirgüç-Kunt *et al.* 2020; Kok, 2020; König and Winkler, 2020) examined the relation between NPIs and economic activity by using OLS, fixed effects or instrumental variables technique. However, this paper employs a dynamic panel data methodology to control for possible endogeneity problem and also to account for the dynamic nature of the relationship between NPIs and economic activity. Secondly, this paper proxies the economic activity by industrial production. A strand of the existing literature (Deb *et al.* 2020a; Demirgüç-Kunt *et al.* 2020) proxied the economic activity by electricity consumption, mobility trends, or nitrogen dioxide emissions. Another strand of the literature used quarterly growth rates for the first and second quarters of 2020 (König and Winkler, 2020; Kok, 2020). However, considering the fact that lockdowns mostly started around the globe in March 2020, using quarterly growth might yield biased estimates. Therefore, monthly industrial production data from

the OECD is used in this paper to capture the economic activity. Last but not least, this paper contributes to the literature by evaluating the effects of economic support provided by governments during the pandemic to mitigate the unfavorable impacts of containment measures. To measure economic support, the economic support index calculated by BSG is used in this paper. This index mainly measures income support provided by governments and debt relief. The empirical results suggest that NPIs negatively affect economic activity, which is measured by industrial production. Furthermore, the results show that economic measures taken by governments help strengthen economic activity and improve industrial production.

The rest of the paper is organized as follows: The first section briefly reviews how COVID-19 pandemic could affect economic activity and discusses the related literature, section two explains the data and the methodology, section 3 presents estimation results, and finally, section four offers conclusion and policy implications.

1. COVID-19, ECONOMIC ACTIVITY AND RELATED LITERATURE

Global pandemics cause economic activities to slow down, especially in the short run. Jonas (2013) argued that countries are interconnected via travel, trade, and capital movements, thus pandemics can cause a worldwide shock by a sudden decrease in demand and supply shocks or social disturbances. Carlsson-Szlezak, Reeves, and Swartz (2020) argued that there are several mechanisms by which the COVID-19 pandemic could affect economic activity. First of all, there is an indirect impact on consumers through financial markets since household wealth and thus consumption decreases during a pandemic. Secondly, there is a direct impact, which worsens future expectations so that households avoid unessential spending and furthermore a pandemic makes consumers pessimistic about economic conditions. Finally, since the supply chain does not work properly, and demand is expected to fall, there might be decreases in industrial production as well as labor supply.

According to Gourinchas (2020), the global economy is a highly complex system and every single part of the economy, i.e., consumers, producers, banks, financial institutions, firms, etc. is connected via various channels; thus, a global shock would affect all these parts. Gourinchas (2020) also argued that there are mainly three channels how a worldwide pandemic influences economic activity. The first one is the medical channel, which suggests that sick people cannot contribute to the economy. The second one is the effects of precautions and restrictions against the pandemic, which slows down the economic and social activity. Lastly, the third one is expectations, which makes individuals more risk-averse and cuts back spending.

There have been many attempts to analyze the effects of the pandemic on economic outcomes. Several papers concentrated on the impact of the pandemic on labor markets (Adams-Prassl *et al.*, 2020; Coibion *et al.*, 2020b; Dingel and Neiman, 2020; Kahn, Lange and Wiczer, 2020) and the effects of pandemic on gender and racial inequality (Fairlie, Couch, and Xu, 2020; Bartos, Bauer, Cahlikova, and Chytilová, 2020; Forsythe, 2020; Yasenov, 2020). There are also numerous studies which examined the impact on financial markets (Albulescu, 2021; Sansa, 2020; Zhang, Hu and Ji, 2020), the determinants and implications of social distancing (Maloney and Taskin, 2020; Sheridan *et al.*, 2020; Farboodi *et al.*, 2021) the effectiveness of fiscal and monetary policies during the pandemic (Benmelech and Tzur-Ilan, 2020; Bhar and Malliaris, 2020; Casado *et al.*, 2020).

This paper, on the other hand, concentrates on another strand of the literature and examines the relationship between policy responses of governments against the pandemic and economic activity and follows upon the works of Demirgüç-Kunt *et al.* (2020), Deb *et al.* (2020a), Kok (2020) and König and Winkler (2020). Demirgüç-Kunt *et al.* (2020) analyzed the economic impacts of NPIs on economic activity by using high-frequency proxies such as electricity consumption and nitrogen dioxide emission using fixed effects and instrumental variables (IV) methodology and found that NPIs cause a decrease in economic activity about 10 percent. Similarly, Deb *et al.* (2020a) proxied the economic activity by various indicators such as Nitrogen Dioxide (NO₂) emissions, energy consumption, or mobility indices and showed that NPIs

negatively affect economic activity. Moreover, they also found that effective implementation of monetary and fiscal policy instruments helps to reduce the economic costs of NPIs. König and Winkler (2020) examined the impact of social distancing on economic performance for a sample of 46 countries using OLS, IV, and fixed effects for the first and second quarters of 2020 and argued that voluntary and mandatory distancing leads to a decrease in economic growth. Kok (2020) also found that NPIs lower the economic activity by using quarterly growth rates for 106 countries for the first two quarters of 2020; however, the negative effect of NPIs differs between Advanced and Developing Economies.

2. DATA AND METHODOLOGY

2.1. Data

To capture the economic performance and activities of countries, the industrial production index (IPI) is used as the dependent variable. While economic growth might be a better index to capture the economic activity, it is unfortunately not available on a monthly basis. The data for IPI comes from the OECD database (Organization for Economic Development and Cooperation (OECD), 2020) and it captures the total output in mining, manufacturing, electricity, gas, and steam. In addition, this paper also includes the change in industrial production relative to the previous year as a second measurement. Although Stanger (2020) argued that industrial production has its weaknesses in measuring the economic activity since it does not take into account the service activities, the era of COVID-19 has resulted in a sharp decline in services globally. As it is stated by the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2020), services trade is expected to fall by 15.4% in 2020 compared to 2019, which is the highest decline in history. Moreover, industrial production not only has shown a strong co-movement with growth (Fulop and Gyomai, 2012) and has also been used as an indicator for economic activity and growth (see Bernanke, Gertler, Watson, Sims, Friedman, 1997; Grilli and Roubini, 1996; Hatmanu, Căuțișanu and Ifrim, 2020). Therefore, industrial production is proven to be a robust index in measuring economic activity, especially throughout the COVID-19 pandemic.

In terms of the NPIs, Oxford BSG data has three main groups which indicate a different measure on lockdowns. The first one is containment and closure policies, the second one is the economic policies, and the third one is the health policies. All these policies have several sub-sections, which take various values depending on restrictions. Oxford BSG data brings together these values to generate different indexes as an indicator of how strict lockdown/restriction policies are. This paper uses three different indexes from these measures to capture the strictness of governments' responses throughout the pandemic. The first one is the government stringency index, the second one is the containment and health index, and the third one is the economic support index.

Government Stringency Index is calculated by taking into account nine policy measures, and they are: Closing of schools-universities, closing of workplaces, closing of public transportation, restrictions on domestic movements, restrictions on international travel, stay at home requirements, limits on social gatherings, cancellation of public events and public information campaigns. Containment and Health Index mainly builds on Stringency Index, but also includes additional measures such as testing policy, contact tracing, facial coverings, vaccination policy and protection of elder people. Oxford BSG database calculates each of these policy measures ordinally and then combines them into stringency and containment and health index. The values of these indices vary between 0 and 100, where 100 means the strictest policy. Economic support index is calculated by taking into account two metrics: Income support for households and debt or contract relief. These indexes are measured on a daily basis; thus, monthly averages are calculated to employ them in the regression analysis.

For macroeconomic control variables, two different monthly indicators such as long-run interest rates and nominal exchange rates are used. An increase in interest rates, in general, is expected to lower the output or GDP growth. For example, both neo-Keynesian models (Wickens, 2012) and the neoclassical theory (Haavelmo, 1960) argued that higher interest rates cause higher cost of capital and thus dampens economic activity. In addition, real business cycle theory (Kydland and Prescott, 1982) also suggests that

a rise in interest rates could yield to a decrease in labor supply and thus reduces output growth. Hansen and Seshadri (2013) found that interest rates have a negative effect on productivity growth, and Hatmanu *et al.*, (2020) noted that there is a negative relationship between interest rates and industrial production.

Nominal exchange rate is also included in the model. Exchange rate alters production through international trade and might affect industrial production depending on firms' production structure. Dhasmana (2013) argued that appreciation in exchange rate may benefit firms if they have a high dependence on imports by decreasing variable costs and vice versa. Rodrik (2007) stated that exchange rate appreciation could lead to a scarcity of foreign currency, large trade deficits, corruption, and balance of payment crises. Thus, undervaluation of currency is expected to boost growth; however, Rodrik (2007) also found that undervaluation increases economic growth only in developing countries, but not in rich/developed ones. Considering the fact that the country sample in this paper is mostly limited to OECD Countries and most of them are relatively richer, the effects of exchange rate on industrial production seems ambiguous. The variables, their brief definitions, and sources can be found in Table A1 in the Appendix.

The summary statistics of the data can be found below in Table 1. The statistics show that the volume of the industrial production decreased compared to the previous year as expected. The minimum and maximum values of stringency and containment and health indexes fluctuate significantly, which indicates that some countries took almost all the possible precautions, whereas some of them took very little action(s) during the period between March 2020 and November 2020.

Table 1: Summary Statistics

Variable	Obs	Mean	Std.Dev.	Min	Max
Total Ind. Prod.	260	100.1049	12.4935	59.59503	135.4113
Change in Ind. Prod.	261	6.82468	10.46973	-43.346	41.68399
Government Stringency	261	58.5033	15.20676	24.909	92.59433
Economic Support	261	67.2182	24.45246	0	100
Exchange Rate	261	85.86146	259.9113	0.757051	1229.057
Interest Rate	261	0.905912	2.206329	-0.61524	16.272
Containment and Health	261	55.02137	11.76925	22.82033	82.977

Table A2 in the appendix shows the ranking of countries in terms of the stringency index. Recall that one of the most affected countries from COVID-19 is Italy, especially when the virus was spreading rapidly among Europe in March and April 2020. Accordingly, the maximum value of stringency index belongs to Italy in April 2020, and the minimum value belongs to Luxembourg in July 2020. Taking the averages of the indexes between the period March 2020 and November 2020 shows that Chile is ranked number 1 in both stringency index and containment and health index. On the other hand, United Kingdom ranked number 1 on economic support index.

Table 2 below shows the correlation between variables. Since the correlation is high between stringency and containment and health index as expected, the effects of these indices on industrial production are evaluated on different models.

Table 2: Correlation Table

	Total Ind. Prod.	Change in Ind. Prod.	Stringency	Economic Support	Exchange Rate	Interest Rate	Containment and Health
Total Ind. Prod.	1						
Change in Ind. Prod.	0.8236	1					
Government Stringency	-0.3560	-0.3154	1				
Economic Support	-0.0733	-0.0657	0.2220	1			
Exchange Rate	0.0616	0.1264	0.0194	-0.1618	1		
Interest Rate	0.2038	0.142	0.1341	-0.0705	0.1476	1	
Containment and Health	-0.2585	-0.1988	0.9107	0.3404	0.0687	0.1652	1

2.2. Methodology

The empirical analysis is based on a panel of 29 countries for the period between March 2020 and November 2020. The empirical model can be written as follows:

$$INDPRO_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 INDPRO_{i,t} + \beta_2 NPI_{i,t} + \beta_3 ECO_{i,t} + \beta_4 X_{i,t} + \mu_i + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

where INDPRO represents industrial production, NPI is the Nonpharmaceutical Interventions such as stringency index or containment and health index, ECO represents economic support index, X is a vector of macroeconomic control variables such as exchange rates or interest rates, μ is the individual fixed effects and ε is the error term. Although the easiest way to estimate the above equation is the Ordinary Least Squares (OLS), it might cause several problems such as autocorrelation, endogeneity of explained variables and omitted variable bias because of the unobservable country specific effects (Voitchovsky, 2005). To overcome these issues, the preferred estimation technique is the dynamic panel data methodology proposed by Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998). Dynamic panel data consists of two methods: difference and system GMM. Between these methods, system GMM is superior to difference GMM, since it generates a decline in finite sample bias and also allows precision gains because of the extra moment conditions (Bond *et al.*, 2001). Thus, system GMM estimation may be considered as an expansion of difference GMM, since it extracts more information (Voitchovsky, 2005). Therefore, the above equation is estimated by system GMM methodology. Taking the first differences of the above equation to remove the fixed effects yields the equation below:

$$\Delta INDPRO_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta INDPRO_{i,t-1} + \beta_2 \Delta NPI_{i,t} + \beta_3 \Delta ECO_{i,t} + \beta_4 \Delta X_{i,t} + \mu_i + \Delta \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

System GMM estimation uses two types of instruments, GMM-style, or IV-style. GMM style instruments are constructed in Arellano-Bond sense and use lagged values of the variables in levels, whereas IV-type instruments use variables themselves as instruments (Mileva, 2007). To obtain consistent and unbiased estimates of the above equation, two post estimation tests suggested by Arellano and Bond

(1991), Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998) should also be examined. The first one is AR (2) test, and the null hypothesis is that there is no serial correlation. The second one is the Hansen test, which is an over identification test for instruments and the null hypothesis of the Hansen test is that the group of instruments are exogenous (Mileva, 2007). Furthermore, as Roodman (2009) argues, to avoid biased estimates and a weak Hansen test, the numbers of instruments are also controlled during estimations.

3. ESTIMATION RESULTS

Table 3 below shows the estimation results of the above empirical model. In the first and third columns, the dependent variable is the total industrial production, whereas in the second and fourth columns, the dependent variable is the change in industrial production relative to the previous year. The third and fourth columns also include containment and health index instead of the stringency index as a robustness check.

Lagged dependent variables (lagged total industrial production and change in industrial production) have a positive and significant effect on industrial production as expected. Among our main variables of interest, stringency and containment and health indexes are found to have a negative impact on industrial production, in line with the findings of Demirgüç-Kunt *et al.* (2020), Deb *et al.* (2020a), and König and Winkler, (2020). Similar to our results, Demirgüç-Kunt *et al.* (2020) found that NPI's lower the economic activity measured by electricity use or emissions. Furthermore, Deb *et al.* (2020a) also showed that containment measures cause a decrease in economic activity as well as industrial production. Moreover, König and Winkler (2020) argued that stringency index decreases growth rates. These findings suggest that when restrictions get stricter, industrial production and thus economic activity declines. Recall that stringency index includes precautions such as workplace closings, travel restrictions, school closings and cancelling major events, and thus it mainly is a social distancing measurement. Hence, an increase in this index means a decline in consumption, and of course in aggregate demand. In turn, producers anticipate the decrease in demand, which motivates them to decrease production and thus economic activity slows down. Containment and health index is also very similar to stringency index, but in addition to restrictions and closings, it includes other measures such as testing policy and contract tracing. Similar to stringency index, an increase in containment and health index also yields a decrease in industrial production.

Table 3: Estimation Results

VARIABLES	(1) Total Ind. Prod.	(2) Change in Ind. Prod.	(3) Total Ind. Prod.	(4) Change in Ind. Prod.
L.Total Ind. Prod.	0.972*** (0.050)		0.968*** (0.051)	
Government Stringency	-0.245*** (0.039)	-0.278*** (0.041)		
Economic Support	0.247*** (0.063)	0.194*** (0.036)	0.192*** (0.058)	0.151*** (0.042)
Exchange Rate	0.005* (0.003)	0.005* (0.003)	0.004** (0.002)	0.005*** (0.002)
Interest Rate	-0.408 (0.477)	-0.110 (0.593)	-0.300 (0.515)	-0.086 (0.646)
L.Change in Ind. Prod.		0.620*** (0.044)		0.670*** (0.043)
Containment and Health			-0.180*** (0.048)	-0.230*** (0.053)
AR(2) z value	-1.66	-0.40	-1.74	-0.53
AR(2) p value	0.096	0.693	0.081	0.593
Hansen test statistic	24.07	25.84	23.47	24.11
Hansen test p value	0.088	0.056	0.102	0.087
Observations	231	232	231	232
Number of Inst.	21	21	21	21
Number of country	29	29	29	29

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Notes: The estimations are done in STATA, using the syntax xtabond2 by Roodman (2009). Instrument matrix is collapsed and GMM type instruments are used for all variables.

In terms of economic support, the empirical results suggest that economic support index has a positive and significant impact on industrial production. Because this index includes various incentives for consumers such as income support or debt relief, which aims to stimulate spending, the policies that support households economically help mitigate the economic impacts of the pandemic. Similar to this paper but using a different economic indicator, namely fiscal stimulus data from the IMF policy tracker, Deb *et al.* (2020a) also argued that fiscal stimulus, measured as a percentage of GDP, could reduce the negative impacts of NPIs.

In terms of macro-economic control variables, it is found that nominal exchange rates have a positive impact on industrial production. The literature has somewhat ambiguous results on the relationship between these two variables. For example, Akinlo and Lawal (2015) argued that depreciation in exchange rate has no short-run effects on production but has a positive impact on the long run. Habibi (2019) showed that exchange rate appreciation increases the production of the sectors in which firms use a high ratio of imported goods for their exports, but depreciation in the exchange rate positively affects the production of consumer goods if firms do not use any imported goods for export. Therefore, it can be concluded that the majority of the firms in the selected country sample mostly use imported goods for exports. In terms of the relationship between interest rates and industrial production, although the effect is negative, it is found to be insignificant.

4. CONCLUSION

The COVID-19 outbreak in 2020 has resulted in severe health conditions as well as economic and social costs. Without an effective vaccination policy, NPIs seem to be the only precaution against the

pandemic. This paper evaluates whether and how NPIs -restrictions implemented to slow down the spread of COVID-19 pandemic- affected economic activity on a selected group of countries. For this purpose, government policy responses data about the social distancing and economic and health policies are obtained from the Oxford COVID-19 Government Response Tracker, which illustrates how strict measures governments have taken. This database uses several indicators to calculate the strictness of measures and creates two indexes, namely government stringency index and containment and health index. Moreover, an economic support index that measures income support and debt/contract relief is also included into the model to control for the economic support provided by governments during the pandemic. In addition to these indexes, this paper proxies the economic activity by industrial production and includes nominal exchange rate and monthly interest rates data from the OECD database to account for macroeconomic trends. The results suggest that both stringency index and containment and health index decrease industrial production, thus it can be concluded that containment measures cause a decline in economic activity. On the other hand, the results reveal that economic support index contributes significantly in terms of declining the economic impact of the pandemic.

Although governments impose restrictions to ease down the medical effects of the pandemic and flatten the curve, these restrictions might result in severe economic costs. Accordingly, the results of the empirical model suggest that as governments take more precautions and increase the restrictions on social activity and distance, economic activity, i.e., industrial production in countries slows down. However, at the same time, governments are aware of the economic costs of the pandemic and to diminish its economic impact, they also took economic precautions such as income support or debt relief. These precautions are measured mainly by economic support index in this paper, and the results show that this index has a positive impact on economic activity. Thus, governments could mitigate these negative effects by increasing the amount of economic support to their citizens. Moreover, the results also indicate that nominal exchange rate has a positive impact on industrial production, whereas interest rates have no significant effects. It can be concluded from these results that if governments can effectively canalize economic support to their citizens, slowdown in economic activity caused by NPIs can be reduced and countries could overcome the economic burden of COVID-19 in moderation.

AUTHOR STATEMENT

Research and Publication Ethics Statement

This study has been prepared in accordance with the ethical principles of scientific research and publication.

Author Contribution

The author performed the whole study alone.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest arising from the study for the authors or third parties.

REFERENCES

- Adams-Prassl, A. T. Boneva, M. Golin, C. Rauh (2020), "Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock: Evidence from Real Time Surveys", *Journal of Public Economics*, 189, 104245.
- Akinlo, O. O., Q. A. Lawal (2015), "Impact of Exchange Rate on Industrial Production in Nigeria 1986-2010", *International Business and Management*, 10(1), 104-110.
- Albulescu, C. T. (2021), "COVID-19 and the United States Financial Markets' Volatility", *Finance Research Letters*, 38, 101699.
- Arellano, M., S. Bond (1991), "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations", *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.

- Arellano, M., O. Bover (1995), "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models", *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Bartos, V., M. Bauer, J. Cahlikova, J. Chytilová (2020), "COVID-19 Crisis Fuels Hostility against Foreigners", IZA Discussion Paper No. 13250, Institute of Labor Economics, Bonn, Germany.
- Benmelech, E., N.Tzur-Ilan (2020), "The Determinants of Fiscal and Monetary Policies During the COVID-19 Crisis", NBER Working Paper No. 27461. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Bernanke, B. S., M. Gertler, M. Watson, C. A. Sims, B. M. Friedman (1997), "Systematic Monetary Policy and the Effects of oil Price Shocks", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1997(1), 91-157.
- Bhar, R., A. G. Malliaris (2020), "Modeling US monetary Policy During the Global Financial Crisis and Lessons for Covid-19", *Journal of Policy Modeling*, 43(1), 15-33.
- Blundell, R., S. Bond (1998), "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of econometrics*, 87(1), 115-143.
- Bond, S., A. Hoeffler, J. Temple (2001), "GMM Estimation of Empirical Growth Models", Discussion Paper No. 2048, Centre for Economic Policy Research.
- Brodeur, A., D. Gray, A. Islam, S. Bhuiyan (2021), "A literature Review of the Economics of COVID-19". *Journal of Economic Surveys*, 35(4), 1007-1044.
- Carlsson-Szlezak, Phillip, M Reeves, P. Swartz (2020), "What Coronavirus Could Mean for the Global Economy", *Harvard Business Review*, <https://hbr.org/2020/03/what-coronavirus-could-mean-for-the-global-economy>
- Casado, M. G., B. Glennon, J. LaneMcQuown, D. Rich, B. A. Weinberg, (2020), "The Effect of Fiscal Stimulus: Evidence from COVID-19", NBER Working Paper No. w27576, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Centers for Disease Control and Prevention (2020), Nonpharmaceutical interventions (npi). Centers for Disease Control and Prevention, <https://www.cdc.gov/nonpharmaceutical-interventions/index.html>, (Accessed on 15 March 2021).
- Coibion, O., Y. Gorodnichenko, M. Weber (2020a), "The Cost of the Covid-19 Crisis: Lockdowns, Macroeconomic Expectations, and Consumer Spending", NBER Working Paper No. w27141. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Coibion, O., Y. Gorodnichenko, M. Weber (2020b), "Labor Markets During the COVID-19 Crisis: A Preliminary view", NBER Working Paper No. w27017, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Deb, P., D. Furceri, J. D. Ostry, N. Tawk (2020a), "The Economic Effects of Covid-19 Containment Measures", CEPR Discussion Paper No. DP15087, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3661431>
- Deb, P., D. Furceri, J. D. Ostry, N. Tawk (2020b), "The Effect of Containment Measures on the COVID-19 Pandemic", CEPR Discussion Paper No. DP15086, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3661430>
- Demirguc-Kunt, A. M. Lokshin, I. Torre (2020), "The Sooner, the Better: The Early Economic Impact of Non-Pharmaceutical Interventions During the COVID-19 Pandemic", *World Bank Policy Research Working Paper*, (9257).
- Dhasmana, A. (2013), "Real Effective Exchange Rate and Manufacturing Sector Performance: Evidence from Indian Firms", *IIM Bangalore Research Paper*, (412).
- Dingel, J. I., B. Neiman (2020), "How Many Jobs Can Be Done at Home?", *Journal of Public Economics*, 189, 104235.
- Fairlie, R. W., K. Couch, H. Xu (2020), "The Impacts of COVID-19 on Minority Unemployment: First Evidence from April 2020 CPS microdata", NBER Working Paper No. w27246, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Farboodi, M., G. Jarosch, R. Shimer (2021), "Internal and External Effects of Social Distancing in a Pandemic", *Journal of Economic Theory*, 196, 105293.
- Forsythe, E. (2020), "Labor Market flows and the Covid-19 Economy", Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3586074>, Accessed on March, 2021.

- Fulop, G., G. Gyomai (2012), "Transition of the OECD CLI system to a GDP-based business cycle target", OECD background note, Available at: <http://www.oecd.org/std/leading-indicators/49985449.pdf>, Accessed on January, 2021.
- Gourinchas, P. O. (2020), "Flattening the Pandemic and Recession Curves", *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever*, 31, 57-62.
- Grilli, V., N. Roubini (1996), "Liquidity Models in Open Economies: Theory and Empirical Evidence", *European Economic Review*, 40(3-5), 847-859.
- Haavelmo, T. (1960), *A Study in the Theory of Investment*, Chicago, Univ. Chicago Press
- Habibi, A. (2019), "Non-Linear Impact of Exchange Rate Changes on US industrial Production", *Journal of Economic Structures*, 8(1), 1-17.
- Hale, T., N., Angrist, R. Goldszmidt, B. Kira, A. Petherick, T. Phillips, H. Tatlow (2021), "A Global Panel Database of Pandemic Policies (Oxford COVID-19 Government Response Tracker)", *Nature Human Behaviour*, 5(4), 529-538.
- Hansen, B., A. Seshadri (2013), "Uncovering the Relationship Between Real Interest Rates and Economic Growth", *Michigan Retirement Research Center Research Paper*, (2013-303).
- Hatmanu, M., C. Căuțișanu, M. Ifrim (2020), "The Impact of Interest Rate, Exchange Rate and European Business Climate on Economic Growth in Romania: An ARDL Approach with Structural Breaks", *Sustainability*, 12(7), 2798.
- Jonas, O. (2013), "Pandemic Risk", *World Development Report Background Papers*, World Bank, Washington, DC, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16343>, Accessed on January, 2021.
- Kahn, L., F. Lange, D. Wiczer (2020), "Labor Demand in the Time of COVID-19: Evidence from Vacancy Postings and UI Claims", *NBER working paper*, No. w27061, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Kok, J. (2020), "Short-Term Trade-off Between Stringency and Economic Growth", *COVID Economics*, 60, 172-189.
- König, M., A. Winkler (2020), "Monitoring in Real Time: Cross-Country Evidence on the COVID-19 Impact on GDP Growth in the First half of 2020", *COVID Economics*, 57, 132-153.
- Kraemer, M. U., C. H. Yang, B. Gutierrez, C. H. Wu, B. Klein, D. M. Pigott, S. V. Scarpino (2020), "The Effect of Human Mobility and Control Measures on the COVID-19 Epidemic in China", *Science*, 368(6490), 493-497.
- Kydland, F. E., E. C. Prescott (1982), "Time to Build and Aggregate Fluctuations", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1345-1370.
- Maloney, W. F., T. Taskin (2020), "Determinants of Social Distancing and Economic Activity During COVID-19: A Global View", *World Bank Policy Research Working Paper*, (9242).
- Mileva, E. (2007), "Using Arellano-Bond Dynamic Panel GMM Estimators in Stata", *Economics Department*, Fordham University, 64, 1-10.
- Organization for Economic Development and Cooperation (2021a), *Industrial Production (indicator)*, doi: 10.1787/39121c55-en, Accessed on 1 March 2021.
- Organization for Economic Development and Cooperation (2021b), *Exchange Rates (indicator)*, doi: 10.1787/037ed317-en (Accessed on 1 March 2021).
- Organization for Economic Development and Cooperation (2021c), *Long-Term Interest Rates (indicator)*, doi: 10.1787/662d712c-en, Accessed on 1 March 2021.
- Rodrik, D. (2007), "The Real Exchange Rate and Economic Growth: Theory and Evidence", *John F. Kennedy School of Government*, Harvard University.
- Roodman, D. (2009), "How to do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata", *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Sansa, N. A. (2020), "The Impact of the COVID-19 on the Financial Markets: Evidence from China and USA", *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2, 29-39.

- Sheridan, A., A. L. Andersen, E. T. Hansen, N. Johannesen (2020), "Social Distancing Laws Cause Only Small Losses of Economic Activity During the COVID-19 Pandemic in Scandinavia", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(34), 20468-20473.
- Stanger, M. (2020), "A Monthly Indicator of Economic Growth for Low Income Countries", *International Monetary Fund Working Papers*, 2020(013).
- United Nations Conference on Trade and Development (2020, December 9), Covid-19 Drives Large International Trade Declines in 2020, <https://unctad.org/news/covid-19-drives-large-international-trade-declines-2020#:~:text=The%20predicted%20decline%20in%20services,services%20trade%20fell%20by%209.5%25>, Accessed on March 3, 2021.
- Voitchovsky, S. (2005), "Does the Profile of Income Inequality Matter for Economic Growth?", *Journal of Economic Growth*, 10(3), 273-296.
- Wickens, M. (2012), *Macroeconomic Theory: A Dynamic General Equilibrium Approach*, Princeton University Press.
- Yasenov, V. I. (2020), "Who Can Work from Home?", IZA Discussion Paper No. 13197, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3590895>
- Zhang, D., M. Hu, Q. Ji (2020), "Financial markets under the global pandemic of COVID-19", *Finance Research Letters*, 36, 101528.

APPENDIX

Table A1: Variables, Definitions and Sources

Variable	Definition	Source
Total Industrial Production	“Measures the output of industrial establishments. Includes sectors such as mining, manufacturing, electricity, gas and steam and air-conditioning. 2015 is considered as the base year, where this ratio is equal to 100 in 2015.”	OECD
Industrial Production	“Refers to the change in industrial production compared to the same month in the previous year. “	OECD
Stringency Index	“Measures the response of governments in terms of lockdown restrictions and closures through the pandemic.”	Hale <i>et al.</i> , 2021
Containment and Health Index	“Combines lockdown restrictions and closures with measures such as testing policy and contact tracing, short term investment in healthcare, as well investments in vaccine.”	Hale <i>et al.</i> , 2021
Economic Support Index	“Records measures such as income support and debt relief.”	Hale <i>et al.</i> , 2021
Exchange Rate	“Currency exchange rates based on US Dollar monthly average.”	OECD
Interest Rate	“Long term interest rates”	OECD

Table A2: Rankings of the Countries in terms of Stringency Index

Rank	Countries	Stringency	Containment and Health	Economic Support
1	Chile	74.7413	66.71682	67.03704
2	Portugal	69.52508	63.59159	59.16667
3	Brazil	68.46615	64.93848	45.64815
4	Israel	67.53107	62.22015	87.70754
5	United Kingdom	66.339	56.69144	93.05556
6	United States	66.03667	62.46344	56.48148
7	Ireland	65.70696	58.18348	91.66667
8	Spain	65.31115	58.206	80.55556
9	Italy	65.157	63.67856	63.14815
10	Canada	64.42189	57.28237	70.83333
11	France	63.42696	60.91985	72.59259
12	Turkey	62.37252	59.94856	70.37037
13	Greece	61.23978	57.21685	65.0463
14	Belgium	60.03033	56.68718	75.41667
15	Germany	59.35293	57.06326	43.7963
16	Netherlands	57.31481	52.99244	77.59259
17	Hungary	56.31626	52.16756	57.77778
18	Sweden	56.07011	47.22355	50
19	Slovenia	55.26611	54.30181	62.31481
20	Denmark	54.38756	49.672	77.36111
21	Poland	53.91022	48.91256	44.62963
22	Austria	53.18315	54.67656	83.7963
23	Slovak Republic	52.76559	53.84119	80.46296
24	South Korea	52.17752	54.9517	45.83333
25	Czech Republic	50.59204	52.05915	67.22222
26	Luxembourg	48.87496	52.09833	92.77778
27	Norway	47.89074	44.24796	36.75926
28	Finland	42.62752	38.03819	63.51852
29	Japan	35.5603	34.62863	66.75926

Derleme / Review Article

Covid-19 İle Mücadelede Davranışsal Kamu Politikası Aracı Olarak Dinin Yeri

Esra Kılıç¹

Öz

Aralık 2019 itibarıyla dünyanın büyük bir kısmını etkisi altına alan COVID-19'un çok ciddi sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileri bulunmaktadır. Devletler ve uluslararası kuruluşlar COVID-19 ile mücadelede paternalistik politikaların yanı sıra davranışsal kamu politikalarına başvurmaktadır. Davranışsal iktisatçılara göre birey davranışları ahlaki norm ve değer yargılarının etkisi altında bulunmaktadır. Birey davranışlarının ahlaki norm kaynaklarından biri de dindir. Buradan hareketle; çalışmanın temel amacı, "Din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilir mi?" sorusunun yanıtlanmasıdır. Çalışma literatür değerlendirmesine dayanmaktadır. Neticede; dinin arzu edilen davranışa yönelik mesaj vermede toplum tarafından güven duyulan kişinin seçilmesi, tetikleme, sosyal norm ve akranları aracılığıyla ikna etme gibi dürtme yöntemlerine entegre edilerek COVID-19'la mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilmesi önerilmektedir. Ancak bu noktada; kişilerin dini liderlere ve kuruluşlara yönelik güven düzeyi, toplumun dindarlık düzeyi, toplumun genelinin COVID-19 önlemlerine uymak için hangi araçlarla motive edilebileceğinin ve bunun farklı gruplar için nasıl çeşitlendirilebileceği faktörlerinin de belirleyici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal kamu politikası, dürtme, din, COVID-19.

The Role of Religion as a Behavioral Public Policy Tool in Combating Covid-19

Abstract

COVID-19, influencing most of the world since December 2019, has serious social, economic and psychological effects. Governments and international corporations have applied behavioral public policies in addition paternalistic policies to combat COVID-19. According to behavioral economists; individual behaviors are under the influence of moral norms and values. Religion is one of the moral norm sources. From this point of view, the aim of the study is to answer the question of "Can religion be used as a behavioral public policy tool to struggle with COVID-19?". The study is based on a literature review. As a result, it is recommended that; religion can be used as a behavioral public policy tool to combat COVID-19 by integrating nudge methods as priming, social norms, messenger and peer comparison. Factors as; the individuals' trust level in religious leaders and institutions, the religiosity level of the society, the tools used to motivate the society to conform to COVID-19 measures and how could these measures be diversified for different sub groups are considered to be decisive.

Keywords: Behavioral public policies, nudge, religion, COVID-19.

¹ Dr. Öğr. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sinceressa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2560-3452>

GİRİŞ

Toplumsal refahı artırmak adına devlet birtakım kamu politikalarına başvurmaktadır. Kamu politikaları aracılığıyla devlet birey davranışlarını ve tercihlerini etkilemektedir. Son dönemde vergilendirme, yasal ve kurumsal düzenlemeler gibi sert paternalistik yaklaşımların etkinliği tartışılırken, devlet birey davranış ve tercihlerini etkilemede davranışsal kamu politikalarına başvurmaktadır. Davranışsal kamu politikalarının temeli Thaler ve Sunstein (2013) dürtme yaklaşımına dayanmaktadır. Dürtme yaklaşımının temelinde karar çerçevesindeki çok küçük değişikliklerin bile bireylerin tercih ve davranışlarını etkiliyor olması yatmaktadır. Dürtmenin yanı sıra davranışsal yaklaşımdan esinlenilmiş bilgiye dayalı politika ve davranışsal yaklaşımdan esinlenilmiş finansal teşvik politikaları da davranışsal kamu politikasının diğer politika araçlarını oluşturmaktadır (Hansen ve Jespersen, 2013; Galizzi, 2017).

Davranışsal kamu politikaları; karar ve davranışların rasyonel iktisadi davranışlardan nasıl saptığını ortaya koyan davranışsal iktisat alanındaki çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmalara göre; bireyler yüksek düzeyde bilgi işleme kapasitesine sahip olmamakta, tercihlerinin maliyet ve getirisini değerlendirme noktasında sistematik hatalar yapmaktadır. Bu tür karar yanlılıkları bireylerin kendilerine en uygun tercih ve davranışlarda bulunmamasına yol açmaktadır. Bu durum iktisadi tercihleri anlama noktasında bilişsel sınırlılıkların göz önünde bulundurulmasını gerekli kılarken bireylerin kısa yollara ve sezgilere dayalı karar verdiğini desteklemektedir. Aynı zamanda karşılıklılık faydası ve sosyal ilişkilere yönelik çalışmalar, bireylerin tercih ve kararlarının diğer bireylerin tercih ve kararları ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Camerer vd., 2003; Thaler ve Sunstein, 2003; Dhami, Al-Nowaihi, Sunstein, 2019). Bireylerin tercih ve davranışları içinde buldukları sosyal ve kültürel yapı tarafından da etkilenmektedir. Kişilerin mensup olduğu din, bu din kişiye ailesinden miras kalmış olsa dahi, bireylerin davranışlarını şekillendiren önemli kültürel faktörlerden biri olarak görülmektedir. Buradan hareketle, "Din davranışsal kamu politikalarına entegre edilerek kendisine mensup olanları arzu edilir davranışlara yönlendirmede bir araç olarak kullanılabilir mi?" sorusu akla gelmektedir.

Aralık 2019 'da Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve bugün tüm dünyayı etkisi altına alarak hem ekonomik hem de toplumsal ve psikolojik etkileri bulunan küresel ölçekli en önemli problem COVID-19' dur. COVID-19 ile mücadelede birçok ülke ve Birleşmiş Milletler (BM), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası kuruluşlar farklı dürtme araçlarından yararlanmaktadır (Aldemir ve Kaya, 2020). Dinin birey davranışlarını şekillendiren faktörlerden biri olmasından yola çıkılarak çalışmada; COVID-19 ile mücadelede din davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilir mi sorusuna yanıt verilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle COVID-19 pandemisi kısaca değerlendirilmekte, sonrasında davranışsal kamu politikaları kısaca ele alınmaktadır. Ardından din ve kamu politikası ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Son olarak dinin COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışması yapılmaktadır.

1. COVID-19 PANDEMİSİ

2019'un son günlerinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 zamanla küresel ölçekli bir salgına dönüşmüştür. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020'de COVID-19'un pandemi olduğunu ilan etmiştir (Turan ve Çelikyay, 2020). Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 17 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla dünya genelinde vaka sayısı 207, 784,507 bulmuş olup, 4.370.424 kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı tarih itibarıyla Türkiye'deki toplam vaka sayısı 6.096.816 olup, 53324 kişi hayatını kaybetmiştir (World Health Organization [WHO], 2021; Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2021).

COVID-19; soğuk algınlığı belirtilerine neden olan RNA virüs ailesine mensup olmakla beraber virüse maruz kalan bireylerde tedavi edilmesi zor olan zatürre benzeri belirtilere neden olan daha ağır bir hastalıktır. COVID-19'un bilinen en yaygın belirtileri yüksek ateş, kuru öksürük, yorgunluk ve nefes almada güçluktur. Aynı zamanda baş ağrısı, burun tıkanıklığı, tat ve koku hissinin kaybolması, karın ağrısı, kusma, ishal ve vücutta kızarıklıkların görülmesi gibi belirtilerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Hastalık genellikle

solunum yoluyla bulaşmakta olup, özellikle damlacık yoluyla bulaşma en yaygın bulaşma yollarından biridir. Hastalığın kuluçka süresinin 2 ile 14 gün arasında olduğu belirtilmiş olup, hasta olanların on iki gün boyunca hastalık semptomlarını gösterdiği bulgusuna rastlanmaktadır. Araştırmacıların bulgularına göre bir kişinin hastalığı kaç kişiye bulaştırabileceğini gösteren R0 katsayısı 1.8 ile 3.3 arasında değişkenlik göstermektedir. (Budak ve Korkmaz, 2020; Ciotti *vd.*, 2020; Ak, 2020). Neticede bir kişinin üç kişiye bulaştırma ihtimalinin olduğu hastalığın hızla yayılması mümkün olmaktadır. COVID-19 birey ve toplum sağlığını tehdit etmenin yanı sıra dünyayı derin ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri bulunan küresel bir krizle karşı karşıya getirmektedir. Bu krizi aşmak adına ülkeler ve uluslararası kuruluşlar birtakım politikalara başvurmaktadır. Halk karantinası, sınır karantinası, evde kalma politikası, maske ve sosyal mesafe politikası, aşırı kalabalık cezaevlerinde mahkûmların geçici olarak serbest bırakılması, kamuya açık toplu etkinliklerinin kısıtlanması, kamuda ve özel sektörde uzaktan ve esnek çalışma programına geçilmesi, hava, kara deniz sınırlarının kapatılması, okullarda uzaktan eğitime geçilmesi, seyahat yasağı, bireyler için gelir desteği sağlanması, hane halkını desteklemek için sosyal yardım ödemeleri ve COVID-19 aşısı politikaları bunlardan bazılarıdır (Durmuş ve Şahin, 2021). COVID-19'la mücadele politikaları ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermekte olup, politikaların bir kısmı cezalandırmaya ve birtakım yaptırımlara dayalı sert paternalistik politikalarlardır. Ancak sert paternalistik politikaların yanı sıra hem ülke hükümetleri hem de uluslararası kuruluşlar COVID-19 ile mücadelede yaygın bir şekilde davranışsal kamu politikalarına da başvurmaktadır.

2. DAVRANIŞSAL KAMU POLİTİKASI ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Kamu politikaları, devletin kamusal hedeflerine ulaşmak adına kullandığı yönetim teknikleridir (Tummers *vd.*, 2015). Devlet birey ya da grupları daha iyi hale getirmek ya da tehlikelerden korumak adına, müdahaleci kamu politikalarından yararlanmaktadır. Devletin bireylerin tercih süreçlerine müdahalesi üç farklı şekilde olabilmektedir. Bunlardan biri sert müdahaleler olarak adlandırılmakta olup, birtakım seçeneklerin yasaklanması veya vergilendirme gibi yöntemlerle bireylerin tercih seçeneklerinin değiştirilmesine karşılık gelmektedir. İkinci müdahale türü bilgilendirme yoluyla müdahaledir. Bu müdahale türünde devlet bireylerin daha bilinçli karar vermesi için gerekli bilgiyi sunmaktadır. Üçüncü müdahale türü ise yumuşak müdahalelerdir. Bu müdahale türünde devlet bireylerin tercih seçeneklerini değiştirmemekte ancak bireylerin seçenekleri algılayış şeklini değiştirerek bireyleri istediği doğrultuda yönlendirmeyi hedeflemektedir. Davranışsal kamu politikası yaklaşımı bireylerin karar verme süreçlerinin yumuşak müdahale yöntemi ile yönlendirilmesi yoluyla toplumsal çıkarın artırılabilirliğini savunmaktadır. Bu yöntemle bireyler tercihlerinde özgür bırakılırken doğru kararlar almaya yönlendirilmekte, bu yolla eskisine göre daha iyi duruma getirilmiş olmaktadır (Arad ve Rubinstein, 2018).

Davranışsal kamu politikaları; bireylerin standart iktisadın varsaydığı gibi rasyonel olmadığı yaklaşımına dayanmaktadır. İktisadi olarak tutarsız görünen şeylerin açıklanmasında Herbert Simon tarafından ortaya atılan sınırlı rasyonalite yaklaşımı etkili olmaktadır. Nöro iktisatçılar açıklanmış tercihler teorisini eleştirirken sınırlı rasyonel bireylerin tercihleri sonucunda elde ettikleri fayda düzeyi ile elde etmek istedikleri faydanın birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır (Salvat, 2014). Bireylerin elde etmek istedikleri fayda düzeyi ile elde ettikleri fayda düzeyinin birbirinden farklı olduğunun farkına varan hükümet yetkililerinin davranışsal kamu politikası araçları ile bireyleri arzu ettikleri fayda düzeyine erdirmesi mümkün olmaktadır. Davranışsal iktisatçılar aynı zamanda bireylerin tercihlerinin içerisinde buldukları sosyal çevre ile ilişkili olduğunu ve bir durumda verdikleri karar ile başka bir durumdaki kararlarının tutarlı olmadığını ortaya koymaktadır. Çerçeveleme etkisi, çıpalama etkisi ve mülkiyet etkisi bu yaklaşımın örneklerini oluşturmaktadır. Thaler ve Sunstein (2003)'e göre rasyonel olmayan tercihlerde bulunan bireylerin; tam bilgiye ve sınırsız bilişsel yeteneklere sahip olup irade eksikliğine sahip olmadıkları durumda rasyonel olmayan kararları değişmektedir. Buradan hareketle otomatik dâhil olma sistemi gibi bireylerin rasyonalite eksikliklerinin arzulanmayan etkilerini azaltabilecek dürtme yöntemlerinin tercih edilebilir olacağını söylemek mümkün olmaktadır (Thaler ve Sunstein, 2003; Camerer, 2006; Jung ve Mellers, 2016).

Davranışsal kamu politikaları kapsamında kullanılan dürtme yöntemleri aracılığıyla bireylerin irade yetersizliği, atalet ve dikkat dağınıklığı gibi sebeplerden ötürü gerçekleştiremedikleri ancak gerçekleştirmeye niyet ettikleri tercih ve davranışlarda bulunması desteklenmiş olmaktadır (De Ridder vd., 2020). Literatürde üzerinde en fazla durulan dürtme araçları; teşvik, görünürlük, varsayılan seçenek yöntemi (*default*), duyguları etkileme, sosyal normlar, arzu edilen davranışa yönelik mesaj vermede toplum tarafından güven duyulan kişinin seçilmesi, hatırlatma, taahhüt altına sokma, ego, geri bildirimde bulunma, akranları ile kıyaslama, çerçeveleme, teşvik etme (*priming*) ve uyarmadır. Davranışsal kamu politikalarından sorumlu davranışsal iç görü birimlerinin en fazla kullandığı dürtme araçları "MINDSPACE" olarak adlandırılmaktadır. MINDSPACE; arzu edilen davranışa yönelik mesaj veren kişi, teşvik etme, normlar, varsayılan seçenek yöntemi, görünürlük, duyguları etkileme taahhüt altına sokma ve ego yöntemlerinin kısaltmasına karşılık gelmektedir (Möllenkamp, Zeppernick, Schreyögg, 2019).

Tüm bunların yanı sıra daha karmaşık ve uzun bilgilendirmeden ziyade daha kısa ve öz bilgilendirme yöntemi kullanma, planlama problemi olan bireyleri plan yapmaya teşvik etme gibi yöntemler de davranış değişikliği yaratmada etkili ve düşük maliyetli yöntemlerdir (Madrian, 2014). Davranışsal kamu politikaları kendileri için en iyi tercihi yapmalarına yardımcı olarak sınırlı rasyonel bireylerin faydasını arttırırken, uyguladığı politikalar aracılığıyla rasyonel davranma becerisine sahip bireylere de herhangi bir maliyet yaratmamayı hedeflemektedir. (Camerer vd., 2003).

Davranışsal kamu politikaları her geçen gün küresel ölçekteki etki alanını genişletmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün 2018 yılı verilerine göre dünyada en az 202 kamu kuruluşunda davranışsal iç görü birimi bulunmaktadır (Zeina vd., 2018; Halpern ve Sanders, 2016). Aynı zamanda Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, OECD, Dünya Ekonomik Forumu, UNICEF, USAID gibi uluslararası kuruluşlar davranışsal yaklaşımları kurumsal politikalarına entegre etmiş bulunmaktadır. Günümüzde vergi borcu ödemelerinin ve el yıkamanın teşvik edilmesi, HIV/AIDS'in önlenmesi, aşılama programları, sıtmayı önleme, sağlıklı hamilelik girişimi, bebek emzirme düzeyinin yükseltilmesi, kanser hastalarının erken teşhis edilebilmesi, tüberküloz ile mücadele edilmesi, gübre kullanımı, gençlerin yetkilendirilmesi, bağışta bulunma, emeklilik tasarrufu, kolluk kuvveti reformu, otomatikleştirilmiş banka tasarrufu, okullarda şiddetin önlenmesi, eğitimi ve becerisi yüksek öğretmenlerin kırsal alanda çalışmalarının teşvik edilmesi, enerji tasarrufu, borçların geri ödenmesi ve organ bağışı gibi birçok alanda davranışsal kamu politikası araçlarına başvurulmaktadır (Whitehead vd., 2014).

3. BİR KAMU POLİTİKASI ARACI OLARAK DİNİN YERİ?

Bir kamu politikası aracı olarak dinin yeri değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken noktalardan biri dinin birey ve toplum davranışları ile bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisidir. Tarihsel süreçten itibaren insanlığın savaşlardan, evliliklere, salgın hastalıklara, doğumlara ve doğal afetlere kadar hayatlarını etkileyen birçok şeyi dine başvurarak açıklama eğiliminde olmaları dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini göstermektedir. Buna göre din ister bireyin aşkın bir varlıkla ilişkisi neticesinde ortaya çıkmış, ister Durkheim'in öne sürdüğü üzere toplumsal dayanışmayı garanti etmek adına toplum tarafından üretilmiş, isterse de Antropolog Geertz'in belirttiği üzere insanları motive etmeye ve genel bir varoluş düzeni kurmaya yarayan güçlü bir kültürel sistem olsun; birey ve toplumu şekillendiren önemli faktörlerden biridir. Nitekim dinin kamu politikasının önemli bileşenlerinden biri olan iktisadi faaliyetleri şekillendirmedeki rolü Adam Smith ve Max Weber tarafından da vurgulanmıştır. Smith ve Weber sonrasında konuya dâhil olan birçok iktisatçı ile birlikte dinin özellikle iktisadi gelişmeye etkisi değerlendirilmiştir. Buna göre yarattıkları sosyal norm ve değer yargıları aracılığıyla bazı dinlerin iktisadi gelişmeyi teşvik ettiği ortaya koyulmaktadır (Kumar, 2008; Zelekha vd., 2014; Rennick, 2014). Bu konu apayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, konunun hali hazırda tartışma açısından önemi, iktisadi gelişmenin önemli kamu politikası hedeflerinden biri olmasıdır.

Dinin kamu politikasındaki yerine ilişkin çalışmalardan bazıları dinin kamu politikası üzerinde etkisinin olamayacağını ortaya koyarken, özellikle modernleşme ile beraber dine dayalı dünya görüşünün ve dinin toplumsal hayattaki öneminin azaldığını ortaya koymaktadır. Sekülerleşme sonrasında dinin

kamusal alandaki rolüne ilişkin olarak; dinin tamamen ortadan kalktığı, dinin özel yaşama indirgenmesi veya dönüşüme uğradığı gibi birtakım yaklaşımlar bulunmaktadır. Buna göre sekülerleşmenin iki boyutu üzerinde durulmaktadır. Bunlardan biri kurumsal boyut olup, din ve devletin birbirlerinden ayrılmasıdır. Bireysel boyutta ise sekülerleşme ile birlikte bireylerin dini kurum (kilise, cami vs.) ve değer yargıları ile ilişkisinin zayıflaması üzerinde durulmaktadır (Minkenberg, 2002; Ivanescu, 2010).

Aslında her iki yaklaşım da kamu politikalarında dinin yerinin değerlendirilmesi açısından anlamlı olmaktadır. Şöyle ki dinin kurumsal boyutunun azalıp azalmadığı tartışması hem dinin iktisadi ve toplumsal politikaları etkileme gücü bağlamında, hem de dini kurumların (kilise vb.) devletle işbirliği halinde birtakım kamusal hizmetleri sunma ve bu yolla yeniden dağıtım politikalarına katkıda bulunması bağlamında değerlendirilebilmektedir. Öte yandan dinin bireysel değer yargılarını şekillendirme gücünün azalıp azalmadığı tartışması uzantısında özellikle davranışsal kamu politikalarında dinin dürtme aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı değerlendirilebilmektedir. Sekülerleşme ile birlikte dinin toplumsal hayat ve kamu politikaları üzerindeki etkisinin daraltıldığı yaklaşımına karşılık; özellikle sekülerleşmenin merkezi kabul edilen batı toplumlarına yönelik yoğun göçle birlikte oluşan çok kültürlülüğün dinin yeniden toplumsal ve kamusal alana taşınmasında etkili olduğu ortaya koyulmaktadır (Ivanescu, 2010).

Dinin kamu politikasındaki yeri ülkelere göre farklılaşmaktadır. Bunda dindarlık seviyesi, hâkim olan dini anlayışın ne olduğu ve dini anlayış çeşitliliğinin ne düzeyde olduğu gibi faktörlerin etkili olduğu ortaya koyulmaktadır. Buna karşılık benzer dini inanç ve dindarlık seviyesine sahip ülkelerde dahi dinin politika üzerindeki etkisinin farklılaşabileceği belirtilmektedir. Örneğin her ikisinin de nüfusunun çoğu Katolik Hristiyan olan Polonya'da Roma Katolik Kilisesi'nin kamu politikası üzerindeki etkisi oldukça yüksek iken, Hırvatistan'da kilisenin kamu politikalarını şekillendirme gücü bulunmamaktadır. Ancak her ne kadar ülkelere göre farklılaşabilse de dinin kamu politikalarını şekillendirmede etkili olabileceğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Şöyle ki Mc Kee (1987) Amerika'da herkes için iktisadi adalet programı kapsamında piskoposların tam istihdamı sağlama politikalarına katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bunu yaparken de yalnızca hükümete işsizliği azaltma noktasında baskı yapmadığını, aynı zamanda özel sektör ve sendikalara seslendiği, bölgesel, yerel ve ulusal girişimleri iş yaratma faaliyetinde bulunmaları konusunda teşvik ettiğini ortaya koymaktadır (Mc Kee, 1987). Dinin toplumsal ve iktisadi politikaları etkileyebilme gücünün değerlendirildiği çalışmalardan biri Minkenberg (2002)'e aittir. Minkenberg (2002) dinin, toplumsal kamu politikalarından biri olan kürtaj politikası üzerindeki etkisini değerlendirdiği çalışmada; herhangi bir ülkenin geçmişinden itibaren bağlı bulunduğu dini anlayış tarafından yaratılan kültürel dokunun dinin kamu politikaları üzerindeki etkisinin temel belirleyicisi olduğunu belirtmektedir. Ülkede yaşayan bireylerin dini kuruluşlarla ilişkisi çerçevesinde değerlendirilen dindarlık düzeyi de bir diğer belirleyici faktör olmaktadır (Minkenberg, 2002).

Beyers (2015) modernleşme ile birlikte dinin kamu politikalarına etkisindeki azalmanın göz ardı edilemeyeceğini ancak halen daha bu etkinin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Dini toplulukların kamu politikasının uygulanması esnasındaki önemli ortaklardan biri olduğu vurgulanırken, bunda dini toplulukların toplumsal güven yaratma becerisinin etkili olduğu belirtilmektedir. Dini grupların önemli ölçüde iletişim ağına sahip olmalarının da kamu politikalarının uygulanmasında önemli bir işbirlikçi olarak görülmelerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. West (2009)'e göre dini gruplarla devlet özellikle eğitim, sağlık, kırsal kalkınma, cinayetle mücadele ve iş sahası yaratma politika alanlarında işbirliği içerisinde olmaktadır (Beyers, 2015; West, 2009).

Dini kuruluşların kamusal hizmet sunmada devlet ile işbirliği içerisinde olmaları durumuna Singapur da örnek gösterilebilmektedir. Singapur'da devlet, dini kuruluşların sosyal hizmet sağlamadaki işbirliğini Singapur toplumunun gelişimi için olumlu bir katkı olarak değerlendirmektedir. Şöyle ki Singapur'da birçok dini kuruluş; eğitim hizmeti, engelli ve yaşlıya yardım hizmeti, sağlık hizmeti ve çocuklar için kreş hizmeti sunmaktadır. Benzer şekilde Birleşik Krallıkta da kiliseler; sosyal devlet oluşmadan önce ağırlıklı olarak sonrasında ise devletin kaynak sınırlılığından dolayı devletle işbirliği halinde toplumsal hizmet sunmaktadır. Özellikle eğitim hizmeti sunmada kiliseler önemli bir paya sahip olup ilköğretim düzeyindeki birçok okul devletin işbirliği içerisinde olduğu kiliselerin yönetimi altındadır. Anglikan ve Katolik

piskoposluk bölgeleri evlenmemiş anneler ve çocukları ile hayat kadınlarına yardım etmekte, İngiltere Kilisesi senelik 3 milyon poundluk tutarı kentin öncelikli kalkınma bölgelerindeki kalkınma projelerine aktarmaktadır (Hill, 2009; Thio, 2010).

Kamusal hizmet sunma yoluyla dini kuruluşların kalkınmasına katkıda bulunduğu ülkelerden biri Afrika'dır. Afrika'da dini kuruluşların yol yapımı, hastane ve sağlık merkezi gibi alt yapı yatırımlarında bulunduğu ortaya koyulmaktadır. Şöyle ki Nijerya'da yaklaşık 23 km'lik yol Ogun'daki Güçlü İman Kilisesi tarafından yaptırılmıştır. Aynı zamanda Afrika'da kilise ve camilerin kurdukları eğitim kurumlarının gerek okuryazarlık düzeyinde artışa, gerekse de Afrika'nın kalkınması için ihtiyaç duyulan iktisadi, politik ve sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması ve teknolojinin gelişmesine katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Kingsly, 2016).

Dinin iktisadi ve toplumsal kamu politikalarını etkileme ve kamusal hizmet sunmada devlet ile işbirliği içerisinde olmanın yanı sıra, uygulanması planlanan kamusal düzenlemelere yönelik toplumsal tutumu yönlendirici etkisi de bulunmaktadır. Kamu politikalarına yönelik toplumsal tutumun yönlendirilmesi dini liderler ya da kuruluşlar tarafından çevrimiçi vaazlarla veya insanlarla yüz yüze etkileşime girerek toplumu bilgilendirici ve yönlendirici mesajlar aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin; Hindistan ve Pakistan'da çocuk felci ile mücadele politikası kapsamında devletin çocuk felci aşısını teşvik etmeyi amaçlayan kampanyasına Müslüman dini liderlerin de destek vermesi yapıranların sayısının artmasını sağlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında yoksul Müslüman topluluklarda bulunan çocuk felci aşısına karşı aşının etkisiz olduğu, çocuklara zarar verdiği ve Müslüman nüfusu azaltmaya yönelik bir planın parçası olduğu gibi birtakım ön yargıların Müslüman dini liderlerin bilgilendirme sürecine dâhil olması ile azaltılması etkili olmuştur (Barmania ve Reiss, 2020; Levin, 2020). Dini liderlerin ve bunlar aracılığıyla dinin toplumun kamu politikalarına yönelik tutum ve davranışlarını yönlendirdiğini ortaya koyan çalışmalar, dinin davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilceğini göstermektedir.

Daha öncesinde belirtildiği üzere, dürtme politikası araçlarından biri arzu edilen davranışa yönelik mesaj veren kişinin belirlenmesidir. Buna göre bireyler kendilerinde davranış değişikliğine yol açacak bilginin kim tarafından iletildiğine önem vermektedir. Çevreye yönelik davranışsal kamu politikası kapsamında; Cumhurbaşkanı'nın kendi el yazısı ve imzasıyla gönderilen ve devletin ağaçlandırma faaliyetlerini anlatan bilgilendirme mektubunda, bilgilendirici olarak Cumhurbaşkanı'nın kullanılıyor olması toplumsal mesajı veren kişinin dürtme aracı olarak kullanıldığı dürtme politikası örneklerinden birini oluşturmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2019).

Benzer şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cuma hutbeleri aracılığıyla halkı bilgilendirme ve birtakım davranışlara teşvik etme faaliyetleri, dinin toplumsal mesaj veren kişinin dürtme aracı olarak kullanıldığı davranışsal kamu politikalarına entegre edilebileceğini göstermektedir (Çıtırık ve Zengin, 2020). Bu entegrasyonla beraber din adamlarının ya da dini kuruluşların kendilerine mensup olanlarda davranış değişikliği yaratacak toplumsal mesaj ve bilgilendirme faaliyetleri aracılığıyla uygulanması planlanan kamu politikalarının arzu edilen sonuca ulaşmasını kolaylaştırabileceği düşünülmektedir. Bu noktada mesajı veren kişi ya da kurumun yarattığı sosyal ağ ve bunun uzantısında kişi ve kuruma yönelik güven düzeyi önemli olmaktadır. Nitekim sosyal ağ ve güven düzeyi kişilerin işbirliğini ve kamu yararına katkı düzeyini yükseltmektedir (Benjamin vd., 2016). Dinin ahlaki normlar aracılığıyla arzu edilir davranışlara yönlendirme, sosyal normlar, tetikleme ve akranları aracılığıyla ikna etme araçlarına entegre edilerek de davranışsal kamu politikalarında kullanılabilceği düşünülmektedir. Dinin bu bağlamlarda davranışsal kamu politikalarına nasıl entegre edilebileceği bir sonraki kısımda COVID-19 ile mücadele politikaları üzerinden değerlendirilmektedir.

4. COVID-19 İLE MÜCADELEDE DİN BİR DÜRTME ARACI OLARAK KULLANILABİLİR Mİ?

Dinlerin yarattığı birtakım değer yargıları COVID-19 virüsünün yayılmasında etkili olmakla birlikte virüs ile mücadele politikalarına entegre edilerek de kullanılabilir (Wildman vd., 2020). Davranışsal iktisatçıların hareket noktalarından biri, birey davranışlarının ahlaki normların ve değer yargılarının etkisi

altında olduğudur. Bilindiği üzere en temel ahlaki norm kaynaklarından biri de dindir. Bireylere COVID döneminde herhangi bir zorlamaya gerek olmaksızın maske takma alışkanlığı kazandıran bir dini anlayış COVID ile mücadeleye önemli ölçüde katkı sağlayabilecektir. Hong Kong örneği bu anlamda oldukça önemlidir.

Konfüçyüs dininin bireylerin birbirleriyle ilişkili olduğunu ve bireylerin riskli davranışlarının tüm toplumun riskini artırdığı anlayışına sahip olması; Hong Kong'da COVID-19'un ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren gerekli tedbirlerin halk tarafından desteklenmesine katkı sağlamıştır. COVID ile etkin mücadelenin sağlanması için panik anında insanların yalnızca kendilerini değil başkalarını da düşünmeleri gerektiği duygusunun ve COVID durumunda insanların rekabetçi tavırlardan ziyade işbirlikçi tavırlar içerisinde bulunması gerektiğinin içselleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için "benden ziyade biz" kavramının ve toplumun iyiliğine yönelik davranışta bulunma anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir (Van Bavel vd., 2020). Özellikle COVID-19 gibi bir krizle karşı karşıya kalındığında kişinin riskli davranışları yalnızca kendisini değil bağlantı içinde bulunduğu herkesi etkisi altına almaktadır. Birey kadar toplum çıkarını da ön planda tutan bir dini anlayışın yarattığı ahlaki normların etkisiyle Hong Konglular kişisel hijyen, maske takma ve sosyal mesafe kurallarına uymayı toplumsal görev olarak benimsemiş, toplumsal dayanışmaya bireysel hak ve özgürlüklerden daha fazla değer vermiştir. Bu yolla yedi buçuk milyon nüfusa sahip Hong Kong'da 30 Haziran 2020 itibarıyla toplamda 1233 vakaya rastlanmış ve ölü sayısı ise yalnızca 7 kişi olmuştur. Diğer ülkelere kıyasla bu tablo oldukça iyimserdir (Alimi vd., 2020).

Tıpkı Konfüçyüs dininde olduğu gibi birçok dinin en temel mesajlarından biri toplumsal işbirliğinin artırılması ve toplumsal çıkarın üstün tutulmasıdır. Buradan hareketle, kişilerin COVID-19'u önlemek adına evde kalma, maske takma, hijyen kurallarına ve sosyal mesafeye uyma gibi kurallara uymasını talep eden kişisel mesajlara, dinlerin kendilerine mensup olanlardan toplumsal çıkara hizmet etmelerini beklediği vurgusunun dahil edilmesi yoluyla dinin dürtme aracı olarak kullanılabilirliği düşünülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 13 Mart 2020'deki Cuma hutbesinde COVID-19'a karşı tedbirli davranmamanın toplumsal çıkarı zedeleyeceği ve bunun da kul hakkına sebep olacağını vurgulayan mesajı bu tür dürtme politikası örneğini oluşturmaktadır. Malezya'da bir dini buluşmanın ardından buluşmaya katılan kişilerin COVID-19 testi olmayı reddetmesi üzerine, "test yaptırmak dini bir vecibedir" mesajı verilerek test yaptırmamanın dini norm haline dönüştürülmesi; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Medrese Âlimleri Vakfı Başkanı'nın "aşı olmak topluma karşı görev ve mesuliyettir" çağrısı yapması benzer politika örneklerini oluşturmaktadır (Barmania ve Reiss, 2020; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Vatikan'da Papa, aşı olma kararının ahlaki bir seçim olduğu, nitekim aşı olma kararı ile kişinin yalnızca kendi hayatını değil başkalarının hayatına da etki ettiği çağrısı ile Katolikleri toplumsal çıkara hizmet etme adına aşı olmaya davet etmektedir. Bu yolla din bireyleri toplumsal çıkara hizmet etmeye davet eden bir dürtme politikası aracı olarak kullanılmış ve bu yolla COVID-19 aşısı teşvik edilmiş olmaktadır (Mc Elwee, 2021; Galang, 2021).

COVID-19 döneminde de tıpkı diğer salgın dönemlerinde olduğu gibi bireyler virüsü yayma riskinin yüksek olduğunu düşündüğü gruplara karşı önyargılı hareket etme ve bu gruba mensup bireyleri toplumdan dışlama eğilimi taşımaktadır. Bu nedenle, bireylerin risk altında olduğu diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemlerde de yabancı düşmanlığı artmaktadır. Böylesi bir ayrımcılığın önüne geçmede, güçlü liderlerin COVID-19'un tüm insanlığın ortak problemi olduğu mesajını vermesi etkili olmaktadır (Lunn, Belton, Lavin, McGowan, Timmons, Robertson, 2020). Benzer bir mesajın kendisine mensup olanların güven duyduğu dini lider veya dini kuruluşlar tarafından verilmesi yoluyla da bireylerin diğer gruplara yönelik tutumlarının etkilenmesi mümkün olmaktadır. Mesajın dini liderler ya da güven duyulan dini kuruluşlar tarafından verilmesi yoluyla din, toplumun veya herhangi bir grubun güven duyduğu ve örnek aldığı kişiler aracılığıyla mesaj vermeye yönelik dürtme politikasına dâhil edilmiş olmaktadır. Malezya'da "test yaptırmak dini vecibedir" mesajının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilmesi de dinin bu tür dürtme aracı ile entegre edildiği politikalara örnek oluşturabilmektedir.

Davranış değişikliğine yol açan dürtme araçlarından biri de sosyal normlardır. Kişilere gönderilen COVID-19'u önlemeye yönelik yapılması gerekenlerle alakalı bilgilendirici mesajlarda, bu davranışların

herkes tarafından gerçekleştirilen ve onaylanan davranışlar olduğunu vurgulayan sosyal normlardan yararlanılması etkili olmaktadır. Buna göre dini liderler kendine mensup olan diğer bireylerin COVID-19' u önlemeye yönelik kurallara uyduğunu "din kardeşlerinizin büyük çoğunluğu gerekli olmadığı sürece evde kalmaktadır" gibi ifadeler içeren basit ve etkili mesajlar aracılığıyla bu konuda tedbirsiz davranan diğer bireylere ileterek, bu bireylerde de davranış değişikliğine yol açabilmektedir. Bu yolla aynı zamanda akranları aracılığıyla dürtme yöntemi de kullanılmış olmaktadır. Dinin sosyal normlara entegre edilmesinin yanı sıra; Müslüman topluluklarda hadis niteliği taşıyan, Hıristiyan topluluklarda ise Methodist lider John Wesley'in sözlerinden biri olan "temizlik imandandır" sözü kişisel mesajlara dahil edilebilir. Böylelikle kişilerin dini hassasiyetlerinin tetiklenmesi (*priming*) yoluyla bu inançlara mensup olanların hijyen kurallarına uygun davranmaya yönlendirebilmesi mümkün olmaktadır. Bu yaklaşımla dinlerin yarattığı ahlaki normlar tetikleme yöntemine entegre edilerek din, COVID-19 ile mücadelede kullanılan davranışsal kamu politikası araçlarından biri haline gelebilmektedir.

Bir davranışsal kamu politikası aracı olarak din COVID-19 ile mücadelede etkili olabilir mi tartışmasında halkın davranışsal kamu politikalarına yönelik tepkisi de belirleyici olmaktadır. Jung ve Mellers (2016) bireylerin dürtme politikalarına ilişkin tutumlarının mizaçlarından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Buna göre empati yeteneği güçlü bireyler genellikle dürtmeyi desteklerken daha bireysel yapıya sahip olanlar dürtmeye karşı çıkmaktadır. Bunun yanında dürtmeyi yapan politika yapıcı veya kuruma göre de dürtmenin toplum tarafından kabul edilme düzeyi değişim göstermektedir (Zeelenberg vd., 2018). Şöyle ki; kişilerin COVID-19 ile mücadelede gerekli önlemleri almaları ve gerekli kurallara uymalarında kamu kuruluşlarına ve diğer bireylere yönelik güven düzeyi etkili olmaktadır. Kamu kurumlarına duyulan güven düzeyi yüksek iken bireyler gerekli sosyal normlara uygun davranmakta, COVID-19 ile mücadele politikaları yeterince paylaşılmakta ve takip edilmektedir. Bireylerin güven düzeyleri yüksek ve bireyler yüksek düzeyde sosyal sermayeye sahip iken COVID-19'a yönelik önlem politikalarının uygulanması kolaylaşmaktadır (Di Gialleonardo vd., 2020). Bireylerin sosyal sermaye düzeyi ve güven düzeyini etkileyen etmenlerden birinin din olmasından hareketle, dindarlık düzeyi yüksek olan gruplar için COVID-19 ile mücadelede dinin önemli politika araçlarından biri olabileceği düşünülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumsal refahı artırmak adına devlet birtakım kamu politikalarına başvurmaktadır. Geleneksel devlet anlayışında devlet daha çok paternalist kamu politikaları uygulamaktadır. Paternalist kamu politikaları daha ziyade "sizin için neyin en iyisi olduğunu biz biliriz ve bunu sağlayacağız" anlayışına dayalı olmaktadır. Buna göre devlet, birey ve toplumun iyiliğini sağlamak adına doğrudan müdahalede bulunmaktadır. Bu tür kamu politikaları daha ziyade ödüllendirme ve cezalandırmaya dayalı olmaktadır. Sigara içenlere uygulanan para cezası, COVID-19 döneminde sokağa çıkma yasağına uymayanlara yönelik para cezası gibi uygulamalar paternalistik politikalara örnek oluşturmaktadır. Geleneksel paternalist kamu politikaları; gerek politikaların etkinliği gerekse ne düzeyde ahlaklı olduğu konularında eleştiriye uğramaktadır. Aynı zamanda son dönemde davranışsal iktisatçıların çalışmaları ile bireylerin sınırlı bilişsel kapasiteye sahip olduğu, belirsiz getiriye sahip riskli kazançlarda kayıptan kaçınma eğilimi taşıdığı, sınırlı irade gücüne sahip olduğu, tercih ve kararlarında içinde bulunduğu toplumsal yapının etkisi altında kaldığı ve tercihlerinde tutarlı olmadığı sonuçlarına ulaşılmaktadır. Bu bulgular gerçek bireyin geleneksel iktisadın rasyonel bireyinden farklı olduğunu göstermektedir. Neticede davranışsal iktisatçıların çalışmalarının uzantısında gerçek birey davranışlarını yönlendirmek adına davranışsal kamu politikalarına başvurulmaktadır.

Davranışsal kamu politikalarında ise devlet; birey davranışlarını yönlendirirken bireylerin tercih seçeneklerini değiştirmemekte, bireylerin seçim özgürlüklerine müdahale etmemekte ve gerektiğinde herhangi bir maliyete katlanmaksızın bireylere bu müdahalenin yarattığı sonuçtan uzaklaşma şansı vermektedir. Son dönemde gerek hükümetlerin gerekse uluslararası kuruluşların davranışsal kamu politikalarından yararlanma düzeyi her geçen gün artmakta, davranışsal kamu politikaları yaygın hale gelmektedir. Özellikle 2019'un son günlerinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve zamanla küresel bir

kriz haline dönüşen COVID-19 ile mücadelede birçok devlet ve uluslararası kuruluş davranışsal kamu politikası araçlarını kullanmaktadır. Bu yolla yalnızca bireylerin sağlığını tehdit etmemekle kalmayıp aynı zamanda olumsuz sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileri bulunan COVID-19 ile mücadele politikalarına uyma konusunda bireyler teşvik edilmiş olmaktadır.

Rasyonel olmayan gerçek bireylerin tercih ve davranışlarını etkileyen en temel faktörlerden biri de dinlerdir. Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları dinin bireylerin hayatını şekillendirmedeki rolünün göz ardı edilmesinin küresel ve bölgesel gelişmeyi risk altına sokacağı üzerinde durmaktadır. Dini kuruluşlarla yapılan işbirliği neticesinde kamu politikalarının etkisinin arttırılabileceği belirtilmektedir. Hindistan ve Pakistan'da çocuk felci, Batı Afrika'da Ebola gibi çeşitli hastalıklarla mücadelede dini kuruluşlarla işbirliği yapıldığı ve dini liderlerin mesajları aracılığıyla etkili sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Buradan hareketle din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilir mi sorusu akla gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışma; dinin COVID -19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılıp kullanılamayacağını değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Neticede daha önce belirtilmiş olan Hindistan, Pakistan ve Batı Afrika örneğinin "Din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olabilir mi?" sorusuna yönelik değerlendirmeye de katkı sağladığı görülmektedir. Şöyle ki davranışsal kamu politikası araçlarından biri, toplumun güven duyduğu kişinin kişilerde davranış değişikliğine yol açabilecek mesajı vermesidir. Gerek Batı Afrika, gerekse Hindistan ve Pakistan örneklerinde; çocuk felci aşısı olun veya temizliğinize dikkat edin mesajları toplumun güven duyduğu dini liderler tarafından verilmektedir. Benzer şekilde Malezya'da bir dini toplantı sonrasında COVID testi yaptırmak istemeyen gruba, dini lider tarafından test yaptırmak dini bir vebedir mesajı verilmiştir. Tüm bu yaklaşımlarda dinin davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanıldığı söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra dinin tetikleme, sosyal norm ve akranları aracılığıyla ikna etme yöntemlerine entegre edilmesi yoluyla COVID-19'la mücadelede bireyleri arzu edilen davranışlara yönlendirebileceği düşünülmektedir. Dini kuruluşların bireyler arası sosyal ağları güçlendirici ve toplumsal dayanışmayı sağlayıcı rolü; dinin davranışsal kamu politikalarında kullanılabileceğini ve bu yolla birey davranışlarını etkileyebileceğini destekleyen unsurlardan biridir (Qayyum *vd.*, 2020). Buna göre COVID-19 ile mücadelede, dini kuruluşların önlem politikalarına uygun davranışları teşvik etmeye yönelik mesajlarının diğer kuruluşların mesajlarından daha etkili olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu noktada kişilerin dini kuruluşlara ve dini liderlere güven düzeyi belirleyici olmaktadır. Bireylerin güven düzeyleri yüksek iken, din aracılığıyla halkın COVID-19'u önlemeye yönelik davranışlara yönlendirilmesi daha kolay olmaktadır.

Bireylerin dini kuruluşlar ve din aracılığıyla yönlendirilmesinde dine bağlılık düzeyi de etkili olmaktadır. Sekülerleşme ile birlikte dinin bireyleri etkileme gücünün azaldığı ortaya koyulmakla birlikte, Bentzen (2020), COVID-19 döneminde kişilerin Google'da dini terim ve duaları aratma düzeyinin diğer tüm aratılan başlıklar içerisindeki oranının arttığı sonucuna ulaşmaktadır. Buna göre birçok kriz döneminde olduğu gibi, dindarlık seviyesine göre en düşük % 10'luk grup içerisinde yer alan ülkeler dışında, bireylerin herhangi bir dine bağlılık düzeylerinin ve dua etme ihtiyaçlarının arttığı belirtilmektedir. Dua aratma düzeyi en yüksek ülkelerin Güney Amerika, Afrika ve Endonezya olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. En fazla dua aratanlar ise Hıristiyanlar ve Müslüman'lardır (Bentzen,2020). Bu noktada dindarlık düzeyi yüksek olan toplum ya da grupların belirlenerek, bu gruplarda dinin dürtme araçlarına entegre edilmesinin COVID-19 ile mücadelede etkili olabileceği düşünülmektedir. Din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılırken; uygulanacak dürtme politikası farklı gruplarda farklı etki yaratabilmektedir. Judah *vd.* (2009)'a göre el yıkamayı teşvik etmeye yönelik mesajlara kadın ve erkeklerin vereceği tepki farklılaşmaktadır. Kadınlar el yıkamamanın tehlikelerini içeren mesajlara daha duyarlı iken, erkekler el yıkamamaya ilişkin tiksinti uyandıracak mesajlara daha duyarlı olmaktadır. Her iki cinsiyeti de aynı ölçüde etkileyense akranları aracılığıyla dürtmeye dayalı mesajlardır. Başka bir ifadeyle "yanınızdaki kişi elini sabunla yıkadı mı" türünden mesajlar her iki cinsiyet için de etkili olmaktadır (Judah *vd.*, 2009). Bu tür bir sonuç, her iki cinsiyeti COVID-19 önlemlerine uyma konusunda teşvik edebilmenin akranları aracılığıyla dürtme yöntemi kullanılarak mümkün olabileceğini göstermektedir.

Toplumun genelinin COVID-19 önlemlerine uymak için hangi araçlarla motive edilebileceğinin ve bunun farklı gruplar için nasıl çeşitlendirilebileceğinin tespitinin, dinin davranışsal kamu politikalarına entegrasyonu sürecinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Ancak tüm bu yaklaşımların geçerli olup olmadığının tespiti ve dinin davranışsal kamu politikalarına entegre edilmesinin ne düzeyde etkili olabileceğinin değerlendirilmesi için konuya yönelik uygulamalı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Hali hazırdaki çalışma ile ortaya atılan birtakım önerilerin bu tür çalışmalara alt yapı hazırlaması arzulanmaktadır. Bu yolla çalışmanın literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma uygulamalı bir çalışma olmadığından etik kurul kararına başvurulmamıştır

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ö. (2020), "Soğuk Algınlığından Ölümcül Salgına: Küresel Kabus", Bilim ve Teknik Dergisi, Mart 2020, 13-27.
- Aldemir C., M. Kaya (2020), "Dürtme Fikrinin Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Covid-19 Döneminde Hükümetler Tarafından Uygulanması", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2020 Special Issue, 122-142.
- Alimi, T., E. L. Antus, A. B. Lewis, J. F. Childress, D. Shannon, R. M. Green, E. Gregory, A. Herdt, W. Jenkins, M. C. Kaveny, V. Lloyd, P. Lo, J. Malesic, D. Newheiser, I. Oh, A. Stalnaker (2020), "COVID-19 and Religious Ethics", Journal of Religious Ethics, 48(3), 349-387.
- Arad, A., A. Rubinstein (2018), "The People's Perspective on Libertarian Paternalistic Policies", The Journal of Law and Economics, 61(2), 311-333.
- Barmania, S., M. J., Reiss (2020), "Health Promotion Perspectives on the COVID-19 Pandemic: The Importance of Religion", Global Health Promotion 1757-9759, 0(0), 1-8.
- Benjamin, D., J. Choi, G. Fisher (2016), "Religious Identity and Economic Behavior", The Review of Economic and Statistics, 98(4), 617-638.
- Bentzen, J.S. (2020), In Crisis We Pray: Religiosity and COVID-19 Pandemic, Covid Economics 20. CEPR Discussion Paper, No DP14824.
- Beyers, J. (2015), "Religion as a Political Instrument: The Case of Japan and South Africa", Journal for the Study of Religion, 28(1), 142-164.
- Budak, F., Ş., Korkmaz (2020), "COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği", Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, 1, 62-79.
- Camerer, C. (2006), "Wanting, Liking, and Learning: Neuroscience and Paternalism", The University of Chicago Law Review, 73(1), 87-110.
- Camerer, F., S. Issacharoff, G. Loewenstein, T. O'Donoghue (2003), "Regulation for Conservatives: Behavioral Economics and the Case for Asymmetric Paternalism", University of Pennsylvania Law Review, 151(3), 1211-1254.

- Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W., Wang, C., Bernardini, S. (2020), "The COVID-19 Pandemic", *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, 57(6), 365-388.
- Çelikyay, H. H., A., Turan (2020), "Türkiye'de COVID-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25.
- Çıtırık, A.N., Z.S. Zengin (2020), "Küresel Salgın Zamanında Din Görevlilerinin Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 599-624.
- De Ridder, D., J. Feitsma, M. Van den Hoven, F. Kroese, T. Schillemans, M. Verweij, T. Venema, A. Vugts, E. De Vet (2020), "Simple Nudges That Are Not So Easy", *Behavioral Public Policy*, 3(4), 1-19.
- Dhami, S., A. Al-Nowaihi, C. R. Sunstein (2019), "Heuristics and Public Policy: Decision Making Under Bounded Rationality", *Studies in Microeconomics*, 7(1), 7-58.
- Di Gialleonardo, L., M. Marè, A. Motroni, F. Porcelli (2020), "Family Ties and the Pandemic: Some Evidence from Sars-CoV-2," *Covid Economics: Vetted and Real Time Papers*, 60(4), 80-109.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), Tedbir Mümin'den Takdir Allah'tandır, <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Tedbir%20M%C3%BCminden%20Takdir%20Allah'tand%C4%B1r.pdf>, E.T. 20.08.2021.
- Durmuş, S., D., Şahin (2021), "COVID-19 Küresel Salgınında Dünyada ve Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 15(4), 923-943.
- Ekonomi Bakanlığı (2019), Senin Kararın Kamu Politikası Tasarımında Davranışsal Yaklaşım, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8ec3ce13b8761b8471c1f9/1ebc0d8a6a572cd0a7f4ab084eb63831.pdf>, E.T.: 20.01.2021.
- Galang, J. R. (2021), "Science and Religion for Covid-19 Vaccine Promotion", *Journal of Public Health*, 43(3), e513-e514.
- Galizzi, M. (2017), "Behavioral Aspects of Policy Formulation: Experiments. Behavioral Insights, Nudges", in M. Howlett, I. Mukherjee, S. Fraser (ed.), *Handbooks of Research on Public Policy*, UK: Edward Elgar Publishing, 410-430.
- Halpern, D., M. Sanders (2016), "Nudging by Government: Progress, Impact, Lessons Learned", *Behavioral Science & Policy*, 2(2), 53-65.
- Hansen, P. G., A. M. Jespersen (2013), "Nudge and Manipulation of Choice: A Framework for the Responsible Use of the Nudge Approach to Behavior Change in Public Policy", *EJRR*, 1, 3-28.
- Hill, M. (2009), "Church-State Relations and Social Welfare in Europe: A Case Study of the UK", *The Review of Faith & International Affairs*, 7(3), 27-31.
- Independent Türkçe (2021), Güneydoğu'da Melelerden Aşı Çağrısı: Aşı Olmak Her Müslümanın Görevidir, *Gazete Haberi*, 27 Temmuz 2021. <https://www.indyurk.com/node/391766/haber/g%C3%BCneydo%C4%9Fuda-melelerden-a%C5%9F%C4%B1>
- Ivanescu, C. (2010), "Politicised Religion and The Religionisation of Politics", *Culture and Religion*, 11(4), 309-325.
- Mc Elwee, J. (2021), Pope Francis Suggests People Have Moral Obligation to Take Coronavirus Vaccine, *National Catholic Reporter: The Independent News Source*, Jan 11 2021. <https://www.ncronline.org/news/vatican/pope-francis-suggests-people-have-moral-obligation-take-coronavirus-vaccine>
- Judah, G., R. Aunger, W.P. Schmidt, S. Michie, S. Granger, V. Curtis (2009), "Experimental Pretesting of Hand-Washing Interventions in a Natural Setting", *American Journal of Public Health*, 99(S2), 405-411.
- Jung, J. Y., B. A. Mellers (2016), "American Attitudes Toward Nudges", *Judgment and Decision Making*, 11(1), 62-74
- Kingsly, K. (2016), "Religion as a Tool for Economic /Political Transformation", *SSRN*, 1-22.
- Kumar, V. (2008), "A Critical Review of Economic Analyses of Religion, Indira Gandhi Institute of Development Research", Working Paper-023, Mumbai.
- Levin, J. (2020), "The Faith Community and the SARS-CoV-2 Outbreak: Part of the Problem or Part of the Solution?", *Journal of Religion and Health*, 59, 2215-2228.

- Lunn, P. D., C. A. Belton, C. Lavin, F. P. McGowan, S Timmons (2020), "Using Behavioral Science to Help Fight the Coronavirus: A Rapid Narrative Review", *Journal of Behavioral Public Administration*, 3(1), 1-15.
- Madrian, B. C. (2014), "Applying Insights from Behavioral Economics to Policy Design", *The Annual Review of Economics*, 6, 663-688.
- Mc Kee, A. (1987), "Christian Economic Policy and the Role of Economic Science", *Review of Social Economy*, 45(3), 243-258.
- Minkenbergh, M. (2002), "Religion and Public Policy: Institutional, Cultural, and Political Impact on the Shaping of Abortion Policies in Western Democracies", *Comparative Political Studies*, 35(2), 221-247.
- Möllenkamp, M., M. Zeppernick, J. Schreyögg (2019), "The Effectiveness of Nudges in Improving The Self Management of Patients with Chronic Diseases: A Systematic Literature Review", *Health Policy*, 123(12), 1199-1209.
- Qayyum, U., S. Anjum, S. Sabir (2020), "Religion and Economic Development: New Insights", *Empirica*, 47, 793-834.
- Rennick, J. (2014), "Is Religion a Force for Good? Reformulating the Discourse on Religion and International Development", *Canadian Journal of Development Studies*, 34(2), 175-188.
- Salvat, C. (2014), "Behavioral Paternalism", *Revue de Philosophie Economique*, 15(2), 109-130.
- Thio, L. (2010), "The Cooperation of Religion and State in Singapore: A Compassionate Partnership in Service of Welfare", *The Review of Faith & International Affairs*, 7(3), 33-45.
- Thaler, R., C. Sunstein (2003), "Libertarian Paternalism", *The American Economic Review*, 93(2), 175-179.
- Thaler, R., C. Sunstein (2013), *Dürtme*, İstanbul: Pegasus Yayıncılık.
- TÜBİTAK (2021), <https://covid19.tubitak.gov.tr/turkiyede-durum>, E. T.: 18.08.2021.
- Tummers, L., M. Van Leeuwen, V. Bekkers (2015), Nudge as an Innovative Policy Instrument: A Public Administration Perspective. Social Innovation Research Conference, May 21-22, 2015, Shanghai. https://www.researchgate.net/publication/28280814_'Nudge'_as_an_innovative_policy_instrument_a_public_administration_perspective
- Van Bavel, J., K. Baicker, P. Boggio, V. Capraro, A. Cichocka, M. Cikara, J. M. Crockett, J. Crum, M. Douglas, J. Druckman, J. Drury, O. Dube, N. Ellemers, E. Finkel, J. Fowler, M. Gelfand, S. Han, A. Haslam, J. Jetten, S. itayama, D. Mobbs, L. Napper, D. Packer, G. Pennycook, E. Peters, R. Petty, D. Rand, Reicher, S. Schnall, A. Shariff, L. Skitka, S. Smith, C. Sunstein, N. Tabri, J. Tucker, S. Van der Linden, P. Van Lange, K. Weeden, M. Wohl, J. Zaki, S. Zion, R. Willer (2020), "Using Social and Behavioural Science to Support COVID-19 Pandemic Response", *Nature Human Behaviour*, 4, 460-471.
- West, G. (2009), "The ANC's Deployment of Religion in Nation Building: From Thabo Mbeki to The RDP of the Soul, to Jacob Zuma" in C. Du Toit, (ed.), *Power Sharing and African Democracy: Interdisciplinary Perspectives*, Pretoria, 89-120.
- Whitehead, M., R. Jones, R. Howell, R. Lilley, J. Pykett (2014), "Assessing The Global Impact of The Behavioral Sciences on Public Policy: Nudging All Over The World, Economic Social Research Council Report", September 2014, Aberystwyth.
- Wildman, W., J. Bulbulia, R. Sosis, U. Schjoedt (2020), "Religion and the COVID-19 Pandemic", *Religion Brain and Behavior*, 10(2), 115-117.
- World Health Organisation (2021), <https://covid19.who.int/>, E.T.: 18.08.2021.
- Zeelenberg, M., P. De Jonge, P. Verlegh (2018) "Putting the Public Back in Behavioral Public Policy", *Behavioral Public Policy*, 2(2), 218-226.
- Zeina, A., W. Wade, O. Calvo-Gonzales, D. Goodnow (2018), *Behavioral Science Around The World: Profiles of 10 Countries*, World Bank Report, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/710771543609067500/pdf/132610-REVISED-00-COUNTRY-PROFILES-dig.pdf>
- Zelekha, Y., G. Avnimelech, E. Sharabi (2014), "Religious Institutions and Entrepreneurship", *Small Business Economics*, 42, 747-767.

Araştırma Makalesi / Research Article

Covid-19 Sürecinde Kentler ve Kentliler: Yaşananlar ve Beklentiler Üzerine Tespitler (Göller Bölgesi Bulguları)*

Nilüfer Negiz¹, Pınar Savaş Yavuzçehre², Özkan Yalçın³

Öz

Salgınlar tarih boyunca görülmüştür. 21. Yüzyılda yoğun kentleşmenin de bir sonucu olarak kent ve kentliler, salgınlardan ciddi anlamda etkilenmektedir. Son bir yıldır Covid-19 pandemisi tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bugünlerde, kent yaşamı “yeni normal” olarak dönüşmektedir. Kentsel alanda sunulan hizmetlerden birincil olarak sorumlu olan yerel yönetimlerden de beklentiler farklılaşmaktadır. Çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisinin kente ve kentlilere etkilerini incelemek, yerel yönetimlerden beklenen hizmetlerdeki değişimi belirlemektir. 2020 Ağustos ayında pandemi koşullarında Göller Bölgesinde yapılan geniş kapsamlı bir alan araştırmasının sonuçları çerçevesinde kentlilerin pandemi koşullarında yaşadıkları ve beklentileri tartışılmaktadır. Sonuç olarak, pandemi sürecinde kentlilerin beklentilerinin; ağırlıklı olarak ekonomik anlamda istihdam ve nakdi yardım ile pandemiye yönelik koruyucu kentsel hizmetlerde etkinlik, süreklilik ve denetimler konusunda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, kentli, salgın, pandemi, Covid-19, Göller Bölgesi.

Cities And Citizens in the Covid-19 Period: Determinations on The Experiences-Expectations (Lakes Region Findings)

Abstract

Outbreaks have existed throughout history. As a result of intensive urbanization in the 21st Century, the city and its inhabitants are seriously affected by epidemics. Covid-19 pandemic has affected the whole world for the last year. Nowadays, urban life is transforming into the "new normal". Expectations from local governments, which are primarily responsible for the services provided in the urban area, are also changing. The aim of the study is to examine the effects of the Covid-19 pandemic on the city and the citizens and to determine the change in the services expected from local governments. The life and expectations of the citizens under pandemic conditions are discussed within the framework of the results of a comprehensive field study conducted under pandemic conditions in August 2020 in the Lakes Region. As a result, it is understood that the expectations of the citizens during the pandemic process are mainly focused on economic employment and financial assistance and efficiency, continuity and inspections in protective urban services for the pandemic.

Keywords: City, urban, outbreak, pandemic, Covid-19, Lakes Region.

* Bu çalışma TÜBİTAK 1001 SOBAG COVID çağrısı kapsamında desteklenen, 120K642 Numaralı “Pandemi Sürecinde Kent: ‘Kentsel Bağışıklık’ Sağlanmasında Beklenti-Kapasite Yönünden Bir Araştırma (Göller Bölgesi Örneği)” isimli projenin bulgularından oluşmuştur.

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nilufernegiz@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4211-9689>

² Doç. Dr., Pambukkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, pyavuzcehre@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7726-1119>

³ Sorumlu Yazar (Corresponding Author), 100/2000 YÖK Doktora Burs Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ozkan_yalciin@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9922-6592>

GİRİŞ

İnsanlık, tarihsel süreçte birçok salgına ve pandemiye maruz kalmıştır. İ.Ö. 430'da kentlinin yasalarında ve kimliğinde köklü değişikliklere yol açan Atina vebasından, Avrupa toplumlarında sınıf gücü dengesini dönüştüren Orta Çağ'daki Kara Ölüm'e, Sahra altı Afrika'sındaki son Ebola salgınlarına kadar salgınlar ya da halk sağlığı krizleri kentlerde ve kentlilerde derin izler bırakmıştır (World Health Organization [WHO], 2020). Tüm bu tecrübeler kentlilerde yaşam alanlarına dair farklı beklentileri doğursa da kentsel alanda bu beklentilere yönelik değişimler yeteri kadar yerine getirilmemiştir. Keza bu durum ve sonuçları yaşanan her salgında benzer tecrübelerle/sonuçlarla karşılaşılmasına yol açmaktadır.

Salgın hastalık, genellikle insanın insanla, hayvanla veya çevre ile teması yoluyla bulaşan bir enfeksiyona neden olmaktadır. Pandemi ise dünyada birden fazla ülkede seyreden, farklı kıtalarda yayılım gösterebilen ve genellikle çok sayıda insanı etkilemiş salgın hastalıkların genel ismidir (Last, 2001). Pandemilerin ve salgınların ortaya çıkmasının nedenleri arasında hızlı nüfus artışı (Flecknoe, Charles Wakefield ve Simmons, 2018), uluslararası seyahatlerin ve küresel ticaretin artışı, sanayileşme ve tüketim alışkanlıklarının çevre üzerindeki olumsuz etkisi, antimikrobiyal ilaçların yoğun ve yanlış kullanımı, savaşlar ve terör olayları yer almaktadır (Taştan, 2020). Günümüzde salgın hastalıklar ve pandemilerin etkileri küreselleşme, tüketim alışkanlıkları, yeni toplumsal yaşam koşulları yanında yoğun kentleşmenin de sonucu olarak daha ağır hissedilmektedir.

20. yüzyılda, tüberküloz, tifo, çocuk felci ve İspanyol gribi salgınları şehir planlamasına, gecekondu temizliğine, kiralık konut reformuna, atık yönetimine ve daha geniş bir düzeyde havadar alanları tek kullanımlık bölgelere ayırmaya (konut ve endüstriyel alanlar), cam ve çelik gibi daha temiz yüzeyler kullanımına ve sterilizasyona vurgu yapmıştır (Lubell, 2020). İspanyol gribinde askerlerin cepheden dönüşü, mültecilerin göç hareketleri, ev dışı faaliyetlerde bulunan kadınların hareketliliği ilk pandemik dalganın başlangıcından sonra virüsün hızlı yayılmasını desteklemiştir. Bu nedenle, hastalığın yayılmasını önlemeye çalışmak için önleyici halk sağlığı önlemleri gerekmiştir (Martini, Gazzaniga, Bragazzi ve Barberis, 2019). Kişilere yönelik koruyucu hamleler yanında kentsel alanlarda da salgınlar karşısında ciddi önlemler alınması gerekmiştir. 21. yüzyıla baktığımızda ise insanların yarısından fazlası kentlerde yaşamakta ve nüfusu milyonları bulan/geçen metropol kentlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Salgınlar tarih boyunca var olmasına rağmen; 2000'li yıllarda pandemi sıklığında ciddi artışlar gözlemlenmiştir. ABD'de 1981 yılında görülen AIDS ise Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 2018 yılsonu verilerine göre, dünyada 37.9 milyon insanı enfekte etmiş durumdadır (Yeditepe Üniversitesi Hastanesi, 2020). 2002 yılında Sars, 2009 yılında Domuz Gribi, 2012 yılında Mers, 2014 yılında Ebola başta olmak üzere, dünya yeni tip salgınlarla karşılaşmıştır. 2020 yılının aralık ayı ise, tüm küre için karantina gerektiren günleri beraberinde getirerek; insanoğlunu yine bir pandemi ile karşı karşıya bırakmıştır. İlk olarak Çin'in Wuhan kentinde bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de Covid-19 olarak tanımlanan bir virüs karşısında tüm dünya ciddi kayıplar yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Yüzyıllar boyunca, salgınlar karşısında sürdürülen mücadeleler, ilk etapta bireylerin sağlaştırılmasına yönelik iken; aynı zamanda bu mücadelelerin kentsel alanlarda sürdürülmesi ve pek çok mekânsal düzenleme yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Pandemi sürecinde değişen yaşam ve kentsel koşullar karşısında kentlilerin yerel yönetimlerden beklentilerinin değiştiği varsayımı ile çalışmanın amacı, Covid-19 Pandemisinin kente ve kentlilere etkilerini Göller Bölgesi'nden seçilmiş kentlerde (Antalya, Isparta, Burdur ve Beyşehir) kentliler açısından, yüz yüze gerçekleştirilen saha verileri ile destekleyerek tartışmak ve yerel yönetimlerden beklenen hizmetlerdeki değişimi belirlemek; beklenen hizmetlere yönelik yerel yönetimlerin uygulaması gereken kamu politikalarına örnek getirmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi olarak mülakat ve gözlem; nicel araştırma yöntemi olarak anket yöntemleri kullanılmıştır. Göller Bölgesi evreni, pandemi kısıtları nedeniyle, ulaşım, erişim ve katılımcılarla yüz yüze görüşebilme imkanları açısından optimal olarak görülmüş ve seçilmiştir. Ayrıca, bu bölgenin seçiminde, büyükşehir olan ve olmayan kentlerin ve kırsaldan (köy) mahalle statüsüne geçilmiş yerleşimlerin aynı bölge içinde olması, seçim kriterini belirlemiştir.

Çalışma pandemi sürecinde kentlerden kesitler sunan bulguları itibarıyla öncü bir nitelik taşımaktadır.

1. SALGINLAR KARŞISINDA KENTLER VE KENTLİLER

Salgın hastalıklarla ilgili süreçte küresel anlamda Dünya Sağlık Örgütü, ulusal anlamda merkezi hükümetler, bölgesel olarak yerel yönetimler, bireysel olarak da kişiler savaşımaktadır. Salgınlar ve küresel çapta pandemiler tüm ülkelerde aile, ekonomi, siyaset, din, eğitim olmak üzere tüm toplumsal kurumları etkilemektedir. Yaşanan tüm değişimlerin muhatabı, insandır. Yoğun kentleşme sonucu nüfusun ağırlıklı yer aldığı kentsel alanlarda yaşayan kentlilerin de pandemi/salgınlar sonrası hayata dair algı ve beklentilerinde değişimler olmuştur. Salgınlar ve kentler arasında organik bir bağ vardır. Örneğin, “Kara Veba” salgını bugüne dek Avrupa’nın başına gelmiş en büyük olaylardan biridir. On binlerce insanın yaşamına son veren bu hastalıkla uzun yıllar mücadele edilmiştir. Veba salgınının, halkta bıraktığı etki o denli büyüktür ki unutulmaması için birçok Avrupa kentinde anıtı dikilmiştir. Anıtların amacı; insanların geçmişlerinden ders çıkarması, ortak tarih bilinci oluşturmaktır (Sarıyıldız, 1993).

Kişilerin sosyalleştiği, sokak yaşamına katıldıkları, “herkesin görülür ve duyulur olabildiği ortak (ya da ortak kullanıma izin verilen) alanlar” kamusal alanlardır (Gürallar, 2009). Sivil toplumun içinde ama özel olanın dışında kalan kamusal alan, herkesin katılımına açık ve aleni olan ilişkileri ifade eder. Caddeler, parklar, kitle iletişim araçları, tiyatrolar, kahvehaneler, ortak mekâna ve eylemliliğe dayalı ilişki biçimleri kamusal alan olarak tanımlanabilir (Çulha Zabcı, 1997). Kamusal alanların kullanım değişimi, salgın dönemlerinde ve bugün Covid-19 ile mücadele sürecinde önem kazanmıştır. Dünya çapında farklı kentlerde kentlilere geniş alanlar yaratmak için bazı sokaklar trafiğe kapatılmıştır. Örneğin, California Oakland’da yaklaşık 100 kilometrelik sokak ve cadde sadece yaya ve bisiklet trafiğine tahsis edilmiştir (Constable, 2020). Pandemi döneminde her ne kadar özel alanlar ön plana çıksa da paylaşım, sosyalleşme, etkileşim açısından kamusal alanlar kentliler için daha önemli hale gelmiştir. Örneğin Covid-19 pandemi döneminde kapalı alışveriş merkezleri yerine cadde mağazaları, klimasız küçük mahalle kasapları ya da bakkalları tercih edilmiştir. Kamusal alan olarak mahalle önem kazanmıştır. Salgın öncesi AVM’ler kamusal mekân olarak nitelendirilirken; salgın sonrası kapalı alan oldukları için kentliler tarafından riskli bulunmuş ve tercih edilmemiştir.

Pandemi sürecinde çözüm her ne kadar “aşı” olsa da sağlık çevrelerinin yönlendirmelerinde de vurgulanan konu, kentlinin tedbir alması yönünde olmuştur. Bu yönde kentliler için çeşitli kurallar uygulamaya geçirilmiştir. İlk başlarda zorluk, uyum, anlama konusunda sorunlar yaşansa da pandemi sürecinde kentlilerin de uyum konusunda ciddi çaba gösterdiği görülmektedir. Elbette bu uyum alınan kararlar, getirilen yasaklamalar ve mekânlarda yapılan düzenlemelerle “yeni normal” halini almıştır. Bugün yaşanan Covid-19 pandemisi, doğal bir afet gibi şekillenmiş, alışkanlıkları, yaşam şekillerini, kent ve kentli anlayışını değiştirmiştir (Özüduru, 2020). Bu değişim beraberinde kısıtlamalar, izole yaşamlar ve birbirinden uzak olmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda fiziksel mesafe, sosyal uzaklaşma olarak da adlandırılmaktadır. Pandeminin yayılmasını engellemek ve bireysel olarak korunmak açısından önemli bir tedbirdir. Bu tedbirler, insanların birbirinden 1.5 ile 2 metre kadar uzak durması, sanal ortamlarda toplanma, banka veya plaj gibi sosyal alanlarda metre başına düşen insan sayısının azaltılması için bu alanlarda kısıtlamalar getirilmesi ve toplu taşıma araçlarında yolcular arasında mesafelerin korunması gibi tedbirleri içermektedir (De Bruin, Lequarre, McCourt, Clevestig, Pigazzani, Jeddi ve Goulart, 2020). Sosyo-ekonomik kısıtlamalar ise, insanların eğitim, spor, eğlence ve işle ilgili toplandıkları yerlerdeki faaliyetleri kapsamaktadır. Okullar, evde bakım hizmetleri, çocuk bakım evleri, müzeler, yüzme havuzları, bar ve restoranlar, kapalı ve açık spor tesisleri ve oteller kapatılmış veya faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Perakende ticareti askıya alınmış, bankacılık, finans ve sigorta hizmetleri için tasarruf planları yapılmış ve bazı fabrikalara üretim kısıtlamaları getirilmiştir (De Bruin vd., 2020).

Yeni normal/düzen içindeki koşullara herkes aynı uyumu göstermemektedir. Salgın karşısında bazı kişiler zorunlu ya da bilinçli davranışları ile maske takmamakta ve sokağa çıkma yasağına karşı karantinaya uymamaktadır. Covid-19 pandemi sürecinde ABD’nin Michigan eyaletinde hükümetin ilan

ettiği sokağa çıkma yasağı ile kişi hak ve özgürlüklerini sınırlandığını iddia eden silahlı protestocular valilik binasını basmış, yine Michigan’da bir kişi, kızını maskesiz mağazaya kabul etmeyen güvenlik görevlisini silahla vurarak öldürmüştür (Snyder, Alsharif ve Waldrop, 2020). Bu örnekler bu tip tedbirleri bireysel özgürlüklere ve anayasal haklara yapılan bir saldırı olarak algılayanların da olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde, yeni normal hallere ilişkin kentlilerin uyumu da duruma göre farklılık göstermektedir. Özellikle başta İstanbul ve diğer büyükşehirlerde şehir içi ulaşımında her ne kadar yolcu kapasitesi %50 azaltılacak kuralı gelse dahi kentlilerin eskisi gibi yolculuk ettikleri, özellikle yaz aylarında düğünlerde “korona halayı” diye isimlendirilen kişilerin mesafe kuralını hiçe saydığı eğlenceler, düğünler, asker uğurlamaları vb. hastalığın yayılımını artırmıştır. Hastalığın riskini ve bulaşma koşullarını bilmesine rağmen kişilerin bazen zorunluluktan bazen de keyfi olarak kurallara uymadığı görülmüştür (Negiz ve Savaş Yavuzçehre, 2021). Zorunlulukları ortadan kaldırmak için ekonomik eşitlik; keyfiliği bitirmek için de eğitim gerekmektedir. Toplumsal yaşamın kontrolünü elinde tutan gerek merkezi idarenin gerek yerel yönetimlerin pandemi koşullarında vatandaşı zor durumda bırakmamak adına düzenlemeler yapması gerekmektedir.

2. KENTLER VE KENTLİLER İÇİN YEREL YÖNETİMLER

Kentsel alanlarda sunulan hizmetlerin sorumlusu olarak yerel yönetimler de pandemi sürecinde önemli rol oynamaktadır. Kentlerin de bireyler gibi sağlıklı, virüslere karşı bağışıklık kazanması adına yerel yönetimlere çok iş düşmektedir. DSÖ’nün (WHO, 2013) ‘Tüm Politikalarda Sağlık’ (Health in All Policies) yaklaşımı çerçevesinde, başta kentlerin sorumlusu yerel yönetimlerin bu anlayışla hizmet süreçlerini planlaması gerekmektedir. İtalya da dâhil olmak üzere bazı ülkelerde, virüsün bir ilden diğerine katlanarak yayılması sonucu, sağlık, polis ve acil durum hizmetlerinin yerel yönetimlere dağıtılmasına atfedildi. Öte yandan, New York (ABD), Rio de Janeiro ve Sao Paulo (Brezilya) ve Kerala’daki (Hindistan) yerel liderler, ulusal liderlerin inkâr ettikleri veya gecikmiş gibi gördükleri durumlara erken tepki vermelerinden ötürü takdir edildiler. Covid-19 pandemisi göstermiştir ki virüs, hızlı ve etkili sağlık önlemleri alınmadığı takdirde, büyük ve bağlantıları gelişmiş kentlerde daha hızlı yayılmaktadır. ABD’de New York, Çin’de Wuhan kentleri kalabalık nüfusları ile buna birer örnek teşkil etmektedir (Constable, 2020). Hem teknolojiden hem de örgütsel yapısından güç alarak yerel yönetimler hizmet verdikleri kentlerde kentlerinin bağışıklık kazanması, dirençli olması için yeniden hizmetlerini kurgulamaları gerekmiştir.

Pandemi sürecinde ülkemizde tüm belediyelerin hem kent özelinde pandemi ile mücadeleye yönelik faaliyetlerde; hem de kentliler özelinde sosyal yardım anlamında büyük bir çaba sarf ettikleri bilinmektedir. Pandemi sürecinde belediyeler tüm ülke genelinde yoğun olarak tedbir ve hijyen ağırlıklı faaliyetler yürütmüşlerdir. Özellikle büyükşehir belediyeleri sundukları hizmetleri pandemi koşullarına uygun hale getirip, sosyal belediyecilik anlamında hizmetlerini çeşitlendirmeye çalışmıştır. Örneğin, Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin temizlik işçisi kadınlara desteği, çocukların eğitime ulaşımını sağlamak üzere öğrencilere internet bağlantı desteği vermesi, karantinadaki hastalara günde iki öğün yemek yardımında bulunulması; İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin askıda fatura uygulaması ya da sokak müzisyenlerini sosyal yardım grupları arasında tanımlamış olması; Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin spor hocalarını mahallelere göndererek balkonlarda insanlara spor yaptırması; Konya Büyükşehir Belediyesi’nin meslek edindirme kurslarını maske üretim alanlarına çevirmesi gibi günün koşulları gereği kentlinin ve kentin süreci sağlıklı atlatması için gerekli olan bu hizmetlere her gün yenileri eklenmektedir. Elbette yerel yönetimler bütçeleri ve kapasiteleri kapsamında beklentilere cevap verebilirler (Negiz ve Savaş Yavuzçehre, 2021).

Kent sağlığı için; -bağışık kent olabilmek- için özellikle atıkların toplanması, ayrıştırılması, bertarafı ve geri kazanımı konularında ciddi teknoloji-tesis yatırımlarına gereksinim duyulmaktadır. Hali hazırda ülkemizde katı atık ve sıvı atık tesislerinin sayısının yetersizliği buna işaret etmektedir. Katı atık konusunun yanında; pandemi ile kentin her alanında normal bir atık gibi görülmeye başlanan koruyucu malzeme atıkları artık belediyelerin gündeminde olmalıdır. Pandemi ile kullanımı artan maske, eldiven gibi tıbbi atıkların toplanması için farklı çöp kutuları kentin her noktasına yerleştirilmeli, bunların bertarafına yönelik

de tıbbi atık sterilizasyon tesisleri kurulmalıdır. İlk kez böyle bir pandemi süreci ile karşılaşan kentliler ve yerel yönetimler farklı bir tecrübeyi deneyimlemekle birlikte hem kentli açısından hem kenti yöneten belediyeler açısından kent ve kent yaşamı üzerine düşünmek ve kentsel yaşam/kentsel hizmet sunum pratiklerimizi değiştirmek zorunda kalacağımız anlaşılmaktadır.

3. COVID-19 SÜRECİNDE YAŞANANLAR-BEKLENTİ ÜZERİNE TESPİTLER

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmada kentlilerin Covid-19 pandemisine ilişkin tutumları, bu süreçte beklentileri ve gerçekleşme durumları tespit edilmek istenmiştir. Bu bağlamda, araştırma Göller Bölgesi'nde örneklem olarak seçilen kentlerin mahallelerinde anket yöntemi ile yürütülmüştür. Anketler için her bir kentin merkezinde ve merkeze uzak mahallelerden seçim yapılmış ve mahalle büyüklüklerini temsil eden oranlar (her bir alan için) belirlenmiştir. Araştırmacı tarafından kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşturulan anket için, Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'nın 11.06.2020 tarihli 91/14 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. 2020 Ağustos-Eylül aylarında tamamlanan anket çalışmalarında 1662 katılımcıya ulaşılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Antalya (Muratpaşa, Kepez ve Konyaaltı ilçeleri) Isparta, Burdur illeri ve Beyşehir ilçe merkezleridir. Bu evrende kentlerin nüfuslarının toplamı 1710498 olup; bu büyüklüğü temsil eden örneklem %95 güven aralığında 1066'dır.¹ Örneklem, her bir araştırma kentinde merkeze uzak-merkeze yakın mahalleler arasından seçilmiş ve ulaşılması planlanan toplam sayı bu mahallelerin büyüklüklerine göre orantılanarak dağıtılmıştır. Araştırma sürecinde toplamda 1662 kişi ile anket yapılabilmektedir.

3.3. Bulgular

Çalışmanın bulguları, güvenilirlik, demografik ve istatistik bulgular olarak sunulmaktadır. İstatistik bulgular içerisinde, pandemiye yönelik geliştirilen tutum, süreç içinde yaşananlar ve beklentiler sunulmaktadır.

3.3.1. Güvenilirlik Bulguları

Covid-kent ilişkisini kurgulayan soru formu, Covid Pandemisinin güncelliği ve ilgili çalışmanın pandemi süreci içinde önerilmesinden kaynaklı olarak amaç ve araştırma soruları ile pandeminin başından itibaren takip edilen bilgilerin de katkısıyla oluşturulmuştur. Hazırlanan sorular için sosyal bilimlerde nicel ve nitel araştırma yöntemi ile çalışmalar yürüten akademisyenlerin, kent çalışmaları yürüten akademisyenlerin ve Isparta sağlık çalışanlarının (Enfeksiyon Ana Bilim Dalı uzmanları) görüşleri alınmış ve önerilen düzenlemelerle soru formu akademik boyutuyla tasarlanmıştır. Oluşan bu form, Isparta merkezinde seçilen mahallelerde ön test için 70 kişi ile görüşme yapılarak test edilmiştir. Katılımcıların sorularda uzun, anlaşılmaz ya da karmaşık bulunduğu hususlar not edilmiş, gerekli sadeleştirmeler yapılmıştır. Ön test ile elde edilen soru formları istatistik olarak test edilmiş ve %90 güvenilirlik değeri ile araştırmaya söz konusu evrende başlanmıştır. Araştırmanın bütünü kapsamında güvenilirlik değeri %88.7 olup; Cronbach's güvenilirlik katsayısının yeterli düzeyde olduğu görülmektedir (Kalaycı, 2009).

3.3.2. Demografik Bulgular

Araştırmada yer alan katılımcıların, demografik bilgilerine ilişkin açıklamalar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Yaşadıkları İller

Yaşadığınız il	Sayı	%
Antalya	510	30.7
Beyşehir	247	14.9
Burdur	406	24.4
Isparta	499	30.0
Toplam	1662	100.0

Araştırmaya toplam 1662 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaşadıkları iller Tablo 1’de gösterilmiştir. Buna göre; katılımcıların %30.7’si Antalya, %14.9’u Beyşehir, %24.4’ü Burdur ve %30’u ise Isparta’da yaşamaktadır.

Tablo 2: Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	684	41.2
Erkek	978	58.8
Toplam	1662	100.0

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların %41.2’sinin kadın ve %58.8’inin erkek olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların kadınlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Eğitim Durumu

Eğitim durumu	Sayı	%
Okur-yazar değil	33	2.0
Okur-yazar (ama okul bitirmemiş)	39	2.3
İlkokul mezunu	369	22.2
Ortaokul mezunu	163	9.8
Lise mezunu	524	31.5
Önlisans mezunu (2 yıllık üniversite mezunu)	123	7.4
Lisans mezunu (4 yıllık üniversite mezunu)	341	20.5
Yüksek lisans mezunu	59	3.5
Doktora mezunu	11	0.7
Toplam	1662	100.0

Eğitim durumlarının gösterildiği Tablo 3'te sunulan bulgulara göre katılımcıların %2'si okur-yazar değildir. %2.3'ü okur-yazardır ancak okul bitirmemiştir. Diğer taraftan %22.2'si ilkokul, %9.8'si ortaokul, %31.5'i lise, %7.4'ü ön lisans, %20.5'i lisans, %3.5'i yüksek lisans ve %0.7'si ise doktora mezundur. Katılımcıların çoğunluğunun lise mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Yaş Dağılımı

Yaş	Sayı	%
18 - 30	465	28.0
31 - 45	396	23.8
46 - 56	281	16.9
57 yaş ve üzeri	520	31.3
Toplam	1662	100.0

Tablo 4'te görüldüğü üzere katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde %28'inin 18 – 30 yaş, %23.8'inin 31 – 45 yaş, %16.9'unun 46 – 56 yaş, %31.3'ünün 57 ve üzeri yaşta olduğu tespit edilmiştir. 57 yaş ve üzeri katılımcıların diğer yaş gruplarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların yaş ortalaması 45'tir ($44.99 \approx 45$).

Tablo 5: Medeni Durum

Medeni durum	Sayı	%
Evli	1070	64.4
Bekâr	477	28.7
Dul	108	6.5
Eşimden ayrı yaşıyorum	7	0.4
Toplam	1662	100.0

Tablo 5'e göre katılımcıların %64.4'ü evli, %28.7'si bekâr, %6.5'i dul ve %0.4'ü eşinden ayrı yaşamaktadır. Katılımcıların büyük birçoğunun medeni durumu evlidir.

Tablo 6: Çocuk Sahibi Olma Durumu

Çocuk sahibi olma durumu	Sayı	%
Hiç yok	532	32.0
1 çocuk	187	11.3
2 çocuk	530	31.9
3 çocuk	272	16.4
4 ve üzeri çocuk	141	8.5
Toplam	1662	100.0

Tablo 6'ya göre katılımcıların %32'si çocuk sahibi değildir. %11.3'ünün 1, %31.9'unun 2, %16.4'ünün 3, %8.5'inin 4 ve üzerinde çocuğu vardır. Katılımcıların çoğunluğunun çocuk sahibi olmadığı ve 2 çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Katılımcıların meslek dağılımı Tablo 7'de yer almaktadır. Buna göre katılımcıların %11.9'u öğrenci, %11.9'u işçi, %8.2'si memur, %21.7'si emekli, %14.4'ü esnaf, %5.8'i serbest meslek, %15.2'si ev hanımı ve %6.9'u diğer meslek grubundadır. %3.9'u çalışmamaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun emekli olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Meslek Dağılımı

Meslek	Sayı	%
Öğrenci	198	11.9
İşçi	198	11.9
Memur	136	8.2
Emekli	361	21.7
Esnaf	240	14.4
Serbest Meslek	96	5.8
Çalışmıyor	65	3.9
Ev Hanımı	253	15.2
Diğer	115	6.9
Toplam	1662	100.0

Tablo 8: Sosyal Güvence Durumu

Sosyal güvence durumu	Sayı	%
Var	1442	86.8
Yok	220	13.2
Toplam	1662	100.0

Tablo 8’de görüldüğü üzere katılımcıların %86.8’i gibi büyük bir çoğunluğunun sosyal güvencesi olduğu tespit edilmiştir. %13.2’sinin ise sosyal güvencesi yoktur.

Tablo 9: Aylık Gelir

Aylık gelir	Sayı	%
Hiç yok	55	3.3
1–2299 TL (Asgari ücret altı)	316	19.0
2300-2400 TL (Asgari ücret bandı)	110	6.6
2401 - 4000 TL	629	37.8
4001 - 7000 TL	365	22.0
7001 TL ve üzeri	187	11.3
Toplam	1662	100.0

Tablo 9’a göre katılımcıların %3.3’ünün aylık geliri bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların %19’u 1– 2299 TL arası (asgari ücret altında), %6.6’sı 2300 –2400 TL arası (asgari ücret bandında), %37.8’i 2401 – 4000 TL arası, %22’si 4001 – 7000 TL arası ve %11.3’ü ise 7001 TL ve üzerinde aylık geliri bulunmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun 2401–4000 TL arasında aylık geliri olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların aylık gelirlerinin ortalaması 4207.34 TL’dir.

3.3.3. İstatistiksel Bulgular

Burada katılımcıların pandemiye ilişkin tutumları, pandemi sürecine ilişkin değerlendirmeleri ve beklentileri ortalama değer, frekans ve crostab (çapraz test) sonuçları ile sunulmaktadır.

Katılımcıların, pandemiye yönelik tutumlarına ilişkin ifadelerin analizlerine frekans değeri olarak baktığımızda, olumlu ve olumsuz ifadeler kendi aralarında toplanarak yorumlandığında aşağıda sıralanan sonuçlara ulaşılmıştır;

- Pandeminin dünya çapında ciddi bir hastalık olduğu (%94.8) ve pandeminin insanları endişelendirmeye devam ettiği bulgusunu katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%89) düşünmektedir.
- Pandeminin, katılımcıları psikolojik (%74.3) ve ekonomik yönlerden (%76.5) ve sosyo-kültürel faaliyetlere katılımlarında (%88.8) olumsuz etkilediği görülmektedir.
- Katılımcıların çoğunluğu, pandemi ile mücadelede hükümet politikalarını başarılı bulmadığı (%46.7) görülmektedir. Bunun yanı sıra çoğunlukla, pandemi ile mücadelede sağlık bakanlığının çalışmalarına güvenmekte (%60.9) ve devletin aldığı önlemleri (%47.4) desteklemektedirler.
- Araştırmaya katılanlar, mecbur olmadıkça evden dışarı çıkmadıklarını (%88), dışarı çıkmaları halinde maske ve temas kurallarına uyduklarını (%96.7), sık sık ellerini yıkadıklarını (%98.5) ve sokağa çıkma yasağı kararlarında evlerinde olmaktan memnun olduklarını (%69.9) ifade etmişlerdir.
- Son olarak katılımcılar, gelecekte yeni salgınlar çıkacağından endişe duyduklarını (%81.8) yüksek oranlarda ifade etmişlerdir.

Tablo 10: Covid-19 Pandemisine Yönelik Tutumun Ortalamaları

İfadeler	Ort.
B1. Covid 19 pandemisi dünya çapında ciddi bir hastalıktır.	4.729
B2. Covid 19 pandemisi beni endişelendirmeye devam ediyor.	4.497
B3. Covid 19 pandemisi psikolojik yönden beni olumsuz etkiliyor.	3.937
B4. Covid 19 pandemisi ekonomik olarak beni/ailemi olumsuz etkiledi/etkiliyor.	4.033
B5. Covid 19 pandemisi sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmamda beni olumsuz etkiliyor.	4.455
B6. Covid 19 pandemisi ile mücadelede hükümet politikalarını başarılı buluyorum.	2.932
B7. Covid 19 pandemisi ile mücadelede Sağlık Bakanlığı'nın çalışmalarına güveniyorum.	3.511
B8. Covid 19 pandemisi ile mücadelede devletin aldığı önlemleri destekliyorum.	3.623
B9. Covid 19 pandemisinin sonlanacağını düşünüyorum.	3.014
B10. Mecbur olmadıkça evden çıkmamaya çalışıyorum.	4.357
B11. Dışarı çıkmam halinde, temas, maske ve sosyal mesafe kuralını uyguluyorum.	4.679
B12. Sık sık ellerimi yıkıyorum.	4.752
B13. İzolasyon/sokağa çıkma yasakları kararlarında evimde olmaktan memnundum.	3.763
B14. Gelecekte yeni salgınlar çıkacağından endişeleniyorum.	4.349
Ölçek Ortalama	4.045

1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum

Ölçek ortalamasına bakıldığında 4.045 değeri, Covid-19 pandemisi için sunulan ifadelerle “katılıyorum” boyutunda bir tutum sergilendiğini göstermektedir. Benzer oranlar çalışmada tüm illerde görülmüştür.

Tablo 11: Covid-19 Pandemisine Yönelik Tutumun Ortalamalarının İllere Göre Dağılımı

İl	B Ortalama	İfade sayısı
Beyşehir	4.192	14
Antalya	4.054	14
Isparta	3.953	14
Burdur	4.052	14

Covid-19 pandemisi konusunda katılımcıların endişeli olduğu kadar; ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda da etkilendikleri ve maske – mesafe ve temas kurallarına uymaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ancak tabloda genel ortalaması, 4’ün altında kalan ifadeler (B-6,7,8,9) dikkat çekicidir. Bu ifadelerle araştırmanın tüm illerine göre bakılarak, olumsuz tutumların iller açısından sıralaması yapılabilir. Şöyle ki:

Tablo 12: Covid-19 Pandemisine Yönelik Tutumda Olumsuz İfadelerin İllere Göre Dağılımı

	İl	N	Ortalama
Beyşehir	B6	247	3.7935
	B7	247	4.3360
	B8	247	4.3401
	B9	246	2.8008
Antalya	B6	508	2.6575
	B7	509	3.3988
	B8	508	3.4213
	B9	506	3.0178
Isparta	B6	496	2.7903
	B7	499	3.2665
	B8	498	3.4398
	B9	495	3.1495
Burdur	B6	406	2.9261
	B7	405	3.4519
	B8	406	3.6675
	B9	403	2.9752

Bu olumsuz ifadelerle il temelli bakıldığında yukarıdaki tabloda ortalamaları sunulmaktadır. Olumsuz tutum seyrini sıralaması ve sahada edinilen notlar bağlamında tespitler şöyle sunulabilir:

B6. Covid-19 pandemisi ile mücadelede hükümet politikalarını başarılı bulmayanların il temelli sıralaması; **1-Antalya, 2-Isparta, 3-Burdur, 4-Beyşehir**’dir. Bu konuda eleştiriler sahada edinilen notlar doğrultusunda; özellikle normalleşme dönemine erken geçilmesi, kentler arası hareketliliğin durdurulmaması ve uzun soluklu bir izolasyon yapılmamasına işaret etmiştir.

B7. Covid-19 pandemisi ile mücadelede Sağlık Bakanlığı'nın çalışmalarına güvenmeyenlerin il temelli sıralaması; **1-Isparta, 2- Burdur, 3-Antalya, 4-Beyşehir** biçimindedir. Bu konuda ise en belirgin eleştiri, bakanlığın sert tedbirler yönünde ısrarcı olması gerekliliği yönünde olmuştur. Tabi ki bu noktada hükümet uzun soluklu bir izolasyonun ekonomik açıdan zorlayıcı olduğu kanaatiyle, sokağa çıkma yasağı uygulamalarını geniş aralıklarla uygulamıştır.

B8. Covid-19 pandemisi ile mücadelede devletin aldığı önlemleri desteklemeyenler/kararsız olanların il temelli sıralaması; **1-Antalya, 2-Isparta, 3-Burdur, 4- Beyşehir** şeklindedir. Bu ifadede ortalama değer 3 seyrindedir. (Fikrim yok) "Katılıyorum" tutumunun altında seyrettiği için burada da olumsuz bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Pandemi ile mücadelede ekonomik sorunlar ve sert izolasyon tedbirlerinin alınmaması, sahada kentliler tarafından ifade edilen eleştiriler olarak not edilmiştir.

B9. Covid-19 pandemisinin sonlanacağı konusunda kararsız/fikrim yok düşüncesinin iller açısından sıralaması ise, **1-Beyşehir, 2-Burdur, 3-Isparta, 4-Antalya** şeklindedir. Salgının sonlanması ve gelecek açısından en kaygılı alan, araştırmanın en küçük alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyşehir'in sahaya çıkılan dönemde diğer kentlere nazaran, salgının yoğun olarak seyrettiği bir kent olması, yönetici görüşmelerinde sağlık paydaşının "1. dalgayı atlattık biz ikinci dalgaya ilerledik" ifadesine de yansımaktadır. Beyşehir'in Konya ve İstanbul ile olan hareketliliğine bu alandaki tüm paydaşlar dikkat çekmiş ve bu hareketliliğin vaka sayılarını arttırdığını ifade etmişlerdir.

Covid-19 pandemisinin araştırma sahasının tüm katılımcıları üzerinde özellikle sonlanmayacağına dair olumsuz seyrî; bu konuda toplumda endişe, kaygı ve huzursuzluk olduğunu göstermektedir. Araştırmada katılımcılara bu hususta çoktan seçmeli sorular da yöneltilmiştir. Bu sorular şunlardır:

- Covid-19 Pandemisi sürecinde sizi kaygılandıran hususları sıralayınız
- Covid-19 Pandemi ile ilgili bilgi düzeyinizi yeterli görüyor musunuz?
- Sürece ilişkin bilgi edindiğiniz yolları sıralayınız. (1 ile 3 arasında, 1: en çok, 3: en az)

Tablo 13: Covid-19 Pandemisi Sürecinde Kaygı Yaratan Hususlar

İfadeler	1S	2S	3S	4S	5S
Bana ya da yakınlarına bulaşma riski	916 (%57.9)	385 (%24.4)	172 (%10.9)	66 (%4.2)	42 (%2.7)
Ekonomik sorunlar ve devam etme olasılığı	345 (%21.7)	496 (%31.2)	415 (%26.1)	236 (%14.8)	99 (%6.2)
Eğitim hizmetinin aksaması ve devam etmeme olasılığı	162 (%10.5)	230 (%14.9)	479 (%31)	462 (%29.9)	214 (%13.7)
Yeterli düzeyde gıdaya erişilememesi	20 (%1.3)	34 (%2.2)	117 (%7.7)	338 (%22.3)	1005 (%66.4)
Sürecin kontrol altına alınamayacağı	211 (%13.7)	427 (%27.7)	345 (%22.4)	406 (%26.4)	150 (%9.7)

Katılımcıların Covid-19 pandemisine yönelik onları kaygılandıran hususları 1 ile 5 arasında sıralamaları ile oluşturulan sıralama (Tablo 13'e göre) şöyledir:

1. Sıra: Bana ya da yakınlarına bulaşma riski,
2. Sıra: Ekonomik sorunlar ve devam etme olasılığı,
3. Sıra: Eğitim hizmetinin aksaması ve devam etmeme olasılığı,
4. Sıra: Sürecin kontrol altına alınamayacağı,
5. Sıra: Yeterli düzeyde gıdaya erişilememesidir.

Katılımcıları kaygılandıran hususlara il açısından ayrı ayrı bakıldığında, Beyşehir ve Burdur illerinin katılımcıları için pandeminin kendilerini kaygılandıran hususları farklılık gösterirken; Antalya ve Isparta illerinin katılımcıları için kaygı yaratan hususları araştırma geneli ile aynı sıralamada derecelendirmişlerdir.

Bulaş riski katılımcıları en çok endişelendiren konu olmuştur. Virüsün etkileri ve tedavi süreci ülke gündeminden de yakinen takip edildiği için; ilk başlarda hiç bilinmeyen ancak zamanla anlaşılacak da bulaştığı organizmada farklı sonuçlar/semptomlar gösterdiği için herhangi bir standart oluşturulamayan kısaca hala tanışık ve bilgi düzeyimizin çok yüksek olmadığı bu virüs karşısında böylesi bir endişe beklenen bir durumdur. Diğer önemli husus pandemi sürecinde izolasyon tedbirleri gereği durağanlaşan ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Kapanan iş yerleri ve iş arayan binler, gündemde olduğu gibi saha çalışmasında da özellikle beklenti konusunda bu hususu dile getirmişlerdir. Yaralanan ekonomik sistem sadece ülkemizde değil; tüm dünya ülkelerinde görülen bir durumdur. Bu noktada devletler ekonomik istikrar paketleriyle çalışan-üreten kesime hem iş yeri desteği hem de işsizlik ödeneği ile destek olmaya çalışmışlardır ve halen de devam etmektedir. Diğer bir sorun/kaygı, eğitim sistemimizde yaşananlara dair olmuştur. Yüz yüze eğitime geçememek ve uzaktan yöntemlerle süreci yönetmek; eğitim anlamında her ne kadar daha az yara/sorun yaratsa da hem eğitimin kalitesi hem de uzaktan eğitim usulünde kullanılacak teknoloji unsurlarına erişemeyen kitleler bağlamında yeni sorunlar da gündeme taşımıştır. Pandemi süreci 11 Mart itibarıyla ülkemizde de vaka görülmesi ile başladığında; zihinlerdeki soru belki de umut, yaz aylarında bitmesi, aşının bulunması yönünde idi. Ayrıca normalleşme dönemine kadar vaka sayılarındaki düşük trend (dünya örneklerine kıyasla) salgının sonlanacağı yönündeki umutları besler nitelikte olmuştur. Yaz aylarına gelindiğinde ve sonlarında beklenen somut sonuçların edinilmemiş olması, halkta da karamsar bir hava yaratmış ve bu da yukarıdaki sıralamaya yansımıştır. Son olarak kaygıya yol açabilecek en son hususun gıda erişimi olduğu görülmektedir. Sokağa çıkma yasağı ile market ve gıda işyerlerinin kapanacak olması kararında yaşanan panik ortamı ve deneyimler, pandeminin erken dönem ilk sert tedbirlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tablo 14: Pandemi ile İlgili Bilgi Düzeyini Yeterli Görme Durumu

İfade	Frekans	Geçerli Yüzde
Evet	1102	66.3
Hayır	357	21.5
Emin değilim	192	11.6
Hiç bilgin yok	11	0.7
Toplam	1662	100.0

Katılımcıların salgın/virüs/etkileri vb. konularda bilgili olmaları, onları daha tedbirli olmaya ve kurallara daha çok riayet etmeye sevk eden önemli bir faktördür. Bu anlamda sahada katılımcılara bilgi düzeylerini kendilerince yeterli görüp görmediklerini ve kendilerine sunulan bilgi edinme kaynaklarından hangileri aracılığı ile sürece dair bilgi edindikleri sorulmuştur. Tablo 14'e göre, katılımcıların %66.3'ü konu hakkında kendilerini bilgili olarak görmektedir. Bu oldukça önemli ve sürecin işlerliği açısından da destekleyici bir durumdur. Katılımcıların sürece dair bilgilerini hangi kaynaklardan edindikleri konusunda ise en çok kullandıkları kaynaklar bağlamında 1-3 aralığında sıralama yapmaları istenmiştir. Edinilen sıralamalar² aşağıdaki gibidir.

1. Sıra: TV- Haber	894	%64
2. Sıra: TV-Uzman açıklamaları	709	%60.1
3. Sıra: Çevremden	362	%63.1
4. Sıra: Sosyal Medya	380	%39.5

Sosyal medya sıralamada 4. olsa da önemli bir yüzde ile karşımıza çıkmaktadır. Bilgi edinme kaynaklarında da illere göre bakıldığında sıralama aynı şekilde gerçekleşmiştir. TV-Haberler bilgi kaynağı olarak Beyşehir’de, %67.4; Antalya’da %51.8; Isparta’da %53.9 ve Burdur’da %73.3 olarak en önemli kaynak olarak değerlendirilmiştir. TV-Uzman açıklamaları, Beyşehir’de %66.5; Antalya’da %46.9, Isparta’da %64.5 ve Burdur’da %68.7 olarak 2. sırada kullanılan bilgi kaynağı olmuştur. Çevreden edinilen bilgiler ise Beyşehir’de %65.3, Antalya’da %55.1, Isparta’da %69.8 ve Burdur’da %64.7 ile 3. sırada bilgi kaynağı olarak katılımcılar tarafından tercih edilmiştir.

İl temelli olarak TV-Haberler ile Uzman açıklamaları Burdur’da; çevreden bilgi edinme ise Isparta’da en çok katılımcılar tarafından tercih edilen bilgi edinme yolu olarak tespit edilmiştir. Son olarak 4. sıraya yerleşen bir diğer kaynak olan sosyal medyadan bilgi ediniminde ise en yüksek değerin Beyşehir’de %50.5 ile tercih edildiği görülmüştür.

Tablo 15: Pandemi Sürecinde Kente İlişkin İfadelerin Ortalaması

İfadeler	Ort
1. Korona virüsü salgın sürecinde kent giriş çıkışlarının kontrolünü yapıldı. (Ateş ölçümü, izinlerin kontrolü vb.)	4.0084
2. Korona virüsü salgın sürecinde kent içi ulaşımda gerekli kontroller yapıldı.	3.7916
3. Korona virüsü salgın sürecinde denetimler sıklıkla yapıldı. (Yasaklanan konularda)	3.8474
4. Korona virüsü salgın sürecinde sosyal yardıma ihtiyaç duyan kişiler valilik/kaymakamlık tarafından desteklendi.	3.2486
5. Korona virüsü salgın sürecinde maske, dezenfektan gibi koruyucu malzeme verildi.	2.9831
6. Korona virüsü salgın sürecinde belediye/valilik/kaymakamlık tarafından düzenli bilgilendirme yapıldı.	3.6893
7. Korona virüsü salgın sürecinde kamusal alanlardaki (devlet kurumları vb.) işlevište herhangi bir aksaklık yaşanmadı.	3.3139
8. Korona virüsü salgın sürecinde kentsel sağlığa olumsuz etki edebilecek bir faktöre ya da olay yaşanmadı.	3.8880
9. Korona virüsü salgın sürecinde sağlık hizmetlerine erişimde herhangi bir aksaklık yaşanmadı.	3.7283
10. Korona virüsü salgın sürecinde 65 yaş üstü vatandaşların ihtiyaçları devlet tarafından karşılandı.	3.3012
11. Korona virüsü salgın sürecinde belediye sosyal yardımlarda bulundu.	3.2530
12. Korona virüsü salgın sürecinde belediyenin ulaşım hizmetlerinde herhangi bir aksaklık yaşanmadı.	3.3177
13. Korona virüsü salgın sürecinde belediye toplu taşıma hizmetleri için (sefer sayısının artırılması, yolcu sayısının sınırlandırılması gibi) gerekli düzenlemeleri yaptı.	3.2824
14. Korona virüsü salgın sürecinde belediyenin temizlik hizmetlerinde herhangi bir aksaklık yaşanmadı.	3.8596
15. Korona virüsü salgın sürecinde toplumsal kullanım alanları (sokak-park-yeşil alanlar) korona virüsüne karşı belediye tarafından ilaçlandı/dezenfekte edildi.	3.5455
16. Korona virüsü salgın sürecinde belediye tarafından park-bahçe, piknik alanlarında gerekli düzenlemeler yapıldı. (Mesafeli olabilme adına)	3.5066
17. Korona virüsü salgın sürecinde belediyenin alt yapı hizmetlerinde herhangi bir aksaklık yaşanmadı.	3.9366
18. Korona virüsü salgın sürecinde belediyenin zabıta hizmetlerinde (semt pazarlarının-alışveriş yerlerinin kontrolü) herhangi bir aksaklık yaşanmadı.	3.7432
19. Korona virüsü salgın sürecinde belediye ile valilik-kaymakamlık-sağlık müdürlüğü arasında iletişim ve koordinasyonda aksaklık yaşanmadı.	3.5872

1: Kesinlikle katılıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum

Katılımcıların tutumlarının yer aldığı ölçekte her bir ifade için ortalama değerleri tabloda (15) sunulmaktadır. Buna göre; katılımcılar pandemi sürecinde kentleri için; kent giriş-çıkışlarında kontrol yapılması konusunda olumlu düzeyde en yüksek ortalama ifade ettikleri görülürken; salgın sürecinde koruyucu malzeme temini konusunda olumsuz ortalama ifade ettikleri görülmektedir. Sürecin yönetiminde kentlerdeki hizmetler ve kentte idareler arası ilişkiler konularında 3 ile 4 ortalama değer arasında yani “fikrim yok/kararsızım” anlamında tutum geliştirdikleri görülmektedir.

Katılımcıların, “pandemi sürecinde kent”e ilişkin ifadelerin frekans analizlerine bakıldığında aşağıdaki tespitlere ulaşılmaktadır;

- Katılımcıların çoğunluğu, kentin giriş çıkışlarında ateş ölçümü, izinlerin kontrolü vb. (%72.6), kent için ulaşım da gerekli kontrollerin (%66.6) ve yasaklanan konularda denetimlerin sıklıkla yapıldığını (%70.1) düşünmektedir.
- Araştırmaya katılanlar içinde, sosyal yardıma ihtiyaç duyan kişiler valilik/kaymakamlık tarafından desteklendiğini (%42.8), maske ve dezenfektan gibi koruyucu malzemelerin verildiğini (%49.6) ifade etmişlerdir.
- Pandemi sürecinde katılımcılar, belediye/valilik/kaymakamlık tarafından düzenli bilgilendirme yapıldığını (%66.6), kamusal alanlardaki işlemlerde herhangi bir aksaklık yaşanmadığını (%51.8), kentsel sağlığa olumsuz etki edebilecek bir olayın yaşanmadığını (%73.1) ve bu süreçte sağlık hizmetlerine erişimde herhangi bir aksaklık olmadığını (%68.4) belirtmişlerdir.
- Araştırma bulguları pandemi sürecine ilişkin 65 yaş üstü vatandaşların ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığını (%47.6), belediyenin sosyal yardımlarda bulunduğunu (%45.8) ve belediyenin ulaşım hizmetlerinde herhangi bir aksaklık yaşanmadığını (%52.6) sunmaktadır.
- Belediyenin pandemi sürecinde, toplu taşıma hizmetleri için gerekli düzenlemeleri yaptığını (%47.9), temizlik hizmetlerinde herhangi bir aksaklığın yaşanmadığını (%73), toplumsal kullanım alanlarının korona virüsüne karşı dezenfekte edildiğini (%59.6) ve bahçe, piknik alanlarında gerekli düzenlemelerin yapıldığını (%58.1) katılımcılar ifade etmişlerdir.
- Son olarak, katılımcıların çoğunluğu; belediyenin at yapı hizmetlerinde (%74.6) ve zabıta hizmetlerinde (%64.3) herhangi bir aksaklık yaşanmadığını ayrıca salgın sürecinde belediye ile valilik-kaymakamlık-sağlık müdürlüğü arasında iletişim ve koordinasyonda aksaklık yaşanmadığını (%47.3) düşünmektedir.

Tablo 16: Pandemi Sürecinde Devletten Ekonomik Destek Alma Durumu

	Frekans	Geçerli Yüzde
Evet	260	15.6
Hayır	1261	75.9
Başvurdum alamadım	141	8.5
Toplam	1662	100.0

Katılımcılara, “Covid-19 Pandemisi sürecinde devletten ekonomik destek aldınız mı? (Nakit/Kredi vb.)” sorulduğunda; %75.9’nun almadığı, %8.5 oranında katılımcının da başvurduğu halde alamadığı görülmüştür. Bu duruma iller açısından bakıldığında da Beyşehir %73.3; Antalya %68.4; Isparta %82.4 ve Burdur %77.6 oranında ekonomik destek başvurularının olmadığını ifade ederken; Antalya için %15.3 ve Beyşehir için %9.3 oranları, ekonomik destek için başvuran ancak alamayan katılımcı oranını bize sunmaktadır.

Gelir seviyesi ile destek alma durumuna çapraz test ile bakıldığında; destek alamadığını ifade eden %75.9’luk kesim içinde hiç geliri olmayanların oranı %72.7; asgari ücret altında kalan kesimin oranı %75.6 ve asgari ücret bandında olan kesimin oranı da %52.7’dir. Bu sonuçlar pandemi döneminde devletten

yardım alması gerekli olan düşük gelir seviyesindeki grupların bu konuda gereken desteği görememiş olmaları yönünde okunmaktadır. Devletten ekonomik destek konusu tüm gelir gruplarında düşük yüzdelerle seyrederken; sadece yine düşük gelir grubunda kabul edeceğimiz asgari ücret seviyesindeki kişilerden %30.9'nun yardım alabilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 17: Gelir Seviyesi ile Devletten Ekonomik Destek Alma Durumu Çapraz İlişkisi

Gelir	Devletten Ekonomik Destek Alma			Toplam
	Evet	Hayır	Başvurdum alamadım	
Hiç yok	7 (%12.7)	40 (%72.7)	8 (%14.5)	55
1 - 2299 TL (Asgari ücret altı)	45 (%14.2)	239 (%75.6)	32 (%10.1)	316
2300 - 2400 TL (Asgari ücret bandı)	34 (%30.9)	58 (%52.7)	18 (%16.4)	110
2401 - 4000 TL	108 (%17.2)	470 (%74.7)	51 (%8.1)	629
4001 - 7000 TL	48 (%13.2)	295 (%80.8)	22 (%6)	365
7001 TL ve üzeri	18 (%9.6)	159 (%85)	10 (%5.3)	187
Toplam	260 (%15.6)	1261 (%75.9)	141 (%8.5)	1662 (%100)

Pandemi sürecinde katılımcılara kentlerini yöneten aktörlerden beklentilerinin neler olduğu ve bu beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı sorulmuştur. Buna göre, katılımcıların önemli bir kısmı (%42.2) her ne kadar belediyeden bir beklentim yok diye cevap verse de katılanların çoğunluğunun belediyeden farklı beklentiler içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 18'de bu beklentiler sunulmaktadır.

Tablo 18: Covid-19 Pandemisi Sürecinde (Belediyeden-Valilikten/Kaymakamlıktan) Beklentiler

	Frekans	Geçerli Yüzde
Ekonomik beklenti/Yardım	62	3.7
Sosyal mesafe	11	0.7
Temiz bir çevre	89	5.4
Koruyucu malzemede destek	123	7.4
Denetimde sıklık/süreklilik	217	13.1
Beklentim yok	702	42.2
Pandemi konusunda eğitim	13	0.8
Kentin açık alanlarında düzenleme	6	0.4
Pandemi sürecinin kontrol altına alınması	15	0.9
Kentin açık alanlarında hijyen/temizlik	71	4.3
(Karaburun) Plajının kapatılması	5	0.3
Ekonomik beklenti/istihdam	227	13.7
Kent girişlerinde kontrol/izolasyon	3	0.2
İletişim kurma	37	2.2
Hizmet beklentisi	78	4.7
Koordinasyon-uyum	3	0.2
Toplam	1662	100.0

Katılımcıların beklentilerinin ağırlıklı olarak ekonomik anlamda (istihdam) (%13.7) ve nakdi yardım (%3.7) ile denetimlerde süreklilik (7.4) konusunda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca koruyucu malzeme desteği (%7.4), temiz bir çevre (%5.4), kentin açık alanlarında hijyene yönelik beklenti (%4.3) de yine beklentiler arasındadır. Ankete katılıp beklentisi olduğunu belirtenlerin %92.8'i **beklentilerinin karşılanmadığını** ifade etmişlerdir. Beklentilerini ifade eden katılımcılara il açısından baktığımızda; Beyşehir'de "denetimde süreklilik" %15 ile; Antalya'da "ekonomik destek (istihdam açısından)" %19.6 ile; Isparta'da "denetimde süreklilik" %13.6 ile ve Burdur'da yine "denetimde süreklilik" %12.6 oranları ile en yüksek ifade edilen beklentiler olarak tespit edilmiştir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Covid-19 pandemisi, sağlık, toplum, ekonomi ve daha birçok alanda küresel çapta kriz(ler)e yol açmıştır. Bugün kentlerin varoluşlarının önkoşulu, bundan sonra karşılaşacakları şoklar karşısında hazırlıklı ve dirençli olmalarına bağlıdır. Kentliler kadar kentlerin de sağlıklı, bağışıklık kazanmış olması bu anlamda önem arz etmektedir. Tüm bunların sağlanması için öncelikle kamu kurumları, başta merkezi idare ve yerel yönetimler, kentliler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör olmak üzere tüm paydaşlar kürenin geleceği, kentlerin geleceği ve insanoğlunun geleceği için çalışmalıdır. Covid-19 sürecinde, kişilerin aile ilişkileri, toplumsal yapı, ekonomi, siyaset, sağlık sektörü, devletten beklentilere ait algıları değişmiştir.

Covid-19 sürecinde kent ve kentlilerin durumunu ortaya koymak; kentsel sağlığın ve bağışıklığın sağlanması konusunda vatandaşların beklentilerini Göller Bölgesi'nde yürütülen bir alan araştırması çerçevesinde tartışan bu çalışmada elde edilen bulgularla şu tespitlere ulaşılmıştır:

Katılımcıların Covid-19 pandemisi için sunulan ifadelerle “katılıyorum” boyutunda bir tutum sergilemesinin yanında; ölçekte yer alan dört ifade için olumsuz tutum içinde oldukları görülmüştür. Bunlar, “Covid-19 pandemisi ile mücadelede hükümet politikalarını başarılı bulmama” (B6), “Covid-19 pandemisi ile mücadelede Sağlık Bakanlığı’nın çalışmalarına güvenmeme” (B7), “Covid-19 pandemisi ile mücadelede devletin aldığı önlemleri desteklememe/kararsız olma” (B8) ve “Covid-19 pandemisinin sonlanacağını düşünmüyorum” (B9) biçimindedir.

Araştırma sahasında tüm katılımcıların pandeminin sonlanmayacağına dair olumsuz tutumları; bu konuda toplumda endişe, kaygı ve huzursuzluk olduğunu göstermektedir. Bu yönde kendilerini kaygılandıran hususları da “kendisi ya da yakınlarına bulaşma riski”, “ekonomik sorunlar ve devam etme olasılığı”, “eğitim hizmetinin aksaması ve devam etmeme olasılığı”, “sürecin kontrol altına alınamayacağı” ve “yeterli düzeyde gıdaya erişilememesi” olarak 1-5 aralığında önem seviyesinde sıralamışlardır.

Katılımcılar, %66.3 oranında kendilerini pandemi/salgınlar hakkında bilgili görmekte ve bu bilgi edinimlerini de %64 oranında TV-Haber kaynağından edindiklerini ifade etmişlerdir.

Son olarak katılımcıların, pandemi sürecinde kentlerini değerlendirmelerinde en olumlu “kent giriş-çıkışlarında kontrol yapılması” konusunda en olumsuz ise “salgın sürecinde koruyucu malzeme temini” konusunda olduğu anlaşılmaktadır.

Beklentiler konusunda ise ankete katılanların büyük bir kısmı her ne kadar belediyeden beklentisi olmadığını belirtse de “diğer” seçeneğindeki cevapları katılımcıların belediyeden farklı beklentiler içinde olduğunu ve yaklaşık tamamının beklentilerinin de karşılanmadığı bulgusu edinilmiştir. Kentlilerin beklentileri daha çok ekonomik (istihdam ve nakdi yardım) yardımlar ve pandemiye yönelik koruyucu kentsel hizmetlerde etkinlik, süreklilik ve denetimler konusunda yoğunlaşmıştır.

Bunlara ek olarak saha bulguları bağlamında kentlilerin pandemi deneyimlerinden yola çıkarak oluşan yeni beklentileri ise özetle aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Kent içinde maskematik/dezenfektanmatik gibi araçların yerleştirilmesi, kent giriş- çıkışlarında düzenli/sürekli bir kontrol sistemi olması,
- Yatay mimari-bahçeli konutlara geçiş,
- Kamusal alanlarda, açık mekânlarda sayıca artış (meydan-park-vb.),
- AVM’lerin merkezden uzak konumlandırılması,
- Kent içinde dijital kabinlerin (ateş ölçer) belli noktalarda olması,
- Düzenli olarak temel bilgi ve uyarı akışlarının geçtiği billboard/dijital pano vb. akıllı uygulamaların kentin belli yerlerinde olması, akıllı telefon uygulamaları ile belediyeye erişim sağlanması,
- Çevre dostu düzenlemelerin yapılması (çevre kirliliği önleyici-hava kalitesi iyileştirici-kirletenlere ceza verilmesi), katı-sıvı evsel atıklarda geri kazanım tesislerinin olması, plastik atıkları azaltılması ve geri kazanılması, çöplerden enerji üreten sistemlerin kurulması,
- Pandemi-sağlık-bağışıklık ilişkilerinde yapılması gerekenler hakkında eğitim verilmesi.

Pandemi sürecinde belediyeler tüm ülke genelinde yoğun olarak tedbir ve hijyen ağırlıklı faaliyetler yürütmüşlerdir. Yerel yönetimler artık pandemi sürecine dek yürüttükleri rutin kentsel hizmetler yanında yukarıda özetlenen kentlilerin beklentilerini de gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Tüm bunlar için yerel yönetimlerin sağlam ve güçlü kapasiteye sahip olması gereklidir. Kapasite kadar planlı, etkili ve verimli hizmet verilmesi de önemlidir. Kurumların katılımcı, şeffaf, hesap verilebilir bir yönetim anlayışıyla hizmet vermesi gerekmektedir. Yerel yönetimlerin merkezi idare ile uyumlu çalışması, vatandaşa en yakın kamu kurumları olarak alanda halkın istek ve ihtiyaçlarını belirleyip merkeze bildirmesi ve oluşturulacak kamu politikalarında yönlendirici olması, kentsel hizmetlerden öte süreçte rutin hizmetlerin dışında özellikle

hassas grupları (engelliler, çocuklar, kadınlar, alt gelir grupları vb.) koruması gerekmektedir. Toplumun da beklentilerini talep etmesi, alınan kararlara katılması gerekmektedir.

Göller Bölgesini kapsayan bu çalışmanın Anadolu'nun farklı kentlerinde de tekrarlanması ile pandemi sürecinde kentlilerin beklentileri ve yerel yönetimlerin kapasiteleri bağlamında daha sağlıklı verilere ulaşılacaktır.

NOTLAR

¹ Ayrıntılar için bakınız: Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). Research Methods in Education, Birleşik Krallık: Routledge, ss. 104.

² Sıralama, her bir ifadenin 1, 2 ve 3. Derecelerine bakılarak her bir derecede en yüksek yüzdeyi alan ifadelerin alınması ile oluşturulmuştur.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'nun 09.06.2020 tarih ve 91/14 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Bu çalışma TÜBİTAK'ın 120K642 numaralı projesi ile desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2007), Research Methods in Education, Birleşik Krallık: Routledge.

Constable, H. (2020), "Koronavirüs: Salgın Hastalıklara Karşı Nasıl Şehirler İnşa Edilebilir?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52531299>, E.T.: 08.11.2020.

Çulha Zabcı, F. (1997), Siyasal Kuramda Kamusal Alan Sorunsalı: Habermas ve Arendt, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

De Bruin, Y. B., A. S. Lequarre, J. McCourt, P. Clevestig, F. Pigazzani, M. Z. Jeddi, M. Goulart (2020), "Initial Impacts of Global Risk Mitigation Measures Taken during the Combatting of the COVID-19 Pandemic", Safety Science, 128 (104773), 1-8.

Flecknoe, D., B. Charles Wakefield, A. Simmons (2018), "Plagues & Wars: the 'Spanish Flu' Pandemic As a Lesson from History", Medicine, Conflict and Survival, 34(2), 61-68.

Gürallar, N. (2009), "Kamu-Kamusal Alan-Kamu Yapıları-Kamusal Mekân: Modernite Öncesi ve Sonrası için Bir Terminoloji Tartışması", Mimarlık Dergisi, 350.

Kalaycı, Ş. (2009), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Last, J., M. (2001), A Dictionary of Epidemiology, İngiltere: Oxford University Press.

- Lubell, S. (2020), "Commentary: Past Pandemics Changed the Design of Cities. Six Ways COVID-19 Could Do the Same", <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2020-04-22/coronavirus-pandemics-architecture-urban-design>, E.T.: 15.11.2020.
- Martini, M., V. Gazzaniga, N. L. Bragazzi, I. Barberis (2019), "The Spanish Influenza Pandemic: A Lesson from History 100 Years after 1918", Journal of Preventive Medicine and Hygiene, 60(1), E64-E67.
- Negiz, N., P. Savaş Yavuzçehre (2021), Viral Çağda Kent ve Kentsel Bağışıklık, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özüdü, B. H. (2020), Covid-19 ve Şehirler, Ankara: İdeal Kent Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (1993), "Karantina Tarihinden Bir Yaprak: Kuleli Tahaffuzhânesi", Bilim Tarihi, (19), 25-30.
- Snyder, A., M. Alsharif, T. Waldrop (2020), "Three Family Members Charged in Shooting Death of Security Guard Who Told a Customer to Put on a Face Mask", <https://edition.cnn.com/2020/05/04/us/michigan-security-guard-mask-killing-trnd/index.html>, E.T.: 19.11.2020.
- Taştan, C. (2020), Kovid-19 Salgını ve Sonrası Psikolojik ve Sosyolojik Değerlendirmeler, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Vikipedi (2004), "Plzeň", <https://tr.wikipedia.org/wiki/Plze%C5%88>, E.T.: 15.11.2020.
- Vikipedi (2018), "Veba Sütunu", https://tr.wikipedia.org/wiki/Veba_s%C3%BCTunu, E.T.: 15.11.2020.
- World Health Organization (2013), "Health in All Policies: Framework for Country Action", <https://www.who.int/healthpromotion/frameworkforcountryaction/en/>, E.T.: 08.08.2020.
- World Health Organization (2020), "Disease Outbreaks", <https://www.who.int/teams/environment-climate-change-and-health/emergencies/disease-outbreaks/>, E.T.: 15.11.2020.
- Yeditepe Üniversitesi Hastanesi (2020), "Koronavirüs COVID 19 Pandemisi İlk Değil", <http://www.yeditepehastanesi.com.tr/koronavirus-pandemisi-ilk-degil>, E.T.: 15.11.2020.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Covid-19 Pandemisiyle Mücadele Politikalarında Görünmeyenler: Kadınlar

Ahu Sumbas¹

Öz

Türkiye Covid-19’la mücadelede sürü bağışıklığı yerine sosyal izolasyon ve mesafe üzerine kurulu sınırlama politikasını tercih etmiştir. Bu politika tercihinin önemli bir ayağı, toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgilidir. Salgınla mücadelenin acil önlem gerektiren doğası, eril bir içeriğe sahip olan politika alanının, bu süreçte toplumsal cinsiyet körü olmasına uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu nedenle, sosyal izolasyon süreci çoğu durumda kadınları mağdur etmektedir. Bu mağduriyetleri, ev içindeki ücretsiz kadın emeği, iş ve yaşam dengesi, ekonomik etkiler ve kadına yönelik şiddet başlıkları altında ele almak mümkündür. Bu başlıklar çerçevesinde, Türkiye’nin Mart-Aralık 2020 tarihleri arasında Covid-19’la mücadeledeki politika tercihlerinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini nasıl etkilediği değerlendirilmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Pandemi, Covid-19, toplumsal cinsiyet, sağlık politikaları, kadın.*

The Invisibles of the Policies against Covid-19 Pandemic in Turkey: Women

Abstract

Turkey preferred to implement the policy of containment, which is based on the strategies of social isolation and distancing, instead of the policy of herd immunity, in combatting Covid-19. One of the significant impacts of this policy preference is closely related to the issue of gender equality. The need for immediate prevention in the struggle with Covid-19 provides a fertile ground to adopt gender blind policy strategies. Therefore the process of social isolation is particularly disadvantaged women in society. These disadvantages can be examined under the issues of unpaid care at home, the balance of life and work, economic impacts of the process, and violence against women. In the framework of these issues, this article intends to discuss how the policy preferences of Turkey in the struggle with Covid-19 between March- December 2020 affected gender inequalities in society.

Keywords: *Pandemic, Covid-19, gender, health policies, woman.*

¹ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim Bölümü, asumbas@hacettepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0944-4751>.

GİRİŞ

Covid-19 pandemisi, dünya genelinde 263 milyardan fazla kişiye bulaşıp 5,5 milyondan fazla kişinin ölümüne¹ neden olan küresel bir sağlık sorunu olmasının yanı sıra, insanların bireysel ve toplumsal yaşamında sosyal, ekonomik ve politik etkileri katlanarak artan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok ülkede uluslararası serbest dolaşım özgürlüğü kısıtlanmış, zorunlu-gönüllü karantinalar ve izolasyonlarla toplumsal yaşam değişmiş, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) (2020) verilerine göre dünya genelinde 1,5 milyondan fazla çocuk okuldan uzaklaşmış, OECD (2020) ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının (UNCTAD) (2020) belirttiği gibi dünya genelinde ekonomik daralma başlamıştır.

Covid-19 pandemisiyle mücadele sürecinde ortaya çıkan önemli bir mesele toplumsal yaşamdaki sınıf, cinsiyet, ırk temelli çeşitli farklılıkların ve eşitsizliklerin daha da perçinlenmesidir. Bu durum, sadece Covid-19 pandemisine özgü değildir. Dünya tarihindeki pandemilerin sınıfsal, bölgesel, yaşsal ve cinsiyet temelli eşitsizliklere bağlı olarak farklı grupları daha derinden etkilediği bilinmektedir (Peterman; Potts; O'Donnell; Thompson; Shah; Oertelt-Prigione ve van Gelder., 2020; Austin ve Noble, 2014; Özcan Büyüktanır, 2020). Bu gruplardan önemli bir tanesi, toplumsal cinsiyet rol ve statülerine bağlı olarak kadınlardır. Örneğin, Nepal (2007) HIV pandemisi üzerine yaptığı araştırmasında, kadınların normal şartlarda HIV'e yakalanma olasılığı az olmasına rağmen, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yarattığı yaşam koşulları ve konumları dolayısıyla daha fazla HIV'e yakalandığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, hastalığa yakalanma riskinden, sağlık haklarına ulaşmaya, ekonomik daralmanın yarattığı yoksullaşma ve işsizlikten ev bakım yükünü taşımaya kadar Covid-19 pandemisinin yarattığı pek çok sorun, kadın ve erkekleri farklı etkilemektedir (Wenham, Smith ve Morgan, 2020; Johnston, Mohammed ve Linden van der, 2020; Lewis, 2020). Özellikle, sosyal izolasyon, hijyen ve ev temelli bir yaşam üzerine kurulu Covid-19'la mücadele sürecinde, kadınların hem geleneksel ev içi iş bölümü hem de ekonomik konumları dolayısıyla daha mağdur olduğu bilinmektedir (Power, 2020; Wenham, Smith ve Morgan, 2020; Alon, Doepke ve Olmstead-Rumsey, 2020; Mantovani, Dalbeni ve Beatrice, 2020; Villarreal, 2020; Işık, 2020; Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020; Farre, Fawaz, Gonzalez ve Graves, 2020). Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar da bu sorunun pandemi sürecinde dikkate alınması gereken bir mesele olduğunun altını çizmektedir (UNFPA [Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu], Mart 2020; Blasko, Papadimitriou ve Manca, 2020). Siyaset ve toplumsal cinsiyet alanındaki önemli akademik dergilerden birisi olan *Politics and Gender*, Aralık 2020 tarihli "Toplumsal Cinsiyet, Politika ve Küresel Pandemi" (2020) başlıklı özel sayısının giriş makalesinde, bu pandemideki politika sürecinin çok çeşitli açılardan toplumsal cinsiyetleştirilmiş olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, Ebola, HIV, H1N1 gibi önceki büyük salgın deneyimlerinden alınan dersler, Covid-19 pandemisiyle mücadeledeki politika süreçlerinin ve stratejilerinin toplumsal cinsiyete duyarlı, kapsayıcı ve çeşitli farklılıkları ve eşitsizlikleri dikkate alan bir yaklaşımı benimsemesi gerektiğini göstermiştir (Peterman *vd.*, 2020; Mantovani, Dalbeni ve Beatrice, 2020). Özellikle, salgının kadın ve erkekler üzerindeki farklılaşan ve eşitsizlikler yaratan sosyal ve ekonomik etkilerini önlemek ve azaltmak ulusal düzeyde toplumsal cinsiyete duyarlı politika kararlarıyla mümkündür (Blasko, Papadimitriou ve Manca, 2020; Johnston, Mohammed ve Linden van der, 2020). Bu doğrultuda, Almanya, Kanada, Birleşik Krallık, İtalya gibi çeşitli devletlerin Covid-19'la mücadeledeki politika sürecinde toplumsal cinsiyet perspektifini dikkate almaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin, bu ülkelerin, bakıma muhtaç aile bireyleri olan çalışanlar için, özellikle çalışan kadınlara yönelik, ev temelli veya kurumsal bakım desteği sağladığı, nakdi yardım ve kupon gibi destekler sunduğu ve kadına yönelik şiddetle (KYŞ) mücadele birimlerini afet sürecine hazırladıkları bilinmektedir (ILO [Uluslararası İş Örgütü], Mart 2020,10; Cattaneo ve Pozzan, 2020). Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler Kadın Birimi ve Uluslararası İş Örgütü gibi uluslararası aktörler de bu süreçteki eşitsizliklerle mücadele için bir dizi rapor hazırlayarak devletlere düşen sorumlular yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır (ILO, Mart 2020; BM [Birleşmiş Milletler], 2020; Memiş ve İlkaracan, 2020).

Pandemilerin toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizliklerine bağlı olarak kadınları daha derinden etkileyebildiği argümanından yola çıkan bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin Covid-19'la mücadeledeki politika stratejilerinin kadınlar üzerindeki etkilerine ve bu politikaların toplumsal cinsiyet duyarlılığına dair

bir değerlendirme sunmaktır. Bu amaç çerçevesinde, Covid-19'la mücadeledeki politika stratejilerinin kadınlar üzerindeki etkileri, ev içi ücretsiz bakım yükü, iş ve yaşam dengesi, ekonomik alandaki etkiler ve KYŞ başlıkları üzerinden ele alınmaktadır. Bu dört başlık kapsamında, Türkiye'nin 15 Mart-31 Aralık 2020 tarihleri arasında pandemiyle mücadelede uyguladığı sınırlama yaklaşımı temelinde yaptığı yasal düzenlemeler, ilgili kurumların aldığı önemler ve yaptığı açıklamalar incelenmiştir. İlgili Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB), Mor Çatı Derneği, Kadın Dernekleri Federasyonu, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, Birleşmiş Milletler, ILO ve Cinsiyet Eşitliği İzleme Merkezi (CEIM) rapor ve açıklamalarına dair yapılan taramalar ilgili literatürden de yararlanılarak yorumsamacı bir yaklaşımla ev içi ücretsiz bakım yükü, iş ve yaşam dengesi, ekonomik etkiler ve KYŞ başlıkları üzerinden nitel bir yöntemle değerlendirilmiştir.

Ecevit (2021), "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları" başlıklı çalışmasında, toplumsal cinsiyet körü (*gender blind*) kavramını, "proje, politika ve düşünsel yaklaşımların toplumsal cinsiyeti göz önüne almamaları, onları toplumsal cinsiyet körü yapar" şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım çerçevesinde, Türkiye'nin 15 Mart-31 Aralık 2020 tarihleri arasında Covid-19 pandemisiyle mücadeledeki temel politikaları değerlendirildiğinde, bu politikalarının toplumsal cinsiyet körü olduğu ve bu nedenle, kadınları erkeklere oranla daha kırılgan bir grup haline getirdiği sonucuna varılmaktadır. Bu nedenle, pandemiyle mücadele sürecindeki politikaları toplumsal cinsiyet duyarlı hale getirmek, hane içinde ve toplumsal zihniyette var olan eşitsizlikleri bir anda değiştiremeye de bazı kadınların bu eşitsizliklerin kurbanı olmasını önleyebilecektir.

1. COVID-19 PANDEMİSİYLE MÜCADELEDEKİ TEMEL POLİTİKA STRATEJİLERİ

Hastalıklarla mücadeledeki en temel aktörler sağlık kurumları ve çalışanları olmakla birlikte küresel ölçekli bir salgın söz konusu olduğunda, ulusal ve uluslararası çeşitli politik aktörlere, kamu sağlığının korumasında önemli sorumluluklar düşmektedir. Söz konusu sorumluluklar temel olarak bilgilendirme, koruma, önleme ve tedavi temelli politikalar çerçevesinde şekillenmektedir (Güner, Hasanoğlu ve Aktaş, 2020). Hastalığın toplumsal ve ekonomik etkilerine yönelik koruyucu ve destekleyici tedbirlerin alınması da bu sorumluluklara eklenmektedir. Bu açıdan da salgınlarla mücadelenin sağlık boyutu yanında, politik boyutu da oldukça önemlidir. Bunun sonucu olarak da Covid-19 salgınıyla mücadelede hükümetlerin hem geçmiş salgın deneyimlerinden hem de birbirlerinin halihazırdaki politika stratejilerinden faydalanarak çeşitli politikalar ürettikleri ve uyguladıkları görülmektedir (Remuzzi ve Remuzzi, 2020; Ulutaş, 2020; Yıldız ve Uzun, 2020).

Temel olarak, Covid-19 pandemisiyle mücadelede hastalığın yayılımını kontrol etmek için hükümetlerin sürü bağışıklığı (*herd immunity*) ve sınırlama (*containment*) olmak üzere iki farklı politika yaklaşımını uygulamayı tercih ettiği görülmektedir (Bayar, Günçavdı ve Levent, 2020; Güner, Hasanoğlu ve Aktaş, 2020; Bethune ve Korinek, 2020). Bunlardan ilki, hastalığın toplumun çoğuna yayılması sonucunda örülecek antikorlu kişiler ağı sayesinde geriye kalan kırılgan grupları korumaya yöneliktir. Ancak Covid-19 gibi uzun kuluçka dönemi ve hızlı bulaşma özelliği olan ölümcül etkiye sahip bir hastalıkta, bu yaklaşımın maliyetinin, hasta ve ölüm oranlarının artması ve hastane/sağlık sisteminin artan yüküyle baş edememesi olduğu ifade edilmektedir. Nitekim, hastalığın ilk yayıldığı dönemde, Birleşik Krallık ve Hollanda bu yaklaşımı benimsemelerine rağmen sonrasında bundan vazgeçerek aşamalı olarak katı sınırlama yaklaşımını uygulamaya başlamışlardır (Sumbas, 2020).

İkinci yaklaşım olan sınırlama, sosyal izolasyon (*social isolation*) ve tecritlerle (*lockdown*) sosyal ve ekonomik yaşamı yavaşlatarak ya da durdurarak insanların birbiriyle fiziksel temasını en aza indirgemeyi ve bu yolla virüsün bulaşma ihtimalini azaltarak kontrollü yayılımı hedeflemektedir. Yayılma hızının kontrol edilemeyeceği nüfus yoğunluğu yüksek şehirlerin olduğu ve sağlık sisteminin artan yükü taşıyamayacağı ülkeler açısından bu yaklaşım daha akılcı kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, sınırlı karantina veya erken-tam karantina olmak üzere iki farklı şekilde uygulanabilmektedir (Yıldız ve Uzun, 2020). Nitekim gönüllü eve kapanma ve kısmi sosyal-ekonomik aktivite sınırlamalarından zorunlu izolasyon ve tam karantinaya kadar çeşitli uygulamalar bu yaklaşımın içinde ele alınabilir. Bu amaçla, uzaktan eğitim yoluyla her türlü eğitim-

öğretim kurumunun geçici olarak kapatılması, esnek-uzaktan çalışma biçimlerinin genişletilmesi, ücretsiz izinler, restoran-eğlence-alışveriş mekanları benzeri toplu yaşam alanlarının geçici süreyle kısıtlı kullanımı/kapatılması, sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe kuralı, zorunlu maske kullanımı, test ve hasta takip sistemi benzeri uygulamalar bu yaklaşımın başlıca stratejileri olarak göze çarpmaktadır (Güner, Hasanoğlu ve Aktaş, 2020). Devletler açısından buradaki temel amaç, hastalığın yayılımını kontrol altına alarak sağlık sisteminin sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Nitekim, Covid-19'la mücadelede Türkiye'nin de dahil olduğu çoğu ülkenin bu ikinci yaklaşımı benimsediği görülmektedir.

Ancak bu yaklaşımın, başta insanlar üzerindeki sosyo-psikolojik ve piyasa işgücündeki duraklama ve ekonomik kriz gibi çeşitli etkileri nedeniyle tepkilerle karşılaştığı ve dolayısıyla uzun süre devletler tarafından sürdürülmesinin güç olduğu ifade edilmelidir. Diğer bir deyişle, hem pandeminin yarattığı toplumsal ve ekonomik koşullar hem de devletlerin sınırlama politikasının sonucunda ortaya çıkan yeni yaşam koşulları, devletlerin toplumsal ve ekonomik hayata yönelik de bir dizi yeni politika geliştirmesine sebep olmaktadır. Örneğin, ekonomik destek ve yardım paketleri gibi çeşitli uygulamalarla ekonomik tedbirler alınmaya çalışılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rol ve statülerine bağlı olarak pandemi süreçlerinin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri de politika yapımında değerlendirilmesi gereken bir konudur (Nepal, 2007; Wenham, Smith ve Morgan, 2020; Alon, Doepke ve Olmstead-Rumsey, 2020; Mantovani, Dalbeni ve Beatrice, 2020; Peterman vd., 2020; Blasko, Papadimitriou ve Manca, 2020). Nitekim, Ebola, HIV ve H1N1 gibi önceki pandemi deneyimlerine bağlı olarak gerek Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve BM gerekse ILO özellikle kadınların ihtiyaçlarını ve mağduriyetlerini dikkate alan bir politik aklın işlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, Almanya, Japonya, İtalya, Birleşik Krallık gibi çeşitli ülkelerin kadınların pratik ve/veya stratejik ihtiyaçlarını² dikkate alan çeşitli adımlar attıkları görülmektedir. Örneğin, çalışan kadınlara bakım yükleri dolayısıyla farklı izin politikaları verilmesi ya da ortak bakım anlayışı çerçevesinde ebeveyn izinleri düzenlenmesi, kadın yoksullaşmasına bağlı olarak özellikle kadınları hedef alan destek ve sosyal yardım paketlerinin sunulması, KYŞ kapsamında acil eylem planlarının hayata geçirilip sığınma evlerinin kapasite ve koşullarının hazırlanması, *şiddet kod projesi*³ birkaç örnek uygulamadır.

2. TÜRKİYE'NİN COVID-19 PANDEMİSİYLE MÜCADELEDEKİ POLİTİKA ÇERÇEVESİ

Türkiye'de Covid-19'la politik mücadele sürecinin, 10 Ocak 2020'de Covid-19 Pandemisi Bilim Kurulu'nun⁴ kurulmasıyla başladığını söylemek mümkündür. İlk hasta ise 10 Mart 2020'de tespit edilmiştir.

Türkiye'nin sınırlama/sosyal izolasyon yaklaşımını takip ettiği söylenebilir. Bu yaklaşım temelinde, ilk etapta 16 Mart 2020 itibarıyla milli eğitim kurumları ve üniversitelerde uzaktan eğitime geçilmiş ve risk grubunda olan kamu çalışanlarına, engellilere, hamilelere ve emziren annelere 12 gün idari izin verilmiştir. 22 Mart 2020 tarihli 31076 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesiyle de kamu kurum ve kuruluşlarında uzaktan veya dönüşümlü çalışmaya dayalı esnek çalışma modelleri uygulanmaya başlamıştır. Özel sektörde çalışanlar için 4857 sayılı Kanuna eklenen geçici 10.uncu maddeyle (Ek:16/4/2020-7244/9 md.) 17 Nisan 2020'den itibaren önce üç ay boyunca, sonra da bu uygulama uzatılarak, işten çıkarmalar yasaklanmış, çalışanların işveren tarafından ücretsiz izne veya kısa süreli çalışmaya geçirilebileceği belirtilmiştir. Bunların dışında, kısmi olarak kapatılmayan işyerlerine yönelik herhangi bir zorunlu esnek, izin temelli bir çalışma modeli düzenlenmesi yapılmamıştır. Bazı özel işyerlerinin kendi kararlarıyla esnek çalışma modellerine geçtiği görülmektedir.⁵ İlerleyen süreçte, hızla artan vaka sayısına bağlı olarak hükümet daha sıkı tedbirlerle sosyal izolasyon temelli mücadele sürecini sürdürmüştür. Bunların başında, aşamalı ve kısmi sokağa çıkma yasakları,⁶ eğlence yerleri ve toplu-kamusal kullanım alanlarının geçici olarak kapatılması (*lockdown*), yurtdışından gelenlerin 14 gün zorunlu karantinaya alınması, ülke ve il dışına seyahatlerin kısıtlanması ve zorunlu maske kullanımı gelmektedir. Bunlara ek olarak, 17 Nisan 2020 Tarihinde Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun çıkarılarak çeşitli alanlarda gerekli görülen hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

Mayıs 2020 başında hasta oranlarının düşmesi ve iyileşen hastaların artması üzerine aşamalı olarak tedbirlerin gevşetileceği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın 04 Mayıs 2020 tarihinde açıkladığı aşamalı normalleşme paketi, 11 Mayıs 2020'de kuaförler, berberler, güzellik salonları, giyim eşyası, ayakkabı, çanta, züccaciye gibi ürünlerin satıldığı işletmeler ve AVM'lerin hijyen ve sosyal mesafe kuralına uyma koşuluyla açılmasıyla başlamıştır. Bu süreçte, ayrıca 65 yaş üstü ve 20 yaş altındaki yurttaşlara yönelik sokağa çıkma sınırlaması, izleyen hafta sonundan itibaren esnetilmiş ve belirlenen gün ve zamanlarda bu kişilere yürüme mesafesinde olmak şartıyla sokağa çıkış hakkı verilerek sonrasında tamamen kaldırılmıştır. Bu süreç 29 Mayıs 2020'de yayınlanan 31139 sayılı COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirlerle ilgili 2020/8 Cumhurbaşkanlığı Genelgesiyle kamu çalışanlarının 1 Haziran 2020 tarihiyle işe başlaması ve kreşler dahil tüm işyerlerinin maske takılması, sosyal mesafe ve hijyen unsurlarına dikkat etmek kaydıyla açılmasıyla devam etmiştir. Bu süreçte maske, sosyal mesafe ve hijyen temelli bir yeni normal olduğu ifade edilmiştir. Koronavirüs tehdidinin devam etmesi üzerine 2020-21 eğitim-öğretim dönemini uzaktan eğitim üzerinden başlamış; ancak ekim ortasından itibaren Yükseköğretim kurumları dışında aşamalı yüz yüze eğitime geçiş başlamıştır. Ekim-Kasım 2020 döneminde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da yükselişe geçen koronavirüs vakaları ikinci dalganın başladığı şeklinde yorumlanarak katı sınırlama temelli politikaların tüm dünyada tekrar gündeme gelmesine sebep olmuştur. Benzer şekilde, 17 Kasım 2020 tarihli açıklamayla Türkiye'de de yeni başlamış olan yüz yüze eğitim sonlandırılmış ve restoran, güzellik salonu gibi işletmeler kısmi olarak kapatılmış ve tekrar sokağa çıkma yasaklarının gündeme geldiği katı sınırlama tedbirlerine geçilmiştir. Covid 19'la mücadelenin en önemli dönüm noktası olarak görülen aşının geliştirilmesi sonucunda, dünyayla eş zamanlı olarak Türkiye'de de aşılama süreci, sağlık çalışanlarıyla Ocak 2021 itibarıyla başlamıştır.

Mart-Aralık 2020 arasındaki bu tedbir ve mücadele stratejileri içinde toplumsal cinsiyetten kaynaklanacak ihtiyaçlara ve eşitsizliklere yönelik özel bir düzenleme mevcut değildir. Bu konuda en önemli eleştiri noktalarından birisi, özellikle okul çağındaki çocuklar için uzaktan eğitime geçilirken iki çalışanlı ailelerdeki ebeveynlere yönelik bir çalışma düzenlemesi veya Covid-19 dönemine özel bakım desteği sunulmamasıdır. Ayrıca, bu durumda çalışan pek çok kadından aynı çalışma performansının beklenmesidir. Covid-19'un yarattığı risk dolayısıyla akraba ve bakıcı desteği azaldığından, çocukların bakım-eğitiminden özellikle sorumlu görülen çalışan kadınlar, bu süreçte mağdur olmuşlardır (Işık, 2020). Nitekim, bu konuda pek çok farklı sektörden çalışan kadın, düştükleri sıkıntılı durumu sosyal medya aracılığıyla duyurmuştur.⁷ Bu konuda, bazı özel iş yerlerinin ve belediyelerin, çalışan ebeveynlere/kadınlara dönüşümlü izin verdiği de belirtilmelidir. Pandeminin ilk döneminde benzer bir uygulamanın devlet kurumlarında sadece hamile ve emziren kadınları içerdiği, online eğitim alan okul öncesi ve okul çağındaki çocuğu olan diğer ebeveyn/kadınları içermediği görülmektedir. Ancak pandeminin ilerleyen sürecinde, Nisan 2021'de alınan önlemler kapsamında, kamu kurumlarında çalışan 10 yaş altı çocuğu olan kadın personel için idari izin uygulaması getirildiği de belirtilmelidir. İkinci eleştirilen konu ise, sosyal izolasyon ve evde kal çağrılarını nedeniyle aile içi şiddete maruz kalma olasılığı artan kadınlara dair önleme, koruma ve destek mekanizmalarının Covid-19 pandemisi düşünülerek güçlendirilmemesidir. Üçüncü eleştiri ise pandemi sürecinin etkilerinden birisi olan ekonomik dar boğazın, erkeklere oranla kadınları daha dezavantajlı bırakmasına cevap verecek destek politikalarının hayata geçirilmemiş olmasıdır. Bu eleştirilere dair değerlendirmeler aşağıdaki ilgili başlıklarda detaylı şekilde ele alınmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE COVID-19 PANDEMİSİYLE MÜCADELE POLİTİKALARINDA GÖRÜNMEYEN KADINLAR

Covid-19'la mücadeledeki sosyal izolasyon ve eve kapanma stratejileri, kadınlar ve erkekler tarafından, toplumsal cinsiyet rolleri ve bunların yarattığı toplumsal statüler dolayısıyla farklı şekilde deneyimlenmektedir. Salgınla mücadelenin acil önlem gerektiren doğası, eril bir içeriğe sahip olan politika alanının⁸ çoğunlukla toplumsal cinsiyet körü olmasına uygun bir ortam hazırlamaktadır ve dolayısıyla kadınları daha mağdur etmektedir. Elbette, her kadının bu süreçten aynı derecede etkilendiğini söylemek

de doğru değildir. Bazıları var olan eşitsizlikleri daha çok hissederken bazılarının hayatları çok değişmemektedir. Dolayısıyla, kadınların bu süreçteki deneyimleri de sosyal statülerine, sınıflarına, yaşlarına ve coğrafi koşullarına göre çeşitlenmektedir. Bu çalışma genel olarak, evde kal çağrılarının ve bu çağrıyla ilgili politika strateji ve düzenlemelerinin kadınlar ve erkekler için farklı sorunları ve sonuçları olduğunu ortaya koyarak politika stratejilerini değerlendirmektedir. Bu sorun ve sonuçları, ev içindeki ücretsiz iş ve bakım yükü, iş ve aile hayatı dengesi, KYŞ ve ekonomik sorunlar başlıkları altında ele almak mümkündür. Bu temalar çerçevesinde aşağıda tartışılan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, Türkiye'nin Covid-19 pandemisiyle mücadeledeki politikalarının kadın ihtiyaçlarına duyarlı olarak düzenlenmemiş olması dolayısıyla daha da perçinlenmektedir.

3.1. Ev İçindeki Ücretsiz Emekçi Kadınlar: Evin Aşçısı, Temizlikçisi, Bakıcısı ve Tedarikçisi

Feminist iktisat teorisinin önemli katkılarından birisi olan ücretsiz kadın emeği meselesi, Covid-19'la mücadele sürecinde kadınların yaşadığı eşitsizliklerden önemli bir tanesi olarak bir kez daha gündeme gelmiştir. Ücretsiz kadın emeği kavramı, piyasa değeri olmayan; ama günlük yaşamsal ihtiyaçları ve bakım hizmetlerini karşılayan ev içi işlerden oluşan iktisadi faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak, evdeki temizlik, çamaşır, yemek, alışveriş ve evin idaresine ek olarak duygusal ve bakım emeği de ücretsiz kadın emeği içinde değerlendirilmektedir (Memiş ve Özay, 2011; Işık, 2020). Bu açıdan da toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki temel faktörlerden birisi olarak kabul edilmektedir.

Pandemi sürecindeki sosyal izolasyon amacıyla gönüllü veya zorunlu olarak evde kalma durumu, tüm aile bireylerinin gündelik rutinlerini evin içindeki yaşam alanına sığdırması anlamına gelirken artan ev içi işler ve bakım yükü dolayısıyla ücretsiz kadın emeği çerçevesindeki kadın-erkek eşitsizliğini hem gün yüzüne çıkarmış hem de değişen koşullar dolayısıyla arttırmıştır. Diğer bir deyişle, Covid-19, küresel kapitalizmin ev dışında zaman geçirme üzerine kurulu hayat biçimleri açısından bir anda çok çarpıcı bir değişim yaratmıştır. Söz konusu salgın öncesinde, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Zaman Kullanımı araştırmasına (2014-2015) göre Türkiye'de kadınlar erkeklere oranla dört-beş kat fazla ücretsiz bakım işini yüklenmekteydi (KEİG Platformu, 2018). Kadın ve erkeklerin evdeki zaman kullanımı arasındaki bu farkın, koronavirüsle mücadele sürecinin ev temelli yaşam biçimine ve bu süreçteki izolasyon ve tecrit politikalarına bağlı olarak dünya ve Türkiye'de 2-4 kata kadar artmış olduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konuldu (Işık, 2020; Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020; Farre, Fawaz, Gonzalez ve Graves, 2020; Johnston, Mohammed ve Linden van der, 2020). Memiş ve İlkaracan'ın (2020) bu konudaki araştırması, Türkiye'de ücretsiz iş yükünün hem erkek hem kadın için artmış olduğunu; ancak kadınlar için (günde 2,9 saatten günde 4,5 saate) erkeklere kıyasla (günde 0,3 saat kadar az bir zamandan günde 1,1 saate) daha fazla arttığını gösterdi.

Koronavirüs sürecinde çocukların uzaktan-evden eğitimi, uzaktan-evden çalışma biçimleri ve evde yemek yapımından temizliğine kadar geniş bir yelpazede ele alınabilecek ev içi üretim yüküyle birlikte gelişen evdeki zorunlu yeni yaşama hali oldukça yoğun bir gündelik rutini içinde barındırmaktadır. Bu da geleneksel olarak kadınların sorumluluk alanı olan ev mekânının düzenlenmesini ve evin içindeki çocuk-yaşlı-erkek bakım yükünün verilmesini kadınların omuzlarına yıkmaktadır. Diğer bir deyişle, eğitimden, beslenmeye, sosyalleşmeden, spor etkinliklerine kadar her türlü gündelik yaşam pratiğinin eve taşınması, bu evin içinde yaşayan kadın ve erkekleri farklı etkilemektedir. Üstelik, bu değişim, dünyanın farklı ülkelerindeki pek çok kadın açısından benzer sonuçlar yaratmıştır (Johnston, Mohammed ve Linden van der, 2020; Işık, 2020; Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020; Farre, Fawaz, Gonzalez ve Graves, 2020). Elbette, sınıfsal, ideolojik ve sosyo-kültürel farklılıklara göre bazı kadınlar bundan daha çok etkilenirken bazılarının hayatında çok da önemli bir değişiklik olmayabilir. Bu süreç, çocuklu ve çalışan kadınlar, yaşlı kadınlar, bekar kadınlar, işçi ve yoksul kadınlar gibi farklı kadın grupları açısından farklı deneyimleri içinde barındırabilir.

Bu noktada altını çizmek gerekir ki, kadınların ev içindeki sorumlulukları ve iş yükü sadece ev içinde daha çok zaman geçirildiği için artmamıştır. Bu artışın birinci nedeni, eski normal günlük hayatın içinde aile kurumunu ve ev içindeki işleri destekleyen görünür veya görünmez bir sürü kurum ve hizmetin, pandemi sürecinde ortadan kalkmasıdır. Bu kurumlar ve destekler; bakıcı ve temizlik işçileri, ütü-hazır yemek gibi

çeşitli hizmet alımları, kreşler, sosyal aktivite kursları, spor kulüpleri, çocukların arkadaş toplantıları, akraba desteği gibi formal ve enformel mekanizmalardır. Özellikle, Türkiye'nin dahil olduğu Akdeniz refah rejimi içinde önemli bir rolü olan büyükanne-büyükbaba merkezli çocuk bakım destekleri (Moreno, 2018), uzun bir dönem 65 yaş üstü ve 20 yaş altı kişilere sokağa çıkma yasağı getirilmesi nedeniyle pek çok ailede zorunlu olarak imkânsız hale gelmiştir. Kandiyoti'nin değerlendirmesiyle Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan deneyim, aile kurumu başka hiçbir kurumla ilişki içine girmediğinde, sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi, yükün aile içindeki kadınlara yüklendiğini göstermiştir (Başaran, 2020). Üstelik, Türkiye gibi enformel aile bağlarının ve destek kurumlarının güçlü olduğu geleneksel bir toplumda, bu daha da çok hissedilmiştir. Diğer bir deyişle, çocuklu veya bakıma muhtaç bir bireyin bulunduğu bir ailenin destek aldığı bakım hizmetleri azalmış ve başka işleri kurtarmak veya dinlenmek için yaratabileceği ev dışında bir mekân da zaman da kalmamıştır.

İkinci neden, bu salgınla mücadelenin en görünür stratejisi olan suya-sabuna dokunun gerekliliğiyle yakından ilgilidir. Bu ihtiyaç evlerin, yemeklerin, çamaşırların, ayakkabıların, alışveriş malzemelerinin, çocukların-yaşlıların-kocaların hijyeninin daha da dikkatle yerine getirilmesini gerektirmektedir. Tüm bu temizlik işlerini hatırlatma, organize etme ve yerine getirme de çoğu zaman evin içindeki kadının yaptığı işler listesine eklenmektedir.

Bunların yanı sıra, üçüncü bir neden, salgınla mücadeledeki sosyal izolasyon politikasının önemli bir sonucu olan uzaktan eğitim veya çocukların fiilen okula gidememe durumuyla ilgilidir. UNESCO 2020 verilerine göre dünya çapında 1,5 milyar öğrencinin fiilen okuldan uzak olduğu düşünüldüğünde, bunun sadece Türkiye açısından değil; dünya genelinde önemli bir sorun olduğu anlaşılabilir. Nitekim, ILO (2018)'un tahminlerine göre de kadınlar, okullar ve bakım sistemlerinin kapanması halinde, bakım ekonomisinin orantısız yük taşıyıcılarıdır. Türkiye'de de çocuklu ve çalışan kadınların artan ev içi iş ve bakım yükünden daha olumsuz etkilendiği görülmektedir (Memiş ve İlkaran, 2020; Işık, 2020).

Covid-19 sürecindeki ücretsiz kadın emeğine dayalı toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmanın en önemli stratejilerinden birisi, şüphesiz bakım hizmetlerine yönelik desteklerdir. Sağlık çalışanları gibi bakım hizmetlerine acil ihtiyaç duyan aileler için salgın koşullarını dikkate alan çeşitli bakım destekleri geliştirmek veya çalışan ebeveynler için ücretli izinler veya esnek çalışma imkanları sunmak bu çerçevede değerlendirilebilir. İkinci önemli strateji de kadın ve erkeği ev içi ve bakım işlerine eşit oranda katacak bir zihniyet değişimidir. Birleşmiş Milletler bunun için, özellikle erkek liderlerin örnek rol modeller yaratmasının öneminden bahsetmektedirler. Pandemi döneminde, erkeklerin evişi ve bakım yüküne eskiye oranla daha çok destek olduklarına dair elde edilen bazı veriler (Işık, 2020; Memiş ve İlkaran, 2020) bu sürecin içinde barındırdığı potansiyeli de gösterir niteliktedir.

3.2. Covid-19 Sürecinde Çalışa(maya)n Kadınlar: Alt-Üst Olan Aile-İş Dengesi

Covid-19 sürecindeki sınırlama politikasının bir uzantısı, çalışma hayatında dönüşümlü, esnek, uzaktan çalışma, ücretsiz izin veya kısa çalışma gibi imkanları getirmesidir. Kadınların bir kısmı bu olanaklar içinde çalışabilirken diğer taraftan işe gitmek zorunda olan sağlık çalışanları,⁹ market kasiyerleri gibi oldukça yüksek oranda kadından veya sektörel bazdaki kapanmalara bağlı olarak işleri tehlikede olan kadınlardan bahsetmek mümkündür. Covid-19 süreci tüm bu çalışan kadınlar için farklı sorunlar yaratmaktadır. Bu başlık altında, pandemi sürecinde çalışan kadınların genel olarak aile-iş dengesi temelinde karşılaştıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dair bir değerlendirilme yapılmaktadır. Aile-iş yaşam dengesi kavramı, genel olarak kadın ve erkeklerin iş, aile ve sosyal yaşam arasında bir denge yakalaması olarak tanımlanmasına rağmen bu sorunun asıl öznesi olan çalışan kadınlara yönelik uyumlaştırma politikaları olarak ele alınmaktadır (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015).

Çocukların uzaktan eğitimi ve bakım yükü dolayısıyla çalışan çocuklu kadınlar için pandemi sürecinin daha da zorlayıcı olduğu dile getirilmektedir (Johnston, Mohammed ve Linden van der, 2020; ILO 2018; Işık, 2020; Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020; Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun, 2020; Memiş ve İlkaran, 2020). Nitekim Memiş ve İlkaran'ın (2020) pandemi döneminde zaman kullanımı üzerine yaptıkları araştırmanın verilerine göre toplam çalışmadaki toplumsal cinsiyete dayalı farklar, günde 1,6

saat ile en yüksek çalışan çocuklu kadınların bulunduğu ailelerde gözlemlenmektedir. Bu hanelerdeki kadın ve erkekler için, ücretli çalışmadaki toplumsal cinsiyet temelindeki farklar pandemi sırasında neredeyse kaybolurken (günde -1,6 saatten -0,2 saate), ücretsiz çalışmadaki toplumsal cinsiyet temelindeki farklar artmıştır (günde 1,4 saatten 1,8 saate). Ayrıca, uzaktan-evden çalışan pek çok kadın için ücretli/profesyonel işlerin yükü de eve taşınmıştır. Bu kadınlar açısından 7/24 çalışmak anlamına gelmektedir ve aile-iş arasındaki çatışmayı artırırken sosyal yaşama ait hiçbir zaman bırakmamaktadır. Üstelik çalışan bu kadınların iş durumunu, mümkünse iznini veya uzaktan çalışma planını çocukların uzaktan eğitim sürecine veya bakım verecekleri kişilerin yüküne göre ayarlamaya çalışması bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği olarak değil; bireysel bir sorun olarak görülmektedir.

Ayrıca, bu fazla mesailerin yarattığı fiziksel ve psikolojik yükün dışında, evdeki eşitsiz emek yoğun iş yükü dolayısıyla bazı meslek grubundaki kadınlar kariyer ilerlemeleri açısından da erkek meslektaşlarına göre dezavantajlı bir konumda olabilmektedir. Bunlara bir örnek, gazeteci, yazar veya akademisyen kadınlardır. Örneğin, Amerikalı bir kadın yazar, Paris'teki karantina dönemlerinde ev işleriyle ve çocuklarla uğraşmaktan çalışmaya hiç vakit bulamazken yazar olan eşinin planladığı iki kitabı bitirmek üzere olduğunu anlatmaktadır (Druckerman, 2020). Benzer bir şekilde, Türkiye'de söyleşi yapılan farklı alan ve üniversitelerdeki kadın akademisyenler de aynı serzenişte bulunmaktadır:

“Çevremizde bunca kaygı verici gelişme yaşanırken ve kadınların üzerindeki sorumluluklar bunca artmışken insanın zihnini toparlayıp yazı yazması neredeyse imkânsız. ....Akademisyen F. A vaktinin büyük bir kısmını eve ve ev ahalisinin bakımına ayırmak zorunda kaldığından; pandeminin getirdiği kaygıların yanında fiziksel ve mental olarak akademik işlere vakit ayırmanın imkânsız olduğunu belirtmekte; N.A.A ise salgın öncesi ofiste çalışma imkânı bulabilmesine karşın salgın sürecinde “bitmek tükenmek bilmez ev işleri” nedeniyle çalışmalarının ciddi sekteye uğradığını söylemektedir (Kap, 2020: Para.6).”

Nitekim, Kitchener'in 14 Nisan 2020 tarihli yazısına göre Covid-19 döneminde akademik dergilere gönderilen makale sayılarında erkek akademisyenlerde bir değişiklik görünmezken kadın akademisyenlerin oranının %50'ye yakın düştüğü görülmektedir. Görüldüğü gibi ev işi ve bakım yükleri, özellikle bu dönemde evden çalışmak zorunda kalan kadınların çalışma saatlerini ve işe konsantre olma kabiliyetlerini kısıtlamakta ve dolayısıyla üretim kapasitelerini düşürmektedir. Diğer bir deyişle, mekân, zaman ve iş yönetimi üzerine kurulu, öncesinde var olan iş ve aile hayatı dengesi ortadan kalktığı anda, çalışan pek çok orta sınıf kadının hayatı ve gazeteci, yazar, akademisyen kadınlar gibi meslek gruplarının kariyer süreçleri sekteye uğramıştır. Zeybekoğlu, Akbaş ve Dursun (2020) pandeminin yarattığı bu durumu, “özel alanlarına kamusal alanlarını sığdırmak zorunda kalan çalışan anneler” olarak tanımlamaktadır. Kadınların ekonomik faaliyeti gerçekleştirdiği kamusal alanın, özel alana sızması sonucunda çalışan kadınlar, ev içinde hem anne hem de çalışan anne olma çabasıyla yorucu ve yıpratıcı bir sürece girmişlerdir.

Yukarıdaki değerlendirmeler temelinde, özellikle çalışan kadınların bakım yüküne ve bunun sonucunda oluşan aile-iş yaşam çatışmasına dair çözüm önerilerinin özellikle pandeminin ilk döneminde yeterli olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de Covid-19'la mücadelede uygulanan tecrit ve uzaktan eğitim yanında düzenlenmiş esnek çalışma, kısa çalışma ve diğer ücretsiz izin uygulamalarının, kadınların ev ve iş dengesi açısından maruz kaldığı eşitsizlikleri zaman zaman daha belirgin hale getirebilen cinsiyet tarafsız (*gender neutral*) bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Bu çerçevede, ILO gibi kuruluşlar Covid-19'un çalışma yaşamına etkisini hafifletecek temel politikalar içinde güvenceli-ücretli ebeveyn ve bakım iznine erişimin sağlanması ve genişletilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar (ILO, Mart 2020). Bu tür bir politika, bir taraftan, toplumsal cinsiyet rolleri dolayısıyla bakım yükünün çoğunlukla taşıyıcısı olan kadınların hem bakım sorumluluklarını yerine getirmesine hem istihdamda kalmasına izin verecektir. Bu yolla kadın yoksulluğunun artmasını engelleyebilecektir. Diğer taraftan da kullanılan ebeveyn kavramıyla cinsiyet eşitliğine duyarlı bir yaklaşım sergileyerek babaların da bakım hizmeti sağlayıcısı olabileceği algısını yaratarak eşitliği teşvik edebilecektir. Nitekim, Covid-19'la mücadeledeki koruyucu önlemler arasında, okul ve kreşlerin kapatıldığı pek çok ülkede sadece çalışan kadınlar için değil; çalışan ebeveynler için çocuk bakım desteği vardır. Örneğin, Japonya bu süreçte, çalışan ebeveynler için okul sonrası çocuk

bakım merkezlerinden yararlanmayı kolaylaştırmış ve çocuk bakıcısı tutmak isteyen çalışanları olan işletmeler için destek verileceğini duyurmuştur. İtalya’da, kreş ve okulların kapalı olduğu süre boyunca izin alternatifi olarak, bu amaca yönelik kuponlar sağlanmakta ve sağlık sektöründe çalışanların evde çocuk bakımının masrafını karşılayabilmesi için, 1.000 Avroya varan bebek bakıcısı ikramiyesi verilmektedir. Almanya’daysa hükümet, bu krize mahsus çocuk bakımı sunan insanlara çeşitli kaynaklar vermektedir. Ayrıca, çocuk bakım tesisleri ve okulların genel olarak kapalı olduğu Avusturya, Fransa, Almanya ve Hollanda’da bazı tesisler çekirdek kadro ile faaliyet göstererek, zorunlu hizmet işlerinde çalışanların çocuklarına bakmaya devam etmektedir (ILO, Mart 2020, Cattaneo ve Pozzan, 2020). Türkiye’de ise bu soruna ücretli-ücretsiz izin, bakım hizmeti desteği, uzaktan çalışma ve benzeri çözümler getirilmesi işverenlerin inisiyatifine kalmıştır. Bunun yanında, pandeminin ilerleyen dönemlerinde, okullar online eğitim yaparken bile kreşlerin yüz yüze bakım hizmeti sunmaya devam etmesi, kamuda çalışan 10 yaş altı kadın çalışanlara idari izin uygulaması bu konuda atılan olumlu adımlardır. Bu açıdan, Türkiye’de Covid-19 pandemisinin ilk döneminde çalışma hayatına yönelik düzenlemelerin toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarını dikkate almadığı ve bu nedenle pek çok çalışan kadın için hem iş hayatındaki hem de ev içindeki eşitsizlikleri arttırdığı ifade edilebilir. Çağdaş refah rejimlerinin, özellikle kadınlar temelinde aile-iş hayatı dengesi üzerine kurmaya çalıştığı yaşam biçimi, pandemi süreciyle aslında çok da kaygan bir zeminde olduğunu bizlere göstermiştir.

3.3. Covid-19 Kaynaklı Ekonomik Sorunların Mağdurları Kadınlar

Salgınla mücadeledeki sınırlama politikasına bağlı olarak restoran-eğlence sektörü gibi sektörlerdeki işyerleri geçici olarak kapanmış; burada çalışan işçiler ücretsiz izin veya kısa süreli çalışma koşullarına geçirilmiştir. Bunlara ek olarak, seyahat kısıtlamaları, belirsizliklere bağlı olarak ertelenen veya iptal edilen yatırım planları, Covid-19 salgınının ekonomik alandaki en göze çarpan etkileridir. Söz konusu bu etkilerin bir sonucu olarak pandemi küresel ölçekli bir ekonomik darboğaz yaratmaktadır. Bu daralmaya bağlı olarak ILO (2020) dünyada 5-25 milyon kişinin işsiz kalacağını, Taymaz (2020) ise Türkiye’de istihdam talebindeki düşüşün 5,3 ile 8 milyon kişi arasında olacağını öngörmektedir. Pandemi sürecinde ülkelerin mali politikalarının etkinliği oldukça önem kazanmıştır (Varol İyidoğan, 2020).

Ekonomik kriz dönemlerinde kadınlar ve erkekler farklı etkilenmektedir. Bu etkinin boyutlarından bir tanesi iş ve gelir kaybıdır. Ekonomik kriz dönemlerinde iş kaybı oranı, erkeklerde genelde daha yüksektir. Ancak Covid-19’un tersine bir etki yaratacağı ifade edilmektedir. Alon, Doepke ve Olmstead-Rumsey’nin (2020) çalışmalarına göre bunun iki sebebi vardır. Birincisi, hastalığı yavaşlatmayı amaçlayan sosyal izolasyon ve tecrit politikasının, özellikle etkilediği sektörlerle yakından ilgilidir. Söz konusu sektörler, özellikle eğlence, hizmet, seyahat ve tekstil sektörleridir. Bu sektörler, sadece Türkiye’de değil; dünya genelinde ağırlıklı kadınların çalıştığı sektörlerdir. ILO’nun tahminlerine göre, dünya genelinde, çalışan kadınların %58,6’sı, erkeklerinse %45,4’ü hizmet sektöründe çalışmaktadır. Türkiye’de ise kadınların istihdam oranı %32 iken en yoğun oldukları alan %56 ile hizmet sektörüdür (TUIK, 2020). İkinci sebep, pandemi sürecinde pek çok işin uzaktan ve online olarak yürütülmeye başlanmasıyla ilgilidir. Covid-19 öncesinde, online ve uzaktan çalışmaya uygun işlerde çalışanların ağırlıklı erkekler olduğu bilinmektedir; pandemi ve sonrası süreçte iş kayıplarında kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı olacağı öngörülmektedir. Benzer şekilde, Adams-Prass, Boneva, Golin ve Rauh (2020), Covid-19’un iş piyasasına etkilerini Britanya, Amerika Birleşik Devleti ve Almanya üzerinden incelemekte, kadınların erkeklere göre daha olumsuz etkileneceğini ve işlerini kaybedeceğini söylemektedir.

Türkiye, 4857 sayılı Kanuna eklenen geçici 10. maddeyle Covid-19 sürecinde 17 Nisan 2020 itibarıyla işten çıkarmaları yasaklayarak, buna ücretsiz izin ve kısa çalışma alternatifleri sunmuştur. Ancak yukarıdaki veriler ışığında, 17 Nisan 2020 öncesi işten çıkarmalarda ve bu sürecin sonunda kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı olduğu/olacağı açıktır. Nitekim, Memiş ve İlkaracan’ın (2020) Covid-19 dönemine dair araştırma verileri, kadınların (%31) erkeklere (%18) göre daha çok iş ve gelir kaybı yaşadığını ortaya koymuştur. Türkiye, Covid-19’un piyasaya etkisini azaltmak adına işveren ve işçilere yönelik kısa çalışma, ücretsiz izin, düşük faizli kredi, vergi erteleme ve benzeri destek politikaları sunmuştur. Ancak bunların toplumsal cinsiyet duyarlı olmadığı söylenebilir. Örneğin, Covid-19 pandemisiyle mücadele

kapsamında tüm gelir vergisi mükelleflerine ve mücbir sebep kapsamına giren şirketlere Sosyal Güvenlik Kurum (SGK) prim ödeme erteleme imkânı sunulurken, ev hizmetlerinde çalışanların işverenlerine SGK prim erteleme yoktur. Bu durum, sigortalı olarak evlerde temizlik ve bakım işlerinde çalışan pek çok kadının, bu ertelemenin avantajından yararlanamaması anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, küçük işletmelere yönelik destek paketlerinde kadın girişimcilere yönelik özel bir önlem sunulmamıştır.

Bunlara ek olarak, ev içindeki bakım yükleri dolayısıyla bazı kadınlar, işlerinden ücretsiz izin almaya veya ayrılmaya mecbur kalacaklardır. Covid-19 salgını öncesi Türkiye’de iş piyasasına girmek istediği halde çalışamayan çocuklu kadınların %71’i bunun nedenini evdeki çocuk bakım yükleri olarak belirtmektedir (World Bank, 2015). Halbuki, evdeki bakım yükümlülükleri dolayısıyla çalışamayan hiç erkek yoktur. Çocuk ve yaşlıların evde kaldığı ve dışarıdan destek alınmasının zor olduğu pandemi döneminde bu sayı kaçınılmaz olarak artacaktır. Bunu önlemek adına, Almanya’da düşük gelirli ana-babalar için çocuk bakım yardımlarına erişim olanakları artırılmıştır. Güney Kore, hanelerin kreş yerine evde bakıma geçmeleri nedeniyle düşük gelirli hanelere yönelik kuponlar için 2 milyar ABD doları tahsis etmiştir (Cattaneo ve Pozzan, 2020). Türkiye’de ise buna yönelik bir politika çözümü geliştirilmemiştir.

Ayrıca, devletin bu salgın döneminde destek politikaları (kısa çalışma, ücretsiz izin, düşük faizli kredi, vergi erteleme vb.) kayıtlı-maaşlı işi olan işçiye ya da kayıtlı işletmelere yöneliktir. Halbuki, SGK’nın (2018) 2018 Kayıt Dışı İstihdam göre Türkiye’deki tarım-dışı istihdamın yüzde 22,3’ü, hizmet sektörünün %21,46’sı sosyal güvencesi olmadan, kayıt dışı çalışmaktadır. Üstelik, kayıt-dışı istihdam içinde kadınların oranının oldukça yüksek olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, Türkiye’de çalışan kadınların %42,2’si temizlik, çocuk bakımı gibi güvencesiz işlerde çalışmaktadır (Birleşmiş Milletler Kadın (UNWomen), 2020). Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi dahilinde verilen Kısa Çalışma Ödeneği’nden tarım ve temizlik işlerinde yoğun şekilde çalıştığı bilinen sigortasız kadınların faydalanması mümkün olmamıştır. Bu kişiler düşük ücretli, işine her an son verilebilecek ve karşılığında herhangi bir tazminat talep edemeyecek kişilerdir. Pandemi koşullarında işini ilk kaybedenler bu kadınlardır. Bu açıdan da normalde de daha yüksek olan kadın yoksulluğunun Covid-19’un ekonomiye olumsuz etkilerine bağlı olarak katlanacağı ortadadır. Bu çerçevede, kadınlara yönelik çeşitli ekonomik destek paketleri ve kadınların bu dönemde istihdamda kalmasına yönelik pozitif eylem stratejileri sunulmalıdır.

3.4. Covid-19 Sürecinde Artan Kadına Yönelik Şiddet

Son dönemlerde yaşanan Ebola, MERS, Zika, HIV ve H1N1 gibi pandemi deneyimleri, salgın dönemlerinin KYŞ’i arttırdığını göstermiştir (Peterman *vd.*, 2020). ASHB’nın desteğiyle gerçekleştirilmiş Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet araştırmasının verilerine dayanarak KYŞ faillerinin çoğunlukla yakın akraba, eş veya sevgili olduğu ortaya çıkmaktadır (Yüksel Kaptanoğlu, Çavlin ve Akadlı Ergöçmen, 2015). Bu veri ve benzer araştırmalar dikkate alındığında,¹⁰ Covid-19 sosyal izolasyon politikasının bu süreci tetikleme beklenir. Nitekim, çeşitli çalışmalar Covid-19 sürecinde KYŞ oranlarının, dünya genelinde %20-%30 arttığını ortaya koymaktadır (Peterman *vd.*, 2020; Taub, 2020; John, Casey, Carino ve McGovern, 2020; Aygüzer ve Ok, 2020; BBC NEWS, 15 Nisan 2020). Hem çeşitli akademik çalışmaların verilerine hem de Türkiye’de KYŞ konusunda önemli aktörler olan çeşitli sivil toplum örgütlerinin rapor ve bildirimlerine göre Türkiye de bir istisna değildir. Örneğin, Toprak Ergöçmen, Biçen ve Ersoy (2020) çalışmalarında, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Acil Servisine 2020 Mart ve Nisan aylarında başvuran aile içi şiddet mağduru kadın sayısının 2019 yılının aynı dönemine göre 3 kat arttığı verisine ulaşılmıştır. Kadın Dernekleri Federasyonuna göre evde kal çağrılarının sonucu, Mart 2020’de 29 kişi KYŞ sonucu ölmüştür. Derneğin Başkanı Canan Güllü, derneğin acil yardım hattına gelen aramalara göre Mart 2020 ayında kadına fiziksel şiddet olaylarında %81, kadına psikolojik şiddet olaylarında %93 artış olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (KCDP) da başvuru hatlarını arayanların sayısının nisan ayında %55, mayıs ayında %78 arttığını belirtmiştir. CİMER yoluyla ASHB’dan Mart 2019-Temmuz 2021 arasında Alo183 Hattına, kadına yönelik şiddet nedeniyle yapılmış aramaların sayıları talep edilmiştir. Ancak ilgili bilgi edinme talebi, “Bilgi edinme başvurusu, başvuru kurum ve kuruluşların ellerinde bulunan veya görevleri gereği bulunması gereken bilgi veya belgelere ilişkin olmalıdır. Kurum ve kuruluşlar, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden

bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilirler” hükmü kapsamında değerlendirilmiş ve bu verilere ulaşamamıştır. İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nün paylaştığı verilere göreyse sadece İstanbul’da Mart 2020’de KYŞ olaylarında geçen sene aynı aya oranla %38,2’lik bir artış olmuştur (Gazeteduvar, 2020). Sosyo-Politik Saha Araştırmaları Merkezinin (Nisan 2020) 28 şehirde yaşayan 1.843 kadın katılımcıyla yürüttüğü "Covid-19 Kadının Etkilenimi ile Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddete İlişkin Türkiye Araştırma Raporu" şiddete uğrayan kadınların %83,8’inin aileleri tarafından şiddete uğradığını ve Türkiye’de koronavirüs salgını süresince erkek şiddetinin %27.8 arttığını söylemektedir. Bu verilere karşın, T.C İçişleri Bakanlığı (Haziran 2020) 2020 yılının ilk 5 ayında bir önceki seneye göre kadın cinayetlerinde %35 azalma olduğunu ve pandemi döneminde kadına yönelik aile içi şiddetin azaldığını bildirmiştir. Bu kapsamda, CİMER üzerinden İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü’nden Mart 2019-Temmuz 2021 arasında kadına yönelik şiddet sonucu ölen kadınların sayısı talep edilmiş; ancak “4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununun 7’nci maddesindeki ‘özel bir çalışma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulan’ veriler kapsamında değerlendirildiğinden veriler paylaşılmamıştır. Pandemi sürecinde hem dünya genelinde hem de Türkiye’de KYŞ’nin arttığına ve artabileceğine dair çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından sunulan veriler ve yapılan açıklamalar sorunun önemini ortaya koymaktadır.

Salgın döneminde KYŞ sorununu, birkaç boyutta ele almak gerekmektedir. Bunlar, Peterman ve diğerlerinin (2020) de belirttiği gibi evde kalan erkeklerin arttırdığı şiddet, salgın sonucu oluşan ekonomik sorunların arttırdığı şiddet, salgın tehdidinde açık hale gelme korkusuyla kadınların şiddet unsurundan uzaklaşmaması, evde kalamayacak kadınlar için oluşan tehlike, virüsü bulaştırma tehditli şiddet ve sağlık çalışanı kadınlara yönelen şiddet şeklinde özetlenebilir. Türkiye dahil pek çok ülkede, Covid-19’la mücadele politikalarının sosyal izolasyon, karantina ve evde kal temelli yapısı, yukarıda sayılan bu koşulların oluşması için oldukça elverişli bir zemin hazırlamıştır.

Türkiye’de KYŞ ile mücadelede sorumlu kurum olan ASHB’nin, pandemi sürecinde bilim kurulunun salgının sağlık boyutuyla ilgili tavsiyelerini dikkate aldığı görülmektedir. Nitekim, Gündüz, Yalçın ve Arslan (2021)’nin pandeminin başlangıcı olan 11-26 Mart 2020 tarihlerini kapsayan dönemde ASHB’ye bağlı kadın konukevlerinden hizmet alan kadınlarla gerçekleştirdikleri araştırmalarına göre görüşülen kadınların %93’ü Covid-19 döneminde kaldıkları konukevinde salgına yönelik önlemlerin alındığını düşünmektedir. Aynı araştırmada, kadınlara başvuru sürecinde salgın sebebiyle aksaklık yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda kadınların %89’u herhangi bir aksaklık yaşamadığını belirtmiştir. Bu kapsamda, ASHB 13 Mart’ta yayımladığı genelge çerçevesinde “Kadın Konukevlerinde Koronavirüse Karşı Ek Tedbirler Alındı” (ASHB, 2020) başlıklı bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada, kadın konukevlerindeki kadınlar ve çocuklarının sağlık kontrollerinin yaptırılmasına, gerekmedikçe kuruluş dışına çıkmalarına izin verilmemesine, toplu etkinliklerin iptal edilmesine ve konukevlerinin periyodik şekilde dezenfekte edilmesine ilişkin tedbirler alındığını belirtmiştir. KCDP de Korona Günlerinde Kadınlar için Sığınmaevleri Raporunda gerekli tedbirlerin alındığını ifade etmiştir. Bu önlemler, hastalıktan çekinerek konukevlerine başvuramayacak kadınları da koruyacak olması açısından önemlidir. Bunlara ek olarak, KADES uygulamasıyla 1 Mart-28 Nisan 2020 tarihlerinde 45 bin kişiye SMS ile bilgilendirme yapılmıştır (Kalyoncuoğlu, 2020). Ancak, ASHB’nin 13 Mart’taki açıklaması, can güvenliği tehdidi olan kadınlar dışında kadın konukevlerine kabul ve nakillerin durdurulduğunu; ihtiyacı olan kadınlara konukevleri dışında uygun barınma hizmetleri verildiğini belirtmiştir. Mor Çatı Vakfının Koronavirüs Salgını Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu’na (13 Nisan 2020) göreyse, bu uygulamanın varlığından ilgili birimler ve kişiler haberdar değildir. Gerek kolluk kuvvetleri gerek Şiddet Önleme İzleme Merkezleri (ŞÖNİM), kadınlara kalacak yer için yönlendirme yapmamaktadır. Can güvenliği kanıtı sunamayan; ama şiddet gören ve sığınma-barınma ihtiyacı olan pek çok kadın, bu açıdan mağdurdur. Ayrıca, aynı raporda KYŞ ile mücadeledeki kritik kurumlar olan ŞÖNİM, kolluk kuvvetleri, barolar ve belediyelerin, bu tür bir kriz döneminde KYŞ ile ilgili bir acil eylem planlarının olmadığı ve personellerinin sürece dair bilgilendirilmediği de ifade edilmektedir. CEİM’in (Aygüneş ve Ok, 2020) “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu’na göre de ASHB KYŞ’le mücadelede gerekli olan çeşitli önleme ve koruma mekanizmalarını aktifleştirmiştir. Ancak Hakimler Savcılar Kurulu (HSK)’nun 30 Mart 2020 tarihli “COVID-19 Kapsamında İlave Tedbirler” genelgesiyle 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin

Önlenmesine Dair Kanun'un esnek uygulanması kararı aldığı ve bu kararın kadınların kolluk kuvvetlerine yaptıkları şikayet/başvuruların cevapsız kalmasına sebep olduğu belirtilmiştir. ASHB'nın önemli girişimlerine rağmen, sivil toplum örgütlerinin sunduğu veriler ve çeşitli akademik çalışmalar (Toprak Ergöner, Biçen ve Ersoy, 2020; Ünal ve Gülseren, 2020; Aygüneş ve Ok, 2020) ışığında Türkiye'nin pandemiye bağlı artan KYŞ vakalarına, salgının özellikle ilk döneminde politika stratejileri ve iş birliği gerektiren kurumsal kapasitesi açısından hazır olmadığı söylenebilir.

Pandemi sürecinde, öncelikle şiddete maruz kalan kadınların, kamu sağlığını ve onları koruyacak koşullarda şiddetten uzaklaştırılması gerekmektedir. Buna ek olarak, KYŞ salgın sürecinde önleyecek kurumsal mekanizmalar güçlendirilmelidir. Bu doğrultuda, ilk olarak şiddete maruz kalan kadınların ulaşabileceği acil yardım hatlarını, ilk kapı mekanizmalarını, ŞÖNİM, kadın konukevi ve sığınmaevlerini, kolluk güçlerini, sağlık kuruluşlarını hem personeli hem de koşulları açısından hazırlamak gerekmektedir. Ardından hem KYŞi önleyici hem de pandemi sonrası travmaları önlemek amacıyla çeşitli ekonomik ve psikolojik destek hizmetlerinin artırılması sağlanmalıdır. Örneğin, sadece KYŞ için acil yardım hattının açılması veya ALO 183 hattının kapasitesinin artırılması bu dönemde daha elzemdir. KADES uygulamasının yaygınlaştırılması da bu stratejiye dahil edilebilmelidir. Bu süreçte, sığınmaevi ve sosyal yardım yükümlülükleri dolayısıyla belediyelerin ve onlara bağlı kadın birimleri ve sığınmaevlerinin pandeminin hijyen ve sosyal mesafe kurallarına göre hizmet vermesi ve kapasitelerinin güçlendirilmesi de gereklidir. Örneğin, bu konuda, Kanada'da Quebec ve Ontario şehirlerinin kadın sığınma evlerini öncelikli hizmet alanlarına alarak örnek bir uygulamayı başardıkları görülmektedir (The United Nations Department of Global Communication, 3 Nisan 2020). İtalya ve Fransa'da ise bazı oteller sığınaklara dönüştürülerek hem şiddetten hem de salgından koruyan bir strateji geliştirilmiştir (Usher; Bhullar; Durkin, ve Gyamfi, 2020). Benzer bir uygulamayı ASHB Mayıs 2020 tarihli açıklamasıyla hayata geçirmiştir. Salgın sürecinde şiddet riski olmayan, sadece yoksunluk nedeniyle barınma ihtiyacı olan kadınlara kamu kurum ve kuruluşlarına ait tesislerinde barınma imkanı sunulmuştur. Covid 19 sürecinde KYŞle mücadele stratejileri çeşitlenmektedir. Bunlardan bir tanesi de İspanya, Arjantin, Fransa ve Norveç'te kod projesi adı altında şiddet gören kadınların eczanelerde "maske 19" benzeri bir kod kullanarak yardım isteyecekleri uygulamalardır (Elks ve Davies, 2020).

4. SONUÇ

Geçmiş pandemi deneyimleri, kadınların sağlık haklarına ulaşmaktan, hastalığa yakalanma riskine, artan iş yükü ve şiddet olaylarından ekonomik etkilere kadar çeşitli biçimlerde dezavantajlı olabildiğini göstermiştir. Covid-19 pandemisinin de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri açısından benzer bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Üstelik, Türkiye dahil pek çok ülke tarafından benimsenen, Covid-19'la mücadeledeki ana politikalarından olan sınırlama yaklaşımı temelli pek çok politik strateji, söz konusu toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin oldukça keskin olarak deneyimlenmesine sebep olabilmektedir. Pandemiyle birlikte bu eşitsizliklerle eşzamanlı olarak mücadele etmek en başta devletlerin yükümlülüğüdür ve toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal izolasyon politikaları, hastalıkla mücadele ederken bu eşitsizliklerin en minimumda yaşanması açısından oldukça kritiktir. Aksi bir durum toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha da derinleşmesine hizmet edebilmektedir.

Türkiye'nin Covid-19 salgınıyla mücadele biçimi, korkulanın aksine Türkiye'yi İtalya ve İspanya örneklerindeki gibi yüksek ölüm oranlarından ve sağlık sisteminin çökmesinden koruyabilmiştir. Ancak Türkiye'nin 15 Mart-31 Aralık 2020 pandemi döneminde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadelesinin yeterli olmadığı görülmektedir. Buna bağlı olarak da sosyal izolasyon temelli, evde kal çağrılarının, uzaktan eğitimin, esnek çalışma biçimlerinin, tecritin (*lockdown*) ve bu süreçlerdeki ekonomik etkilerin pek çok kadını çeşitli şekillerde mağdur ettiği görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelli bu mağduriyetlerden bir tanesi, kadınların ev içindeki ücretsiz emeğiyle bağlantılıdır. Öncesinde farklı destek mekanizmalarıyla ve mekanları ayrıştırılarak yönetilebilen düzenin bir anda değişmesi, geleneksel iş bölümüne dayalı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin pandemi döneminde daha hissedilebilir olmasına neden olmuştur.

İkinci olarak, iki çalışanlı veya tek kadının çalıştığı ailelerde, kadınlar aile ve iş yaşamını dengelemek konusunda pandemi öncesine göre çok daha zorlu bir dönem geçirmektedirler. Ne çalışma hayatına dair ne de çocukların uzaktan eğitimine yönelik düzenlemelerin, kadınların özellikle iş-aile dengesi arasındaki ihtiyaçlarını dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, pek çok çalışan kadın için tükenmişlik sendromu yaratmakta, işteki verimlerini düşürmekte, akademik alan gibi bazı meslek kollarında kariyer ilerlemeleri açısından dezavantaj olmakta ve bazı kadınların istihdamdan çekilmesine kadar gidecek sonuçlar yaratmaktadır.

Üçüncü olarak, Covid-19'la mücadele politikalarının yarattığı ekonomik sıkıntılardan kadınlar, hem sektörel dağılım ve kayıt dışı çalışma oranları hem de ev içindeki bakım yükleri ve gelir oranları dolayısıyla daha fazla etkilenmektedir.

Bir diğer önemli mesele de KYŞ ile mücadele politikalarıdır. Hem artan ekonomik zorluklar hem sürecin psikolojik etkileri şiddet eğilimlerini arttırabilmektedir. Üstelik evin, bazı kadınlar açısından şiddet mekânı olduğu düşünüldüğünde, sosyal izolasyon üzerine kurulu bir yaşam pek çok şiddet mağduru kadının daha yoğun şiddete maruz kalmasına ve bundan kaçamamasına sebep olabilmektedir.

Sonuç olarak, hem Covid-19'la mücadele sürecinin bundan sonraki evrelerinde hem de başka bir salgın tehdidinde dair oluşturulacak politika tercihlerinde ve karar-alma süreçlerinde, toplumsal cinsiyet duyarlı bir politika yaklaşımı önemlidir. Uzaktan eğitime geçilirken çalışan ebeveynlere, özellikle kadınlara, yönelik esnek çalışma veya ücretli-güvenceli izinler, sağlık çalışanları gibi zorunlu olarak çalışan aileler için bakım hizmeti desteği, ekonomik alanda kadın istihdamını korumaya yönelik teşvikler, kariyer ilerlemelerinde kadınlara yönelik olumlu ayrımcılık uygulamaları, şiddet acil hatları, sığınma evi acil eylem planları, şiddet yardım kod uygulamaları bu tür stratejilere örnektir.

Kadınların ihtiyaçlarının karar-alma sürecinde dikkate alınmasını sağlayan en önemli değişkenlerden birisi, söz konusu koltuklarda bulunan kadın sayılarıdır. O nedenle, bu mücadele sürecinde kadın seçilmişlere, karar vericilere ve özel sektörde bulunan yönetici düzeyindeki kadınlara önemli roller düşmektedir (Brooks ve Saad, 2020; Aldrich ve Lotito, 2020). Nitekim, Ebolayla mücadelede karar alma süreçlerine kadınların dahil edilmesinin kadınların yaşadığı sorunları çözmeye olumlu etkileri olduğu gözlenmiştir (The United Nations Department of Global Communication, 03 Nisan 2020). Bu doğrultuda, bilim kurulları, pandemi ve kriz yönetim ekipleri gibi mekanizmalarda kadınların özel ihtiyaçlarının da yansıtıldığından emin olunmalı ve bu amaçla bu mekanizmalardaki kadın temsiliyeti sağlanmalıdır.

Son olarak, merkezi hükümetin mücadele stratejileri yanında, gündelik hayatı etkileyen bu tür salgın durumlarında politika üretme ve uygulamada önemli destekleyici aktörler, yerel yönetimlerdir. Covid-19 salgını, bu destekleyici aktörün rolünü, Türkiye örneğinde de ortaya koymaktadır. Pandemiyle mücadele sürecinde belediyelerin de toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla hareket etmesi, kadınların gündelik yaşamlarına dair pek çok hizmetin sağlanmasından sorumlu oldukları için daha da kritiktir. Nitekim, Ankara Büyükşehir Belediyesinin genelde kayıt dışı istihdamda çalışan ve bu süreçte ilk işsiz kalan grupta olan gündelik-temizlik işçisi kadınlara yönelik sosyal yardım desteği sunması, 12 yaş altı çocukları olan kadın çalışanlarına evdeki bakım yükleri dolayısıyla idari izin vermesi ve KYŞ için kadın şiddet hattı açması ve sığınma evini kapasite açısından sürece hazırlaması (Tekin, 03 Mayıs 2020), İzmir Büyükşehir Belediyesinin de şiddet ihbar hattı açarak kadınlar için misafirhaneler sunması (Duvar, 19 Nisan 2020) örnek verilebilecek uygulamalardır.

NOTLAR

¹ Bkz. Worldometers Coronavirus, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

² Molyneux (1985) toplumsal cinsiyet çıkarlarını/ihyaılarını, pratik ve stratejik çıkarlar olarak sınıflandırmaktadır. Bakım hizmetleri ve temizlik işleri gibi geleneksel iş bölümünden kaynaklanan ihtiyaçlara yönelik politikalar kadınların pratik gereksinimlerine yönelik politikalar. Söz konusu geleneksel cinsiyet rollerini dönüştürerek kurumsallaşmış cinsiyet ayrımcılıklarının ortadan kaldırılmasını amaçlayan politikalar ise stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleridir.

³ İspanya, Arjantin, Fransa ve Norveç gibi ülkeler şiddet gören kadınların eczanelerde “maske 19” benzeri bir kod kullanarak yardım isteyecekleri uygulamalar başlatmışlardır (Elks ve Davies, 2020).

⁴ Türkiye’de Koronavirüs Bilim Kurulu 38 üyeden oluşmaktadır ve bu üyelerin 15’i kadındır.

⁵ Brooks ve Saad (2020)’ın çalışması, kadın yöneticisi olan özel şirketlerin kadınların pandemi dönemindeki özellikle bakımı temelli pratik ihtiyaçlarını dikkate alan düzenlemeler yapmakta daha etkili olduğunu göstermektedir.

⁶ 21 Mart 2020’de 65 yaş üstü olanlara sokağa çıkma yasağının ardında 03 Nisan 2020 itibarıyla 20 yaşın altındakilere sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Bunu takiben 18 Nisan itibarıyla 30 büyükşehirde, ki bu Türkiye’de nüfusun %70’ini içine almaktadır, hafta sonları sokağa çıkma yasağı uygulaması başlamıştır.

⁷ Bu konudaki paylaşımlar için bkz. <https://eksisozluk.com/corona-virusu-calisan-annelere-izin-verilmesi--6408353>.

⁸ Eril politika kavramıyla kastedilen politika alanının tarihsel olarak yapı ve işleyişinin erkek egemen değerler ve öncelikler çerçevesinde şekillenmiş olduğudur. Bu konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Randal ve Lovenduski (2004); Mackay (2004).

⁹ Dünya genelinde, salgın süresince aktif çalışan sağlık çalışanları arasında kadınların (ön saf denilen hemşirelik, hasta bakımı, hasta kabulü, temizlik işleri benzeri pozisyonlarda) oranı (%70) daha yüksektir ve bu nedenle Covid-19’a maruz kalma riskini en çok taşıyan meslek gruplarında kadınların olduğu bilinmektedir (UNWomen, 2020b).

¹⁰ Çeşitli ülkelerde yapılan 35 çalışmanın sonuçlarına göre kadına yönelik fiziksel şiddete maruz kalan kadınların %10-52’i mevcut veya eski eşleri/partnerleri tarafından şiddete maruz bırakılmaktadır (Heise, Ellsberg ve Gottemoeller, 1999).

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır

---

KAYNAKÇA

17 Nisan 2020 tarihli 31102 sayılı Yeni Koronavirüs Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

22 Mart 2020 tarihli 31076 sayılı Covid-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler ile ilgili 2020/4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi.

29 Mayıs 2020 tarihli 31139 sayılı Covid-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirler ile ilgili 2020/8 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi.

16 Nisan 2020 tarihinde 4857 sayılı Kanuna eklenen geçici 10. madde (Ek:16/4/2020-7244/9 md.)

ASHB (03 Nisan 2020), “Kadın Konukevlerinde Koronavirüse Karşı Ek Tedbirler Alındı”, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/kadin-konukevlerinde-koronaviruse-karsi-ek-tedbirler-alindi/>, E.T.: 30.04.2020.

ASHB (20 Mayıs 2020), “COVID-19 Pandemisi Sürecinde Kadınlara Barınma Hizmeti”, <https://www.csgb.gov.tr/haberler/covid-19-pandemisi-surecinde-kadinklara-barinma-hizmeti/>, E.T.: 29.09.2020.

Adams-Prass, A., T. Boneva, M. Golin, C. Rauh (2020), Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock: Evidence from Real Time Surveys, IZA DP No. 13183 Discussion Paper Series, <https://www.iza.org/publications/dp/13183/inequality-in-the-impact-of-the-coronavirus-shock-evidence-from-real-time-surveys>, E.T.: 25.12.2020.

- Aldrich, A., N. Lotito (2020), "Pandemic Performance: Women Leaders in the Covid-19 Crisis", *Politics ve Gender*, 16(4), 960-967.
- Alon, T.M., M. Doepke, J. Olmstead-Rumsey, M. Tertilt (2020), The impact of COVID-19 on gender equality, No. w26947. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, <https://www.nber.org/papers/w26947>, E.T.: 25.12.2020.
- Austin, K. F., M. D. Noble (2014), "Measuring Gender Disparity in the HIV Pandemic: A Cross-National Investigation of Female Empowerment, Inequality, and Disease in Less-Developed Nations", *Sociological Inquiry*, 84(1), 102-130.
- Aygüneş, A., O. C. Ok (2020), Covid-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu, İstanbul: Sabancı Üniversitesi. E.T.: 15.01.2021.
- Başaran, E. (2020), "Söyleşi: Deniz Kandiyoti: Salgın, Modern Kadının Yaşadığı İllüzyonu Yıktı Geçti", *Gazeteduvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandiyoti-salgin-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti/>, E.T.: 15.11.2020.
- Bayar, A.A., Ö. Günçavdı, H. Levent (2020), Covid-19 Salgının Türkiye Gelir Dağılımına Etkisi ve Mevcut Politika Seçenekleri, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung.
- BBC News (15 Nisan 2020), "Koronavirüs: İngiltere'de Üç Haftalık Kısıtlamalar Döneminde Aile İçi Şiddet Sonucu Ölümler 'iki Katından Fazla' Arttı", BBC News, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52301674>, E.T.: 15.06.2020.
- Bethune, Z., A. Korinek (2020), "COVID-19 Infection Externalities: Herd Immunity Versus Containment Strategies", <https://voxeu.org/article/covid-19-infection-externalities-herd-immunity-versus-containment-strategies>, E.T.: 15.01.2021.
- Blasko, Z., E. Papadimitriou, A. Manca (2020), How will the COVID-19 crisis affect existing gender divides in Europe, EUR 30181 EN, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Birleşmiş Milletler (09 Nisan 2020), UN Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women.UN Pub.
- Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) (26 Mart 2020), Investment Trends Monitor, UNCTAD.
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) (2020), "1.37 Billion Students now Home as COVID-19 School Closures Expand, Ministers Scale up Multimedia Approaches to Ensure Learning Continuity", UNESCO Press Release. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>, E.T.: 15.07.2020.
- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) (Mart 2020), Covid-19: A Gender Lens, Protecting Sexual And Reproductive Health And Rights, And Promoting Gender Equality, Technical Brief, UNFPA. https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/COVID-19_A_Gender_Lens_Guidance_Note.pdf, E.T.: 18.04.2020.
- Birleşmiş Milletler Kadın (UNWomen) (2020), Kadın Liderlere Çağrı: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı COVID-19 Yönetimi, Ankara: UNWomen.
- Birleşmiş Milletler Kadın (UNWomen) (2020a), Progress of the Worlds Women 2019-2020, UNWomen. <https://data.unwomen.org/progress-of-the-worlds-women>, E.T.: 15.01.2021.
- Birleşmiş Milletler Kadın (UNWomen) (2020b), Instagram Hesabı-15.05.2020.
- Brooks, D., L. Saad (2020), "Double Whammy: Why the Underrepresentation of Women among Workplace and Political Decision Makers Matters in Pandemic Times", *Politics ve Gender*, 16(4), 1110-1122.
- Politics & Gender Short Paper Series on Gender, Politics, and the Global Pandemic. (2020), *Politics & Gender*, 16(4), 933-934.
- Cattaneo, U., E. Pozzan (2020), "Kadın Sağlık Çalışanları: Hastane ve Evde Durmaksızın Çalışıyorlar", ILO, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_741376/lang--tr/index.htm, E.T.: 12.02.2021.
- Dedeoğlu, S., A. Şahankaya (2015), "Türkiye'de İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırma Politikaları", içinde S. Dedeoğlu ve A. Y. Elveren (eds.), 2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet, Ankara: İmge Kitabevi, 93-122.

- Del Boca, D., N. Oggero, P. Profeta, M. C. Rossi (2020), Women's Work, Housework and Childcare, Before and During Covid-19, IZA Discussion Paper No.13409.
- Druckerman, P. (20 Mayıs 2020), "Salgın Koşullarında Evlilik, Ev İşleri ve Ben", Gazete Duvar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2020/05/20/salgin-kosullarinda-evlilik-ev-isleri-ve-ben/>, E.T.: 13.06.2020.
- Duvar (19 Nisan 2020), "Evde Şiddet Ertti, Kadınlar İçin Misafirhaneler Açıyoruz", Duvar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2020/04/19/evde-siddet-artti-kadinlar-icin-misafirhaneler-aciyoruz/>, E.T.: 05.05.2021
- Ecevit, Y. (2021), "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları", CEİDizler Yayını, <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf>, E.T.: 15.09.2021.
- Elks, S., S. Davies (2020), "Coronavirus Codewords: Help or Hindrance in Domestic Abuse?", Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-abuse-trfn-idUSKCN21X2Z6>, E.T.: 15.01.2021.
- Farre, L., Y. Fawaz, L. Gonzalez, J. Graves (2020), How the Covid-19 Lockdown Affected Gender Inequality in Paid and Unpaid Work in Spain, IZA Discussion Paper No. 13434.
- Gazeteduvar (05 Nisan 2020), "İstanbul'da Aile İçi Şiddet Vakalarında Büyük Artış", Gazeteduvar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/05/istanbulda-aile-ici-siddet-vakalarinda-buyuk-artis/>, E.T.: 10.06.2020.
- Gündüz, O., Yalçın, M., S. Arslan (2021), "Covid-19 Salgın Sürecinde Kadın Konukevi Hizmetleri", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 21(51), 349-369.
- Güner, R., İ. Hasanoğlu, F. Aktaş (2020), "COVID-19: Prevention and Control Measures in Community", Turkish Journal of Medical Science, 50, 571-577.
- Johnston, R. M., A. Mohammed, C. Linden van der (2020), "Evidence of Exacerbated Gender Inequality in Child Care Obligations in Canada and Australia During the COVID-19 Pandemic", Politics & Gender, 16(4),1131-1141.
- Işık, E. (2020), "Covid (19) Salgını ve Kadın Emegi: Türkiye'den Kadın Deneyimleri", Politik Ekonomik Kuram, 4 (2), 219-241.
- John N, Casey S.E., Carino G., T. McGovern (2020), "Lessons Never Learned: Crisis and Gender-Based Violence", Developing World Bioethics, 20, 65-68.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, Veriler, <http://kadincinayetleriniurduracagiz.net/kategori/veriler>, E.T.: 25.10.2021.
- Kalyoncuoğlu, Y. (2020). Kovid-19 Pandemisi Sürecinde Kadınlara Barınma Hizmeti. Anadolu Ajansı (AA). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kovid-19-pandemisi-surecinde-kadinlara-barinma-hizmeti-/1832127>, E.T.: 02.05.2021
- Kap, D. (2020), "Pandemide Kadın Akademisyen Olmak Eşitsizlikte Aslına Rücu Etmek", <https://www.sivilsayfalar.org>, E.T.: 25.06.2020.
- KEİG Platformu. (2018), "Kadın İstihdamı ve Çocuk Bakım İlişkisi", http://www.keig.org/wp-content/uploads/2018/01/3.-Cocuk-Bakimi_-KEIG-politika-metni.pdf, E.T.: 23.04.2020.
- Kitchener, C. (14 Nisan 2020), "Women-academics-seem-to-be-submitting-fewer-papers-during-coronavirus-never-seen-anything-like-it-says-one-editor", <https://www.thelily.com/women-academics-seem-to-be-submitting-fewer-papers-during-coronavirus-never-seen-anything-like-it-says-one-editor/>, E.T.: 25.05.2020.
- Lewis, H. (2020), "The Coronavirus Is a Disaster for Feminism: Pandemics Affect Men and Women Differently", The Atlantic, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>, E.T.: 23.11.2020.
- Mackay, F. (2004), "Gender and Political Representation in the UK: The State of the 'Discipline'", The British Journal of Politics & International Relations, 6(1), 99-120.
- Mantovani, A., A. Dalbeni, G. Beatrice (2020), "Coronavirus disease 2019 (COVID-19): we don't leave women alone", International Journal of Public Health, 65(3), 235-236.

- Memiş, E., İlkaracan, İ. (2020), Covid 19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler, Araştırma Notu, Ankara: UNDP.
- Memiş, E., Özay, Ö. (2011), Ev içi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme, içinde S. Sancar (ed.), Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 239-268.
- Molyneux, M. (1995), “Mobilization without Emancipation? Women’s Interests, the State, and Revolution in Nicaragua”, *Feminist Studies*, 11(2), 227-254.
- Moreno, L. (2018), ‘Süper Kadınlar’ ve Akdeniz Refah”, içinde Buğra, A. ve Keyder, Ç. (ed.). Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, 375-396.
- Mor Çatı (13 Nisan 2020), Koronavirüs Salgını Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu. İstanbul: Mor Çatı.
- Nepal, B. (2007), "Prosperity, Equity, Good Governance and Good Health: Focus on HIV/AIDS Pandemic and its Feminization", *World health & population*, 9(3), 73-80.
- OECD (Mart 2020), Interim Economic Assessment. Coronavirus: The world economy at risk. OECD. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/7969896b-en.pdf?expires=1591183955&id=id&accname=guest&checksum=C81D2DD61EABB2638E14FED9BB1132E6> E.T.: 23.05.2020
- Özcan Büyüktanır, B.G. (2020), “Pandemi Sürecinde Çocuğun Sağlık Hakkı”, içinde B. G. Özcan Büyüktanır & B. Özpınar Gümrükçüoğlu (ed.). Pandemi ve Sağlık Hukuku: Disiplinlerarası Yaklaşımla, Ankara: Yetkin Yayınevi, 235-48.
- Peterman, A.; Potts, A.; O’Donnell, M.; Thompson, K.; Shah, N.; Oertelt-Prigione, S., and van Gelder, N. (2020), *Pandemics and violence against women and children*, (Vol. 528), Washington, DC: Center for Global Development.
- Power, K. (2020), “The COVID-19 Pandemic has Increased the Care Burden of Women and Families, Sustainability”, *Science, Practice and Policy*, 16(1), 67-73.
- Randall, V., J. Lovenduski (2004), “Gender in Contemporary British Politics”, *British Journal of Politics and International Relations*, 6(1), 1-2.
- Remuzzi, A., G. Remuzzi (2020), “COVID-19 and Italy: what next?”, *The Lancet*, 395(10231), 1225-1128.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2018), Kayıt Dışı İstihdam Oranı, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari, E.T.: 23.01.2021.
- Sosyo-Politik Saha Araştırmaları Merkezi (Nisan 2020), COVID-19 Karantinasından Kadının Etkilenimi ile Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddete İlişkin Türkiye Araştırma Raporu, <https://sahamerkezi.org/covid-19-karantinasindan-kadi-nin-etkilenimi-ile-kadin-ve-cocuga-yonelik-siddete-iliskin-turkiye-arastirma-raporu/>, E.T.: 23.09.2020.
- Sumbas, A. (2020), “Akıllı Karantina: Hollanda’nın Covid 19’a Karşı Politikası”, içinde B. G. Özcan Büyüktanır & B. Özpınar Gümrükçüoğlu (ed.). Pandemi ve Sağlık Hukuku: Disiplinlerarası Yaklaşımla, Ankara: Yetkin Yayınevi, 355-374.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (Haziran 2020), Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddet Olaylarına İlişkin Alınan Tedbirler Sonuç Verdi, <https://www.icisleri.gov.tr/aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddet-olaylarina-iliskin-alinan-tedbirler-sonuc-verdi>, E.T.: 18.10.2020.
- Taymaz, E. (2020), “COVID-19 Tedbirlerinin Türkiye Ekonomisine Etkisi ve Çözüm Önerileri”, <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri/>, E.T.: 21.01.2021.
- Taub, A. (06 Nisan 2020), “A New Covid-19 Crisis: Domestic Abuse Rises Worldwide”, *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/04/06/world/coronavirus-domestic-violence.html>, E.T.: 13.06.2020.
- Tekin, A. (03 Mayıs 2020), “Yerel Yönetimler Pandemiye Kadınlar İçin Ne Yapıyor?”, *Gazeteduvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2020/05/03/yerel-yonetimler-pandemide-kadinlar-icin-ne-yapiyor/>, E.T.: 23.06.2020.
- The United Nations Department of Global Communications, (03 Nisan 2020), “Gender Equality in the Time of COVID-19”, UN. <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/gender-equality-time-covid-19>, E.T.: 18.06.2020.

- Toprak Ergöner A, E. Biçen, G. Ersoy (2020), "COVID-19 Salgınında Ev İçi Şiddet", Bulletin Leg Med 25 (Özel Sayı), 48-57.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020), Temel İstatistikler: İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı, NACE Rev. 2, Ankara: TÜİK.
- Uluslararası İş Örgütü (ILO) (2018), Care work ve Care Jobs for the Future of Decent Work, Geneva: ILO.
- Uluslararası İş Örgütü (ILO) (Mart 2020), COVID-19 ve Çalışma Yaşamı: Etkiler ve Yanıtlar, Geneva: ILO.
- Uluslararası İş Örgütü (ILO) (Nisan 2020), COVID-19 and the World of Work Updated Estimates and Analysis, Geneva: ILO Monitor.
- Ulutaş, U. (2020), COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar. Yeni Trendler. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Usher, K., N. Bhullar, J. Durkin, N. Gyamfi, D. Jackson (2020), "Family Violence and COVID-19: Increased Vulnerability and Reduced Options for Support", International Journal of Mental Health Nursing, 29, 549–552.
- Ünal, B., L. Gülseren (2020), "COVID-19 Pandemisinin Görünmeyen Yüzü: Aile İçi Kadına Yönelik Şiddet", Klinik Psikiyatri Dergisi, 23, 89-94.
- Varol İyidoğan, P. (2020), "Covid-19 Pandemisiyle Mücadelede Mali Politika Önlemlerinin Etkinliğine Yönelik Bir Değerlendirme", içinde B. G. Özcan Büyüktanır & B. Özpınar Gümrükçüoğlu (ed.). Pandemi ve Sağlık Hukuku: Disiplinlerarası Yaklaşımla, Ankara: Yetkin Yayınevi, 397-414.
- Villarreal, A. (11 Nisan 2020), "Coronavirus Pandemic Exacerbates Inequalities for Women, UN Warns", The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/11/un-coronavirus-pandemic-gender-inequalities-women>, E.T.: 23.05.2020.
- Wenham, C., J. Smith, R. Morgan (2020), "COVID-19: The Gendered Impacts of the Outbreak", The Lancet, 395 (10227), 846-848.
- World Bank (2015), Supply and Demand for Childcare Services in Turkey: Mixed Methods Study, Washington, D.C.: World Bank Group. <http://documents.worldbank>, E.T.: 23.01.2019.
- Worldometers Coronavirus (2021), <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, E.T.: 30.11.2021.
- Yıldız, M., M. M. Uzun (2020), Koronavirüsle Mücadelede Kriz Yönetimi ve Kamu Politikası Yapımı, SETA Rapor, Ankara: SETA Yayınları.
- Yüksel Kaptanoğlu, İ., A. Çavlin, B. Akadlı Ergöçmen (2015), Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö., C. Dursun (2020), "Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sürecinde Özel Alanına Kamusal Alanı Sığdıran Çalışan Anneler", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 78-94.

Araştırma Makalesi / Research Article

Effects of Global Outbreaks on Insurance Companies' Stocks: An Event Study on Stock Markets of Turkey and G7 Countries

Cengiz Toraman¹, Nevzat Tetik¹, Ersin Kanat²

Abstract

An event occurring anywhere in the world can affect many regions with the development of globalization and communication networks. This case is also true for diseases. When the history of the world is examined, it is seen that various global outbreaks have occurred that have affected the world. However, today the spread of diseases and information about these diseases is happening faster than in the past. For this reason, the economic, sociological and psychological effects of the epidemics are felt more. In this study, the effects of global outbreaks on stock returns are investigated. The aim of the study is to show the effects of significant diseases, which occurred globally after 2000, on the stock returns of insurance companies located on the Turkish and G7 country exchanges. Event study method is used in the research. Selected events consist of global outbreak announcements and notices made by World Health Organization (WHO). It is understood from the results of the study that some country markets are more susceptible to most epidemics than others. In general, the effects of other global outbreaks outside the COVID-19 have lasted much shorter on the countries' stock exchanges. Markets appear to normalize more rapidly during other epidemics.

Keywords: *Stock return, event study, stock exchange, global outbreak, pandemic.*

Küresel Salgınların Sigorta Şirketlerinin Hisse Getirilerine Etkisi: Türkiye ve G7 Ülke Borsaları Üzerine Bir Olay Çalışması

Öz

Küreselleşme ve iletişim ağlarının gelişmesiyle dünyanın herhangi bir yerinde olan bir olay birçok bölgeyi etkileyebilmektedir. Bu durum hastalıklar için de geçerlidir. Dünya tarihi incelendiği zaman, dünyayı etkisi altına alan çeşitli salgınların meydana geldiği görülmektedir. Ancak, günümüzde hastalıkların ve bu hastalıklarla ilgili bilgilerin yayılımı geçmişe nazaran daha hızlı gerçekleşmektedir. Bu sebeple, salgınların ekonomik, sosyolojik ve psikolojik etkileri daha fazla hissedilmektedir. Bu çalışmada salgınların hisse senedi getirileri üzerine etkileri araştırılmaktadır. Çalışmanın amacı, 2000 yılından sonra kendini küresel çapta hissettiren önemli hastalıkların, Türkiye ve G7 ülke borsalarında bulunan sigorta şirketlerine ait hisse senedi getirilerine etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmada, olay çalışması yöntemi kullanılmaktadır. Seçilen olaylar DSÖ tarafından salgınlarla ilgili olarak yapılmış ilan ve duyuruları kapsamaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlardan bazı ülke piyasalarının diğerlerine göre çoğu salgın hastalığa karşı daha duyarlı olduğu anlaşılmaktadır. Ülke borsalarının genel olarak COVID-19 salgını dışında kalan diğer salgınlardaki etkileri çok daha kısa süreli gerçekleşmiştir. Piyasaların diğer salgınlarda daha hızlı bir şekilde normale döndüğü görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hisse senedi getirisi, olay çalışması, borsa, küresel salgın, pandemi.*

¹ Prof. Dr., İnönü University, Department of Business Administration, cengiz.toraman@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8601-5542>

¹ Doç. Dr., İnönü University, Department of Business Administration, nevat.tetik@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3152-8217>

² Corresponding Author (Sorumlu Yazar), Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University, Department of Banking and Finance, ersinkanat@beun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9361-4495>

INTRODUCTION

Various epidemic diseases that have affected the world in history can be mentioned. It is known that these diseases leave various sociological, psychological and economic traces. Now, the emerging diseases turn into epidemics rapidly and affect the whole world faster and easier with the effects of globalization. Although the acceleration of epidemics is seen as a negative dimension of globalization, thanks to globalization and the development of communication channels, news about diseases can be received very early. This situation makes it possible to obtain early information and to take necessary precautions about diseases that occur in another part of the world and carry epidemic risk. Today, one of the important news sources that people trust and follow about epidemics is seen as the World Health Organization (WHO) (Kaya, 2020: 4; Basheti *at al.*, 2021). Therefore, WHO's warnings and news about diseases create a stimulating effect on issues that require precaution.

Compared to the past, diseases have gained different momentum in terms of being heard and spread, suggesting that it would be more meaningful to examine the events in recent years in order to understand today's conjuncture. For all these reasons, this study focused on the important announcements of WHO after 2000. Attention has been paid to the selection of diseases that are thought to have the greatest impact on a global scale after 2000. Diseases used in the study are SARS, H1N1, Ebola and COVID-19.

SARS virus was first seen in China in February 2003. The disease can cause severe acute respiratory failure. On March 12, 2003, the WHO issued a global warning due to the spread rate and severity of the outbreak. Before the global outbreak was brought under control, it spread to many countries in North America, South America, Europe and Asia over a period of approximately 6 months. The announcement that the Global SARS outbreak was brought under control was announced by the WHO on July 5, 2003 (Centers for Disease Control and Prevention [CDC], 2013).

The H1N1 virus was first seen in the United States in April 2009. The rapid spread of the virus has caused vaccine studies to begin. WHO declared an international emergency regarding the virus on April 25, 2009. On June 11, 2009, it declared a pandemic. At the same time, the alarm level of the global outbreak has been raised to Stage 6. This shows that the virus has spread to many regions around the world (Centers for Disease Control and Prevention [CDC], 2019).

Ebola virus first appeared in 1976. The global outbreak was reported again on August 1, 2018 by the Democratic Republic of the Congo. Today, this epidemic is seen as the largest Ebola outbreak in the Democratic Republic of the Congo and the second largest in the world. This is a very important and worrying situation to keep the epidemic under control. On July 17, 2019, the WHO declared a public health emergency of international concern. The potential risks of the global outbreak are still serious (European Centre for Disease Prevention and Control [ECDC], 2019).

COVID-19 was reported in Wuhan, China in December 2019. This virus has been identified as a novel coronavirus. The rapid spread of the virus and its lethal effects have affected the world in many areas in a short time. The virus was described as a pandemic by the WHO on March 11, 2020 (WHO, 2020).

The global effectiveness of all these viruses has been the source of inspiration for new researches. Numerous researchers from many fields have examined the effects of these viruses in their own fields. When the literature on the subject is examined, it is seen that there is a lack of international studies on stock market and stock returns in which all these diseases are examined. Differently in this study, all of the aforementioned diseases are examined together in international stock markets. In addition, the effects of diseases in the study are discussed in terms of share returns of insurance companies. Although such events affect almost all sectors, insurance companies are thought to be more closely related to the issue than many other industries. Due to the events in question are related to health; they can increase the demand for health insurance, cause insurance premiums to change, or put too much burden on

insurance companies. It is possible to talk about many positive and negative scenarios like all these. Therefore, it is necessary to investigate how investors can perceive and act on such events and the effects of events on stock returns. However, it is possible to say that the insurance sector is a growing sector in general. According to the latest report published by Swiss Re (SwissRe, 2020), one of the largest reinsurance companies in the world, in 2020, it generated a total of USD 6.2 trillion in premium production in the world in 2019. 2.5 trillion USD of this production was realized in America and 1.7 trillion USD in Europe. According to the report, world premium production has been growing steadily in real terms in recent years.

1. LITERATURE REVIEW

It is possible to talk about many global outbreaks that have affected the world from the past to the present. These global outbreaks cause many activities to change in almost every field and affect the ordinary course of life. As in every field, financial markets are thought to be affected by such events. Therefore, the effects of outbreaks on financial markets have always been wondered by researchers.

Giudice and Paltrinieri (2017) examined the impact of the Arab Spring and the Ebola outbreak on investor decisions. The study was carried out with monthly data for the period 2006-2015 of African equity mutual funds. In the study, which used regression methods, it was revealed that fund flows, fund performances and returns were affected by both important events. It has been observed that the more the aforementioned events increased in the media, the more the effects increased. So, it was argued that these events are highly correlated with the media. In addition, Ichev and Marinč (2018) investigated the extent to which stock prices in the US were affected by news about the Ebola outbreak. They focused on the effects of media reports about the Ebola outbreak in the period 2014-2016 and geographic proximity. In the study, it was observed that the stocks of businesses located closer to the Ebola outbreak events were more affected by the news. In addition, it has been observed that small, variable and businesses that subject to media are more affected by the news. In general, it was claimed that the perception of risk increased in the wake of the Ebola outbreak and subsequent volatility increased. Sali and Bacon (2015) investigated the effects of the Ebola epidemic by event study method. They performed their analysis within the event window of [-30, +30] and thus analyzed the risk-adjusted rate of return in the airline market. For this purpose, 15 airline stocks were selected. In summary, it was tested how quickly stock prices responded to Ebola-related information and also tested the efficiency of the market and form of the market efficiency.

Currently, the intensity of research on COVID-19 is remarkable. Salisu, Ejuh, and Usman (2020) examined the link between the COVID-19 outbreak and oil stocks. They used the panel vector autoregression (pVAR) method to measure the response of oil prices and stocks to shocks. In addition, panel logit model was applied for the effects of variables in the study. They emphasized that both oil and stock markets may experience more shocks during the pandemic compared to the previous period. Besides, panel logit model also supports the possibility of obtaining negative returns from related markets due to uncertainties. Fernandes (2020) examined the economic effects of the COVID-19 outbreak in terms of the world economy. Furthermore, estimates have been made about the potential economic costs of COVID-19 and the GDP growth of the countries. For this purpose, 30 different countries were examined and worked on various scenarios. According to the 30-country sampling, there was a median decline of 2.8% in GDP. In fact, according to some scenarios, it is estimated that the decrease in GDP can be over 10-15%. It is stated that especially service oriented countries will be affected more from this situation. Alber (2020) researched the impact of COVID-19 on European stock markets. Abnormal returns are measured according to the market model in the study. In the research, daily data from February 15, 2020 to May 24, 2020 were analyzed. In the study conducted with stock exchanges of 7 countries, it was seen that the spread of the epidemic had a negative effect on abnormal returns. Liu *et al.* (2020a) examined the short-term relationship of 21 leading stock market indices with COVID-19. Researchers, using the event study method, found sudden declines in markets after the global outbreak. During the epidemic, it was revealed that especially Asian countries had more negative abnormal returns than others. Moreover, the authors

pointed out that investors have pessimistic feelings, such as fears of future returns and uncertainty. Erdem (2020) examined the relationship between the COVID-19 announcements and the countries' stock markets in terms of the freedom of countries. The study includes the stock market indices of 75 countries. In the study it is stated that the country's stock markets have been negatively affected by the global outbreak. It is concluded that the impact of the virus on stock markets is less in freer countries than in others. In short, it is stated that the impact of the pandemic on the stock markets is more intense in less free countries. Baker *et al.* (2020) investigated the effects of COVID-19 on the stock market using text-based methods. Researchers have claimed that no epidemic has been as effective on the stock market as COVID-19 to date. For this reason, they tried to explain the greater stock market response compared to previous epidemics. According to the study, the main reasons for the reaction of the US stock market are the effects of the government's commercial activity restrictions and service-oriented activities. Liu *et al.* (2020b) investigated the response of the Chinese stock markets to COVID-19 outbreak using the Event Study method. In the study, it was revealed that the stock markets were negatively affected. However, the sectoral analysis revealed that the pharmaceutical and technology sectors were affected positively, while other sectors were affected negatively. Similarly, Göker *et al.* (2020) investigated the effects of COVID-19 for the Turkish Stock Exchange using the Event Study method. The results of the research showed that the sectors that experienced the biggest losses in Borsa Istanbul were Sports, Tourism and Transportation. Kılıç (2020), who investigated the effects of COVID-19 in Borsa Istanbul with the event study method, reached the conclusion that the highest negative return was in the tourism and textile sector and the positive return in the trade sector.

There are also studies on many different outbreaks in the literature. Chen, Jang and Kim (2007) investigated the effects of the SARS outbreak on the performance of Taiwan hotel businesses' stocks using case study method. According to the researchers, the epidemic affected the entire Taiwan economy, and the biggest loss was in the tourism sector with an average of 29% stock price drops. In the study, which used the method of event study, it was seen that the SARS outbreak had a significant impact on hotel stocks on the day of the event and afterwards. In addition, significant cumulative negative abnormal returns have occurred on these stocks. Jiang *et al.* (2017) discussed the effect of daily H7N9 reports in China on stock price indices. Data between 02.19.2013-03.31.2014 were used in the study. In the study using a distributed lag non-linear model, it was revealed that the epidemic caused losses in stock prices. Paarlberg, Seitzinger, and Lee (2007) examined the effects of avian influenza in the United States and the consequences of regionalization. Researchers have stated that the epidemic caused very serious economic effects. In addition, they claimed that regionalization reduced economic prosperity and export losses. Macciocchi *at al.* (2016) carried out a study to reveal the short-term economic effects of the Zika virus. Linear regression method was used in the study. The analysis revealed that the markets subject to the study showed a resilience and that large negative returns did not occur. Kim, Kim, Lee and Tang (2020) examined the effects of epidemics on the financial performance of restaurants. Event study and Mann-Whitney U Test were preferred as methods in this study. Four epidemics and a total of 9 events between 2004 and 2016 were included in the study. The effects of three firm characteristics, which are brand reliability, advertising effects and service types, on firm value have also been investigated. In addition to confirming the negative effects of the epidemics on the restaurant sector, it has been revealed that all three firm characteristics are risk-reducing factors.

As can be seen from past studies, the impact of epidemics on financial markets cannot be denied. Despite many past epidemics, the effects of global outbreaks on markets have again aroused great curiosity with COVID-19 outbreak. In this study; differently, the news about the important epidemics (SARS, H1N1, Ebola, COVID-19) that have affected the world since 2000 and the effects of these news on insurance stocks belonging to developed countries are investigated.

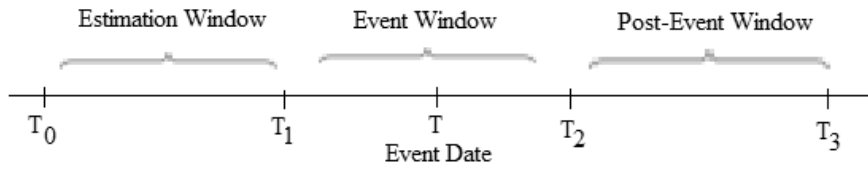
2. METHODOLOGY

In the study, the effect of global outbreaks on stock returns of insurance companies was examined by Event Study method. In short, Event Study is a method that enables inferences and predictions about the effect of an event in a certain period (Serra, 2002). The basis of the method is the unusual response of the market to an event. These responses are mainly expressed in Abnormal Returns. Thanks to the method, it is possible to obtain information such as whether a news has an impact on returns, how fast the impact is, the magnitude and direction of the impact. In addition, the speed of market reactions around an event date can provide important clues about the efficiency of the market. Since it is a method that aims to separate company-specific events from market and sector-specific events, it is frequently used in studies that support and oppose the efficient market hypothesis (Benninga, 2014).

There is no single model that needs to be followed regarding event studies, and different steps can be performed. Generally; There are steps such as defining the event, determining the event window, evaluating the effects of the event and evaluating the results. (Eppli ve JTU, 2005).

In order to use the Event Study method, determining the event window, which is the next step after defining the events, is very important. At this stage, it is determined in which periods the stock returns are affected by the event. Periods related to the event study can be shown as in Figure 1 (MacKinlay, 1997).

Figure 1: Time-Line of an Event Study

Source: MacKinlay, 1997: 20.

Estimation window (T0 - T1) in Figure 1 is the period in which abnormal (AR) and cumulative abnormal returns (CAR) are predicted. In general, the estimation period can be used between 100 and 300 days for daily studies and between 24 and 60 months for monthly studies. However, there is no set standard regarding this issue and the length of the event window (Peterson, 1989).

In order to calculate AR and CAR, normal returns must be calculated at first. In case of the event does not occur or a certain news does not appear, the expected return is the normal return.

Two most commonly used methods for calculating returns are the constant mean return model and the market model. In the constant mean return model, it is assumed that the average return of an asset does not change over time. The market model is more advanced than the constant mean return model and can be expressed by formula 1 below (Campbell vd, 1997).

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

In the formula " R_{it} " shows the return of firm "i" at time "t", and " R_{mt} " shows the return of the market at time "t". " ε_{it} " is the error term, and " α_i " and " β_i " refer to the parameters of the market model. Ordinary Least Squares (OLS) method can be used to find the parameters of the market model. The parameters of the market model for an estimation period can be calculated with OLS as follows (MacKinlay, 1997).

$$\beta_i = \frac{\sum_{T=T_0+1}^{T_1} (R_{iT} - \hat{R}_i)(R_{mT} - \hat{R}_m)}{\sum_{T=T_0+1}^{T_1} (R_{mT} - \hat{R}_m)^2} \quad (2)$$

$$\hat{\alpha}_i = \hat{R}_i - \hat{\beta}_i \hat{R}_m \quad (3)$$

$$\hat{\sigma}_{\varepsilon_i}^2 = \frac{1}{L_1 - 2} \sum_{T=T_0+1}^{T_1} (R_{iT} - \hat{\alpha}_i - \beta_i R_{mT})^2 \quad (4)$$

Above, " $\hat{R}_i$ " is the average value of the asset, " $\hat{R}_m$ " is the average value of the index and " L_1 " is the length of the estimation period. The parameters in the first formula are calculated for both the estimation window and the event window. While calculating abnormal returns, the difference between the actual return and the expected return is taken. Abnormal return can be calculated with the formula number 5. In this formula, " R_{it} " is the return of the asset in the period " t ", " R_{it}^* " is the expected or predicted return (Peterson, 1989).

$$AR_{it} = R_{it} - R_{it}^* \quad (5)$$

It is also possible to use different ways to calculate an asset's abnormal return. For example, with the parameters obtained in formulas 2 and 3, abnormal return can be found as in formula 6. (MacKinlay, 1997: 20).

$$AR_{iT} = R_{iT} - \hat{\alpha}_i - \hat{\beta}_i R_{mT} \quad (6)$$

Cumulative abnormal returns are achieved by continuously adding up abnormal returns.

$$CAR_{i(T_1, T_2)} = \sum_{T=T_1}^{T_2} AR_{iT} \quad (7)$$

The fact that abnormal and cumulative abnormal returns are different from zero means that the event used in the study affects the returns. On the other hand, the fact that the results are zero or close to zero means that the news or the event that occurred has no effect. The significance of the statistical results can be examined with the help of the t-test. In this case, t-test can be applied as shown in formulas 8 and 9 for abnormal and cumulative abnormal returns. The symbol " s " in the formulas symbolizes the standard deviation.

$$tAR_{iT} = \frac{AR_{iT}}{s(AR_i)} \quad (8)$$

$$tCAR_{i(T_1, T_2)} = \frac{CAR_{i(T_1, T_2)}}{s(CAR_i)} \quad (9)$$

3. AIM, SCOPE AND DATA

The study basically aims to analyze how the epidemic diseases, which were being encountered in recent years and affected the world, affect the stock returns of insurance companies in developed countries by event study method. In other words; it is investigated whether important news about global outbreaks is causing abnormal returns on stocks of insurance companies and in what direction.

The main reason why the study was carried out with insurance companies is that global outbreaks are closely related to insurance companies. These kind of news may cause a change in premium payments, as well as cause insurance companies to undertake a burden due to their obligation to meet health problems. In short, epidemics threatening the world are particularly closely related to health insurances. Therefore, investors investing in insurance firms cannot be expected to be indifferent to news of diseases on a global scale.

G7 countries consisting of Germany, England, Japan, Italy, France, United States and Canada were examined together with Turkey within the scope of the study. The study was conducted through the insurance companies included in the indicative indices of these countries. Considered indices are BIST100, DAX30, FTSE100, NIKKEI225, FTSEMIB, CAC40, S&P500 and S&P-TSX Composite index. All data in the study were obtained from the "Thomson Reuters Data Stream" database.

On the grounds that the research focused on the news of epidemics after 2000, companies whose data could be accessed between 2000 and 2020 were selected from the insurance companies included in the specified indices. In other words, the companies included in the specified indices between the years 2000-2020 were included in the analysis, and the companies with uninterrupted data from 2000 to 2020

were used. The data about the companies were also obtained through the "Thomson Reuters Data Stream" database. The number of insurance companies in the index of their own countries between 2000 and 2020 is as in Table 1.

Table 1: Number of Insurance Companies Used in the Study

Countries	Indices	Number of Companies
Turkey	BIST100	2
Germany	DAX30	1
England	FTSE100	3
Italy	NIKKEI225	3
France	FTSEMIB	1
Japan	CAC40	1
USA	S&P500	17
Canada	S&P-TSX	6
Total # of Companies		34

In the study, the warnings and news made by the WHO) about outbreaks around the world were used. Mentioned events and their dates are as in Table 2.

Table 2: Event Dates

Yıllar	Veri 2
March 12, 2003	SARS Global Warning Announcement
July 5, 2003	Announcement that the SARS Global Epidemic is Under Control
April 25, 2009	H1N1 Emergency Notice
June 11, 2009	H1N1 Pandemic Announcement
July 17, 2019	Ebola Emergency Notice
March 11, 2020	COVID-19 Pandemic Announcement

4. ANALYSIS AND RESULTS

In the study, abnormal returns (AR) and cumulative abnormal returns (CAR) were tested using t-testing to investigate the effects of global outbreaks on the stock values of insurance firms. the event window has been used as [-10, + 10] because it is generally preferred not to use very long periods in event studies and it is thought that news about the global outbreaks may take effect within 10 days. In the literature, the use of longer periods is decision of analysts, but this kind of decision is not recommended as reliability may be reduced and false evaluations may occur. (Kothari & Warner, 2007: 8).

The AR and CAR tables of the insurance companies in each country's index associated with the global outbreak news are listed below. In these tables, each column shows the event dates and each row shows the companies. The + and - values in the box representing a specific date of a company indicate how many days before or after the event impact was seen. In addition to the plus and minus values indicating the days, values indicating the direction and strength of the effects are also included. Statistically insignificant results are not included in the table.

Table 3: The Results of AR and CAR Values for Turkey

		AR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
Ak Insurance Co.				+3: 3.352		+3: 3.2591	+2: -11.0903 +3: -2.7639 +4: -3.9583 +8: -2.8889
Gunes Insurance Co.				+2: 2.6261			+1: -2,9115
		CAR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
Ak Insurance Co.							-5.8979
Gunes Insurance Co.							

According to Table 1, both insurance companies in Turkey have been affected by the news that COVID-19 has been declared a pandemic by the WHO and declared a state of emergency related to the H1N1 outbreak. However, no abnormal return effect was observed in the announcement of the pandemic for H1N1. In addition; it is also revealed that Ak Insurance Co. was affected by the announcement of a state of emergency about Ebola. It is observed that these abnormal returns begin to occur in three days or less time intervals after the event date. In particular, it is noteworthy that a very large negative abnormal return such as -11 occurred 2 days after the declaration of COVID-19 as a pandemic. One of the biggest reasons for this is that the announcement of pandemic in the world and the first COVID-19 case in Turkey is the same date. At this point, the most interesting issue is that COVID-19 causes negative abnormal returns on the said stocks while other news causes positive effects. A possible reason for this result may be the thought that other global outbreaks will increase the demand for insurance and COVID-19 may harm insurance companies. It is also thought that it may result from changes in investor behavior and attitudes over time. It can also be said that COVID-19 has a more negative and frightening effect in Turkey. When the cumulative abnormal returns are examined, it is seen that only COVID-19 has significant and negative abnormal returns.

The insurance company in Germany's Dax30 index is shown in Table 2. The abnormal return on the company's stocks was affected by both the news about the SARS outbreak and the news about the COVID-19 outbreak. It is also seen that the cumulative abnormal return has occurred as a result of both epidemic news.

Table 4: The Results of AR and CAR Values for Germany

		AR					
Event Dates	Companies	03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
							-9: -3.15
							-2: -3.2833
							-1: 3.7333
							+1: -7.8333
	Allianz SE	+6: -4.1845					+3: -8.9833
		+7: -2.6667					+4: -6.5333
							+5: -5.8833
							+7: 10.9333
							+9: 8.65
		CAR					
Event Dates	Companies	03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
	Allianz SE	-2.6394					-2.6877

Table 5: The Results of AR and CAR Values for England

		AR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
							-7: -2.9459
							-2: -2.8018
							+3: -3.5495
							+4: -3.7207
							+6: -7.7568
							+7: 4.4595
							+8: -5.0631
							+9: 5.0901
							-7: 2.7376
							+3: -3.4965
							+6: -3.773
							+8: -5.3191
							+10: 6.3262
							-10: -2.6455
							-7: 3.8364
							-6: -6.1273
							-4: -4.5091
							-2: -9.3273
							-1: 7.0545
							0: -6.1
							+1: -10.1455
							+2: 9.9818
							+3: -14.4727
							+4: 4.4636
							+6: -4,8545
							+7: -5.0909
							+8: -3.3273
							+9: 9.6455
							+10: 3.7364
		CAR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
							-3.7294
							-2.8817
							-5.5269

In the UK, all three companies were affected by the COVID-19 pandemic announcement, while only one company was affected by the SARS global warning announcement. The news about SARS had positive abnormal returns. However, there was no significant difference in cumulative return in the ten-day event window.

Table 6: The Results of AR and CAR Values for Italy

		AR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
							-10: -2.6034
							+2: -5.5862
							+4: -9.931
Assicurazioni	-7: 3.4933						+5: -5.6379
Generali S.p.A.	-5: -3.3267						+6: 2.6379
							+9: 6.1724
							+10: 2.6034
		-10: -8.75					-4: -2.7658
		-9: 5.45					+4: -6.1712
		-8: -5.7	+3: -8.5753				+6: 12.5405
Unipol Gruppo S.p.A	-4: 5.05		+6: -2.5753		+3: 2.9669		+7: -8.4775
	+5: 5.35						+8: 4.4775
	+6: -5.5						+9: -3.6126
							-4: -2.7419
							+1: 8.7957
UnipolSai			+9: -3.0257		+3: 2.6559		+3: 5.8602
Assicurazioni S.p.A.							+4: 3.0968
							+5: 5.086
							+6: 2.9892
		CAR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
Aviva Plc		-3.1191					-2.9685
Legal & General Group Plc			-4.2029				-2.7897
Prudential Financial, Inc.							

Among the countries subject to the analysis, it is seen that Italy is the country most affected about the stock returns of insurance companies. It is observed that events cause negative abnormal returns in generally. Nevertheless, it is understood that only 3 days after WHO's Ebola emergency announcement, two companies had positive abnormal returns. Cumulative abnormal returns have emerged after the news about the SARS and COVID-19 outbreaks.

Table 7: The Results of AR and CAR Values for France

AR						
Event Dates Companies	03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Axa S.A.						-2: -4.026 +1: -7.039 +3: -10.5195 +6: -4.974 +7: 6.8182 +9: 12.2078

CAR						
Event Dates Companies	03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Axa S.A.						-3.1996

It can be said that only the COVID-19 pandemic announcement is effective for the insurance company in France. Abnormal returns were detected after the event date and only with the COVID-19 pandemic announcement, a cumulative abnormal return occurred.

Table 8: The Results of AR and CAR Values for Japan

AR						
Event Dates Companies	03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Sony Financial Holdings Inc.						-9: -3.4297 -2: -4.9062 0: -2.9453 +1: -6.5391 +2: 6.5859 +3: -6.2656 +4: 5.0937 +7: -4.0469 +8: 4.4219 +10: 4.6094

CAR						
Event Dates Companies	03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Sony Financial Holdings Inc.						

In Japan, only the news that COVID-19 was declared a pandemic was effective. Although negative abnormal returns have occurred in general, it is seen that the market can recover quickly again with positive abnormal returns. This situation prevented the occurrence of cumulative abnormal return.

Table 9: The Results of AR and CAR Values for Canada

Event Dates Companies		AR					
		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
							0: 3.0659
							+2: 6.5824
Fairfax Financial Holdings Limited							+4: -6.9341
							+6: -5.2418
							+9: -6.7473
							+10: -7.2637
							-7: -4.9508
							-6: -3.0164
							-2: 9.7213
							0: -7.1311
							+1: -13.6066
Great-West Lifeco Inc.							+2: 6.7541
							+3: -8.8197
							+4: 4.377
							+6: 8.7377
							+7: -6.1311
							+8: -16.5082
							+9: 10.6721
							+10: 3.9836
							-1: -3.7143
							+1: -3.0857
iA Financial Corporation Inc.							+3: -7.3333
							+4: -2.8095
							+6: -7.4857
							+8: -11.3238
							+10: 4.5714
							-8: 4.7551
							-5: -2.9592
							-2: 12.7551
							0: 4.4592
Manulife Financial Corporation							+1: 9.1327
							+2: -8.4184
							+4: -8.8571
							+5: 8.3367
							+8: 6.6122
							+9: -5.2143
							+1: -3.2816
Power Corporation of Canada		+3: 2.7769					+2: 6.0097
							+6: 4.2718
							+7: -5.4951
							+9: 4.5437
							-2: 3.6923
							+3: 3.3585
							+4: -7.0462
Sun Life Financial Inc.		+7: -2.8625					+5: 3.3692
							+6: -10.7385
							+7: -5.1692
							+8: 6.1846

		CAR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
Fairfax Financial Holdings Limited							-5.4554
Great-West Lifeco Inc.							-4.8258
iA Financial Corporation Inc.							-6.2784
Manulife Financial Corporation							5.4688
Power Corporation of Canada							
Sun Life Financial Inc.							

The vast majority of the 6 companies in Canada were affected by the announcement about COVID-19 as in other countries. In addition, the stocks of only 2 companies revealed abnormal returns as a result of the news about SARS disease.

Among the countries where the analyses were carried out, the largest number of insurance companies are in the S&P500 index of the USA. The results regarding the insurance companies in the S & P500 are included in Table 10.

Table 10: The Results of AR and CAR Values for USA

		AR					
Event Dates		03.12.03	07.05.03	04.25.09	06.11.09	07.17.19	03.11.20
Companies							
							-10: -2.7536
							-8: -3.6812
							-4: -4.5217
							+1: -8
						+2: -2.7778	+3: -6.3333
AFLAC Inc						+5: -4.3016	+4: -2.9855
						+8: -2.746	+5: -17.2609
							+6: 8.5507
							+7: 6.058
							+9: 4.6377
							+10: 32.1594
							-8: -4.5854
							-7: 4.0976
							-4: -3.4878
							-2: -6.6463
Allstate Corp							0: -3.6829
							+1: -3.2317
							+2: 4.1585
							+5: -13.6585
							+7: 2.6951
							+10: 6.5854
							-7: -2.6532
							-3: -3.9758
							+1: -9.379

American International Group						+3: -4.379 +4: -8. 7339 +5: -8.5323 +6: 7.2339 +8: 3.2581 +9: 5.7903 +10: 8.4032 +1: -3.4018 +3: -7.3482 +4: 3.2679 +5: -4.9464 +7: 5.875 +8: -4.5714 -8: -3.85 -7: 4.98 +1: -3.15 +2: 4.93 +3: -4.2 +4: 3.5 +5: 4.74 +6: -4.34 +7: -5.21 +8: -9.2 +9: 8.7 +10: -5.74 -8: -5.8941 -5: 4.3882 -4: -3.1647 -2: -3.7529 0: -2.9412 +1: -8.2235 +3: -9.6118 +4: 5.6118 +7: 7.5176 +8: -12.6118 +9: 2.9294 +10: -7.8118 -10: -3.5179 -8: -4.0179 -6: -4.6964 -4: -4.6607 -3: -3.3214 -2: -12.4464 0: -4.1786 +1: -8.1607 +2: 5.5357 +3: -4.2679 +4: 5.7679 +5: 7.4286 +6: -7.8036 +8: -4.7679 +9: 5.7143 +10: 4.5536 -8: -3.0275
Chubb Limited			+5: 4			
Cincinnati Financial	+3: 3.8421	+1: -2.9178				
Everest Re Group Ltd.						
Globe Life Inc.	-1: -2.6293	-4: -4.1176				

Hartford Financial Svc.Gp.											-7: 3.0917
											-2: -3.3945
											0: -3.1651
											+1: -4.6422
											+3: -14.2202
											+4: -3.8624
											+5: -18.6055
											+6: 22.2569
											+7: -3.6514
											+9: 5.8257
											+10: -4.4128
											-5: -4.6331
											-3: -2.8705
											+1: -7.6259
											+4: -4.295
Lincoln National											+5: -2.8129
											+8: 5.6978
											+9: 6.9353
											+10: 5.223
											-10: -2.6154
											-4: -2.9121
											-2: -3.4725
											-1: 4.6264
											0: -3.3297
											+1: -8.2198
Loews Corp.											+3: 3.5165
											+4: 3.7253
											+6: 7.8462
											+7: -14.2857
											+9: 3.6264
											+10: -2.7253
											-5: -3.2794
											-4: -4.7353
											-2: -12.1029
											+1: -5.3824
											+5: 8.6029
											+6: -8.1912
											+7: -5.6618
											+9: 7
											+10: 8.8676
											-9: 2.7879
											-8: -3.8586
											-5: -2.9798
											-2: -5.2929
Principal Financial Group											0: 3.5455
											+4: -11.202
											+5: 3.3232
											+9: 6.6667
											+10: 8.0909
											-7: 3.5693
											+2: 4.5693
Progressive Corp.	+2: 3.4228	+6: -6.408	-10: 2.7481								0: -3.7059
											+5: -2.7664
											+6: -5.5766
											+7: 3.2117
											-5: -4.1053
Prudential Financial			+6: 3.3128								-2: -8.5263
											+1: -10.2237

Due to the large number of companies in the USA, it can be said that there is at least one company that is affected by almost every news. There is no company that was affected by only the news about the announcement of H1N1 as a pandemic. It is seen that the most impactful news is related to COVID-19. In other terms, one of the two pandemic announcements that occurred in the short period of time had a very large effect, while the other had no effect. Although the effect of Ebola disease is seen in the second place in terms of impact, the effects of only COVID-19 and SARS related news have been observed on cumulative abnormal returns.

To put it briefly, it can be said that every country reacts differently to diseases in terms of stock returns of insurance companies. Among the diseases subject to analysis, the effects of only the news about the COVID-19 outbreak are similar in all countries. Although there have been many postings of epidemics and pandemics in the past, fragility and sensitivity were not observed as much as in the COVID-19 outbreak.

5. CONCLUSION

It is known that there were many epidemic diseases that have affected the world from the past to the present. These epidemics not only cause health problems, but also bring economic problems. The occurrence of outbreaks with global effects is generally unexpected and sudden. For this reason, various perceptions such as uncertainty, risk and opportunity are formed by investors in financial markets. It is thought that this situation may cause abnormal positive or negative returns in the markets. The fact that the subject is related to health raises the idea that such news may affect especially insurance companies and their stock returns. For the aforementioned reasons, this study examined the effects of news about global epidemics on the returns of insurance companies' stocks. The issue was investigated on Turkey and G7 countries' stock markets. Thus, the effects of the news about the epidemics for different countries have been revealed and various inferences have been obtained.

While the research is being carried out, 6 important announcements made by WHO to the whole world were included in the study. Since these announcements were made after 2000, the stocks of insurance companies, whose are included in the benchmark index of each country and data can be accessed back to this date, have been analyzed. Event study method was used in the research. In the study, [-10, + 10] event window was used. The size of the estimation window was determined as 100 days. The significance of the abnormal returns occurred in the study was examined by t-test.

As a result of the study, the returns of stocks of all countries were affected by the news about the COVID-19 outbreak, and negative abnormal returns occurred due to the news. These abnormal returns have occurred in a date close to the news date in all countries. On the other hand, cumulative abnormal returns have occurred in all countries except Japan. The events that cause abnormal returns in the stocks of insurance companies on a country basis are as follows;

- Turkey: April 25, 2009 – H1N1 emergency announcement; July 17, 2019 – Ebola emergency announcement; March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement
- Germany: March 12, 2003 – SARS global warning announcement; March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement
- England: March 12, 2003 – SARS global warning announcement; March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement
- Italy: March 12, 2003 – SARS global warning announcement; July 5, 2003 - Announcement that the SARS global epidemic was taken under control; April 25, 2009 – H1N1 emergency announcement; July 17, 2019 – Ebola emergency announcement; March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement
- France: March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement
- Japan: March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement

- USA: March 12, 2003 – SARS global warning announcement; July 5, 2003 - Announcement that the SARS global epidemic was taken under control; April 25, 2009 – H1N1 emergency announcement; July 17, 2019 – Ebola emergency announcement; March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement
- Canada: March 12, 2003 – SARS global warning announcement; March 11, 2020 – COVID-19 Pandemic announcement

As it can be seen from the results obtained, the reaction of the markets to the announcements is different in each country. When the results are analyzed in terms of abnormal returns, it is seen that the most sensitive countries to the news about the epidemics are the USA and Italy. One of the most interesting issues in the findings is that no country market is affected by the pandemic announcement of H1N1 disease. Although H1N1 was also declared a pandemic by WHO like COVID-19, the H1N1 virus was not as effective as the COVID-19 virus. The fact that epidemics have different effects in all countries and markets react differently to each disease may be the result of the noise trading theory developed by Black. According to this theory, there are rumor traders as well as rational investors. Such investors estimate the expected returns high in some periods and low in some periods depending on their sensitivity. This situation may cause their investments to be shaped differently over time. It should also be noted that the subject is open to manipulations. Also, while one of the two pandemics has an impact in all countries, the reason why the other pandemic has no effect in any country may be the change in investor perceptions over time. Similarly, some news of epidemics cause positive abnormal returns, but some news also cause negative returns. Again, this issue can be explained by investor psychology or behavior. It is also a possible reason that investors believed that the news of the disease will increase the demand for insurance in some periods and that these epidemics may burden insurance companies in some periods. As a result; although different effects occur in the markets of all countries, it can be said that the news and announcements about the epidemics contain serious risks due to the uncertainty. For this reason, investors need to take decisions carefully and be more careful when such news occur. In addition, because of the sudden occurrence of these events, it is always necessary to be prepared and the portfolios should be adjusted to minimize the risk of these events.

In future studies, the research topic may be expanded on stock markets of underdeveloped or developing countries. In addition, it is thought that it will be very useful to examine different sectors. Increasing the number of such studies on the subject, applying them to different sectors and countries, and analyzing them with various methods can provide to be prepared for a possible uncertainty that may occur in the future.

AUTHOR STATEMENT

Research and Publication Ethics Statement

This study has been prepared in accordance with the ethical principles of scientific research and publication.

Author Contribution

All authors have contributed the study equally.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest arising from the study for the authors or third parties.

REFERENCES

- Alber, N. (2020), Finance in the Time of Coronavirus During 100 Days of Isolation: The Case of the European Stock Markets, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3631517>, Doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3631517>
- Baker, S. R., N. Bloom, S. J. Davis, K. Kost, M., Sammon, T. Viratyosin (2020), The Unprecedented Stock Market Reaction to COVID-19. The Review of Asset Pricing Studies, 1-17, Doi: <https://doi.org/10.1093/rapstu/raaa008>
- Barker, L., F. Bacon (2015), The Ebola Outbreak: A Test of Market Efficiency. Academy of Accounting and Financial Studies (Allied Academies International Conference), 20(1), 2-6. New Orleans: Jordan Whitney Enterprises, Inc.
- Basheti I. A., R. Nassar, M. Barakat, R. Alqudah, R. Abufarha, T. L. Mukattash, B. Saini (2021), Pharmacists' readiness to deal with the coronavirus pandemic: Assessing awareness and perception of roles. Research in Social and Administrative Pharmacy, 17(3), 514-522. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2020.04.020>
- Benninga, S. (2014), Financial Modeling. London: MIT Press.
- Black, F. (1986), Noise. Journal of Finance, 41(3), 529-543.
- Campbell, J. Y., A. W., Lo, A. C. MacKinlay (1997), The Econometrics of Financial Markets, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Centers for Disease Control and Prevention (2013), <https://www.cdc.gov/about/history/sars/timeline.htm>, Access Date: 02.01.2021.
- Centers for Disease Control and Prevention (2019), <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/2009-pandemic-timeline.html>, Access Date: 02.01.2021.
- Chen, M. H., S. S. Jang, W. G. Kim (2007), The Impact of the SARS Outbreak on Taiwanese Hotel Stock Performance: An Event-Study Approach, International Journal of Hospitality Management, 26(1), 200-212, Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm>
- Datastream (2021), Thomson Reuters Datastream, Access Date: 04.01.2021.
- European Centre for Disease Prevention and Control (2019), <https://www.ecdc.europa.eu/sites/portal/files/documents/update-6-Ebola-haemorrhagic-fever-DRC-7-August-2019.pdf>
- Eppli, M., C. JTU (2005), An Event Study Analysis of Mall Renovation and Expansion. Journal of Shopping Center Research, 12(2), 117-130.
- Erdem, O. (2020), Freedom and Stock Market Performance During Covid-19 Outbreak. Finance Research Letters, 36, 1-6, Doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101671>
- Fernandes, N. (2020), Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3557504>, Doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3557504>
- Giudice, A. D., A. Paltrinieri (2017), The Impact of the Arab Spring and the Ebola Outbreak on African Equity Mutual Fund Investor Decisions, Research in International Business and Finance, 41, 600-612. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf>
- Ichev, R., M. Marinč (2018), Stock Prices and Geographic Proximity of Information: Evidence from the Ebola Outbreak. International Review of Financial Analysis, 56, 153-166. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.irfa> 2017.12.004.
- Jiang, Y., Y. ZhangMa, Q. Wang, C. Xu, C. Donovan, W. Sun (2017), H7N9 not only Endanger Human Health but also hit Stock Marketing. Advances in Disease Control and Prevention, 2(1), 1-15. Doi: <https://doi.org/10.25196/adcp201711>
- Kandil Göker, İ, B. Eren, S. Karaca (2020), The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19(COVID-19 Special Issue), 14-41, DOI: <https://doi.org/10.21547/jss.731980>
- Kaya, T. (2020), The changes in the effects of social media use of Cypriots due to COVID-19 pandemic. Technology in Society, 63, 1-7. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101380>

- Kılıç, Y. (2020), Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 5(1), 66-77, <https://dergipark.org.tr/en/pub/joeep/issue/53777/734904>
- Kim, J., J., Kim, S. K. Lee, L. R. Tang (2020) Effects of Epidemic Disease Outbreaks on Financial Performance of Restaurants: Event Study Method Approach, Journal of Hospitality and Tourism Management, 43, 32-41. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.01.015>
- Kothari, S. P., J. B. Warner, (2007), Econometrics Of Event Studies. Handbook of Corporate Finance: Empirical Corporate Finance, içinde North-Holland: Elsevier.
- Liu, H., A. Manzoor, C. Wang, L. Zhang, Z. Manzoor (2020a), The COVID-19 Outbreak and Affected Countries Stock Markets Response. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(8), 1-19. Doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph17082800>
- Liu, H., Y. Wang, D. He, C. Wang (2020b), Short Term Response of Chinese stock Markets to the Outbreak of COVID-19, Applied Economics, 1-14, Doi: <https://doi.org/10.1080/00036846.2020.1776837>
- Macciocchi, D., S. Lanini, F. Vairo, A. Zumla, L. T., Figueiredo, F. N., Lauria, G. Ippolito (2016), Short-term Economic Impact of the Zika Virus Outbreak, New Microbiologica, 39(4), 287-289.
- MacKinlay, A. C. (1997) Event Studies in Economics and Finance. Journal of Economic Literature, 35(1), 13-39.
- Paarlberg, P. L., A. H. Seitzinger, J. G. Lee (2007), Economic Impacts of Regionalization of a Highly Pathogenic Avian Influenza Outbreak in the United States. Journal of Agricultural and Applied Economics, 39(2), 325-333.
- Peterson, P. P. (1989), Event Studies: A Review of Issues and Methodology, Quarterly Journal of Business and Economics, 28(3), 36-66.
- Salisu, A. A., G. U. Ebu, N. Usman (2020), Revisiting Oil-Stock Nexus during COVID-19 Pandemic: Some Preliminary Results, International Review of Economics & Finance, 69, 280-294, Doi: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2020.06.023>
- Serra, A. P. (2002), Event Study Tests – A Brief Survey (FEP Working Paper No. 117). Universidade do Porto, Faculdade de Economia do Porto.
- SwissRe (2020), World insurance: Riding out the 2020 pandemic storm, Swiss Re Institute, No:4, https://www.swissre.com/dam/jcr:05ba8605-48d3-40b6-bb79-b891cbd11c36/sigma4_2020_en.pdf, Access Date: 03.01.2021.
- World Health Organization (2020), <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19>, Access Date: 02.01.2021.
- Zhang, D., M. Hu, Q. Ji (2020), Financial Markets under the Global Pandemic of COVID-19, Finance Research Letters, 36, 1-6. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528>

YAZAR REHBERİ

1. Gönderilen makale önceden yayınlanmamış ve herhangi bir dergide değerlendirilme sürecinde olmamalıdır.
2. Makale, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, makalenin amaç ve önemini, uygulanan metodolojiyi, temel bulgular ve muhtemel politika tavsiyelerini içeren Türkçe ve İngilizce olmak üzere 150-200 kelimeyi aşmayan öz/abstract yer almalıdır. Öz/Abstract altında, makalenin yazındaki yerine dair yönlendirmede bulunacak en az üç ve en çok altı anahtar sözcükler/keywords bulunmalıdır. İngilizce başlık, özet, ana metin ve anahtar kelimeler küresel bir izleyici tarafından kolayca anlaşılabilir bir yüksek dil seviyesinde sunulmalıdır. Makale, Ana Başlık, Öz/Abstract, Anahtar Sözcükler/Keywords, Makale Metni, Notlar ve Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdır.
3. Makale, kaynakça ve sonnotlar dahil, 8.000 kelimeyi geçmemeli, A4 boyutunda Word dosyasına 1,5 satır aralıklı, soldan 3 cm, sağdan 3 cm, üstten 3,5 cm ve alttan 4 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.
4. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.
5. Makalenin alt başlıkları, ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle, koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.
6. Dipnotlar, makalenin sonuna, kaynakçadan önce eklenmelidir.
7. Makale, Dergi'nin <<http://dergipark.gov.tr/huniibf>> adresinden DergiPark'a üye olunarak, yazar(lar)ın isim(ler)i eklenmeden ve makalede yazar(lar)ı belli edecek ibareler içermeyecek şekilde gönderilmelidir.
8. Yazar(lar), makalenin kabul edilmesi ve yayımlanması durumunda, telif haklarının Hacettepe Üniversitesi'ne devredilmesini kabul etmiş sayılır, yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
9. Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olmalıdır. iThenticate intihal tespit yazılımı kullanılarak alınan makale özgünlük raporu Dergipark'a makale ile birlikte yüklenmelidir. Araştırmada "Etik Kurul Onayı" alınması gerekli ise; makalenin "Gereç ve Yöntem" bölümünde Etik Kurul onayına ilişkin bilgiler (etik kurulun adı, onay belgesinin numarası ve tarihi) belirtilmelidir.
10. Yazar(lar) makalenin güncel durumunu DergiPark üzerinden takip edebilir(ler).
11. Kaynaklara göndermeler, metin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içindeki sıra şöyle olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları.

Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:

.....ifade edilmiştir (Wilson, 2011).

.....belirtilmiştir (Wilson, 2011: 210-215).

.....Dollery (2008a: 15-20) ileri sürmektedir.

.....(Wollmann vd., 2012: 126-153).

.....(Watson ve Hassett, 2003: 399-432; Wollmann ve Marcou, 2013: 15-23).

12. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli, gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada soyadına göre alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları belirtilmelidir.

Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Kitaplar: Panara, C., M. Varney (2013), *Local Government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*, Abingdon, Oxon: Routledge.

Dergiler: Goldsmith, M. (1993), "The Europeanisation of Local Government", *Urban Studies*, 30(4-5), 683-699.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Pollitt, C., G. Bouckaert (2003), "Evaluating Public Management Reforms: An International Perspective", in H. Wollmann (ed.), *Evaluation Public-Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 12-35.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014), *Kredi Kartı İşlemlerinde Uygulanacak Azami Faiz Oranları*, Basın Duyurusu, 5 Eylül, 2014-61, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr/>, E.T.: 15.09.2014.

GUIDE FOR AUTHORS

1. Submission of an article implies that it has not been published previously, or is not under consideration/review for publication elsewhere.
2. Article may be in either Turkish or English. Immediately after the article title, a concise (150-250 words) abstract, in both Turkish and English, identifying (in the given order) the aim and significance of the research, the methodology implemented, the main findings and likely policy implication is required. For the purpose of locating the article's relevance in the literature, a minimum number of three and a maximum of six keywords should be stated following the abstract. English title, abstract, body text and keywords should be presented at a high language level that is easily comprehensible by a global audience. The article should be submitted in the following order: Article Title, Abstract, Keywords, Body Text, Notes and References.
3. Article should not exceed 8,000 words (including endnotes and references), and should be typed on A4 page with 1.5 line spacing, leaving margins 3 cm at the left, 3 cm at the right, 3.5 cm at the top and 4 cm at the bottom of the page.
4. Tables and figures should be numbered sequentially. Titles should be placed at the top of tables and figures. Reference for tables and figures should be placed under tables and figures. Numbers should be full stop separated. Equations should be numbered in parentheses on the right side of the page. Derivation of equations which is not fully mentioned in the body text should be provided on a separate page with a full derivation.
5. The article's sub-headings should be in lower case (except the first letters of words), bolded and left aligned.
6. Footnotes should be indicated with a superscript and placed at the end of the body text and before the reference section.
7. Article should be submitted (without author(s) name(s)) electronically by signing up online at DergiPark's website: <<http://dergipark.gov.tr/huniibf>>.
8. Upon acceptance and publication of an article, author(s) agrees that copyrights are transferred to Hacettepe University. That is, the copyright fees will not be paid to author(s).
9. Article must comply with research and publication ethics. The originality report received using iThenticate plagiarism detection software should be uploaded to Dergipark together with the article. If it is necessary to obtain "Ethics Committee Approval" for research, in the "Materials and Methods" section of the article, information on the ethics committee approval (name of ethics committee, number and date of approval document) should be indicated.
10. Author(s) can monitor the status of article anytime by signing up online at DergiPark's website: <<http://dergipark.gov.tr/huniibf>>.
11. All references cited in the text should be in parentheses. Reference in parentheses should be in the following order: Surname(s) of Author(s), Publication Year and Page Number(s).

Examples are as follows:

.....is stated (Wilson, 2011).

.....is indicated (Wilson, 2011: 210-215).

According to Dollery (2008a: 15-20)

.....(Wollmann *et.al.*, 2012: 126-153).

.....(Watson and Hassett, 2003: 399-432; Wollmann and Marcou, 2013: 15-23).

12. Only references cited in the text should be included in the references section. The references should be listed in an alphabetical order by surname in a separate page. Page numbers of an article in periodical or edited book should be indicated.

The examples given below should be followed strictly:

Books: Panara, C., M. Varney (2013), *Local Government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*, Abingdon, Oxon: Routledge.

Periodicals: Goldsmith, M. (1993), "The Europeanisation of Local Government", *Urban Studies*, 30(4-5), 683-699.

Edited Books: Krugman, P. (1995), "The Move toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Pollitt, C., G. Bouckaert (2003), "Evaluating Public Management Reforms: An International Perspective", in H. Wollmann (ed.), *Evaluation Public-Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 12-35.

Other Sources: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014), *Kredi Kartı İşlemlerinde Uygulanacak Azami Faiz Oranları*, Basın Duyurusu, 5 Eylül, 2014-61, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr/>, E.T.: 15.09.2014.